

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОХЛИ ЛУФАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТЎХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Лугат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Лугатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Лугат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий аҳборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашиёти

Тошкент

**Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқини
максадида фойдаланиш мумкин. Тижорий максадларда фойдаланиш (сотиш,
кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.**

-да күч. ва сүр. юкл. 1 Гапда таъкид, кучайтирув каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. -Бола-да, — кампир узр сўраган бўлди. Газетадан. Сен ҳам юрибсан-да полвон номини олиб. «Ёшлик».

2 Гапга сўроқ мазмунини киритади. Сиз ҳам борган экансиз-да!? — Сартарош бўлай дебсиз-да, а? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 “Яна”, “тағин” каби сўзлар билан келганда, уларнинг маъносига ортиқлик, кучайиш белгисини киритади. Маданиятизмизни янада ривожлантирамиз.

4 бркт. боғл. взф. Бош гап билан эргаш гапни ёки гап бўлакларини боғлайди. Алимардон унинг ёнига оғир чўкди-да, қошлигини чимирди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Искандаров бир неча дақиқа унга маҳлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди. С. Аҳмад, Лаъли Бадаҳшон. Эшик гирч этиб очилди-да, руҳсат сўраб Дарвешали кирди. Ойбек, Навоий.

ДАБ с.т. айн. даф II.

Даб бўл! Йўқол! Кет! -Кўз тегмасин. Келган балолар даб бўлсин! — деди [кампир] ва кўйлагининг ичига туфлаб ҳам қўйди. Ойдин, Ширин келди.

ДАББА I [а. қўз — секин ҳаракатланиш, судралиш; кириб бориш] 1 от Ички аъзоларнинг ўзи жойлашиб турган бўшлиқдан шу бўшлиқ девори орқали ташқарига туртиб чиқиши ёки пастга — мояқдонга тушишидан иборат касаллик; чурра. Қорин даббаси.

2 сфт. Шундай касалликка чалинган, мубтало бўлган (одам ёки жонивор). Дабба одам. Дабба от.

3 қўчма дағл. Судралган, юришмай қолган иш, касод бўлган мол; дангаса ва

ишёқмас одам ва ш. к. ҳақида. Нима бало, даббамисан, ётганинг ётган. Дабба мол. Бу ҳафта бозор дабба.

ДАББА II [а. қўз — чарм халтача] Жувозкашларнинг чармдан ёки металлдан ясалган ва ёғ, умуман суюқлик қуийб кўядиган идиши.

ДАБДАБА [а. دَبَدَبَ — дукур-дукур; баланд овоз; тантана] 1 Ҳаддан ташқари тантана, ларзага келтирувчи, ваҳимага соладиган хатти-ҳаракат, шов-шув. Илгарилашган сари базмнинг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қила бошлиди. Ойбек, Танланган асарлар. Подшо дабдаба билан бозорга борибди. «Зумрад ва Қиммат».

2 Манманлик, гуур билан тўлиб тошган хатти-ҳаракат; қуруқ ваҳима. Ҳусайн Бойқаро.. қадамларини тетик босиб, дабдаба билан чодирдан чиқди. Ойбек, Навоий. Бир танноз қиз зўр дабдаба билан идорага кириб келди. «Муштум». Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи. Т. Йўлдош, Аттган.

3 Ҳаддан ортиқ улугворлик, ҳашамат; савлат, маҳобат. Улугбек мадрасасининг дабдабаси Регистонга бошқача тус бериб турибди. — Қачонлардир дабдаба билан қурилган икки табақали нақшинкор дарвозадан ичкарига киришиди. «Ёшлик». ..унинг [Шайбонийхоннинг] салласига қадалган дуру гавҳарлар, тўнига тикилган олтину марваридлар дабдаба билан ялтираб қўзга ташланади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дабдаба сурмоқ Давр-даврон сурмоқ, шаън-шавкат билан ҳаёт кечирмоқ. У ҳам хонлик қилиб, подшоҳлик дабдабасини сурниб..

неча ой, неча ўилдан кейин ўлиб кетди. «Муродхон».

ДАБДАБАБОЗ [дабдаба + ф. چاب - ўйновчи] Мечеридан ортиқ дабдабали ҳаракат, маросимларни яхши күрадиган, маъносиз, қуруқ дабдабаларга берилган шахс. *Дабдабабоз одам.* — *Тўлан сафсатабоз, ёлғончи, дабдабабоз, кибрли.* Газетадан.

ДАБДАБАБОЗЛИК 1 Дабдабага, қуруқ ҳашамга тўлиқ бўлган хатти-ҳаракат. ..ўзини мақташ ва дабдабабозлик вазиятига тоқат қилиб бўлмайди. Газетадан. *Оиласий тантаналар, маросимларнинг яна бир неча хиллари борки, уларда ҳам.. дабдабабозлик каби эски ишлатлар.. мавжуд.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

2 Амалий иш ўрнига қуруқ ваъдалар, баландпарвоз гаплар билан овора бўлиш. *Йигилишларда қабул қилинаётган қарорлар кўпинча конкрет бўлмасдан, дабдабабозлик характеристида эканлиги катта камчиликдир.* Газетадан.

ДАБДАБАДОР [дабдаба + ф. ادار - эга бўлувчи] 1 Серҳашам, ҳашамдор; дабдабали. *Низомулмулк ҳеч қандай жисноятнинг олдиндан ўтмагандек, пинагини бузмай, аввалгидек кеккайиб, дабдабадор яшар эди.* Ойбек, Навоий.

2 Савлатли, улуғвор, маҳобатли. *Дабдабадор ўйни колхоз ҳисобидан ремонт қилдиргани ҳам айтилди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар.

ДАБДАБАЛИ 1 Ваҳима туғдирадиган, ларзага келтирадиган. [Навоий:] Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра ерда бир тутам олов бўлиб, бир гарифнинг қозонини қайнатмоқ афзалир. Ўйгун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ҳаддан ортиқ ҳашамга берилган ёки безалган; серҳашам, маҳобатли. *Дабдабали иморат.* Дабдабали қиёфа. — *Арава бир лаҳзада ўзининг дабдабали кўринишини ўйқотди.* К. Яшин, Ҳамза. *Мархумлар хоти-расини ҳурматлаш уларнинг қабрларига дабдабали ёдгорликлар ўрнатиш, ҳар хил битиклар ёзиш билан ўлчанмайди.* Газетадан. Усмонбек Ўратепа қозисига қарали дабдабали уйда дарча ёнида ёлғиз ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий харитасини кўздан кечирмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Қуруқ, баландпарвоз гаплар билан тўлиб-тошган; ортиқ даражада безатилган,

бўрттирилган. *Дабдабали ваъдалар.* Дабдабали гаплар. — *Мақолага жуда дабдабали сарлавҳа қўйилган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Интизомни мустаҳкамлаш учун курашида дабдабали сўзлар эмас, балки амалий иш керак.* Газетадан. *Фильмда дабдабали сўзлар, баландпарвоз иборалар ўйқ, томошибиннинг ўзи воқеалардан хулоса чиқарib олади.* Газетадан. *Кейин Убайдуллаев уста кўрмаган рассомларни ўигиб, бир қанча дабдабали плакатлар тайёрлатди.* Газетадан.

4 Ҳаддан ортиқ тантанали, шов-шувли. Дабдабали тўй. — *Даромадга қараб буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

ДАБДАЛА: дабдала бўлмоқ ёки дабдаласи чиқмоқ 1) парча-парча бўлмоқ, чилпарчин бўлмоқ. *Соат ерга тушиб дабдала бўлди.* — *Шофёр минага дуч келиб дабдала бўлган машина яқинида жонсиз ётарди.* В. Фофуров, Вафодор; 2) вайрон-толқон бўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ. *Бомбардимонлар натижасида шаҳарлар дабдала бўлган эди;* 3) йиртилиб, тўзуб кетмоқ. *Нуқул қирра тош, шагалли тоғларда этик, ботинкаларимиз йиртилиб.. дабдала бўлиб, тагчармининг sog жойи қолмади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баширжон анча дадилланди.* Чўнтағидаги муқоваси титилиб, дабдаласи чиқиб кетган ўша ёндафтарчани варақлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа; 4) аъзойи баданининг бутун ери қолмай шикаст емоқ. *Калтак еб дабдала бўлди.* — *Мен якка, душманим эди бир гала; Белим, оёқларим бўлди дабдала.* Миртемир, Асарлар; 5) ишдан чиқмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Деҳқон зоти борки, ҳозир қон ўиглаб ётибди: дабдала бўлиб, кукуни чиқиб ётган ерларни кўриб, одам туғул мол-жониворларга ҳам титроқ тушяпти.* А. Мухтор, Чинор; 6) бузилмоқ, издан чиқмоқ. *Лаълихон ишдан четплатилди;* асаблари дабдала бўлган Жўра-қулов яна жангга кирди. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар; 7) расво бўлмоқ, сири фиш бўлмоқ. *Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи.* «Муштум». *Гувоҳларнинг дабдаласи чиққандан кейин Гуломжон деди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Дабдала қилмоқ 1) бузуб ишдан чиқармоқ. *Телефон симларини дабдала қилиб ташлашган..* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси; 2) вайрон-толқон қилмоқ, ер билан яксон қилмоқ. *Германиянинг эски чегарасидаги истеҳкомлар*

ҳам туриш беролмади. Авиация осмондан дабдала қилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ана-мана дегунча сел ҳамма ёқни дабдала қилди. И. Мирзаев, Тўйбошилар; 3) уриб қонга бўямоқ, пачақламоқ. Ҳа, айтгандай, агар ёмонликка олсан, ҳозир уриб, башарангизни дабдала қилар эдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сиз қўй, демаганингизда, оғизбурнини дабдала қилиб, аламдан чиқай деган эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Афт-башарасини дабдала қилди. С. Анорбоев, Оқсой; 4) руҳий азоб бермоқ, руҳан чарчатмоқ. Қун ботса бас. Дард билан озор Қиз юрагин қилар дабдала. О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим.

ДАБДУРУСТДАН рвш. 1 Тўсатдан, кўққисдан, бирдан, кутилмагандан. Дабдурустдан киришга ботинолмай туриб қолдим. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг дабдурустдан пўписа қилиши нафсониятимга тегди. «Ёшлик». Дабдурустдан айттилган гапга Норхолинг кулгиси қистади. «Ёшлик».

2 Дастрлаб, аввал, бошда; дарров. Ҳайдар ота уни [Асрорқулни] дабдурустдан танимади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Аҳмад остона ҳаттаб ичкари кирди. Дабдурустдан нима иши борлигини айттолмади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Дабдурустдан гапни шундай бошласанг, чўчишиб тиб юборасан. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАБИР [ф. دبیر — мириз; котиб] кт. 1 Ўқитувчи, устоз. Ҳоразмшоҳ очиқ юз билан дабирга мурожаат қилди. Газетадан.

2 Мамлакат ҳукмдорининг шахсий коғиби; давлатнинг расмий ҳужжатларини ёзувчи ва таҳрир қилувчи котиб, мунший. Бу эрса, Николай вазири эди. Бутун хуфя ишида дабири эди. С. Ҳондайликий, Навбаҳор.

ДАБЛА шв. ёғ сақлашга мўлжалланган хум ёки темирдан ясалган идиш. қ. дабба II.

ДАВ I [ф. دیو — дев, жин; жуда катта, улкан] шв. Улкан, катта, бақувват (одам ва б. нарсалар ҳақида).

ДАВ II шв. Туҳмат, бўҳтон.

ДАВАНГИ [ф. دینگ — аҳмоқ, анқов; қўпол] Бесўнақай, беўхшов, қўпол. Гўё бу даванги кўёви қолиб, ҳозир Пошиша холанинг ўзини бир нима қилиб қўядигандай, шошиб ўрнидан туриб кетди. Д. Нурий, Осмон устуни. Бошга тушганни кўз кўрар дегандек, оғзига латта тиқилган, қўллари чамбарчас боғланган даванги фашист ҳам ушоққина қиз буйругига бўйсунишга мажбур эди. А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ДАВАНГИДАЙ, -дек шв. айн. давангирдай. Курашга ишқибоз ёшлар Тўламат мўйловнинг давангидай қоматига ҳавас билан тикилишиарди. С. Анорбоев, Оқсой. Мундоқ қарасам, катта ўйл ўртасидан билагига костюм ташлаган давангидай бир ўигит келяпти. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВАНГИРДАЙ, -дек 1 ижоб. Гавдали, забардаст. Ўн олти ёшга тўлганда, Раҳматулло давангирдай ўигитга айланди. «Шарқ юлдузи». Эшик очилиб, чорпаҳилдан келган, давангирдай бир ўигит кирди. «Фан ва турмуш».

2 салб. Қомати беўхшов, қўпол; бесўнақай, суяги бузук. Давангирдай ўигит. — Кексагина бир одам елкасига давангирдай бир ўигитни миндирибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. -Ханжарим қонга ташна, — деди белбогига ойболта қистирган давангирдай бир одам ҳозир бўлиб. М. Осим, Карвон йўлларида. Ашурбой ака ҳаддан ташқари дароз, сергўшт, суяклари бузук, давангирдай одам эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАВАРА шв. Қўрқитиш, чўчитиш хатти-ҳаракати; дўқ, пўписа, дагдага. Давара қилмоқ. — Мен ҳамиша ёлинуб, гоҳи оғзаки даваралар қилғонимни сўзлагонимда, ул киши кулида ва айтдиким.. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. Бой отга мина туриб яна давара қилди: -Эрталаб албатта чиқ. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДАВВОР [а. دوار — давра ясовчи] Давра ҳосил қилиб айланувчи, чархпалак. Боши ўйқ, сўнги ўйқ бу ҷархи даввор. Коинот хаёлдай жумбоқ-да яхлит. Миртемир, Асарлар. Қўлимда бир қадаҳ тимқора қаҳва, Елкамда музазам гумбази даввор. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДАВ-ДАСКА шв. айн. дав-дастак. Бутун бойлигини, дав-даскасини қизилларга қўш қўллаб турган бой. Ш. Холмирзаев, Қил қўприк.

ДАВ-ДАСТАК шв. Бутун бор-йўғи, барча бисоти. Қаерда истиқомат қўймай, биринчи дав-дастагим, дастурим — китоб. М. Жўра, Ноширнома.

ДАВАЧА шв. Тумор.

ДАВИР [ф. دیر — чарм белбоғ; қайиш] фольк. От устига эгардан кейин ёпиладиган чоноқли зарбоғ азсал; ёпинчиқ. Бисмилло деб солди отнинг устига Чоҷоги зумраддан зарли давирди. «Муродхон». От белига олиб

келиб ташлади Қимматбаҳо зар чоюқли давирди. «Хушкелди». От боради арқираб, Давирлари ярқираб. «Равшан».

ДАВКАР шв. фольк. Забардаст, девдек. Буён келди етти навкар, Навкарнинг бари давкар. «Тоҳир ва Зухра».

ДАВКАШ I шв. Мунозарани (довлашишни) яхши кўрувчи, жанжалкаш.

ДАВКАШ II шв. Туҳматчи, бўхтончи.

ДАВЛАТ I [а. دوّلّت – мамлакат] Ўз фуқароларининг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, бунга қарши турувчи кучларнинг қаршилигини синдирувчи ҳоқимият органлари ва сиёсий ташкилотлари тизимиға эга бўлган мустақил мамлакат. Ўзбекистон давлати. Темурйлар давлати. Давлат аппарати. Давлат бюджети. Давлат герби. Давлат интизоми. Давлат мулки. ■ Чиндан ҳам вақти ҳукумат давлат тенасиға чиқди-ю, лекин амалда подшонинг ҳалққа қарши сиёсатини давом эттириди. К. Яшин, Ҳамза. Темур томонидан тузилган давлатнинг системаси ҳам қизиқарлидир. «Фан ва турмуш». Давлат қуриб берсин, деб ўтирмаи, ҳашар билан битириб қўяди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ДАВЛАТ II [а. دوّلّت – бойлик] 1 Бойлик, мол-дунё, мол-мулк. Яхши ният – ярим давлат. Мақол. Давлат тугар, билим тугамас. Мақол. ■ Маблағ, давлат, сармоя! Бизда ўша ўйқ. К. Яшин, Ҳамза. Рихсибой ака давлат келадиган манбани ахтара бошлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Одам ишлатиш хўп яхши нарса-да. Ҳизматкорлар ҳар куни давлатимга давлат қўшади. Ойбек, Танланган асарлар.

Аркони давлат Давлатнинг улуғлари, давлатнинг таянчлари. Аркони давлат Чамбидда бежоий кўп деб, Шигирлатиб опкен кийим ташлади. «Гулнорпари». Икки ёнида аркони давлат қуллуқ мақомида турибди. С. Сиёев, Ёргулик. Давлати қўтаради Молдунёси кўп; қурби етади. Биз катта боймиз. давлатимиз қўтаради. Ойбек, Танланган асарлар. Тахти давлат Давлат ҳукмронлиги, подшоҳлик. Бу ерда тахти давлатинг, Кетар мендайин улфатинг.. «Эрали ва Шерали».

2 кўчма Маънавий бойлик; баҳт, омад. Соғлигинг – давлатинг. Мақол. Ҳамжиҳатлик – давлат, Ёғизлик – кулфат. Мақол. Давлатинг – ота-онанг. Мақол. ■ Муқаддас мозордан сенга узоқ умр, кетмас давлат,

инсоф ва тавғиқ тилаганман, болам! К. Яшин, Ҳамза. Давлат қўнса бир чивиннинг бошига, Семурғ қушлар салом берар қошига. «Муродхон».

3 кўчма (ў.-п.к. билан) Орқасида, соясида, кўмагида. Отангнинг давлатида тезроқ тўйни қилиб, бу таранг қўғирчоқни тезроқ бағрингга босмайсанми, ландавур! Мирмуҳсин, Меъмор. Қариб, ўғил-қизларнинг давлатида еб-ишиб, кийиб, яйраб ўтирадиган пайтида.. С. Зуннунова, Олов.

4 Давлат (эрқаклар ва аёллар исми).

Бошига давлат қуши қўнимоқ Толеи очилмоқ, омади келмоқ. [Сифат буви Жамлагага:] Айланай, қизим! Наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни қалтак олиб, ўзинг қувласанг! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Давлатингиз (ёки давлатлари) қўланкасида (ёки соясида) ёки сояни давлатларида (ёки давлатингизда) Сизнинг паноҳингизда, ҳимоянгиз, ғамхўрлигингиз остида (мулозамат юзасидан, кўпинча кириш ибораси сифатида ишлатилади). Сиз оқпошионинг давлати соясида юрт сўраб, умрингиз айш-ишрат, нашбу намо билан ўтятти. К. Яшин, Ҳамза. -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Худога шукур, давлатлари қўланкасида, – деб қўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбегининг яқинига чўккалади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Давлатлари ёри берса Ўзларининг мададлари билан баҳтимиз чопса, омадимиз келса. Давлатлари ёри берса, албатта, бизнинг муддао ҳам шунда! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўрилардан биттаси тутилди, давлатлари ёри берса, қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Давлат қуши 1) эртакларда: валиаҳди бўлмаган хон ўлганда, хон қилиб қўтариладиган кишини аниқлаш учун учирилган қуш. Давлат қуши келиб, Рустамзоднинг бошига қўнди. М. Маҳмудов, Булбулигўё; 2) кўчма бир келиб қолган баҳт, омад, толе. Баҳтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини қўлдан учириси куфрони неъмат, болам! А. Қодирий, Мехробдан чәён. Олтмиши деган ёшингда давлат қуши бошингда. Ҳабибий, Девон. **ДАВЛАТБОЙ** бот. Шакли узунчоқ, тузи сарғиш эртапишар, ёзги қовун нави. **ДАВЛАТБОШИ** Давлатни бошқарувчи ҳукмрон; юртбоши. Давлатбоши беклар

келди Урганчга, Яхши ният билан келдим, подшоийим. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВЛАТЛАРАРО Бир қанча давлат ўртасида бўлган ёки бўладиган, бир қанча давлатга тегишли. *Давлатлараро хўжалик бирлашмалари. Давлатлараро битим. Давлатлараро ихтилофлар. Давлатлараро муносабатлар.*

ДАВЛАТЛИ I 1 Ўз мустақил давлатига эга бўлган (қ. давлат I).

2 эск. Ҳар ишга қудрати етадиган, ҳукмрон (асосан амир, хон, вазир ва юқори табақа амалдорлари ҳақида). *Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним! Мен қалмоқ[қа] бораман бундан, сultonим! «Алпомиш». Бирга-бирга юринг, давлатли беклар. «Маликаи айёр». Зарбингдан иғласин бунда душманлар, Номардлик қўймагин, давлатли шунқор. «Ширин билан Шакар».*

ДАВЛАТЛИ II Катта давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бадавлат. *Давлатли одам. Давлатли оила. — Бу ҳужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандиги ва ўй эгасининг давлатли одам бўлганилиги англашилур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДАВЛАТМАНД [давлат + ф. مَدْ – бирор нарсага эгаликни билдирувчи кўшимча] 1 айн. **давлатли II**. *Давлатманд одам. — Яхши оиласага кўёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мана, юртга ўғил ўстирган Бир давлатманд бой бўлиб қолдим. Зулфия, Хаёллар, туйғулар. Юраги яна пўкиллади. Тошкентнинг тўрт даҳаси танийидиган бу давлатманд кишининг олдига қандай киради. Ойбек, Танланган асрлар. -Давлатмандлар кўкнинг ҷарғи, ернинг гули, одамларнинг асли, – дейди отам. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, ўзига тўқ, бадавлат. *Илгари қолоқ ва қашиоқ бўлган бу оила маданиятли ва давлатманд оиласага айланди. Н. Сафаров, Курбонали. Э, мулла Сафо, бу хотинталоқ давлатмандлар ейши-ичиши учун эмас, мақтаниши учун бойлик тўплашади. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Қишлоқ хўжалиги саноати давлатманд хўжаликлар қўлида тобора кўпроқ тўплана борди. Газетадан.*

ДАВЛАТМАНДЛИК Бой-бадавлат бўлиш; моддий жиҳатдан бақувватлик, катта иқтисодий имкониятларга эгалик. *Давлат-*

мандлик нималарга қодир эканига унинг [Коплонбекнинг] фаҳми етади. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДАВЛАТПАНОХ [давлат + паноҳ] Бахту саодат ато этувчи, саодатбахш; подшоҳ. *Лутфу қарамингиз нуридан кўнгулларимиз чароғон ўлиб, лайлу наҳор дуои жонингизни қўлмоқ ила хурраму шодмиз, давлатпаноҳ!* С. Сиёев, Ёруглик.

ДАВЛАТХОНА [давлат + хона] тар. Арк; хон саройи; қаср, сарой. *Подшо давлатхонада гамгин ёта берсин, энди бир сўзни подшонинг суярча ёридан сўранг. «Эрали ва Шерали». Эламас кетгандан ўз мазгилига бориб ётди, Эрта-мертан шоҳнинг давлатхонасига етди. «Интизор». Ўн ишл ўтгандан кейин, Гўрглиниг давлатхонасига Нуралихонни етаклаб борди. «Нурали».*

ДАВЛАТХОХ [давлат + ф. خواه – хоҳловчи, истовчи] Бахту омад тиловчи; хайрхоҳ; бахт истовчи. *-Муҳтарам беклар, давлатхоҳлар! – деб гап бошлади Ҳўжжа Абдулла. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ДАВЛАТЧИЛИК Давлат тузуми; давлат сифатида уюшишнинг сиёсий, иқтисодий, мағкуравий асос ва тамойиллари. *Ўзбекистон давлатчилигининг таркиб топиши. — Бу ўшлар милий давлатчилигимизни тиклаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш даври бўлади. Газетадан. Давлатчилик тизимини мустаҳкамлайлик. Газетадан. Қорақалпоқларнинг милий давлатчилиги ҳам ривожланди. Газетадан.*

ДАВО [a. داۋو – дори-дармон; илож] 1 Беморнинг шифо топиши учун қўлланадиган восита; муолажа; умуман шифобахш нарса. *Қуёш, ҳаво – танга даво. Мақол. Асал – минг дардга даво. «Қанотли сўзлар».*

— Олма шарбати организмнинг касалликларга қаршилигини оширади, юрак-томир касалликларига даво. *«Саодат». Кашнич мевда касалига мубтало бўлган кишиларга даво ҳисобланади. Газетадан. Унинг қўлида даво топган bemорлар ўз ҳалоскорларидан бир умр миннатдор бўлишади. Газетадан.*

Даво қўлмоқ 1) даволамоқ, муолажа қўлмоқ, касални тузатмоқ; 2) кўчма кўмак етказмоқ, ёрдам қўлмоқ.

2 кўчма Тадбир, чора, илож. *Амалга даво йўқ, Ёмонга – бало. Мақол. Оғриқ тишининг давоси – омбир. Мақол. — Мусибатнинг бирдан-бир давоси – меҳнат. «Шарқ юлдузи».*

Даво топмоқ 1) касални тузатадиган восита, дори-дармон топмоқ. *Ўтар бобо бошлиқ сарой табиблари унинг дардига даво тополмадилар.* С. Сиёев, Аваз; 2) даволанмоқ, шифо топмоқ; 3) кўчма илож топмоқ.

ДАВОБАХШ [даво + ф. بخش – бағишлиловчи, берувчи] кам қўлл. айн. шифобахш. *Улар [нефтичилар] нефть қидириб келишиди-ю, бироқ излашган нарса нефть эмас, давобахш сув бўлиб чиқди.* Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.

ДАВОЛАМОҚ 1 Касални муолажа қилиб, боқиб тузатмоқ, дори-дармон қилиб соғайтироқ. *Қулоқни даволамоқ.* Тишини даволамоқ. — Гапирмас эдим. У профессор дардимни итидан иғнасигача эшишса, осон даволайди, деб ўйладим. Н. Аминов, Қалтис хато. *Умид табибдир: одамни даволаб, унга қанот беради.* «Ёшлик».

2 Бирор касалликни, оғриқни дори-дармон қилиб тўхтатмоқ, йўқотмоқ. *Ракни даволамоқ.* Безгакни даволамоқ. — Халқ жуда кўп шишиларни пахтадоғ билан даволайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 кўчма Маънавий-ахлоқий нуқсонни тузатмоқ, тўғриламоқ. — Бу касални тузатиши мумкин, — деди раис, — аммо бўлармикан даволаб айёргингизни ҳам. «Муштум». Ҳамкасларимизни тўғрилик ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бу дардни [эл дардни] адл суви билан ювмоқ, даволамоқ лозимдир.* Ойбек, Навоий.

ДАВОЛАНМОҚ Даволамоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Касалхонада даволамоқ.* Курортда даволамоқ. — Шамси Тўраевич қон босими ошиб, шифохонада даволаниб ётибди. Н. Аминов, Қаҳқча. *Касалхонамизда даволана-ётган беморлар номидан ушбу совғани қабул қилинг.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДАВОЛАНУВЧИ от Бирор бир соғлиқни сақлаш муассасасида даво, муолажа олаётган шахс. *Розия Фахридиновага ҳамкасларининг ҳам, даволанувчиларнинг ҳам ишончи бекиёс.* «Саодат».

ДАВОЛАТМОҚ Даволамоқ фл. орт.н. *Нега оламга келиб, оҳ-надомат билан ўтиб кетаётган шу ожизани шу кунгача даволата олмадик.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАВОЛОВЧИ Касалларга қаровчи, шифо берувчи; беморларга муолажа белгиловчи. — Қўлларимни кесадими, Шукур aka?

— эланиб сўради у даволовчи врачдан. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ДАВОМ [а. ام – узоққа чўзилиш, узоқ муддатлилик, доимийлик] 1 Бирор ишҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг узлуксиз жараёни, бориши. *Кузатишлар “Марс-1” космик станцияси ҳаракатининг давоми нормал эканини кўрсатди.* — ..бу одам уч йилдан бери ғулдираб келган, ҳозиргиси шунинг давомидай эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Табиатдир менинг давомим, Туташ эрур бағрим бағрига.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 Давом этимоқ (ёки қилмоқ) 1) бирор ишни узлуксиз бажармоқ. *Ортиқча от-араваларимиз қирдаги сомонлар билан бундаги қуруқ бедаларни ташишда давом қиласидилар.* А. Қодирий, Фирвонлик Маллабой; 2) маълум вақтгача чўзилмоқ. *Бу ҳол тушига қадар давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шундай шиддатли жане кун бўйи давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ўйин-кулги ярим кечагача давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) (ў.-п. к. билан) бошланган иш-ҳаракатни давом этирмоқ. *Очил индамай ёзишида давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ғанижон беихтиёр орқасига қаради-ю, яна ўёлида давом этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 Тўхтатилган иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг қолган (ҳали давом этиши лозим ёки мумкин бўлган) қисми. *Ҳикоянинг давоми.* Кечаги гапнинг давоми. — *Кудрат хатнинг давомини ўқиёлмай.. қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *У гапнинг давомини айттолмай қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Бирор нарсанинг маълум жойидан кейинги қисми, кети. *Йўлнинг давоми.* Чизиқнинг давоми.

5 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. давомида).

Давом феъли тлиш. Давомли ишҳаракатни англатувчи феъл. *Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатнинг тақрорланганлигини, давом этганлигини англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАВОМАТ [а. ام – ишда бўлиш вақти] Муайян иш-ҳаракат, тадбирларга (машғулот, ўқиш, тўғарак ва ш. к. га) доимий иштирок этиш, қатнаш. *Ўқувчиларнинг дарса давомати яхши.* — *Тингловчиларнинг давомати яхши бўлмади.* Газетадан. -Хўш,

болалар, қани, айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? – деб сўради [директор]. Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

ДАВОМИДА 1 кўм. взф. Муайян вақт, муддатнинг давом этиш оралиғида, мобайнида. Кейинги икки йил давомида биз уруғлик чигитларни нурлантиришига оид тажриба олиб бордик. “Фан ва турмуш”. Кўтбиддинлар икки кун давомида ложувард конини ўрганишиди, ўн килограммча намуна олишиди. С. Кароматов, Олтин қум. Саодатхон иккинчи чорак давомида қилинадиган ишларни батарфси сўзлаб берди. С. Зуннунова, Олов.

2 Муайян иш-ҳаракат, ижодий фаолият вақтида, орасида. Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшишиб, кейин эса китоб татараб, инглизчани билб олдим. “Гулдаста”.

ДАВОМИЙЛИК 1 Тўхтосизлик, узлуксиз давом этишилик. Демак, ҳаракатнинг давомиийлигини ифодалаш учун маълум даврларга қадар -моқ аффикси билан ясалган ҳаракат номининг ўрин-пайт келишигидаги шакли қўлланган. «УТА».

2 Изчиллик, анъянавийлик. Кадрлар танлашда давомиийликка риоя қилиши лозим. Газетадан. Бу масала [синф раҳбарлиги]да ҳам давомиийлик жорий қилмоқ лозим. Газетадан.

ДАВОМЛИ Узоқ давом этган ёки этадиган; давоми бор. Давомли қарсаклар. — Ҳусайн Бойқаро.. тўхтосиз, давомли.. урушларда.. қиличбозликдаги маҳоратини намояён қилган эди. Ойбек, Навоий. Қизғин баҳслар, давомли мунозаралар студентлик кезларининг ажойиб ва серзавқ дамлари ҳисобланади. Газетадан.

ДАВОМСИЗ эск. Узлуксиз давом этмайдиган, мунтазам қатнамайдиган. Давомсиз ўқувчи. — Булар [ўқувчилар] ҳам тўполончи, давомсиз, дарсда улгурмовчи бўлмаган. Газетадан.

ДАВОМЧИ Ўзидан илгариғилар бошлилаган ишни давом эттирувчи; ворис. Бизда илму фаннинг забардаст намояндалари: Ибн Сино, Беруний, Улугбекларнинг ҳақиқиёт давомчилари.. этишиб чиққанлиги дунёдаги дўстларимизни қувонтироқда. Газетадан. Тўрахон ўз авлодининг бирдан-бир давомчиси бўлган ўғли учун ҳамма нарсага тайёр эди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

ДАВОСИЗ 1 Даволаб бўлмайдиган, давоси йўқ. Давосиз касаллик. — Ўрмонжон

нимада қилса экан? Бу давосиз дардни кимга айтса экан? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Умрининг энг қимматли кунларини огулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтalo қилган .. ўз онаси эмасмиди? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Кутулиб бўлмайдиган, иложи, чораси йўқ. Давосиз иллат. — Йўлиқтирдинг давосиз дардга, дармонинг бўлурман деб. «Муштум».

ДАВОТ [а. داۋوٰت – сиёҳдон] айн. давот. Эртага шогирдим менга қоғоз, қалам, давом келтиргусидур. М. Осим, Карвон йўлларида. Токчадан кўпдан бери кўл урилмаган давот-қаламни олди. К. Мирзо, Олам гўзал. Кўтариғелар қўлларингда аламни, Мулла олсин давот билан қаламни. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВОТХОНА [давот + хона] тар. эск. Хон (подшох) девонхонасида муншийлар, миразлар ўтирадиган хона.

ДАВОХОНА [даво + хона] 1 эск. айн. шифохона.

2 Касалларни даволаш ишлари олиб бориладиган хона, жой; муолажа хонаси; профилакторий. Ўнг томони беморлар ётадиган хоналар, чап томони давохона, ошхона, синфхона. Газетадан.

ДАВР [а. داۋر – айланиш, айлана; алмашиниш, навбат] 1 Жамият тараққиётидан ёки табиатда муҳим воқеа, ҳодиса ёз берган ёки ўзига хос хусусияти билан ажralиб турадиган маълум вақт оралиғи. Кулдорлик даври. Феодализм даври. Капитализм даври. Бозор иқтисодиётига ўтиши даври. Тош даври. Темир даври. — Ўзбекистон олимлари олиб бораётган археологик қазишишмаларнинг тарихий диапазони тош давридан то ўрта аср охиригача бўлган даврни ўз ичига олади. Газетадан. Қанча даврлар ўтса ҳам, бўёқлари худди бугун сурилгандаи яп-янги турган бу ажойиб бинолар Бобурнинг қалбидаги зафар завқига завқ қўйди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бунинг устига ўша давр тарихчилари Темур забардаст, хийла чиройли одам бўлганини ёзib қолдирганлар. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

2 Тарихда бирор шахс ёки кишилар гуруҳи, сулоланинг номи билан боғланган вақт, замон. Темурийлар даври. Навоий даври. — Бобур Мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳ яна Улубек давридаги каби

бирлашса, пойтахт аслига қайтса.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Шахс ҳәтидағи маълум вақт. Ёшлиқ даври. Талабалик даври. — Холиданинг ёшлиқ даврида аёлларнинг кўзи кўр эди, тиканни кўрмасдан босарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ўтган ярим асрли мураббийлик даврим мен учун ҳам кашта ҳәёт дарсхонаси бўлди, кўн нарса ўргандим. Газетадан. Офтоб ойимнинг: „нега қирқ кокил қилиб ўрмайсан” деган сўрашига: „Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинилк даврига кирди”, деб кулади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор бир авлод яшаган ёки яшайдган вақт; айни яшаб турилган вақт, замон, замона. Ўз даврининг ҳар йирик воқеаси Ойбек ижодида ёрқин аксини топди. Газетадан. Давримиз ҳар бир соҳани комплекс равишда ҳал этишини тақозо этяпти. Газетадан. Чўлқуварлар ва қаҳрамонлар давр баҳодирларидир. «Ўзбекистон кўриқлари». Бадиийлик ва янгидан-янги эстетик каш-фиётлар яратишимиизни давр тақозо этмоқда. Газетадан. Ўқиши керак, давр билан бирга бориш керак. «Ўзбекистон кўриқлари». Давр тараққиёти институт олимлари ва мутахассислари олдига янги-янги вазифалар қўймоқда. Газетадан.

5 Бирор иш-ҳаракат, тадбир бажариладиган муайян вақт. Ҳисобот даври. — Fўza парваришининг қизғин даври. Ҳар соат ғанимат. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳисобот даврида йигит-қизларнинг асосий дикқат-эътибори пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратиди. Газетадан.

6 Маълум ҳодиса, воқеа, жараёнда ўзгариш содир бўладиган муддат. Ўсимликларнинг ўсиш даври. — Биз аввало ўсимликларнинг ўсиш даврини қисқартириш ва ҳосилдорликни оширишга эришдик. «Фан ва турмуш». Ҳосил тугиши даврида гўзани чеканка қилиши муҳум агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади. Газетадан. Буқоқнинг айни авж олган даври экан. Й. Шамшаров, Зиёлилар.

7 маҳс. Такрорланувчи жараён ёки хоссаларнинг ҳар бир такрорланишида унинг бошланишидан то охиригача ўтадиган вақт. Битта тўла тебраниши учун кетган вақт давр деб аталади. „Физика курси”. Календарь Қўёш, Ер, Ой ва Юпитер сайёраси ҳаракатининг астрономик давларига асосланиб

тузилган. «Фан ва турмуш». Қаторнинг, элементлар хоссасининг изчиллик билан ўзгаришини ўз чегараси ичига олган қисмини.. Менделеев давр деб атади. «Кимё» дарслиги.

8 геол. Геологик системани ташкил қилувчи тоғ жинсларининг ҳосил бўлишига кетган вақт.

9 Кишининг омади келган, иши юришган чоғлар; роҳат-фарогатли замон. Ҳозир бизга давр келган вақт. Давримизда ўйнаб олайлик. — Давримизда юравермайсизми, дўстим, бир кишини қанотимиз тагига ололмасак, нима қилиб юрибмиз. «Муштум». Қўлингдан кетмасин давринг, давронинг, Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон. «Авазхон». ..ҳозир сизларнинг даврингиз, қўлингиздан келганини бизнинг ҳаққимиздан аяманг. Бир кун яна бизнинг давримиз келар. С. Айний, Куллар. Гул юзимга, буви, мунча термудлинг, Уларнинг даврида ўйнадинг-кулдинг. «Эрали ва Шерали».

Давр сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. Давр келса, ур, бегим, даврон келса, сур, бегим. Мақол. — Xўп подшолар давр сурган эканларда, а! П. Турсун, Ўқитувчи. Давр сурмоқчи бўлди, Бек бўп турмоқчи бўлди. «Ойсулув». Отанг подшо, сен қадимдан тўрасан, Олтмиш тўрт ўил бўлди — давринг сурасан. «Эрали ва Шерали»; 2) роҳат ва фарогатда яшамоқ. Оқ эшон Худоёрхон вақтида хўп давр сурди. К. Яшин, Ҳамза. Шу кишининг орқасидан давр суруб юрибмиз, ахир. «Муштум». Василий қишлоққа янги келган пайтида Аскар мулланинг давр сурган пайти эди. С. Зуннунова, Олов. Даври фалак айн. даврони фалак қ. даврон.

ДАВРА I [a. دوڑا — айланиш, айлана; давр, навбат] 1 Доира шаклида тузилган саф ёки доира ясаб, қуршов олиб ўтирган кишилар ёки кўр ташлаб ўтирган одамлар. Яхши йигит — давранинг боши. Мақол. — Давра сув қўйғандек жимжит бўлиб қолди. «Шарқ юлдузи». Даврага ғалати сукут чўқди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Үрмонжон Қурбон ота билан Сидикжонни созандалар ялла қилаётган даврадан топди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Шундай қуршовнинг ўртасидаги бўш жой. Жувон даврани уч айланганидан кейин, ўзи сингари кийинган бир йигитни тортади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳаяжонга тушиб, нихоятда чироғли ўйнаётган Бадиа

даврани айланаб чиқди. Мирмуҳсин, Мемор. Бўри полвон қўлларини орқага қилиб, давра айланди. Т. Мурод, Кўшиқ.

Давра олмоқ (ёки ясамоқ, курмоқ) 1) доира шаклида тизилмоқ; куршов олиб ўтиromoқ. Саккис юз одам ҳар тарафдан давра олиб, кийикни тутмоқчи бўлди. «Эртаклар». Давра қуриб ўтирган базмичиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Аёллар кураш бўлаётган ерга келиб, давра олишиди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) айланаб, доира чизиб учмоқ. Самолёт шаҳар устида бир давра олиб, кўздан гойиб бўлди. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. Қандай бўлди ов, менинг ишим, деб, Неча давра олди олғир қушим, деб. «Муродхон».

3 Маълум хусусиятига кўра уюшган одамлар тўпи, гуруҳи, тўдаси; йигин. Олимлар давраси. Санъаткорлар давраси. — Мен қишлоқлик бир бола эмасманми, бунақанги катта олимлар даврасида биринчи бўлишим эди, андак ўнгайсизлана бошладим. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Ичкарида, бир тўп қизлар даврасида Зумрад ўсма қўйиб ўтиради. С. Сиёев, Отлик аёл. Кейин, умуман, Зебо у даврага тўгри келмайди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

4 Ўйин, мусобақа, турнир ва ш. к. нинг бир кури; бир қур ўйин, тур. Шахматчилар ўртасидаги мусобақанинг биринчи даврасида биринчи ўйин ҳам тугади. Газетадан. Жаҳон биринчилиги учун кураш олиб бораётган хоккей командаларининг иккинчи давра ўйинлари ниҳоятда кескин ўтмоқда. Газетадан. Иккинчи давра бошланди. Мирҳайдарнинг хўрози голиб чиқди. «Муштум».

5 Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи. Сайловнинг иккинчи давраси бошланди.

6 тўқм. Танда қўядиган айланувчи дастгоҳ.

7 дин. этн. Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан қўлга ўтказиб айлантирилади).

ДАВРА II Бадиий мискарликда баркаш ва лаганлар устига тушириладиган, маълум тартибга эга бўлган доира шаклидаги нақшлардан бири.

ДАВРАПОЯ Пештоқига жимжимадор беzaқлар солинган кириш тоқи (арки)нинг умумий номи.

ДАВР-ДАВРОН, давру даврон Роҳат-фароғатли замон; кишининг баҳти чопган, омади келган чоғлар. Эркин-эркин юргин, алла, Давр-даврон сургин, алла. «Бойчечак». Узоқ умр кўринг давру давронда. Ф. Йўлдош, Болаларимга. Давру давронингда биз ҳам бир тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Давр-даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. давр 9. Айланай, қизим.. Бойнинг севикли хотини бўлиб, давру даврон сурмайсанми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Сизлар ҳам катта бой экансизлар, извош қилинг, беш кунлик дунёда давру даврон суринг! Ойбек, Танланган асарлар.

ДАВРИЙ [а. دری — вақти-вақти билан бўладиган] Вақти-вақти билан воқе бўлиб, тақрорланиб турадиган, мунтазам тақрорланидиган. Даврий матбуот. Даврий тебранишлар (физ.). — Сијишига пропорционал бўлиб, мувозанат вазиятига томон ўналган кучлар таъсири остида бўладиган даврий тебранишлар гармоник (ёки оддий) тебранишлар деб аталади. «Физика курси».

Даврий қаср мат. Чексиз ўнли қаср. Элементларнинг даврий системаси ким. Элементларнинг хоссалари билан атом оғирликлари ўртасидаги даврий боғланишга асосланган ҳолда рус олими Д.И.Менделеев тузган элементлар жадвали. Элементлар даврий системасини яратган Менделеев университетга кириш учун бир неча марта уринган, лекин ҳар сафар.. химиядан “ийиқилган”. «Фан ва турмуш».

ДАВРИЙЛИК Вақти-вақти билан содир бўлишилик, тақрорланишилик. Тебранишларнинг даврийлиги.

ДАВРОН [а. درن — айланма ҳаракат, айланиш, бурилиш] 1 Фароғатли ҳаёт, турмуш; хуррамлик; баҳти фурсатлар. Мени баҳт нурига гарқ этди меҳнат, шонли давроним. Т. Тўла. Узоқ умр суринг янги давронда. Э. Раҳим. Худо берса, шундай дилбарни олиб, Ўтказай дунёнинг давронин суриб. «Муродхон».

2 Ҳукмронлик, олий мансаб (шоҳлик, подшоҳлик) гашти, сурури. Оқтошонинг шаҳрида подшоҳлик қилдим, Неча вақт даврон устида ўтиредим. «Муродхон». На

бўлди салтанатли давронинг, Душманга кетдими етмиш қўргонинг? «Эрали ва Шерали».

3 Даврон (эркаклар исми).

Даврони фалак 1) фалакнинг айланиши, замоннинг ўтиши; 2) кўчма тақдир, қисмат, ёзмиш. **Даврон чархи ёки чархи даврон** Тақдир, қисмат, ёзмиш. -Даврон чархи бундай тескари айланишини кутмаган эдим, - деди Комил. Ҳ. Гулом, Машъал. **Даврон сурмоқ айн. давр сурмоқ қ. давр 9.** Аё шоҳим, адолатда тўрасан, Тўралик даврида даврон сурасан. «Фольклор». **Соҳиби даврон** Амалдор, ҳукмдор; подшоҳ. Соҳиби давронлар эса шапнати еб эмас, шапнати уриб ўргангандан. Буни Аваз биларди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВШАН шв. Қуён.

ДАГАЛА фольк. I Жун ёки қилдан тўқилган ип, арқон. Аймоқлар.. дагала билан уларни [Бахромни ва унинг болаларини] уриб, кечакундуз ўйл юриб, айни саҳар вақтида келди. «Зулфизар билан Авазхон».

2 Дағал жундан босилган (тўқилган) уст кийим. Тоҳир ҳамённи қўйнига солиб чиқиб кетганча, пешин кечроқ оёғига янги аскарий этик, бошига мўғулча бўрк, чакмонга ўхаша дағал юнгли дағалани елкасига ташлаб келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАГАЛАЙ шв. Юмалоқ шаклда тикилган мўйна телпак.

ДАГИР I шв. Фирибгар, қаллоб; алдоқчи.

ДАГИР II тўқ. Очиқ рангли ярим шойи мато. Нимшоий матоларнинг дагир ёки дурӯя деган турлари майин ишакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ишдан бўлади. «Фан ва турмуш».

ДАГИШ шв. Дарё қирғоқларининг ўпирлиши; ўпирилма жой. Ўркач-ўркач тўлқинлар соҳилга санчиб, дамбага тинмай уриларди, тупроқни ўз қаърига ютарди. Буни Хоразмда “дагиши” деб аташади. Газетадан.

ДАДА 1 Ота, падар. Гулнор икки ҳафтадан бўён дадаси ва онаси билан бирга ҳар куни боғда ишлайди. Ойбек, Танланган асарлар. Қоракўз дадасини жуда яхши кўради. Чунки унинг саволларига дадажониси эринмай жавоб берарди. «Саодат».

Дадаси этн. Хотин кишилар ўз эрининг исмини айтмай, унинг ўрнида ишлатадиган сўз. [Ҳожар Умурзоқча:] Тўгри, дадаси, мен айтаман. Ҳамза, Паранжи сирлари. **Нима қиласай ахир, дадаси?** Менга қолса ҳар йили

туғай дебманми? К. Яшин, Ҳамза. **Катта дада** Ота ёки онанинг отаси; бобо. Чалиши билмайман. **Катта дадам:** “Чалма, сен найчи бўласанми, ёмон кўраман”, деди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дада (эркаклар исми).

ДАДИЛ 1 Дангал иш тутадиган, қўрқиб, ҳадиксираб ўтирамайдиган; довюрак. **Дадил бола.** Дадил хотин. — Раҳимберди ўзига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. Қадами, товуши дадил. Ҳар қандай мушкулдан тап тортмай, тикка қарши борадиган довюрак одам кўринади. А. Мухтор, Асарлар.

2 Шижаот билан тўлиб тошган; жасурина, мардонавор, шахдам. **Дадил қадамлар.**

— Ҳалқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур. Ойбек, Танланган асарлар. Турсунбой төғли қишлоғи томон жиддий, дадил одим ташлаб боряпти. «Ўзбекистон қўриқлари». Шеримбек дадил бориб, Бобур мингандан бўз отнинг олтин безакли юганидан олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Меҳнат қилган одам доим бошқаларнинг юзига дадил қарайди.** Т. Ашурев, Оқ от.

3 Қўрқмай, ишонч билан, бемалол, тортинмай. **Дадил жавоб.** Дадил танқид. — Узоқдан бўлса-да, Йўлчига дадил қарайди, баъзан яширин илжаяди. Ойбек, Танланган асарлар. **Дадил ташлаётган қадамларига қараганда,** унда иккиланишдан асар ҳам ўйқ. Газетадан. -Нима ёрдам керак, тортинмай, дадил мурожаат қиласверинг, — деди Боймирзаев. «Ўзбекистон қўриқлари». **Маъруф Назаров** кинематография, драматургия соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

4 Жисмоний, маънавий жиҳатдан бақувват; тетик, бардам. Элмурод одамлар тўлқинида Фотима билан ёнма-ён юраркан, ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сезди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар,** лекин мункиб-мункиб кетар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шундан кейин Нормат ўзини янада дадил сезди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

5 Моддий жиҳатдан ўзини тутиб олган; бой-бадавлат. **Жамоа хўжалигимиз бу ўйл анча дадил бўлиб олди.** Газетадан.

Ҳамёни дадил с.т. Серпул, пулдор.

6 қўчма Энг мұҳим, долзарб, зарурий..энг дадил гояларни ўртага ташлаб, уни рўёбга

чиқарған ирригаторларнинг маролиги ҳақида ҳикоя қиласи. «Ўзбекистон кўриқлари».

ДАДИЛЛАНМОҚ Ўзига ишончи ортмоқ; тетикланмоқ, ўзига келмоқ. *Нодиров* залдагиларга қараб олди, ўзининг жанговар дўстларини, донғи кетган оловкорларни кўриб, дадилланди. И. Раҳим, Тақдир. *Газагига яхна гўшт еб, анча дадилланди*. К. Яшин, Ҳамза.

ДАДИЛЛАШМОҚ Тобора дадилланиб, шижаот ва тетиклиги ортиб бормоқ. *Горбунов яна ҳам дадиллаши*. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Дўстларининг ўзига тикилиб турганини кўриб, Саттор дадиллаши*. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАДИЛЛИК Жисмонан ва руҳан ўзига ишонганлик, бақувватлик; дангаллик, довюраклик, тетиклик. *Иш жуда соз бошланди*. Энди охиригача силлиқ кетсин. *Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак*. Ойбек, Танланган асарлар. *Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу тақлиф Темиржонда андак дадиллик уйготди*. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ДАДИЛОНА рвш. Қўрқмай, жасурлик билан, мардонавор. *Дадилона олға бормоқ*.

■ *У.. қулликка, жабр-зулм сиёсатига дадилона қарши чиқди*. Газетадан.

ДАЁВ шв. Қайиқни бошқарib боришига хизмат қилувчи таёқ; эшкак. *Қайиқнинг орқа томонида даёв ушлаган дарға уни тўғри ўйлдан олиб бормоқда*. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАЖЖОЛ [а. چال – ўйлдан урувчи, фирибгар, ёлғончи] 1 Ислом динига кўра, қиёмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан, тўғри ўйлдан оздирувчи, одамсимон бир кўзли маҳлук. *Бу ҳикоядан [Элмурод] вужудини ваҳима босиб, бошини кўрнага буркаб олди: дажжол деган бир маҳлук кечаси билан тоғларни кемирармиш*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Дажжолнинг бир кўзи кўр бўлар экан*. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 кўчма Ўтакетган бешафқат ва фирибгар. *Дажжолда раҳм-шафқат бўладими – мени тоза калтаклаши*, кечаси қочиб кетдим, Яхши бува. Ж. Шарипов, Хоразм. *Сен қаттолларнинг қаттолисан, дажжолларнинг дажжолисан*. Ш. Рашидов, Асарлар.

3 сўк. Мальун, иблис, шайтон. [Мула Рўзи Майсарага:] *Ҳа, мен ўлгани келдимми? Бир ёқдан жўнат қани, дажжол*. Ҳамза,

Майсааранинг иши. *Вой-вой.. Ё пирим! Оббо, дажжоллар-эй!* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.

ДАЗГИЛ [ф. دستگیر – ёрдам берувчи; ушлаб турувчи] маҳс. Тикилаётган оёқ кийимини тиззага қистириб қўйиш учун косибчиликда ишлатиладиган айланана тасма. [Унсин] *Тагига кичкина курси кўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эңчил қулоч тортади*. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЗГИР шв. айн. дазгил. *У [Хайдар] устига кичкинагина чорбурчак кўрпача ташланган пастак курсига ўтириб олар, ўзи учун мослаштириб қисқартирилган дазгирни тиззасидан ўтказиб олар, дадаси берган ишни тикишга бошларди*. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ДАЗМОЛ [ф. درزيمال – дарз, тешик-тирқиши, чокни текисловчи] 1 Кийим-кечак, газлама ва ш. к. ни қиздириб текислаш, силлиқлаш, ғижимини ёзиш учун мўлжалланган асбоб. Ҷўян дазмол. Электр дазмол.

■ *У ўйнинг иссиги ва дазмолнинг тафтидан қизиб кетган*. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Маданий турмуш учун энг зарур буюмлардан бири дазмолдир*. Газетадан. Зебо дазмолни онаси қўлидан олиб боса кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАЗМОЛ БОСМОҚ (ёки урмоқ, қилмоқ) Дазмолламоқ, дазмоллаб текисламоқ. Акрам Нигорани ўйидан топди: ювилган кийимларига дазмол ураётган экан. С. Анорбоев, Оқсой. [Адолат] Усмонжоннинг кир кўйлакларини, сочиқларини ювди, дазмол қилди. С. Зуннунова, Гулхан. Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишиди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Дазмоллаш натижасида кийим-кечак, газлама ва ш. к. нинг юзида ҳосил бўлган силлиқлик, текислик. *Кийган кўйлаганинг дазмоли ҳали кетгани ўйқ*.

ДАЗМОЛИ БУЗИЛМАГАН Тахи бузилмаган, ғижимланмаган; янги. *Унинг назарида, Зийнатуллаевнинг чироили поляк трикосидан тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаган костюми ҳам.. ўзига кўп бино қўйганидан далолат берарди*. П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Дазмоллаш иши. *Корхонамизда анча киши дазмолда ишлайди*.

ДАЗМОЛЛАМОҚ 1 Дазмол босиб текисламоқ, ғижимини ёзмоқ, силлиқ қилмоқ. *Кўйлагингизни дазмоллаб қўйдим*. Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. Шойи кўйла-

гимни киймасам бўлмас, ёқасин дазмоллаб олмасам бўлмас. «Оқ олма, қизил олма».

2 кўчма салб. Ҳаспўшламоқ, бости-бости қилиб, текислаб юбормоқ (жиноят, ножўя хатти-ҳаракат ва ш. к. ҳақида). *Нон заводининг директори прокурор кабинетига икки марта илжайиб кирган эди, ишлар дазмолланди-қўйди.* Газетадан.

ДАЗМОЛЧИ Тикув ёки кир ювиш корхонасида кийим-кечакка дазмол босувчи ишчи.

ДАЙДИ 1 Доимий тураржои ва белгили қасби бўлмаган, бир жойда қўним топмайдиган; дарбадар (одам ҳақида). *Дайди ҳаёт кечирмоқ.* — *Тайини ўйқ дайди. Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дараҳт бир жойда кўкаради.. Отанг раҳматли умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди. Сен дайди бўлиб қолдинг.* П. Турсун. Үқитувчи.

2 Доим тентираб, дайдиб, санқиб юрадиган; санқи. **Дайди одам.** — *Кир ювиб ўтирган опам орқамдан қичқиради: -Яна қаерга, дайди? Ойбек, Болалик. Дўппи тикиб қон бўлдим Дайди, саёқ аҳмоққа. «Бойчечак». Тагин қаёқни кўзлаяпсан, дайди! Бола бўлиб ҳеч фойданг тегмайди!* Ҳ. Назир, Сўнмас қақмоқлар.

3 Ҳар ёқда изғиб юрадиган. *Унда-мунда бир эшик учрайди. Лекин оч-ориқ, дайди итлар кўпроқ санқиб юради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Бемаҳал ва бетартиб ҳаракат қиладиган, йўналиши ўзгариб турадиган. **Дайди шамол.** *Дайди булат. Дайди тўлқин.* — *Ҳаво ҳамон булат бўлиб, кўкламининг дайди шамоли гувуллаб эсиб турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. Ҳандалак бўйини аста уфуриб ўтган дайди шабада палаклар оромини бузди. Н. Фозилов, Дийдор. *Куёш думалаб, кўкка кўтарилар, дайди булат парчаларининг кўланкаси қишлоқ устидан ўтиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ишга яроқли одамларинг ҳаммаси далада бўлди.. дайди сувнинг ўйлани ўзгартириб турдилар.* Газетадан.

Дайди гап Оғиздан оғизга ўтиб юрган гап, миш-миш гап. [Мирзакул:] *Дайди гапга қулоқ солман!* Н. Сафаров, Уйғониш. **Дайди ўқ** Бемўлжал отилган, бехосдан келган ўқ. *Фашист мерғанларининг дайди ўқи Тўра-*

бойнинг бошига келиб тегди. Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.. чинқираб келаётган дайди ўқлар эса дарахтларнинг шохларини чўрт-чўрт узуб ташлар эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ДАЙДИЛАНМОҚ Бир жойда қўним топмай, кўчиб юрмоқ, тентиракламоқ; дайдимоқ, санқимоқ.

ДАЙДИЛИК 1 Бемақсад санқиб юришга одатланганлик.

2 Дарбадар кезиб юриш, қўнимсизлик. — *Менинг ҳам кўп умрим қишлоқма-қишлоқ дайдилик билан ўтадиган бўлиб қолди, — деди Ботирили.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Санқиб, дайдиб юриш, саёқлик. *Туну кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бўшамайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДАЙДИМОҚ 1 Қўним топмай, дарбадар кезиб, кўчиб юрмоқ. *Дунёдан умидимиз бор. Биз дайдимайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин!* П. Турсун, Үқитувчи. *Саёҳат қилиб, дайдиб юришга одатланган бир киши бўлганим учун қопқонга ўҳшаган бу дўконда дикқинафас бўлиб ўлаёздим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тентиракламоқ, тентираб, санқиб юрмоқ. *Үйингда кам бўласан, қаёқларда дайдийсан?* — *У уззукун шаҳар кўчаларида дайдиб юрди.* «Шарқ юлдзузи». Қудрат эгасиз дайдиб юрган саманини тутиб, Полвон отанинг олдига олиб боргандা, Полвон отадан шу воқеани эшитган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас қақмоқлар.

3 Бирор мақсадда изғиб юрмоқ. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Менга, дўстим, о, тутма осон,* Бунда тун-кун ажал дайдийдир. Т. Тўла, Асарлар.

4 кўчма Одатдаги ҳолатдан фарқли равишда ҳаракатланмоқ. *Аллақандай дайдиб келган изғирин қуруқ қорларни чирнирак қилиб, узоқларга учириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқ тепасида ипак толаларида нафис мезон эринибгина дайдиб юрибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАЙН [а. نَدَد — қарз]: **дайн қилмоқ** Бўйнига қўймоқ, бўйнига олдирмоқ; топширмоқ. *Суд ҳайъати.. тиримнинг гуноҳларини бўйнига дайн қилиб.. З ўил овоқхонада меҳмон бўлишиларига ҳукм қилган.* Газетадан. *Болашавойларни алдашни авлиё.. зиммасига дайн қилдилар.* «Муштум».

ДАЙР [a. دایر – бутхона] 1 Насронийлар ва оташпастлар ибодатхонаси; бутхона; оташкада. *Бизга маю маъшуқ, сизга дайр ташвиши.* Умар Хайём.

2 кўчма Майхона.

З күмә Даунё, жаңон; бутун дунё. Құссас
күп күнхә дайрнинг. А. Мұхтор, Тонг билан
урчашув. Вужуд деганлари асли нимадир?
Дайр деңгизида юрган кемадир. А. Орипов,
Юртим шамоди.

ДАЙРАБОТ иш. Дарёнинг ёқаси, дарё бўйи. Мерган отар дайработнинг гозини, Хоним, англа Ҳуройимнинг сўзини. «Муродҳон».

ДАК Ипакнинг ҳиндалар тайёрлайдиган бир тури. Бизга машҳур **дак** ишагини кўрса-тишиди. У қордай оппоқ, майин. З. Акромов, Хиндистон лавҳалари.

ДАКА Шох ташламайдыган, мувозанат-ланган варрак. *Түрсунали ясаб олди ўзига дака. Катта, бутун таҳта қоғоз, ўзи ҳам қуороқ.* F. Фулом. Болалар ширабчлаб дака варрагын, *Баҳорни чақырапар.* "Боғи шамол, кел!". С. Акбарий, Мехригие.

ДАКАВАРРАК айн. **дака**. *Дакаваррак* осмон фалакда калтадум эчкидек ликилаб турарди. Мирмуҳсин, Умид.

ДАКАН [a. دیك – хўроз] Товуқ-хўроздарнинг бўйдор ва гўштдор тури. *Дакан товуқ.* — Кўчкорлар билан даканни нега боқиб семиртирияпти бу, ана шуни айтуб берсин. И. Раҳим, Зангори кема капитанни.

Дакан хўроз 1) шу турга мансуб урушқоқ хўроз. Қишлоқ томондан дакан хўроларнинг ўйқу аралаш бўғиқ овози эшишилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма ҳазил зўравонлик билан кериладиган, урушқоқ одам ҳақида. Янги ерга бойиб кетши учун келган дакан хўроларни ҳам анчагина учратамиз. Ш. Гуломов, Бўз ер уйғонди.

ДАКАНА Ўрта яшар ва кекса аёлларнинг (кўпинча оқ докадан) саллага ўхшатиб ўрадидиган рўмоли. Ўзбек ойим тўйга борадиган хотинлардек ясанган, эгнида одми хонатлас кўйлак, бошида оқ шоҳи дакана, кўзида сурма эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бошида кўкимтириш шоҳидан саллача – дакана, бу дакана Ҳадича бегимнинг бўйи-қоматини баланд кўйсатар эди. Ойбек Навоий.

ДАКАН 1 айн. **дакан.** Кейин жаңдағы голиб чиққан даканғ хұроздай ғердайиб, узоқда беда ўраётгандар томон жұнади. С. Юнусов, Күтилмаган хазина.

ДАКАНГ II тақл. с. Чилдирманинг иккى зарбда чиқарған овози ҳақида. Чилдирманинг овози күләркүм, даканг-даканг, "Мүштүм".

ДАКАНГЛАТМОҚ Оёгини ерга теккизмасдан, дик-дик югуртирмоқ. Агар бу жисноят бир ҳимоясиз ўиртиқчопон томонидан содир бўлгандা эди, мингбошингиз унинг қўлини орқасига боғлаб, даканглатиб олиб кетган бўлар эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ДАККАМ-ДУККАМ айн. яккам-дуккам. Түғонбек даккам-дуккам мүйлабини ўғон бармоқлари билан чимтиб, кинояли қулиб күйди. Ойбек, Навоий.

ДАККИ [ҳинд. «дҳакка» – зарб, турткى; изтироб] 1 Ножүйа иш, хатти-ҳаракат учун айтилган аччиқ гап, қаттиқ танбех, таъзир, койиш. Чакки юрсанг, дакки ерсан. Мақол. У даккиларга бўша келмайдиган одам. Дакки емоқ (эшиштмоқ). ■ Аҳмаджон дадасидан бир неча дакки эшишиб, уйига жўнади. «Ёшлик». Болалар мени нега ёмон кўришларини айтсан, улар мен туфайли ё онасидан, ё отасидан дакки эшиштарди. X. Тўхтабоев, Беш болали йигитчя. Қылғиликни сиз қилдингиз, даккини биз эшиштик. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ноҳақ турткى, хўрлаш, таҳқирлаш. Ҷўриликдан қутулдим, энди бойнинг хотинларидан дакки емайман. Ж. Шарипов, Хоразм. Ёмон бўлсанг, ким қўрингандан дакки ейсан! Н. Сафаров, Наврўз. Ҳар кишидан дакки еявериб, юрагим қонга тўлиб кетди. Уйғун, Асарлар.

ДАККИ-ДАШНОМ [дакки + ф. داشنام – сўқиш, ҳақорат] Таңбәх ва ҳақорат; таҳқир ва сўқиш. *Отам умрининг оҳиригача ўз шавнига, оиласи шавнига гард юқтирумаслик, одамлардан дакки-дашном эшитумаслик учун интилган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДАКРОН Лавсан материалининг иккинчи, тижорий номи.

ДАКТИЛ Бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи, имо-ишораларга асосланган.

Дактил нүткү Кар-соқовларнинг бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи нүткү. **Дактил нүткү** аслида бармоқ белгилари бўлиб, улар ҳар бир тил учун қабул қилинган ёзувни ўзида акс эттиради. Газетадан.

ДАКТИЛОГРАФИЯ [юн. daktylos – бармоқ + grapho – ёзаман] Ёзиш учун қулай бўлган ҳар қандай текис юзада бармоқлар билан амалга оширилган ёзув (кар-соқовлар ўртасида).

ДАКТИЛОЛОГИЯ [юн. daktylos – бармоқ + logos – сўз; тушунча] Кар-соқовларнинг бармоқлар ишораси билан гаглашиш усули.

ДАКТИЛОСКОПИЯ [юн. daktylos – бармоқ + skopeo – қарайман] Одам бармоқларидан қолган изларни ўрганиш асосида унинг шахсини аниқлаш. *Дактилоскопия ва рўйхатга олиши бюроси шига кириши*. «Фан ва турмуш».

ДАЛ I шв. Худди ўзига, тўппа-тўғри. *Дал отмоқ*. — *Овчи-да!* *Дал кўзлаб отар, Қайрилар қанот*. Миртемир, Асарлар.

ДАЛ II шв. Тут барги.

ДАЛА 1 Аҳоли яшайдиган жойдан ташқаридан бўлган, экин эклиадиган ер, экинзорлар. Экин даласи. *Пахта даласи. Меҳнат даласи. Пахтазор дала. Боғбон боғини тузар, Дехқон даласин сузар. Мақол.* — *Аёллар далада, болалар мол-ҳолларни ўтлатгани олиб кетишган*. С. Аҳмад, Уфқ. *Тўғри, чоршанба куни далаға қўши чиқши керак*. А. Қаҳҳор, *Қўшчинор чироқлари*.

Дала шийпони Дехқонлар иш маҳалида ҳордиқ чиқаришлари учун далада қурилган бино. *Қўзига ойнак тутиб олган тракторчи ўигит дала шийпони олдига келиб тўхтади*. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Зовур бўйлаб бир оз юргач, дала шийпони рўпачисидан чиқдик*. Газетадан.

2 Шаҳардан ташқаридаги боғ, қўрғон ва ер-сувлар. *-Поччанг ўлсин!* — деди аччиқланиб *Хушрўй, — Нажмиддинбек деганинг дала-сига кетган* эди. *Тўрт кундан бери дом-дараксиз*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар*.

Дала ҳовли Дала жойда барпо этилган, дам олишга мўлжалланган маскан; дача. **Дала ҳовлининг олдидан китта сой оқиб ўтади**. Газетадан. **Дала ҳовли** учун дарвозаси билан тайёрланган панжарани бўяшида давом этди. Газетадан.

2 Умуман кенг табиий сайҳон ер, ёвон. **Дала, қирлар қирмизи кўйлак кийған сулув келинчакдек яшинаб кетған**. Газетадан. **Адоқ-сиз** далалар, офтоб ўт нуркайди. *«Саодат». Дов-даражатлар, том-тош, далаю қирлар оппоқ* эди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Уйдан (хонадан) ташқари жой, ҳовли, кўча. **Онанинг кўнгли болада**. Боланинг кўнгли далада. Мақол. **Даладан келган ўғрини тутиши осон**, *Ўйдаги ўғрини тутиши қийин*. Мақол. — *Мен даладан олай хабар.. Ўйин қилиб тургин, қизлар*. «Маликаи айёр».

Дала машқи ҳарб. Аскарларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқариди, очиқ майдонда ўтказадиган машқлари. Элмуроддинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дала почтаси** Ҳарбийларнинг ҳарбий қисмлар бўйича юриб хизмат қилидиган почтаси. *Хатдаги содда, ёқимли сўзлар, унинг таниш имзоси, дала почтасининг бешеш рақамли адреси – буларнинг ҳаммаси Эралининг соғ-саломатлигидан далолат бериб турадори*. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАЛАБОП Дала шароитида кийишга мўлжалланган; чидамли. *Шляпасини, далабот костюмини ечиб, илгакка илди*. С. Сиёев, Отлиқ аёл. — *Далабот қаттиқ тиринкадан беш-олти метр оламан, — деди Ҳўжараҳмон. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими*.

ДАЛА-ДАШТ Дала ва даштдан иборат ерлар. Зиёхўжанинг қўйи, ишләси тоққа, дала-даштга сигмайди. Ойбек, Таңланган асарлар. *Ботаника дарси синфда эмас, дала-даштда, тоғу тошда ўтказилади*. «Ёшлик». *Йўл дала-даштдан қайтувчилар, подалар, подачилар билан тўлиб борди*. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДАЛАЙ-ЛАМА (мұғ. «далай» – донишман, «лама» – дин пешвөси) 16-асрдан бошлаб Тибет руҳонийларига берилган унвон.

ДАЛАСИЧҚОН Кемирувчилар оиласига мансуб жонивор.

ДАЛАТОБ 1 Далада, қишлоқда ўстган. *Отабек айтди: Биз токай қипчоқлар қўл остида эзиламиш ва бир ҳовуч далаботларга бош эгамиз*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар*.

2 қўчма Тобланган, чайир, бақувват. *Иигит тушмагур, нима қилса-да, далабот, азамат ўигит-да. Иштаҳаси ҳам карнай-даккина экан*. Ф. Фулом, Шум бола.

ДАЛА-ТОШ айн. **дала-дашт**. Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиги тешила бошлиди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Дала-тошда** нечанинг тугаб мадори, Сиқади юракларни аламиш зори. Гайратий.

ДАЛА-ТУЗ Дала ва экилмай ётган сайҳон, бўз ерлар. **Дала-тузни сув олса, қўнгир гознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулогининг ташидан**. Мақол. — *Зумрад эрта тонгдан дала-туз, яйлов айланни кетади*. С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Карнай-сурнайлар эрталабдан дала-тузни бошига кўтариб, меҳмон чорлади*. «Гулдаста».

ДАЛАЧИ Далада, қишлоқда яшовчи; далада ишловчи. **Бошқа** ҳеч ерда мілт этгандын нур үйкү, ҳаммаёк зым-зиё, **далачилар аллақа** қаңынан уйқуга кетишган. Ҳ. Ғулом, Тошкент-ликлар. **Ягриндор Арслон** далачи дүсті билан хайрлашиб, лапанглаб, ичкари кириб, трубакни күттарди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ДАЛАЧИЛИК с.т. 1 Дала экинлари (пахта, фалла, сабзавот ва ш. к.) етиширишдан иборат деҳқончилик тизими; экинчилик. **Далачилик бригадалари**. ■ -Олтита **далачилик бригадаси түзилди**. Газетадан. **Жавод Күчие** биринчи трактор-далачилик бригадасига етакчилик қила бошлади. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Дала шароити. Кечирасиз энди, **далачилик**.

ДАЛАЧОЙ Далачойдошлар оиласига мансуб ўёки чала буталардан иборат ўсимликлар туркуми..улар миқдори қичитки ўт, отқулоқ, ялииз, мойчекак, далачой ва бошқа гиёхларда күпроқ тұтлапши хусусияттарда ега эканлиги аниқланды. «Ёшлик».

ДАЛБАНГЛАМОҚ шв. Гандиракламоқ. Яна түрдим. **Далбанглаб** бориб, бироннинг бўйнинг осилдим. «Ёшлик». Бобо қалитини тополмай, **далбанглаб**.. бир ийқилиб олди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ДАЛВ [а. دل - **челак; меш**] 1 (Д - **ката**) астр. Ўн икки буржнинг бири, Жади ва Ҳук буржлари ўртасида жойлашган (к. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь – 22 февраль даврига тўғри келади). **Далв** кирди – давр кирди. Мақол. ■ 1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттингчиси, қишик кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшишиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАЛВА-ДАЛВА шв. Парча-парча, жулдур. Ағмонойнинг қўйини боқаман. **Уст-бошим** далва-далва. «Юнус пари». Дўконларнинг эшиклари ёпиқ, биноларнинг соясида ифлос, далва-далва кийимли одамлар ухлаб ётишарди. Газетадан.

Далва-далва қилмоқ Тилка-пора қилмоқ; эзмоқ. **Йигитнинг** куюнишлари ҳамманинг юрагини далва-далва қилиб юборди. «Ёшлик».

ДАЛДА Руҳни кўттарувчи, куч-гайрат, мардлик, дадиллик бахш этувчи маънавий ёрдам, ҳимоя, илиқ сўз ва ш. к. **Далда бўлмоқ**. ■ **Атрофдаги одамларнинг** далдаси умид-

нинг сўнгги учқунини сўндириласликка ёрдам беради. Ойбек, Танланган асарлар.

Далда бермоқ Руҳни кўттарувчи, кучгайрат, сабр-матонат, дадиллик бахш этувчи иш, ҳаракат қилмоқ, илиқ сўз айтмоқ. **Чаққон ака довдираб қолган қизига** далда берди. Газетадан. -**Ёмон ният қилманг**, – **Мансур** акаларча меҳрибонлик билан **Гавҳарнинг** елкасидан тутиб, далда берди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Поччаев** мажлисни бошқармай, ишни бузиб қўйганига амин эди. Лекин **Баратова** кўз қараши билан унга далда берди. А. Мухтор, Туғилиш. **Ўзига-ўзи** **далда бермоқ** ўзини ўзатмоқ, ўз-ўзига тасалли бермоқ; ўзини тутиб олмоқ. **Ҳиқиллашни** бас қил, дега ўзимга далда бера бошладим. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Киши ҳам ўз сўзидан қайтадими**, деб ўзимга- ўзим далда бердим. Газетадан. **Гоҳо ўзимга- ўзим** далда бераман. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАЛИ шв. Жинни, тентак; ақлдан озган. **Дали** бўлмай, вали бўлмас. Мақол. **Далидан тўғри** хабар. Мақол. ■ **Ватандан айрилган ватангандолар** **Тириклик** ўйлида саргардон, дали. «Ёшлик».

2 кўчма Бебош, асов. **Жайҳун қани**, **Сайҳун қани**? Қани тошар дали дарё? М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

ДАЛИ-ДЕВОНА айн. **дали** 1. Кўп ўтмаи, тўранинг богини сугораётган Полвонни қўриб севиб қолдим-у, дали-девона бўлиб, ишқи ўтида ёндим. Ж. Шарипов, Хоразм. Ажаб дали-девонаман, Элатимдан бегонаман. «Тоҳир ва Зуҳра».

ДАЛИЛ [а. دليل - белги, из; исбот; сабаб] 1 Фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни тасдиқловчи, улар ҳақида далолат берувчи нарса; исбот, факт. **Ишончили далил**. Кучли далил. ■ -Гумонингиз бор-у, далингиз үйкү! – Кундузой унинг сўзини бўлди. Ойдин, Ҳикоялар. - Туҳмат, қани далил? – бирдан тутақиб бақирди Ўлжаев. «Муштум». Маъқул эмас, дейиш билан иш биттамайди, бирорта далил керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 ҳуқ. Жиноятни тасдиқловчи нарса, факт ўёки ҳолат. Сиз айтаётган буюмлар қотилликка алоқадор эканлигига далил бўла олмайди. Буни ҳали исботлаш керак. «Ёшлик». Узраисини қўлга туширган хужжатларидан, далилларидан, тергов натижаларидан хабардор қилди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

Ашёвий (ёки ашёйи) далил ёки моддий далил Жиноятни исботлайдиган буюмлар. Суд мажлиси залыда Пауэрс жосусукда фош этувчи ашёвий далиллар қўйилган. Газетадан. Прокурор асло иложи ўйқлигини ашёвий далиллар билан исботлаб берди. С. Аҳмад, Юлдуз. **Тўғри** далил Тўғридан-тўғри, бевосита исботлайдиган далил (мас., жиноятчи бармогининг бирор нарсада қолган изи). **Эгри (ёки сохта)** далил Бевосита исботлайдиган далил. ..**Бўймаган сохта далиллар** билан гапиравучи ифлосларнинг сўзига кириб, бу хилда қилиш яхши эмас. Ҳамза, Танланган асарлар.

ДАЛИЛЛАМОҚ Фикр, мuloҳаза, даъво ва ш. к. нинг тўғрилигини факт, исбот ва ш. к. билан асосламоқ, тасдиқламоқ. **Ёзувчи ҳалол, меҳнаткаш Умиднинг бу оила таъсирига тушувини ишонтиарли далилайди.** О. Тоғаев, «Умид» романни. **Бу даъволарни турли аспектда далилаш учун қитъа жанри етарили материал бера олади.** «ЎТА». Янги ревизор бошқарманинг кейинги ўшлардаги молиявий-хўжалик фаолиятини далилловчи барча ҳужжатлар билан танишиб, бошини қотириб ўтиргади. Газетадан.

ДАЛИЛ-ИСБОТ Далил ва исбот қилингча асос бўла оладиган нарсалар, факт. **Қосим қалава ҳибдан озод қилинган, зеро, уни қўлга туширадиган далил-исбот** ўйқ эди. Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДАЛИЛСИЗ Ишонтирувчи ҳужжатлари, исботи ўйқ, фактсиз. **Бу каби асарларда, одатда, тил ҳам ғализ, тасвирланган воқеалар ҳам далилсиз.** Газетадан.

ДАЛИР [ф. دلیر – довюрак, жасур] Кўрқинч билмайдиган; довюрак, шижаотли. **Журн шиғға далир ўлуб, кўб қиласман шитоб ўзум.** Ҳувайдо.

ДАЛИ-ТЕЛБА қ. дали-девона. Амударёни дали-телба дарё, бебош дарё дейишади. Р. Бекниёз, Лаққа балиқ барваста.

ДАЛИ-ГУЛИ с. т. 1 Кўнглида кири ўйқ, оқкўнгил ва хушчақчақ. -Ўртогум бирдан кулиб юборди, ўзи жуда серзавқ, дали-гули, шўх бола, – дейди Мусавой. Ойбек, Болалик.

2 Чапанича, соддаларча айтилган; пала-партиш. **Нозим ака ҳам унинг дали-гули гапларига ўрганиб кетган шекилли, индамай бош иргади.** Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДАЛЛА [а. ڏڻا – воситачи; қўшмачи] нафр. Кўшмачилик билан шуғулланувчи,

қўшмачи. Кўн қизларнинг бўйи етган паллалар. Келтиаркан сарой ичра даллалар. Ҳабибий. Ҳайдайди қўшмачи деб, ҳеч ким ўйлатмас уйга, Ажаб эмас аслида расвою далла бўлса. Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ДАЛЛИ 1 айн. дали 1, 2. **Бахшиши, оташқабл, элсевар далли, Бош оққан томонга кетаётган кас?** А. Икромов, Биз дунё одамлари.

2 Далли (аёллар исми).

ДАЛЛИК шв. Эгар тагидан солинадиган тўқим.

ДАЛЛОК [а. ڏڻو – уқаловчи, массажчи; ҳаммомчи; сартарош] шв. Сартарош. **Даллокларнинг покиси, Қўлида тамокиси..** «Халқ дурданалари».

ДАЛЛОЛ [а. ڏڻو – жарчи; воситачи] 1 Савдо-сотиқда олувчи билан сотовучи ўтасида воситачилик қилувчи, молга нарх кўйиб, уларни келиширувчи киши. Эл назар қилимаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан! Мақол. **Тилнинг узуни даллолга керак.** Мақол. — Муҳсин гуппи аввалдан даллол ёллаб олган шекилли, икковлашиб бир туркмандан гилам савдолашарди. «Шарқ ўлдузи».

2 салб. Ўртада туриб, ножёя ишларни битиширувчи, муросага келтирувчи, воситачи. [Қўзибой:] ..Раҳимга нима деб айтаманга? Ўртада даллолмисан, демайдими? Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат ўйқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз ҳалқ бўронини тўсмоқчимисиз? Ойбек, Танланган асарлар.

3 Далла, қўшмачи. Гулсанам бола чоғида онаси билан далада ишлашга ўрганиб қолган эди. Энди эшикка чиқармай қўйишиди: хоннинг даллолларидан қўрқадилар. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. [Ғоғир:] Ахир даллол деганди паранжи бўлади-да, чопонни ўигит киши кияди. Ҳамза, Бой или хизматчи. **Иягиде учтўрт тола соқол кўзга ташланган, баланд бўйли, бақувват, эркаксимон даллол камтири уни [куёвни] етаклаб, палак остидан қизга келтириди.** Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЛЛОЛБОШИ Даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол. Ҳўжазода Носирхўжа даллолбошининг кенжса ўғли.. С. Абдулла, Сирлар.

ДАЛЛОЛЛИК 1 Даллол иши, касби билан шуғулланишлик. Унинг касби даллоллик. **Даллоллик қилмоқ.** — [Набиқори] Баъзан чайқовчилик билан, баъзан мол

бозорида далоллик қилиб кун кечириб келади. Газетадан.

2 Бирор ишда ёки кишилар ўртасида ноўрин воситачилик қилиш. -Мен сизнинг далоллигингизга зор эмасман! - Чарос кескин бурилиб юриб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Аҳмад бригадир бунақа масалада бирорвага далоллик қилмаслигини яхши биладиган Нурсатбек ҳайрон бўлди. С. Нуров, Нарвон.

ДАЛЛОЛЧИЛИК айн. далоллик. Мен билмас эканман, Иброҳим Пардаев якшанба бозорга чиқиб, далолчилик қилиб турар экан. «Гулдаста».

ДАЛОЙИЛХОНА [а. ڦڻڻ - «далил» сўзининг кўпл. шакли + хона] тар. 1 Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида саводи чиққан болалар қабул қилинадиган диний мактаб. Мазкур қонунга асосан, мусулмон мактаблари домлалари ҳар ўили алоҳида гувоҳнома олишлари ва бунинг учун мактаб, қориҳона, далойиҳона домласи З сўм 50 тишин.. солик тўлашлари зарур эди. «Фан ва турмуш».

2 Расмий ҳужжат ва маълумот сақланадиган хона, жой; архив.

ДАЛОЛАТ [а. ڦڻڻ - кўрсатма; исбот, далил] 1 Бирор ишга ундан, рағбатлантириб берилган маслаҳат, бирор ишга рағбатлантириш. Далолат қилмоқ (этмоқ). ■■■ - Келинг, бой ака, шу болани [қулбаччани] олинг, — деб жиддийроқ далолат қила бошлади далол. С. Айний, Қуллар. Ҳатто паровоз механизги ўртоқ Түргунбой Усмонов ҳам далолат қилиб кўрди — фойдасиз. «Муштум».

Далолати ҳайр Ҳайр ишига, яхшиликка ундаш, рағбатлантириш.

2 эск. Далил; далиллар; белги, аломат. Ҳалиги эшишган сиримнинг далолатига қараб, Комилбекнинг қотили Ҳомид, деган фикрга тушдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Лекин “ҳайр” — айрилмоққа далолат эмас.. М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар.

Далолат бермоқ Ҳабар бермоқ, дарак бермоқ; гувоҳлик бермоқ; кўрсатиб турмоқ. [Ражабовнинг] Ингичка қўли, умуман, кўриниши унинг нимжонроқ ўғсанидан далолат бериб турар эди. И. Раҳим, Чин мұхаббат. Үнинг [Навоийнинг] бутун қиёфаси яхшилик истаб келган ҳар бир кишига катта яхшиликлар қила олишидан далолат беради. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Юзидаги кулгичи аллақандай юмшоқ кўнгил-

лигидан далолат берадиганга ўхшайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАЛОЛАТНОМА [далолат + нома] Бирор бир фаолият, содир бўлган воқеа-ҳодиса ёки ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча шахслар томонидан тузилиб имзоланган расмий ҳужжат; акт. Аксар ҳолларда далолатнома олдиндан белгиланган қоидавий намуна асосида тузилади. «Иш юритиш». Ҳайрулла қалбаки-ластириш ўйли билан тузилган далолатномага.. сохта ёзувларни киритиб, ҳужжат тузади. Газетадан.

ДАЛОН шв. қ. долон. Бостирмали кенг далонда оти чиқарилган извоши. С. Аҳмад, Ҳукм. Катта дарвоза далонида ёмғирдан қочган шалаббо товуқлар қунушганча ғуж бўлиб туршишибди. С. Аҳмад, Ўн иккидан иккинчиси.

ДАЛЬТОНИЗМ [инглиз олими Ж. Дальтон (Dalton) номидан] Рангларни ажратадолмаслик касаллиги.

ДАМ I [ф. ڦ - нафас, тин] 1 Нафас, тин. Дамим қайтиб кетяпти. Дамимни ростлаб олай. Ҷуқур дам олинг. ■■■ Жиндай дамимни ростлаб олай, уҳ.. ҳалиям оёғимнинг қалтироғи босилгани йўқ. Ҳамза, Паранжи сирлари. Бахтингиз бор эканки, мендай қўли енгил, дами ўтқир ромчига йўлиқдингиз. К. Яшин, Ҳамза. От пишқирган дамига Эрип тогдаги қорлар. «Ойсулув».

Дам солмоқ этн. Дуо ўқиб, “куф-суф” қилмоқ, куфсуфламоқ. Кампир Авазнинг кўнглидагини билиб, дуо ўқиб, тупроққа дам солиб, сочди. «Маликаи айёр». Нури у кишига бориб, дам солдириб келади. Ойбек, Танланган асарлар. **Дам урмоқ** 1) чукур нафас олиб “пуф” демоқ, пуфламоқ; 2) айн. дам солмоқ. [Домуллани] Отхонага бошлаб кирдим. Тақсир, мана бемор, дедим. Домулла кулди.. Кейин дуо ўқиб, отга дам урди. Ойбек, Танланган асарлар. Нормат сўфи бешиктерватдай ликиллаб, нималарнидирип пичирлаб ўқир, келинайисига дам урарди. «Муштум»; 3) оғиз очмоқ, айтмоқ. Дуч келганнинг лекин бири ҳам, Отанг — мен, деб уролмади дам. Ҳ. Олимжон. Ҳаммаси [полволлар] нима қиларни билмай, бошини қашиб, биронтаси ҳам бораман, деб дам урмади. «Зулфизар билан Авазхон». **Дами ичига тушиб кетмоқ** 1) нафаси қайтиб кетмоқ, нафас ололмай қолмоқ. **Машҳур артистнинг дами ичига**

тушиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Яна дамим ичимга тушди. Бўрон нафасни бўғарди. Ҳ. Назир, Муҳаббат; 2) жим бўлиб қолмоқ. [Элмуород] Бир нафас дами ичига тушиб ўтириди-да, сўнг оғир бир энтикиб: -Ҳай, майли.. — деди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳўжса номини эшишиб, Гуломжоннинг дами ичига тушиб кетди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.; 3) кўчма нима дейишини билолмасдан, оғзини оча олмай қолмоқ. Бу — Исмат-хўжага айил ботди, шекили, дами ичига тушиб кетди. Ойдин, Ҳазил эмиш. **Дамига тортмоқ** 1) чуқур ва кучли нафас билан ичига тортмоқ, ютмоқ. Қараса, қаттиқ бўрон кўтарилиб, аждар қизни ўз дамига торттаётганниш. «Олтин бешик». Газнинг шамоли одамни дамига тортади. П. Қодиров, Эрк; 2) кўчма ўз таъсирига олмоқ, илинтироқ. Бизни илондай авраб, дамига торттаётганлар кимлар? — Нуғмон ҳожи, Мирҳаёдар хўжса, Оқиҳон тўралар. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Дамини ичига ютмоқ** Гапирмасдан, жим турмоқ. Бу ёқда қолган хотинлар дамларини ичларига ютиб, чурқ этмай туришиши. С. Аҳмад, Уфқ. **Дамингни чиқарма** 1) нафасингни чиқарма; 2) ҳеч кимга айтма, гапирма, финг дема. Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишиди. Бойвачанинг хизматкорининг қизи эмиш.. **Дамингни чиқарма!** Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишдан бўш вақт; ором, ҳордиқ. **Дам бермоқ**. Дам бермай югуртироқ. Дам олиш уйи. — Эртага якшанба, дам олиш куни. Ўзбекистон баҳорининг гуркираган пайти. Газетадан. Соҳибжон дамини олиб, яна ўйла равона бўлибди. «Зумрад ва Қиммат». Ҳатто Шарофат билан икки марта дам олиш уйига борганимиз. «Муштум».

3 Бирор нарса ичига йиғилган, тўпланган ҳаво, газ. **Баллонга дам бермоқ**. Дами чиққан баллон. — ..Аҳмад, дами чиққан пуфакдек, бўшашиб ўтириб қолди. Мирмуҳсин, Мъемор. **Илгари говмиши сиғирнинг елинидек солиниб турдиган бағбақаси сўлган**, дами чиққан пуфакдай шалвираган. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Ошқозон ёки ичакда овқатдан пайдо бўлган ел, газ. **Ҳом ўрик қоринни дам қилар**, **Ғур масала** — бошга калава. Мақол. — Янги узилган узум ични дам қилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

5 Тафт, иссиқ, ҳарорат. **Аммо ўзиям дамига ош пишадиган отахонлардан**. О. Ёқубов,

Пъесалар. Қиём чоги эди. **Қуёш дамини тир-тир эзган шамол кесар эди**. Ойбек, О.в.шабадалар.

6 кўчма Куч, зўрлик; шиддат. **АЗимжон ўз ротасидаги жангчилар билан душманнинг дамини кесди**. Н. Сафаров, Оловли излар. **АЗмкор ҳалқнинг даҳшатли ҳамласи оғтингдаги дамини кесди**. Н. Сафаров, Оловли излар. **Қишининг дамини кесила бошлади**. Ойбек, Навоий.

7 кўчма Кибр-ҳаво; ҳовур. **Дамидан тушмоқ (қайтмоқ)**. Ҳали хомсан, пишарсан, бу дамингдан тушарсан. Мақол. — Бугун Бухородан комиссия келганини эшишган бўлса керак, кечаги дами ҳам қолмаган. С. Айний, Қуллар. **Ўринбўй оғзидаги ошини олдирмайдиган, тутганини шарт кесадиган, дами баландгина кўринган эди**. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

8 Буғ, ҳовур, пар.

Дам емоқ Дамлангандан кейин ўз буғи билан етилмоқ. **Чой дам еди**. — **Ош дам егунча, пиёла неча бор қўлдан қўлга ўтди**. С. Айний, Дохунда. **Ошпаз шийлон тагидаги тол тагида кагирни бошидан баланд кўтарди**, бу ош дам еганилигига ишора эди. Й. Шамшаров, Фурумсаройликлар.

Дам емоқ Панд емоқ; бўш келмоқ, енгилмоқ. **Мақтандоққа дам емасман**. Ҳабибий. Бирордан дам емасман, сўзга полвон, қаҳрамонман дер. «Муштум». **Дам турмоқ** Жим бўлмоқ, тинч, дим турмоқ. **Дам туринг**, битди қулоқлар, лаҳза, жон қурбақалар. Муқимий. **Дами ичиди** Айтадиганини айттолмайди, тили қисиқ. **Райҳон қишилоқда**, қизиникида турган кунларда Зумрадбиибининг дами ичиди бўлди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. **Тожибой.. қизининг ўйқолганидан кўра одамлар ўртасида иснодга қолишидан қўрқарди**. Эр-хотиннинг дами ичиди, унданбундан сўраб суршиширайлик дейишса, гапсўз тарқаб кетади. С. Зуннунова, Гулхан. **Дами кесилмоқ** 1) гапи бўлинмоқ, сўзлай олмай тўхтаб қолмоқ. **У Валихонга изоҳ беришга астойдил тайёрланган эди**, Валихоннинг қўл силтаб, рад қилганини кўргач, дами кесилиб, оғзини очганича, тек қараб қолди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Хуббобой.. ўзининг "йўқлигидан" шикоят қилиш учун оғзини жуфтласа ҳам, аммо бирдан дами кесилиб қолди**. А. Қодирий, Обид кетмон; 2) кўчма шиддати пасаймоқ, сусаймоқ. **Аммо бунда куёвнинг иштироки кўрilmай**, шунинг

ила менинг дамим кесилиб қолди. А. Қодирий, Үтган кунлар. **Дамини кесмоқ** (ёки қирқмоқ, қайтармоқ) 1) қувватини кетказмоқ, таъсирини пасайтиromoқ. *Иссиқнинг ва ёғли овқатларнинг дамини кесиш учун ҳеч ким пиёлладан, чойнакдан құл узмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) таъзирини бермоқ, тарбияламоқ; олдини олмоқ. *Уларнинг фикрларича, күпни күрган мұғамбір ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхшилаб түзламоқда ва дамини қайтариб құймоқда эди.* П. Турсун, Үқитувчи. *Бу табдір орқали айрим күзбұйямачи қаллобларнинг дамини қирқмоқчи бұлғанлар.* Газетадан.

ДАМ II [ф. دام – бир нағасалық фурсат; лаҳза; вақт] 1 Он, лаҳза; кез, пайт. *Бахти дамлар.* Бир дам жим қолмоқ. *Шу дамгача. Шу дамда.* Чилла, ҳар дами тилла. Мақол. ■ *Бир дам ўзини үйқотиб, әсанкираб қолди.* С. Ахмад, Үфқ. *Балқи дүстлар даврасида Камим бұлмас ҳеч қағон.* Лекин сени ўша дамда Қайдан топай, онажон. А. Орипов, Ийлар армони.

2 айр. болғ. взф. Баъзан, тоҳ, тоҳо. *Йұлчи әртадан кечгача дам у экинда, дам бу экинда Қамбар билан бирға ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сүв дам оқизиб кетади, дам четга отади.* С. Ахмад, Үфқ.

ДАМ III [ф. دام] Темирчиларнинг күра ёки ўчоқдаги күмирни ёндириш учун ҳаво юборадиган, чармдан ишланган асбоби. [Фарҳод] Темирчидан бир күра, бир дам сұраб олди. “Фарҳод ва Ширин”. Бошқа бир мулланинг қорни ҳам темирчиларнинг дамидек катта экан. Х. Тұхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Дам бермоқ (ёки босмоқ) Дам орқали ўчоққа, күрага ҳаво юбормоқ. *Ўчоқнинг орқасидаги уйда иккى киши зұр бериб, тұхтосыз ўчоққа дам беради.* Ойдин, Ҳазил әмиш. *Акам мени тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига әртадан кечгача дам босар әдим.* П. Турсун, Үқитувчи.

ДАМ IV [ф. دام] Чет, қирғоқ. *Иброҳимов оғенини ёзғани ўрнидан турди ва айвоннинг дамига бориб.. узоқдаги кантарранг тоғларга қаради.* А. Қаҳхор, Құшчинор чироқлари.

ДАМ V [ф. دام] Асбобнинг кесадиган, ўткір томони, тиғи; тиғ. *Пичоқнинг дами. Қиличнинг дами. Кетмөннинг дами.* ■ [Ота-бек] *Ханжарини қинидан сууриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий,

Үтган кунлар. *Раҳимберди.. катта кетмөннинг дамини әгөвлаб, хирғоғи қилиб ўтиради.* Х. Тұхтабоев, Шонли авлод.

Пиқоқ дамича (ёки дамида) Жуда юпқа. Чүққиларнинг учи худди пиқоқ дамида қаңаб түрштти. С. Ахмад, Жимжитлик. *Қилич дамида юрмоқ ёки қилич дамига оёқ күймоқ* Хавфли, ҳалокатли иш қылмоқ ёки унга киришмоқ.

ДАМБА I [ғолл. dam – қирғоқлардаги күтарма] Дарё, сой, сув ҳавзаси ёқаларига тупроқ, тош, шағал, бетон ва ш. к. дан күтарылған түсиқ, күтарма. *Бүрөн заптига олған пайтларда канал суви.. тупроқдан қилинған дамбаларни ұпиріб юборғудек вахима солған эди.* Ш. Рашидов, Бүрөндан кучли. ..минглаб кишилар сувнинг йұлини тұсши мақсадида ғовлар ва дамбалар құрдилар. «Фан ва түрмуш».

ДАМБА II айн. **тамба.** Кейин дамба ўрнига узун занжир урилған күча эшигини қия очиб, күчага чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Татьяна ферма биноси ёнидан үтіб, запас дарвозаларнинг дамбаларини күтариб ташлади.* И. Раҳим, Ихлос.

ДАМБА III шв. Йүғон гавдали, құпол семиз одам.

ДАМ-БАДАМ [ф. دام بدم – ҳар замон, тез-тез] рвш. Дам үтмай, ҳар дамда, тез-тез. *Дам-бадам чақмоқ ялт-ялт қиласы.* С. Анербоев, Ҳамсуҳбатлар. *Дарвозадан дамбадам мұралаб турған қызлар тапири-түпнүр қилиб, югурғиб кетишиди.* С. Зуннунова, Гүдәк ҳиди.

ДАМБАЛАМОҚ айн. **тамбаламоқ.** *Гуломжон күча эшигини бираттұла дамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Күча эшигини дамбалаш, отға беда солиши, ташқары эшигини занжирлаб келиши керак* эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАМ-ДАМ айн. **дам-бадам.** *Найлайин, бошимда бордир минг алам, Бағримнинг олови күпаяр дам-дам.* «Тоҳир ва Зухра».

ДАМГАР [ф. دمگار – дам берувчи, ҳаво ҳайдовчи] Темирчилик устахонасида дам бериб, оловни ёндирувчи хизматкор (қ. дам III). *Уста Шералининг дүкөніда ишлайдынларга “босқончи”, “халфа”, “дамгар”.. деб ном берилар эди.* М. Мұхаммаджонов, Тұрмуш уринишлари.

ДАМГАРЛИК Дамгар касби; дам босиш иши билан шугулланиш. *Үч-түрт ой хиз-*

маткорлик қилиб юргандан кейин Темиртош дамгарлик қилди. М. Осим, Ўтрор.

ДАМГИР [ф. دامگیر – нафас, дам олувчи] Ош яхши дам ейиши учун қопқоқни ўраб кўйдиган махсус қалин дастурхон ёки мато. ..бу аёл дамгирни янгиана олинган ошдан томтиб кўриб, бош ошпазга танбех берадиган экан. «Саодат».

ДАМДУЗ [ф. دمدوز – нафаси, оғзи боғлиқ] Кўнглидагини бирорга айтмайдиган, кимсага сир бермайдиган; камгап. *Дамдуз одам.* — Қодир девкор эса қилт этмайди. Гапирмайдиам. Дамдуз бўлиб олган. «Ёшлик». Зарофат бундай ишларга чандастликка чандасту сал одамови, дамдузроқ. «Ёшлик».

ДАМИДА, дамийда [ф. دمیده – «эммоқ»; «пуфламоқ» фл. сфдш. шакли]: дамида қилмоқ Уфурмоқ, пулфламоқ; куфсүф қилмоқ. *Аммо бир ҳаромзода бангнинг тутунини оғзига ўтишиб, баъдазон фақирга дамида қилур эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Лоҳавлони.. ўқиб, ўзимизга дамийда қилиб, масжидга келиб қараймизки.. базми жамшиднинг устидан чиқиб қолибмиз.* «Муштум».

ДАМКА [фр. dame – хоним] 1 Шашка ўйинида: рақиб томонидаги энг охирги қаторга чиқиб олган ва истаган томонга юриш хуқуқини олган дона. *Дамкага чиқмоқ. Дамкани юрмоқ.*

2 с.т. айн. *шашка I. Дамка ўйнамоқ.*

ДАМКЎТА шв. 1 Ҳарсиллаб, тез-тез нафас оладиган одам.

2 Доимо йўталиб, йўтал тутиб юрадиган одам.

ДАМЛАМ: бир дамлам Бир марта дамлашга етадиган, бир бор дамланадиган. *Бир дамлам чой.*

ДАМЛАМА Дамлаб тайёрланган нарса (дори). ..унинг [бўзночнинг] дамламаси кўнгил айнишни, қусиши ийқотади. «Фан ва турмуш». Беморларга муайян ўтлардан уч хилининг дамламаси ичирилади. «Фан ва турмуш».

ДАМЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичига ҳаво, газ юбормоқ; ҳаво, газ билан тўлдиримоқ. *Машина баллонини дамламоқ.* — ..у [Султонқул] ориқ қўйларни олиб, уйида яширинча ўша қўйнинг орқа оёғидан тешиб, велосипед насоси билан дамлаб, таранг қилиб, хотинига етаклатиб бориб, "бўрдоқи" деб сотар экан. С. Абдулла; Соялар.

2 Ошқозон ёки ичакда овқат ҳазм бўлиш жараёнида ел, газ тўпламоқ. *Комбайнга илинмаган бошоқларни моллар еб, сув ишиб, кўпичи дамлаб нобуд бўлиб кетди.* С. Нуров, Нарвон. *Йўқ, қорним унчалик дамламайди. Ҳа, гоҳи-гоҳида.* Н. Аминов, Қалтиқ ҳаракат.

3 Ҳовури чиқмайдиган қилиб бекитиб, паст оловда ўз буғида пиширмоқ, етилтиримоқ. *Палов дамламоқ.* — *Пешиндан кечга қолманг. Мен ошни дамлаб, сизни кутиб ўтираман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нусратбек чой дамлаб келиб, чойнанни столнинг бир четига қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Куннинг ўрталарига бориб, кампирнинг ўзи яхшилаб ош дамлади.* Мирмуҳсин, Умид.

4 Бўғмоқ, тўсмоқ. *Сув(ни) дамламоқ.* — *Ғўзанинг эгатидан сувни тортиб, "пахтани дамлаб қўйшишган" шу.. кунларда Бек аканинг аёли уйида бетоб ётган Хосият холанинг олдида бўлди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛАНМОҚ *Дамламоқ* фл. ўзл. н. Ош дамланди. *Сув дамланди.* — *Шу куни завод чўянидан қўйиб берган катта қозонда ош дамланди.* С. Юнусов, Кутимаган хазина. ..мевёрида етказиб дамланган хушбўй кўй чой *Нусратбекка малҳамдек ёқди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛИК: бир дамлик Бир лаҳзалик, бирраслик; оний. *Кўнглида уйғонган бир дамлик хавфсирашини қизиқиши ҳисси енгиг кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир дамлик сукутдан кейин Жанна секин: "Юринг, ичкарига кирамиз, Умид ака", – деди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАМЛОГЛИК 1 Ичига ҳаво, газ киритиб тўлдирилган. *Дамлоглик баллон.*

2 Ўз буғида пишиб етилиши учун усти беркитилиб, паст оловга қўйилган. *Дамлоглик ош. Дамлоглик чой.* — *Қайнананг суръ экан, паловхонтўра дамлоглик.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Вой, овораси нимаси, пошишон, чойим дамлоглик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Тўсилган, бўғилган (катта оқин сув ҳақида). *Пахтазорга келадиган сув кечадан бери дамлоглик.* Сўзлашувдан.

ДАММАДАМ с.т. Дам-бадам.

ДАММАЛ шв. Бесўнақай, кўпол. *Даммал одам.*

ДАМОДАМ [ф. دامد – дам-бадам, ҳар дамда] рвш. кт. Тез-тез, узлуксиз, ҳамиша.

Иссиқ. Дим. Ҳаво етишмайдигандай. Дамодам артинса ҳам, юз-кўзини тер босарди. С. Нурон, Нарвон. Ўтлаб юрган кийик дамодам бошини кўтариб, атрофга қараб қўярди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар.

ДАМСОЗ [ф. دمساز – ҳамдам, сирдош] Қалбан сирдош, ҳамдард, ҳамсұхбат. Йўлиқ-қанда, менинг ҳолим билмадинг. Сен сирлашиб, менга дамсоз бўлмадинг. «Муродхон».

ДАМТОВОҚ Дам едириш учун қозондаги палов устига ёпиладиган товоқ; дамгир. Пиширилган палов жуда шўр бўлиб кетган бўлса, дамлаганди, гурчнинг бетига нон ётиб, сўнгра дамтовоқни (дамгирни) боссангиз, ҳар ҳолда, шўри бирмунча қирқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ДАМЧЎП Палов дамланганда, унинг сувини текис буглатиш учун ишлатиладиган, узунлиги 30-35 см., йўғонлиги бармоқдек таёқча.

ДАМҚИСМА Нафас қисиши; астма. Абулвоҳид Форигий дамқисма касалига мубтало эди, ўрнидан қўзғалиб, ҳансираганча сўз бошлиди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДАНАК [ф. دانک – магизнинг қаттиқ қобиги] 1 Баъзи этли мевалар (ўрик, шафтоли ва ш. к.) ичидаги қаттиқ пўчоқ ва магиздан иборат уруғ. Ўрик данаги. Шафтоли данаги. — Табиат ўзи уста дехқон. Меъёри билан данак ташлаган, меъёри билан уруғ сочган. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлгандар. Қаршида ўриклар аллақачон данак қотириб қолган, бу ёқларда бўлса, энди гуллапти. С. Аҳмад, Жимжитлик.

Ширин данак Данакнинг ажратиб олинган, сиртига шакар суртилган магзи ёки қовурилган данак. Умид Ҳафизани эскимо ва ширин данак билан сийлади. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Бола, фарзанд. Данаги ширин, данагидан магизи ширин. «Қанотли сўзлар».

Бошида (ёки миясида) данак чақмоқ кам. қўлл. айн. бошида ёнғоқ чақмоқ қ. бош. Бизга қуллук қилган камбағал бошимизда данак чақинми? Ҳ. Пўлат, Танланган асарлар. -О, Мастон, — деди Тургуной, — эрим миямда данак чақса ҳам, уйда ўтирганим бир давлат эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бошда икки букилиб, кейин миямда данак чақадиганидан шу тузук. И. Раҳим, Ихлос. Данагини чақмоқ кам. қўлл. айн. магзини чақмоқ қ. магиз. Абдуқодир улуг халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида

чукур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, во-қеаларнинг данагини ўз билганича чақишига тиришар эди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАНАКДЕК, -дай Катталиги данак ҳажмидай келадиган; ҳажми ва шакли данак каби бўлган. Агар шу қизга кимда-ким данакдек тош отиб кўрсин, хонумонидан номнишон қолмайди. К. Яшин, Ҳамза. Данакдай хамиртурушдан бир тогора хамир қилди-қўйди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг иягидаги данакдек, жун чиққан холини айтмаса, чироийликкина хотин эди. С. Аҳмад, Сайланма. Унинг қулогида брилианти данакдек кела-диган зирак ялтиради. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНАКОР, донакор фольк. Воситачи, вакил. Моманг донакор бўлиб ишни созласа, Ётарсан ойимнинг қордай бағрида. «Гулихиромон». Қабул қилгин, болам, шундай тўрани! Моманг данакор бўлиб келди орага. «Гулихиромон».

ДАНГ: данг қотмоқ айн. донг (қотиб) қолмоқ қ. донг II. Арслон жавоб тополмай, данг қотиб қолди. Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. Ашур Мирзо китобни очди-ю, данг қотиб қолди, кўзлари чаногидан чиқиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Данг қотиб ухламоқ (ёки ётмоқ) айн. донг қотиб ухламоқ қ. донг II. Ҳудойқул бостирма тагида тўқимни ёстиқ, шолчани кўрпа қилиб, данг қотиб ётар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қандибояй оғанинг кигиз ҳиди анқиб турган ўтоворида кун ёйилиб кетгунча данг қотиб ухламиз. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАНГАЛ 1 Раъи-андиша, юз-хотир қилмасдан, рўйирост, очик. Дангал гап. Дангал айтмоқ. — Зумрад пайтдан фойдаланиб, дангал гап бошлади. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Нуқсонларини дангал айт, хатоларини юзига сол, кўзи очилсин. Үйғун, Навбаҳор. Ота вазиятдан чиқишининг ўйлани қидира-қидира, дангалига кўчиб қўя қолди. Э. Аъзамов, Жавоб.

2 Тортинмасдан, бемалол; қўрқмасдан, шиддат билан. Аҳмад хона эшигини тақиллатди-да, дангал ичкарига кирди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу дейман, ўйли шунақамаску, хўжайин, дангал кириб келавермайсизми? А. Мухиддин, Нуқсонбой. Шайх Назарбой нақибга ўқрайиб қараб қўйди-ю, дангал чўқкалади. С. Сиёев, Аваз.

3 Ростмана, чин кўнгилдан; самимий. Ҳалил ака асқииячиларга ўҳшаб очик ва дангал

куларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу ҳазилдан фақат Рисолат кулди. Дангал ва чироили кулар* эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНГАЛЛИК Тортинмасдан, ортиқа мұлоқаза құлмасдан қилинадиган ҳаракат; дадиллик, шижаат. *Бу Алномиши таҳлил киши ўзининг ишчанлиги ва дангаллиги билан ажралиб туради.* «Шарқ қолдузи».

ДАНГАЛНИШИН [дангал + ф. نشين – ўтирувчи] Ўрта Осиё хонликларида жангларда алохуда қаҳрамонлик күрсатған кишиларга берилувчи рұтба (унвон) ҳисобланиб, унинг эгаси хоннинг маслағатчиларидан бўлиб, ўз фикрларини ҳеч тортинмай, дангал айта олган.

ДАНГАЛЧИ Раъй-андишага бориб ўтирумайдиган, юз-хотир құлмасдан тұппа-тұғрисини рўйирост айтувчи, шартта гапиравчи. *Дангалчи одам.* — Аҳмад лұпти, қын-қызыл башарасидан гўл кўринар, аммо тұғрисүз, дангалчи бола. Ҳ. Назир, Сўнмас қақмоқлар.

ДАНГАЛЧИЛИК айн. **дангаллик**. Самадга Маъсуманинг дангалчилиги айниқса ёқди. М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДАНГАНА 1 Бир қанча оиласидар ўртасида навбат билан тайёрланган, тайёрланадиган ва тарқатиладиган умумий овқат.

2 Шерикчиликка бирор тирик мол (от, сигир, түя ва ш. к.) сотиб олиб, сўйиб, гўштини ўзаро тақсимваш. *Амма-хола ўнгилиб, дангана қилур. Бўлиб олишолмай, ҳангама қилур.* Мақол. — Ўтган куни Самад чол дангана қилармиш, деган гапни эшитгач, кўзи дарвазада бўлди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. *Агарда менинг отимни ўзгартирсаларине, мен бир сиғиримни дангана қилиб бераман.* «Эртаклар».

ДАНГАСА Меҳнат қилиб, ўзини қийнашни хоҳламайдиган; ишёқмас, танбал, ялқов. *Дангаса одам. Иш шитаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. *Дангасага булут сояси ҳам юқ.* Мақол. *Ўтлоқда бедана кўп, Дангасада – баҳона.* Мақол. — *Наҳотки у шундоқ дангаса бўлиб қолди?* Китоб ўқишига кунти ўйқ. Мирмуҳсин, Умид.

ДАНГАСАЛИК 1 Меҳнат қилишдан қочишига одатланғанлик. *Дангасалик қилган одам шафқат күтмасин.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Дангасалик* – бу ёмон дард, бунинг номини ўзини-ўзи алдаш дейилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

2 Дангасаларга хос ҳатти-ҳаракат. *Қўриб турибмиз: дангасалик, айёликни билмай-*

диган ўигитга ўхшайсиз.

А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу куни, не балодир, дангасалигим тутди.* Ойдин, Ҳикоялар.

ДАНГ-ДУНГ тақл. с. айн. **данғ-дунғ**. Амаки осма соатнинг данг-дунғ зангиға бир нағас қулоқ солиб турди. Ҳ. Фулом, Замин қолдузлари.

ДАНГИР-ДУНГУР айн. **данғир-дунғур**. Аранг-аранг қулогимга чилдирманинг дангир-дунгур қилган нағаси кирап эди. А. Қодирий, Кичик асарлар. — Қишлоғимизни биррав кўриб кетмоқчи эдим. *Бу ердаги дангир-дунгурни кўриб ағрайиб қолдим, – деди Йигитали Иброҳимга.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ДАНДАНА, дандона 1 [ф. دندانه – тишига алоқадор; тишига ўхшаш] 1 Бирор асбоб-ускунанинг тишига ўхшатиб ишланган ва уланадиган қисми. *Мұхаммад Аваз ҳавоза зиналаридан тұппа-тұғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан гишткорлик қилди.* Сўнг пештоқ тарафга ўтди, пештоқ гардиши учун дандона ташлади. «Ёшлик».

2 Иморат, қўргон, қалъа деворлари усттига ёки четига гиштдан ёки ёғочдан тишига ўхшатиб ишланган қисм. *Айвоннинг данданаси.* — У [Собир темирич] қозининг қаршиисида дандана усттида тиз чўкиб ўтириди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАНДАНА II [ф. دندانه – тишисимон қисмга эга] қ.х. Тишилари бўлган мола; сихмола. Энди менинг олдимда у ерга дандана, мола босиш масаласи турарди. С. Айний, Эсадаликлар.

ДАНДАНАДОР Тишига ўхшаган; тишли. XIX асрда бунёд этилган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган, буржларнинг юқори қисми данданадор қилиб ишланган. «Фан ва турмуш».

ДАНДОН [ф. دندان – тиш] 1 кам қўли. айн. **тиш**. Иш юришимаса, атала дандон синдирап. Мақол. — *Фам чекма, нон бўлиб, емоққа дандон бўлмаса, Чин мусибат бўйир: дандон бўлиб, нон бўлмаса.* Газетадан.

2 Фил тиши, фил суюгидан ясалган. *Дандон (сопли) пичоқ.* — *Тяяларга.. олтин кўзалар, дандон сопли пўлат пичоқлар, олтин суви билан гул солинган эгарлар, Ҳиндистон доривор-зира-врорлари ортилган* эди. М. Осим, Элчилар. Саидқул.. пичоқни қинидан чиқарди. *Дандон сопли ўтқир тиғ* эди. М.М.Дўст, Лолазор.

3 Шимиладиган, қаттиқ конфет тuri (қоғозга ўралмаган ёки ўралган бўлади).

..қизалоқлар югуриб келишарди. Шакархон пистали ҳалво, дандон сочарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДАНДОНБОЗЛИК Сафсатабозлик; маҳмаданалик; гапбозлик. Биз манманликни, дандонбозликни энг хавфли эскилик деб биламиз. И. Раҳим, Мехр кўзда. -Мен сендан қоламанни, деган дандонбозликнинг оқибати шу.. — йиглаб-йиглаб гапирди кампир. Ойбек, Улуғ йўл.

ДАНДОНСОП Сопи фил суюгидан ёки умуман суяқдан ясалган. Ориф бува дандонсон пичоги билан анор сўйиб қўйди. Мирмуҳсин, Умид. Мўйсафи. гулбанди ярқираб турган дандонсон пичогини қинидан сугуриб, менга узатди. Ҳ. Нурий, Пахтакор йўлари.

ДАНҚА шв. Суюқлик қуйиладиган идиш; керосин идиши.

ДАНФ: данф қотмоқ 1) қўрқув ёки ҳайратдан эс-хушини йўқотиб қотиб қолмоқ. Жуман билан Сангин иш кийимида, юз берган воқеани ҳали ҳам англаб етмагандай, данф қотиб тураг эдилар. А. Мухтор, Туғилиш; 2) қаттиқ ухлаб қолмоқ. Бола.. гоҳ у шига, гоҳ бу шига югурап, кечалари ҳолдан тойиб, ҳориб, данф қотиб ухлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАНФ-ДУНФ тақл.с. Металл ва бошқа қаттиқ нарсаларнинг урилишидан чиқадиган физикавий товушга тақлид. Данф-дунф қилмоқ.

ДАНГИЛ шв. Кенг, равон, дангиллама. Дангил ўйлда жавлонига жаҳон қойил, барақалла, Сиймосида аён баҳти, ёрқин куни, чўнг келажак. Миртемир, Асарлар.

ДАНГИЛЛАГАН айн. дангиллама. Дангиллаган иморат.

ДАНГИЛЛАМА 1 Керагидан ортиқ ҳашам берилган, ҳашаматли, кенг, катта. Дангиллама ўй. Дангиллама дарвоза. Дангиллама ҳовли. Дангиллама клуб. ■ Чорбогнинг ўртасида сойга қаратиб солинган, олдида ромли айвони, олти хонали дангиллама ўйи бор. С. Анорбоев, Оқсой. Ичкари-ташқарили дангиллама иморат, олди айвонли тўрт хона, яна ошхона билан тандирхона. С. Айний, Дохунда.

2 Овозаси кенг тарқалган, дабдабали. Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда дангиллама тўй бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Тўй дангиллама бўлди. Ш. Холмираев, Бодом қишида гуллади.

ДАНГИЛЛАМОҚ Данф-дунф овоз чиқармоқ, дангир-дунғур қилмоқ. Даҳмазали деворий соат икки марта дангиллади. А. Қаҳдор, Таниш башаралар. От чопса, дангиллар тонгнинг дараси, Кутулмоқлик бандининг муддаоси. «Эрали ва Шерали».

ДАНГИР-ДУНҒУР айн. данғ-дунғ. Олдиндаги нортумя бўйнига осилган қўнгироқ дангир-дунғур чалиниб борар эди. Ф. Фулом, Шум бола. ..аллақаёқдан дангир-дунғур чилдирма чалишиб келиб қолиши. Р. Раҳмонов, Чакалакзордаги шарпа.

ДАОСИЗМ [хит. «дао» — қонун, тамоийл] Қадимги Хитойда кенг тарқалган илғор фалсафий қарашлар тизими; шу фалсафадан келиб чиқсан динлардан бири.

ДАПҚИР-ДАПҚИР шв. Тез-тез, ора-ора-да, вақт ўтказмай. Ҳаялламай, дапқир-дапқир келиб тур, болам. К. Яшин, Пъесалар.

ДАРА [ф. در — тоғ оралиғидаги йўл; жарлик] Икки тоғ оралиғидаги узун, нисбатан тор, чуқур жой; жарлик. От чопса, гумбурлар тонгнинг дараси. Ботирни ингратар найза яраси. «Алпомиш». Ҳотинларнинг кулгисидан Оғажон дараси жааранглаб кетди. Н. Сафаров, Танланган асарлар. Машина ўйдим-чукур ўйлаклардан ўтиб, энсиз дарага кириб борди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ДАРАЖА [а. درج — босқич; мартаба, унвон; зина] 1 Иш-ҳаракат, хусусият ёки ҳолатнинг меъёри, чегарасини англатади; кўпинча аниқловчилар билан ишлатилади. Трактор қулоқни қоматга келтирадиган даражада тариллаб шилайди. Э. Усмонов, Ёлқин. Одамлар ўйни бошларига кўтаратар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар. С. Айний, Эсдаликлар. Отабек қизиқ ҳолатда қолди, бир турли титраб кетди, кўзлари қинидан чиқар даражага етди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Томоги қирилар даражага етди. «Шарқ юлдузи». Улар [суратлар] орасида мукаммал даражага етганлари ҳам оз эмас. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди. Газетадан. Дарсларнинг осон-қишинлик даражасини ўқувчининг ўзи аниқлагани яхши. «Фан ва турмуш». Боланинг ўғиси бу мотамсаро мұхитда юракларни тилка-пора құларли даражада аяничи эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унга шу даражада пул вазда этилган эдик, бу пулга уч арава сотиб олиши мумкин эди. Мирмуҳсин, Меймор.

2 Тадрижий ёки нисбий тараққиёт, ривожланиш погонаси; савия, юксаклик ўлчами. *Билим даражаси. Түрмуш даражаси. Техникани ҳозирги замон талаблари даражасига күттармоқ.* — Бұш вақт ишлаб чиқарыш күчларининг тараққиёт даражасига боғлиқ бўлиб, ўзи бу тараққиётнинг бевосита натижаси ҳисобланади. «Фан ва түрмуш». *Фан ва техника, саноат шу даражада тез тараққий этаптики, уни товуш эмас, ёруғлик тезлиги билангина қиёслаш мумкин.* Газетадан.

З экс. Мансаб погонаси, рутба, мартаба. *Анвар бош муншийлик даражасини олгандан кейин, маҳдум илгариги "сиёсат"ни давом эттириш ва эттирмаслик тўғрисида иккиланиб қолди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Зарбоф тўён кийган, белига тилла камар боғлаган серсоқол эшикога биринчи вазир даражасидаги катта бек эди. П. Қодирий, Юлдузли тунлар.

4 Илм-фан соҳасидаги ишлари учун маълум қоидалар ва талаблар асосида бериладиган илмий унвон. *Илмий даражаси. Фан номзоди даражаси. Фан доктори даражаси.* — Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Шу куни Умиднинг қишлоқ хўжалик фанлари номзоди даражасини олиши учун берилган яширин овоз натижаси эълон қилинди.* Мирмуҳсин, Умид.

5 Ўз ихтисоси бўйича эришилган малака погонаси. *Ўрта даражадаги тиббиёт ходимлари. Бешинчи даражали пайвандчи.*

6 Жамиятда, ҳаётда, кишилар ўртасида тутган ўрин, мартаба, эътибор. *Даражалари баланд бўлсин!* (дуо, яхши тилак). — Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди. Ойбек, Навоий. *Ҳовли юзига тўшалган шолча ва кигизларда иккинчи даражадаги одамлар ўтириши керак эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У ўтирганлар билан уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ қўришиб чиқди.* С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

7 Сира, карра, бор, марта. *Ўтиришидилар, фотиҳадан сўнг яна бир даражаса аҳвол сўрашилди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Даҳшати юз даражаси ортган ҳолда Кумушни кўтариб олиб, ичкарига кирди.* А. Қодирий,

Ўтган кунлар. *Онасининг лутф қилиб айтган сўзлари Бобурнинг ҳужрадан олган завқини яна бир даражаси ошириди.* П. Қодирий, Юлдузли тунлар.

8 Бир оз, озгина, андак. *Ҳожи шу жавобдан кейин ўғлидан бир даражаси қаноатланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биз юқорида ёш Ҳушрўй билан ўқуечини бир даражада танишитирган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар.. яхшигина форсихон ва бир даражада араб тилига ошина эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

9 мат. Бурчак ва айлана ёйининг ўлчов бирлиги; тўгри бурчакнинг 90 дан бир ёки доиранинг 360 дан бир бўлгаги; градус. *70 даражали бурчак.*

10 физ. Термометр, барометр ва ш. к. ўлчов асбоблари шкаласидаги чизиқлар ва рақамлар билан белгиланган бўлимлар ҳамда шу бўлимлар ифодалайдиган ҳарорат миқдори. Сув 100 даражада қайнайди. Бугун сувук 20 даражага етган. *Касалнинг иситмаси 38 даражадан ошибди.* — Ҳарорат ҳозир қирқ даражадан тушяпти. Н. Сафаров, Оловли излар. Умуман бактерия.. *160-180 даражаси иссиққа чидайди.* «Фан ва түрмуш».

11 мат. Тенг кўпайтиувчиларнинг қўпайтмаси, бир соннинг ўзини ўзига қўпайтиришдан олинган натижа. *Ўннинг иккинчи даражаси юз.*

12 тлш. Белги-хусусиятнинг ортиқ-камлигини ифодаловчи грамматик категория, шакл. *Сифат даражалари. Озайтирма даражаси.* — *Даражаси сифат даражалари бош даражаси, ортирима даражаси, озайтирма даражаси, деб учга бўлинади.* «ЎТА».

ДАРАЖА-БАДАРАЖА рвш. Тадрижий равища, бир даражадан иккинчи даражага кўтарилиб, аста-секин. Улар [уҳлаган меҳмонлар] бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даражаси-бадаража оширишига тиришардилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРАЖАЛАМОҚ Даражаларга бўлмоқ, даражаларга ажратмоқ. *Термометри даражаламоқ.*

ДАРАЖАЛИ 1 Маълум миқдордаги градусга эга бўлган; градусли. Қирқ даражали иссиқ. — *Саҳро ёнмоқда, 42 даражали иссиқ.* Барча нарса тинчид қолган. Газетадан.

2 Бирор даражага эга бўлган, эришган, бирор даражаси олган. *Биринчи даражали*

шофёр. Даражали олим. Иккинчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени. — Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар Ўрданинг улуғ даражали бекларини таъзим билан узатар эдишар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қишлоқ ҳўжалик кўргазмасидан «Олтин медаль» ҳамда биринчи даражали диплом билан келди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 тиб. Хавфлиллик даражаси жиҳатидан маълум ўрин олган. Биринчи даражали кўшии.

4 Маълум аҳамиятга эга бўлган (аниқлаб келувчи сўзлар билан). Иккинчи даражали ишлар. — Толанинг сифатини яхшилашни ўз олдимизга биринчи даражали вазифа қилиб қўйғанмиз. Газетадан. Кичкинагина, кўримсиз дўйон очиб, бошқа, паст даражали патент олди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Иккинчи даражали бўлаклар тли. Гапнинг бош бўлакларидан бошқа бўлаклари.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА с.т. Даражабадаражана. Унинг мансаби даражама-даражана ошиб борди. — ..бундан кейин валентликнинг.. бошқатдан даражама-даража еттигача ошгач, яна нолга қадар тушиб қолганини кўрамиз. “Кимё” дарслиги.

ДАРАК [а. درک — чуқурлик; хабар, огоҳлик] 1 Бирор ердан, бирор кимса, нарса ҳақида олинган хабар, маълумот. Дарак қилмоқ. Дарак келмоқ. — Исмоилдан ҳамон дарак ўйқ эди. «Ёшлик». Қоронги тушиб ҳамки, Отажўжа акадан дарак бўлмади, Зумрад она ҳавотир ола бошлади. С. Юнусов, Кутимаган ҳазина. Фунча очган сўлим навбахор Кутганимдан келтирди дарак. Миртемир, Асарлар.

Дарак бермоқ Билдиримоқ, огоҳ қилмоқ. Тўғри, айрим далалар борки, кўнгилни ғаш қилади, ҳавф-хатардан дарак беради. Ойбек, О. в. шабадалар. **Дарак солмоқ** Хабарини билиш, маълумот олиш учун ҳар тарафга хабар тарқатмоқ; суриштиримоқ. **Дарак** (ёки дарагини) топмоқ Бирор нарса, ҳодиса тўғрисида хабар, маълумот эшиитмоқ. Отам шу куни.. хурсанд эди. **Марғилонлик** ҳожислардан дарак топибди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Отамнинг дарагин топмай, Соқибулбул ғамга тўлди. «Малиқи айёр».

2 Бирор нарса ёки хусусиятдан далолат берувчи нишона, белги. Ёшлик — ҳаёт, келаҗак. Ёшлик — қудратдан дарак. Ё. Мирзо. Оқ булуллар ферузаланган самода енгиз сузади. Кузнинг дараги, деймиз буни. Газетадан.

Дарак гап тли. Хабар мазмунини билдирадиган гап. Хабар, дарак мазмунини билдирадиган гап дарак гап деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

ДАРАКЛАМОҚ Дарагини суриштиримоқ, дарак солиб қидирмоқ, ахтармоқ. Даракламаган жойим қолмади. Бир ёқда онаси “боламни топ!” деб еган-ичганимни ичимга туширмайди. Ойдин, Ҳазил эмиш. Аваз Матпанони дараклаб, саҳар ҳужрасига борди. С. Сиёв, Аваз. Эрталаб Соҳибанинг кетиб қолганлигини эшиётдим, дараклашга ботиномладим. «Ёшлик».

ДАРАКНОМА [дарак + нома] кам қўлл. Ёзма хабар, ёзма маълумот. Бундай даракномалар кундалик топшириқларнинг бажарилмай қолиши сабабларини ўз вақтида аниқлашга кўмаклашади. Газетадан.

ДАРАКСИЗ рвш. Дарак бермай, хатхабар қилмай, бедарак. Дараксиз ўқолмоқ. Дараксиз кетмоқ. — [Ҳасанали] Ухламай кутиб ўтириди. Аммо у [Отабек] тунги соат.. ўн иккода ҳам дараксиз эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир ҳуроз қичқириғи ўтганига талай вақт бўлса ҳам, ҳамон Раъно дараксиз. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ДАРАКЧИ 1 Дарак, хабар олиб келувчи ёки етказувчи; огоҳ этувчи. Қалдирғоч — баҳор даракчиси. — Бойчечак — баҳор даракчиларидан бири. Газетадан. Бу кулгусида заҳар бор эди, ёмон бир нарсанинг даракчиси эди. «Ёшлик».

2 тар. Айғоқчи, жосус; агент. Даракчининг айтишича, Искандар аскарларининг бир қисмини Сўғдияда қолдириб, ўзи қишилаш учун Зариспга [Балх яқинидаги шаҳар] жўнаб кетибди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ДАРАНГЛАМОҚ Даранглаган овоз чиқармоқ, бермоқ. Девордаги осма соат даранглаб, тўққиз марта занг урди. «Ёшлик». Тунука том даранглаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Челак қумга тушиб, енгиз даранглаб, юмалаб кетди. К. Яшин, Ҳамза.

ДАРАНГ-ДУРУНГ тақл. с. 1 Металл нарсалар урилганда ёки торли асбоблар бетартиб чалинганда чиқадиган овоз. Энг сўнгги нортуянинг бўйнига осилган катта қўнгироқнинг даранг-дурунги Чингизхон эчиларининг етиб келганини ҳаммага эълон қилгудай бўлои. М. Осим, Ўтрор. Жанубдан, Қарши томондан Бухорога тую карвонлари

қўнгирогини даранг-дурунғ чалиб, қатор тизилиб ўта бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Саломхонада чилдирманинг гижбанги авжга чиқди, дутор ва сеторларнинг даранг-дурунги, раққосаларнинг шўх кулгиси янгради. О. Ёқубов, Кўхна дунё.

2 кўчма Ортиқ даражада шов-шув, овоза, дабдаба. **Даранг-дурунғ тўй.** — Дастилаби ўили /тўй/ жудаям камайиб кетди. Бўлганларида ҳам ортиқча даранг-дурунғ бўйамади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРАНГЛАГАН 1 Даранг-дурунғ овозга эга бўлган.

2 Ҳашаматли, данғиллама. **Даранглаган уй.**

3 кўчма Дабдабали, овозали. Мен даранглаган номимга яраша иш кўрсатганим ўйқ ҳали. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДАРАНГЛАМОҚ айн. **дараңгламоқ.** Бутхона қўнгироги кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун даранглади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Деворий соат даранглаб, ўн бирга жом урганда, Саидий ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРАХТ [ф. درخت — дарахт, ниҳол; бута] Тана қўйиб, шоҳ ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик. **Мевали дарахт.** **Мевасиз дарахт.** Олма дарахти. — **Дарахт шохларида** илиқ томчилардан сесканиб ўйғонган гўдак куртаклар табассум қиласди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Деворлар бўйлаб ҳар хил мевали дарахтлар:** шафтоли, олма, нок, олуча, жийда. Ойбек, Танланган асарлар. Бодом дарахти ер танламайди: тошлоқ, қумлоқ жойларда ҳам бемалол ўсаверади. Газетадан.

ДАРАХТЗОР [ф. درختزار] Дарахтлар билан банд ер, майдон. **Режасиз дарахтзор** — чангалзор. Мақол. — **Тегирмонни кўмид ётган дарахтзор** пастда хўдди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Қайинзор икки ўйлнинг ўртасида бўлиб, теварак-атрофдаги дарахтзорлардан анчагина баландликада эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАРАХТЗОРЛИК Дарахтлар кўп ер; дарахтзор.

ДАРАХТСИМОН Дарахтга ўхшаган, дарахтга ўхшаб тармоқланган. **Дарахтсимон ўсимта.** — **Тармоқланиб** кетувчи ўсимталар дарахтсимон ўсимта.. деб аталади. Газетадан. Каиштан — қора қайниндошлар оиласига мансуб дарахтсимон ўсимлик. «Фан ва турмуш».

ДАРБАДАР [ф. دربادر — эшикдан эшикка: уй-жойсиз; дайди] 1 Муҳтоҷлик туфайли эшикма-эшик юрувчи; (мажбурият орқасида ёки жаҳонгашталик мақсади билан) ўзга элларда турбатда кезувчи; овора, сарсону саргардон. **Дарбадар одам.** **Дарбадар кезмоқ** (юрмоқ). — **Ахир**, полвон шу одам касридан неча йил дарбадар кезди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Унинг офтоб ва шамолдан қорайган юзи дарбадар ҳаёт кечирганидан далолат берид туради. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 кўчма Бетартиб ҳаракат қилувчи; беқарор. **О, сен, дарбадар дарё,** Бунчалар ваз-минсану бунчалар қув, ўжарсан! А. Орипов.

ДАРБАДАРЛИК 1 Эшикма-эшик юришлик, дайдилик; саёқлик. **Шу дарбадарлик** бир ерга олиб боради. Ш. Ҳолмирзаев, Қил кўприк.

2 Мажбуран ўзга элларда кезишилик, сарсон-саргардонлик; мусофирилик ҳаёти. **Сиз Дилдорни баҳтсиз қилдингиз,** мени дарбадарликка мажбур қилдингиз. С. Аҳмад, Уфқ. **Шоир қайтар** эди дарбадарликдан, Устибоши юпун, ялангоч эди. Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари. **У ўигитлигини дарбадарликда ўтказиб,** Андижондан Бухорогача пиёда кезган, тарашадай қотма Юсвали чол эди. П. Турсун, Ҳуқитувчи.

ДАРБАНД [ф. دربند — эшик; дара + بند — берк, мустаҳкам] Табиий тўсик, гов; төғ орасидаги ўтиш қийин бўлган тор ўйл. Қўрарсан, жонивор, сонсиз парини, Неча баланд дарбанд төглардан ошиб. «Муродхон». Иргитиб неча дарбанди, Бедовларни ярқиллатди. «Эрали ва Шерали».

ДАРБОЗ айн. **дорбоз.** Элмуорд станица четидаги бир тегирмон сув оқадиган ариқча ташланган икки ходачадан дарбозлардек енгиллик билан ўтди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАРБОЗА айн. **дарвоза.** Филонга ошна бўлсанг, Дарбозанги катта қил. Мақол. — **Бир вақтда ҳалиги** Хотам тўра дарбоза орқасига келиб, "ким" деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБОН айн. **дарвозабон.** Ҳоӣ Ҳусайнбек, дарбозабонларга югур, ҳозир турсинлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБЕГИ айн. **дарвозабеги.** Дарбозабеги югурниб, қўргон деворига чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗИЙ [ф. دربازى] Халқ меъморчилигига хона шифтини тўртбурчак ва кўпбурчакли кесик пирамида шаклида ясашнинг бир тури.

ДАРБОН [ф. دربان – эшик, дарвозани кузатиб турувчи, дарвазабон] 1 тар. Қалъа, сарой дарвозасини кузатиб турувчи, дарваза қоровули; дарваза посбони. *Арк дарвозаси олдида амир дарбонлари, зарбоф тўнли қушбеги ва бошқалар саф тортаб турардилар.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Дарбоннинг чехраси ёришида ва дарҳол эшикни очиб берди.* Газетадан.

2 Бадавлат хонадонларда, айрим муасасаларда эшик олдида турувчи шахс; дарваза қоровули; швейцар. *Ресторан эшиги ёнидаги серсоқол дарбон чол унга писандисиз назар ташлади.* Ҳ. Темиров, *Хиёбондаги одам.*

ДАРБОР [ф. دربار – подшоҳ саройи, даргоҳи] 1 тар. эск. Ҳон ва беклар саройи; боргоҳ. ..*солиқчиларнинг барчаси хурсанд бўлиб, карвонбошини дарбордан иззат ва ҳурматлар билан узатдилар.* С. Айний, *Қуллар.*

2 кўчма Олий даргоҳ. *Мактаб* – у фан ўчоги, кўп азиз дарбор, *Биз иммнинг қалъасин олмоққа келдик.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРВЕШ, дарвиш [ф. در و ش – қашшоқ, гадо] 1 дин. Тарки дунё қилган, гўшанишинликка берилган одам; суфий. *Дамашқ шаҳрида бир карвонсаройнинг дарвозахонасида соchlари оқарган баланд бўйли бир дарвеш ўтирап эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Балки бирор бобом шаҳаншоҳ ўтган, Балки вужудимда дарвеш қони бор.* А. Орипов, *Йиллар армони. Ҳув тортади хона-қоҳнинг дарвеши. «Ҳасанхон».*

2 кўчма Ҳеч нарсаси йўқ, қашшоқ, гадо. *Зеро, ҳалқ шундай бир дарёйи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шоҳнинг қасри, на дарвешнинг кулбаси қолур.* Ойбек, Навоий. *Қўз очиб юмгунча, дарвешнинг олдида анчагина танга йигилди.* «Ёшлик».

3 кўчма Ҳеч нарса билан иши йўқ, ўтакетган содда ва сипо одам. *Шоир қизиқ ҳалқ-да, ҳақиқий дарвеш бўлади.* Шукрулло, Сайланма.

ДАРВЕШВАШ айн. **дарвешсифат, дарвешнамо.** У.. чиндан ҳам дарвешваш одам эди. Ӯ. Ҳошимов, Навбаҳор.

ДАРВЕШЛИК Дарвеш ҳолатида бўлиш.

ДАРВЕШНАМО [ф. درویشناه – дарвешга ўхшаш] Дарвешларга ўхшаган, дарвешларча иш тутувчи; дарвешсифат. *Дарвешнамо киши.* ■ Эшикда қари фаррош ҳожи Солиҳ пайдо бўлди. *У дарвешнамо, камтарин, хаёлчан киши эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШНАМОЛИК Дарвешларга хос ҳаракатга, хусусиятга эгалик. *Собиднинг кўринишида қандайдир дарвешнамолик, муқаддаслик борга ўхшарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАРВЕШОНА [ф. درویشانه – дарвешларча] 1 сифт. Дарвешларга хос бўлган, дарвешларнига ўхшаган; дарвешларча. *Унинг бурушқоқ маҳсисидан бошлаб оддий салласига қадар дарвешона эди.* Ойбек, Навоий. *Ғарбий дунё ишларидан кўй юваб, Самарқандда дарвешона умр кечираради.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 от этн. Кўпинча баҳор фаслида қишлоқларда ва шаҳар маҳаллаларида айни ҳудудлар аҳолисидан тўплланган пул ёки озиқ-овқат ҳисобига ўтказиладиган хайрия маросими.

ДАРВЕШСИФАТ [дарвеш + сифат] Дарвешларга ўхшаш, дарвештабиат. *Дарвешсифат одам.* ■ ..у табиатан дарвешсифат эди. Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШТАБИАТ айн. **дарвешсифат.** Улар: «*Бу дарвештабиат киши экан*», – деб менга жавоб берди. «Ойсулув».

ДАРВИНИЗМ Жонли табиатнинг тарихий ривожланиши, ҳайвонот турлари ва ўсимликлар организмларининг табиий танланиш йўли билан пайдо бўлиши ҳақидаги инглиз олими Ч. Дарвин таълимоти. *Дарвенизм – органик оламнинг тараққиёт қонуниятини ифодалайди.* «Фан ва турмуш».

ДАРВОЗА айн. **дорбоз.** Улар.. ерда ётган Георгийнинг икки оёғи устига қоринларини қўйиб, дарваз ўйнашади. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАРВОЗА [ф. دروازه – икки табақали катта эшик] 1 Шаҳар, қўрғон, қалъа, ҳовли ва ш.к. га кириладиган икки табақали катта эшик, қопқа. *Тахта дарвоза. Темир дарвоза.* ■ Дарвозанинг бир табақаси очиқ эди. Ойбек, Танланган асарлар. Тонгда, қалъа дарвозалари очилган ҳамон Аваз ўйлга тушиби. С. Сиёев, Ёргулик. *Кун чошгоҳга яқин Отабек сарой дарвозасидан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Шаҳар дарвозаси 1) тар. атрофи мустаҳкам қилиб ўралган шаҳар қопқаси. *УХивага бориб етгунча, шаҳар дарвозаси ҳам беркилиб қолган.* Ойдин, Гулсанам. Қинчоқлар бизнинг томондан отиғлан миљтиқ ўқларига чидолмай, Самарқанд дарвозасини ташлаб, Камолон дарвозасига юзландилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шаҳарнинг ана шундай қопқасига ёпишган, ёндош маҳалла ёки маҳаллалар.

2 Каналларда сувни тўсиш ёки қўйиб юбориш учун ишланган маҳсус қурилма; копка. *Кани*, *канал дарвозасини очиб юбор*.

3 спрт. Футбол, хоккей ва ш.к. ўйинларда майдоннинг рақиб йўллаган тўпни (шайбани) киритмаслик учун ҳимоя қилинадиган чекли қисми. *Пахтакорчилар рақиб дарвазасига учта тўп киритдилар.* Газетадан. “Динамо” хоккейчилари рақиб дарвазасига бешта шайба уриб, ғалабага эришидилар. Газетадан.

4 күчма Имконият. Бир дарвоза бекилса, Минг дарвоза очилади. «Халқ дурданалари».

5 күчма Сезги, сеза олиш имкони. *Ҳислар* учун яралмаш етти дарвоза. У. Исмоилов, Сайланма.

6 күнчама Башланиш, эришиш, етишиш йүли. Гүзаллик дарвозасининг йўли – латофатда. Газетадан. Бобомнинг бу сўзлари менга ажойиботлар оламининг дарвозасини кўрсатиб, калитини яшириб қўйгандек туюлди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

Бахт дарвозаси Бахт йўли, баҳтга эри-шиш имконияти. *У сени севмайди. Баҳтина очилишига овора бўлма, бу уйда сенга баҳт дарвозаси берк.* И. Раҳим, Ихлос. **Билим дарвозаси** Билим олиш йўли, билим ўчиғи. **Мактаб** – билим дарвозаси, яъни фақат билим олиш йўлини кўрсатиб беради, холос. П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарвозаси кенг** (ёки очик) одам Мехмондўст одам. Эй Ҳабибий, ёру дўстларга очик дарвозамиз. Ҳалқпарвар, бағри кенг, ҳимматда беандозамиз. Ҳабибий. Ҳимматли бўл, очик бўлсин дарвозанг, Илмингни соч, чиқсан баланд овозанг. Ҳабибий.

ДАРВОЗАБЕГИ тар. Шаҳар дарвозаларини назорат қилиб, идора этувчи мансабдор. Азизбек, қаршисида қўй боғлаб турган дарвозабегига бақирди: -Нега қараб турсасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у им! А. Кодирий, Ўтган кунлар.

ДАРВОЗАБОН [дарвоза + ф. ناب - қаровчи] **1 тар.** Шаҳар ёки хон саройи дарвазасининг қоровули ёки соқчиси. **Ҳирот дарвозалариға дарвозабонлардан ташқари яна отлиқ сарбозлар қўйди.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Дарвозабон бекни таниб, қўл қо-вуштириди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 спрт. Дарвозани ҳимоя қиливчи ўйинчи. **Дарвозабонни алдаб ўтиб, тўпни дарвозага киритмок.**

ДАРВОЗАБОНЛИК спрт. Дарвозани ҳымоя қылувчи ўйинчи вазифасини бажа-риш. Бир ۋاڭتлار Мансур ҳам ўرتقىلари билан шу майдонда футбол ўйнар.. дар-вазабонлик қىلар әди. Ў. Ҳошимов, Қал-бингга қулоқ сол.

ДАРВОЗАХОНА [дарвоза + хона] Ҳовли дарвозасига ёпишган ёки унинг тегасига қурилган усти ёпиқ жой. Мингбоши дарвозахонада ҳовчуларини бир-бирига ишқаб, у ёқ-бу ёққа юра бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бўри aka машинани асфальт ётқизилган дарвозахонага ҳайдаб кирди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАРВОҚЕ [φ. دروْاْق - ҳақиқатан, дар-ҳақиқат] рвш. 1 Ҳақиқатан, чиндан, чиндан ҳам. *Дарвоқе қишлоқ ҳәётىда катта ўз-гаришлар қилишиغا пайт келмадими?* П. Турсун, *Үқитувчи. Дарвоқе бул мулоҳаза дуруст чиқди.* А. Қодирий, *Фирвонлик* Мадлавой.

2 крш с. взф. Айтмоқчи, айттандай. -Ҳа, дарвоқе, — деди Қуорат, бир нарса эсига тушгандай. М. Исмоилий, Фаргона т.о. [Бой Гоғирга:] Дарвоқе, Гоғир, келинга айт, хизмат-низмат қилиб турсин. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАРВОҚЕАН крш. с. айн. дарвоқе. **Дарвоқеан**, қозон қайнаң турмаса, мажлиснинг қизимаслигини бой афанди.. яхши билурлар. **Ҳамза**. **Ҳа**, дарвоқеан, **Муллар ўзи айлам сизга** ҳеч нима дедими? **Ҳамза**, **Майса**нинг иши.

ДАРГОХ [ф. درگاه — эшик; эшик осто-наси] 1 Подшох арки ва саройи; боргоҳ. Кампир Ҳолчаойни подшоҳнинг даргоҳига олиб борибди. «Эртаклар».

2 Уй-жай, қовли, маскан. *Мана, Мулладұст!* Сизге сабр қыншың десам, хафа бұласиз. Бизнинг даргохимиздан ҳеч ким құруқ қайтмайды. Хамза. Майсаранинг иши.

3 Хонадон; оила. Қизим Гулнор шундай улуг даргоҳга түшсө ёмонми? Ойбек, Тан-

ланган асарлар. *Кейин ўқиёлмади: катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ.. Қолиб кетди!* А. Қаҳхор, Асарлар.

4 күчма Хизмат, фаолият соҳаси, ўрни; ишхона. *Маориғ даргоҳи.* — Эрта тонгдан қалблари пок, ўйлар, орзулари лим-лим қизлар, аёллар севимли даргоҳлари — Бухоро зардўзлик фабрикасига ошиқадилар. “Саодат”. *Маълумки, ҳар бир олим илм даргоҳига ким-гадир эргашиб келади.* «Фан ва турмуш». ..ёш муаллифлар шеърият даргоҳига ўзларининг маълум бир услублари, овозлари билан кириб келяптилар. Газетадан.

5 күчма Нажот топиладиган, паноҳ бўладиган жой. Ер юзида шуҳратли, машҳур даргоҳ ўзингсан. Элу юртга қудратли, мангу паноҳ ўзингсан. Я. Қурбон. *Кавказ, кимларга сен иқбол даргоҳи, Кавказ, кимларга сен қатагон диёр.* А. Орипов, Йиллар армони. Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

6 дин. Сигиниладиган муқаддас жой. Асқар ота.. иккала қўлни кўтарди: *-Илоҳи омин!.. Ҳудоёх худовандо, шу ёшига кириб, даргоҳингдан ҳеч нарса сўраган эмас эдим.* А. Қаҳхор, Хотинлар. *Даргоҳингга имоним билан бора-ётганимга гувоҳ бўл.* «Ёшлик».

Даргоҳида қабул қилсин ёки худо (ёки олло) ўз даргоҳида қабул қилсин Ҳудо қабул этсин, ижобат қилсин. *Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди.* Дадаси, энди тузукман. А. Қаҳхор, Асарлар.

ДАРГУМОН [ф. درگمان — гумонли, шубҳали] рвш. Гумонли, шубҳали, аниқмас; билиб бўлмайдиган. *Бу гапларнинг амалга ошиши узоқ ва даргумон бўлса ҳам.. нимадир келажакка умид туғидирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Урушдан соғ қайтаманми, ўйқуми — буниси даргумон.* И. Раҳим, Чин мұхаббат. *-Бориши даргумон, — деди Абдуҳафуз.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ДАРД I [ф. درد — касаллик; озор, аlam; руҳий азоб] 1 Жисмоний азоб; оғриқ, касаллик. *Оғир дард.* Дард кўрмоқ. Дардга чалинмоқ. *Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қиласди.* Мақол. *Дард чекмаган дори қадрини билмас.* Мақол. *Танаси бошқа дард билмас.* Мақол. *Кечга томон дард кучайиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳудои таоло ҳар бир дардга бир даво яратган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дард кўрма ёки қўлинг дард кўрмасин Қўли гул ижрочига, ўз касбининг устасига яхшилик тилаб айтиладиган ибора. *Бу насиба сизга. Сара бугдой.* Қўлингиз дард кўрмасин, оға. С. Сиёев, Аваз. *Дардини олмоқ* «Ўрги-либ кетай, айланай, соғу саломат бўлинг» маъноларида. *Дардинизни олай, бойваччам.* Бу ўйл, ўзингизга маълум, об-ҳаво паст келиб, дехқончиликдан барака қочди. К. Яшин, Ҳамза.

2 кўчма Руҳий азоб, ғам-ғусса, алам-ҳасрат. *Айрилиқ дарди.* Дардиди ёнмоқ (куймоқ). *Дардини ичига ютмоқ.* — [Фотима домлага:] *Менинг ҳеч жойим оғримайди, фақат ишқ дардим бор, уф!* Ҳамза, Туҳматчиilar жазоси. *Ниҳоят, дардим юрагимдан тўлиб-тошиб, баъзи гапларни эримга айта бошладим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрагимнинг дардлари Қизил гулдай қатма-қат,* алла. «Бойчечак». *Мен кимга ўйглайман, дардимни ёриб.* «Ширин билан Шакар».

3 кўчма Кишининг борлигини, бутун фикри-ёдини банд этган нарса, иш, ташвиш, орзу, хаёл ва ш.к. *Унинг дарди — ўйин.* Бирор нарса дардиди юрмоқ. — *Шоирлик бу — улкан дард.* Шукрулло, Сайланма. *Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола.* П. Турсун. *Ўқитувчи. -Сиз нимани билардингиз, дардингиз тул, — деди Зумрад ойисига.* Ойбек, Зумрад. *Солиҳ Пұлатович шоғирдларининг дардини яхши тушунарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан бери бениҳоя бир дард билан оғрир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дарди бедаво қ. бедаво. Дарди ичиди Дардини айтай деса, тили қисиқ. **Дард устига чипқон** (чиққандек) Буниси етмагандай, устига устак. *Бола беш ёшида қаттиқ касалга учраб, икки кўзи кўр бўлиб қолди.* Дард устига чипқон чиққандек, кўп вақт ўтмай, у ота-онасидан ҳам жудо бўлди. Н. Ёкубов, Қалб кўзи билан. *Шербекнинг юраги гаш эди.* Лекин тергов дард устига чипқон бўлиб чиқди. С. Анербоев, Оқсой. *Дард қолмоқ* Ноилож қолмоқ, додда қолмоқ. *Бир оз ақлга ён бериб иш қилган киши ҳеч бир вақт дард қолмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кузда чуқур шудгор қилинганди ер дехқонни дард қолдирмайди.* Газетадан.

4 кўчма Фикру хаёл; армон, эзгу мақсад. *Унинг [Алиевнинг] қалби ҳамиша ҳалқ қу-*

вончи, ҳалқ дарди, ҳалқ орзу-ҳислари билан ёниб, оловланиб туради. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Элбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди. Н. Фозилов, Диidor. Дардинг мактаб очишигинами десам, ҳали бу ёқда гап катта экан-у! М. Исмоилий, Фаргона т.о.

5 кўчма Ишқ, муҳаббат. Лайли дардида چўл кезиб юрган Мажнуннинг изтиробларига ёз ҳолати мутаносиб эди. Газетадан. Зевархон Маликаи Ҳуббоннинг дардида юрган эди. «Баҳром ва Гуландом».

ДАРД II [ф. درد] Койиш сўзи. Али десанг, бали дейди, ўл десанг, дард дейди. — Баҳрининг ранги бўзариб, қўлидан пичоқ тушиб кетди. -Нима бўлди, опажон? -Дард! А. Қаҳҳор, Хотинлар. ..Энди ҳақимни ҳеч кимга бермайман. “Дард!” деса, “ўл!” деб тура бераман. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРД-АЛАМ Қайғу-ҳасрат ва үлар қолдирган асорат, таъсир. Бечора қанизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Яқиндаги дард-аламларни эслади. Хомушланди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

ДАРДАРАК Дариллаб овоз чиқариши учун варракнинг эгма чўпи ичига ёпиширилган қофоз. Шабада варракнинг дардрагидан чиқаётган овозни олиб келади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Менинг ташвишиими варрак қилсам, сизларники унга дардарақ ҳам бўлолмайди. «Муштум».

ДАРДДОШ [ф. دردش — ҳамдард] Бироннинг дардига шерик бўлувчи; ҳамдард, сирдош. Навоий минбарда туриб, бир туйғу, бир ҳаяжон билан жим қотган ҳалққа дардош кўзларини югуртириб чиқди. Ойбек, Навоий. Менинг дардим-дарддошим, илинжим, кўнгил тинчим.. сиз-ку! Миртемир, Асарлар.

ДАРДДОШЛИК Кимсанинг ғами қайғусига шерик бўлишлик. Аҳмад Ҳусайн қизни ҷуқур дикқат билан тинглади, юраги унинг ғами билан тўлди ва қиз отасининг қамалиши сабабини дарддошлик билан сўради. Ойбек, Нур қилириб.

ДАРДИ-ДУНЁ: дарди-дунёси қоронги-лашмоқ (ёки қоронги бўлмоқ) Дунёдан, ҳамма нарсадан воз кечгудай хафа бўлмоқ; руҳий тушкунликка тушмоқ. Дарди-дунёси қоронги бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган

йигит [Олимжон] қишилоқдан бош олиб кетмоқчи бўлиб юрганда, яна /раис Солижон/ жонига ора кирди. Х. Назир, Қанотлар. /Зуҳранинг/ Дарди-дунёси шундай қоронги эдик, кулги ҳам ёқмасди. Р. Файзий, Балли, она қизим. ..унинг бу таклифи дарди-дунёси қоронги бўлиб юрган Пўлатга ёқинқирамади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАРДИСАК [ф. دردسک] Сакта касаллиги. Буви Ҳилолнинг дардисак касали бор экан. «Гўрўғли».

ДАРДИСАР [ф. دردسر — бош оғриги] 1 Ортиқча ташвиш, даҳмаза; бош оғриқ. Кийимларни чамадонга бир амаллаб сигдирди-ю, оқ кийимлар дардисар бўлди. Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар. Тагин, бу қиз менга дардисар бўлар экан, деб хавотирланманг, ўз кучим билан имтиҳон бераман. М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Бош қотирадиган, машаққатли иш. Аҳмад Ҳусайн адабиётни мақтаб кетди: -Орзуларим бор, журналист бўлишини истайман, — деди, — лекин дардисар тирикчилик тұсқин. Ойбек, Нур қидириб. У ҳар куни бир дардисар ишни ўйлаб чиқаради. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРДИХОЛ [дард + ҳол] Аҳволни баён қилиш; шикоят, норозилик. Ҳаққуловнинг дардихол қилгани одамлар орқали қўшилиб-чатилиб, Нусратбекнинг қулогига етди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДАРДКАШ [ф. دردکش — дард тортувчи, азоб чекувчи] 1 Узоқ вақт касалланиб ётган; дардманд. Унинг [Нигоранинг] қаршисида.. ҳафталаб, ойлаб касалхона каравотида қўзғалмай ётган.. бир дардкаш инсон турар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дард-аламга дучор бўлган; дард-алам кўрган; аламли. Полвон ўзини эркинроқ ҳис қилди, олдида бика эмас, оддий бир дардкаш, мазлума бир аёл.. ўтиргандай бўлди. Ж. Шарипов, Хоразм. Севимли газетамиз дардкашларга ҳамдард эканлигини яхши билганимдан ушбу мактубни ёзайтирман. Газетадан.

3 Кимсанинг ғами, қайғусига шерик бўлувчи, биргаликда қайғурувчи; ҳамдард. Дардим кўп, дардкашим ўйқ менинг. К. Яшин, Ҳамза. Дилғузанинг кўнгли яримта эди. Уйда дардини эшигадиган дардкаши ўйқ эди. «Ёшлиқ». Айниқса, эру хотин иноқ, бир-бираига дардкаш, меҳр-оқибатли бўлса, бундан ортиқ баҳт ўйқ. Газетадан.

ДАРДЛАШМОҚ Бир-бирига кўнглида-
ги ғаму ташвишларини, қайгу-ҳасратини
изҳор қилмоқ, ҳасратлашиб кўнгил ёзмоқ,
ҳасратлашмоқ. Кошки у ҳам Йўлчига ҳам-
роҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб,
ғамларига шерик бўлиб.. у билан бирга
тепалар, жарлар ошса. Ойбек, Танланган
асарлар. Сиз билан бир дардлашиб, юрагимни
бўшатиб олмоқчиман. «Муштум». Эргаш
 билан Йўлдош узоқ дардлашиб ўтиридилар.
Эргаш жуда эзилган, чўккан эди. А. Мухтор,
Чинор.

ДАРДЛИ 1 Дард, касаллик аломати бор;
хаста, касал. *Дардлининг дардини дардсиз на-
 билар. Мақол*. — Унинг ранги касал одам каби
дардли. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ғам-алам чеккан, дард-аламга
гирифтор бўлган. *Дардлиман, дардимни кимга
ёраман. «Рустамхон». Гулнора ая жавидира-
турган дардли кўзларини ерга тикди, кўк
шоёйи кўйлак ичидаги нимжон кўкси бир
кўтарилиб қўйди.* О. Ёкубов, Диёнат.

3 кўчма Дард, алам билан тўлиб тошган;
ғамли, аламли. *Бу дардли ҳаётда Гулнорга
ягона баҳт — Йўлчининг синглиси Үнсин
бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шокир ота
Йўлчининг бошида чўкка тушиб, ўзининг оғир
дардли, чукур ярали қалби билан узоқ ўшиглади.*
Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Дард-аламни ифодаловчи; ғам-
ли, мунгли. *Гулнор.. секин, майин, дардли овоз
 билан ашула бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.
*Бақатерак шапалоқ-шапалоқ баргларини
қарсилатиб садо берар, чинорлар дарёдай
шовуллар.. мажнунтоллар эса нозик оҳанг
 билан дардли куйлар, ўтилар эди.* Ж. Абдул-
лахонов, Орият.

ДАРДМАНД [ф. درمند — оғриқли, ка-
сал; ғамгин] Касалланиб турувчи, касаллик
асоратлари бўлган; касалманд. *Дардман*
киши. — *Дардманд бўлгандан кейин, дард
устига дард келаверар экан.* А. Қаҳҳор,
Сароб. *Улар яқиндагина касалдан бош кў-
тарган дардманд кишиларга ўхшардишар.* И.
Раҳим, Чин муҳаббат. *Жон қизим, дардманд
онангга раҳминг келсин.* К. Яшин, Ҳамза.

2 айн. дардкаш. *Фарзанд учун ота-онадек
яқин, қадрдон, дардманд, ғамхўр киши ўйқ.*
М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи.

3 Дард-алам чеккан, қайгули. *У [Хожи-
мурод] туғилиб, эсини танигандан бўён..
нималар қилиди? Одамдек яшадими?* Бирон

дардмандга дардкаш бўлдими? С. Аҳмад,
Жимжитлик.

4 кўчма Ошиқ. *Дард эса шиқинг, бўлай
мен Бир умрга дардманд.* Э. Воҳидов, Ёшлиқ
девони.

ДАРДМАНДЛИК Хасталик, касал-
мандлик. Зиё ака ажабланиб деди: -Қандай
дардмандлик? Отабек соғ-ку! А. Қодирий,
Ўтган кунлар. Ҳожар опа шу топда ҳамма
нарсани: ўзининг дардмандлигини ҳам, бола-
ларнинг отасиз — етимлигини ҳам унуган.
Р. Раҳмонов, Чангальзордаги шарпа.

ДАРДНОК [ф. دردناک — оғриқли, азоб-
ли; касал] 1 Дардли, хаста. *Паранжи бало-
сидан дарднок чеҳрангизни пажмурда кўрмоқ
биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир.*
А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ошиқ они билки,
эрур дарднок, Ҳам тили, ҳам кўнглию ҳам
кўзи пок.* «Ёшлиқ».

2 Қайгули, мунгли. *У Руқиянинг юзига
тиқ қаради, кейин ўпкаси тўлиб, дарднок
жавоб берди.* К. Яшин, Ҳамза. *“Пешраво диёр”
деган узун ва дарднок ноласини чала бошлади.*
А. Мухтор, Чинор.

ДАРДСИНМОҚ Бир оз дард тортиб
синиқмоқ. *Шу чоқ аёл юзига боқдим, Туарар
эди маъюс, дардсиниб.* Сайёр.

ДАРД-ФАЛОКАТ, дарду фалокат Дард
ва фалокатлар, кулфатлар, мусибатлар. *Бу
сув қишилоқнинг бутун дард-фалокатини,
бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай,
ҳамма шод-хуррам эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор
чироқлари.

ДАРДЧИЛ 1 Тез-тез касал бўлиб тура-
диган, салга касал бўлаверадиган. *Комил
бааини ойдинда уйқусираб юрадиган дардчили
одамдай.. мавзе эзликбошисининг орқасидан
богини айланиб чиқди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.
*Отам қарип қолди, онам дардчил қолган-
лигини ким билади?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор
чироқлари. *Кўкарған тақдирда ҳам дардчил
бала сингари жонсиз ва ранги сарик бўлади.* Ҳ.
Олимжон.

2 Дард тортиб заифлашиб қолган, дардга
чалинган. *Не-не умидлар билан олинган ер,
болалари ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил
бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб
кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Жўра
дардчил, ориқ, ювош бала эди.* Ҳ. Турсун-
кулов, Ҳаётим қиссаси.

3 кўчма Қайгули, ғамли, мунгли. -Мен
бўлсам отам тугул, онамни ҳам эслай ол-

майман, — унинг овози дардчил қалтиради. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Аҳмад Ҳусайн кулди, кейин дардчил хўрсинди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРД-ҲАСРАТ, дарду ҳасрат Дардуғамлар, ташвишлар. Гўё қалбидаги бутун севгисини, айтмоқчи бўлиб юрган дард-ҳасратларини гапирди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Ҳаддин ошиди нотавон кўнглигимда дарду ҳасрати. Ҳабибий. Кейин дард-ҳасрати, ишқи ва умид-орзулари билан тўлиб, секин юриб кетди. Ойбек, Нур қидириб.

ДАРЁ [ф. در - катта сув, дengiz] 1 Манбаидан қўйилиш жойи томон табиий ўзандан доимий равишида оқиб турадиган катта сув. Зарафшон дарёси. Азим дарё. Дарё суви. Дарё бўйи. Ўтирган - бўйра, юрган - дарё. Мақол. Томчи тошиб бўлгунча, дарё оқиб бўлар. Мақол. — Пастликда Чорвоқдан фаввора бўлиб отилиб чиқаётган сув дарё ҳосил этиб, олға боряпти. Газетадан. Кечаси дарё шунақа чироили бўладики, Канизакхон! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Кўп миқдордаги нарсалар ҳақида. Ҳаёл дарёси. — Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мендан чуқурроқ ботдингиз. Ойбек, Танланган асарлар. Одамлар дарёси.. янги шаҳар томонга оқарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қуёш ботган. Лекин унинг олов дарёси турли ранглар билан товланиб, чексиз бир парда каби уфқларда мавжланади. Ойбек, Танланган асарлар.

Дарё бўлмоқ 1) оз-оздан қўшилиб, кўпайиб, дарёга айланмоқ. Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, қатрадан кўпайиб, дарё бўлур. Мақол. Бирлашган дарё бўлур, Тарқалган ирмоқ бўлур. Мақол; 2) кўчма жўшмоқ; тўлиб-тошмоқ. Кўз ёши дарё бўлиб оқди. — Юрагим дарё бўлиб Тошиб севинч қирғогидан. Ё. Мирзо. **Дарёдан бир томчи** Қолган қисмига нисбатан жуда оз. **Дарёдан бир томчи**, Тўнгиздан бир тук. Мақол. — Бу айтганларим дарёсидан бир томчигина! Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Юраги дарё айн. юраги кенг қ. кенг**. Ҳамманинг юраги сеникига ўхшаган дарёми? Ойдин, Фарҳодлар. Бунча юрагингиз дарё бўймаса, жаврайвериб жагим толди, ё ҳа, ё ўйқ, демайсиз. «Муштум».

3 кўчма Битмас-туганмас; бой; кенг. Тақсиримнинг илмлари жуда дарё, ўзлари Бухорода хатми китоб қилганлар! А. Қодирий, Мехробдан чаён. Ҳудойимнинг бир

дарёси газаб бўлса, минг дарёси раҳмат. Ҳамза, Танланган асарлар.

4 эск. айн. дengiz.

Шўр дарё ёки Дарёйи шўр Каспий дengизи. Бу аргумонгиз билан Дарёйи шўргача етасиз. Ойбек, Навоий.

5 кўчма Бойлик, хазина. Санъаткор ҳалқ тили дарёсидан ўринли фойдалана олса, бир қатраси билан серзак, анча бақувват гуллар кўкартира олади. «ЎТА».

6 кўчма Ўтиб кетувчи, ўткинчи. Ҳайҳот! Ёшилик, болалик бир дарё - оқди-кетди. Минг афсус. К. Яшин, Ҳамза.

7 кўчма Оқим, кечмиш; тарз. Оқибатда турмуш дарёси истаган томонга оқизди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳамма нарса ўз ўйлидан борар, ҳаёт дарёси уни ўзининг ўйноқи тўлқинларига миндириб, ҳамон олға сурарди. Ү. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАРЁ-ДАРЁ Жуда кўп, беҳад кўп. Ўз тарихий байрамини тантана қилган ҳалқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб, янги шаҳарга томон дengиз бўлиб борар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бирам ялинди, бирам ёлворди, урманг, тавба қилдим, деб ўиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРЁДИЛ [ф. دریا - юраги дарёдай кенг: саҳий, олиҳиммат; шижаотли] Бағри кенг, мурувватли. Мехнат кузагининг тўйин файзидан Қолмагай дарёди эрлар бебаҳра. F. Фулом.

ДАРЁЧИ Дарё транспортида ишловчи ишчи ёки хизматчи.

ДАРЖ [а. درج - ёзиб қўшиб қўйиш; рўйхат]: **дарж этмоқ** Қайд қилмоқ; ифодаламоқ, ёзиб қўймоқ. Бир чеккада чордана қурган, ўнг тиззасига қоғоз қўйиб, ўнг қўлида қалам ушлаб турган муниший фармони олийни дарж этиди. М. Осим, Сеҳрли сўз. Ҳарбий мухбир жанг жараёнини кузатади, ўзига таъсир этган воқеаларни қаламга олади ёки ён дафтарига дарж этиади. М. Жўра, Ноширнома.

ДАРЗ [ф. در - чок, чандиқ; тор тиркиш] 1 Ёриқ, ёрилган. Дарз ойна. Дарз кетмоқ. — У [чойхоначи] зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз пиёлани Алижоннинг олдига дўйк этиб қўйиб кетди. Мирмуҳсин, Чиниқиши.

2 Ёрилган жой; ёриқ. Дарз бўлмоқ. — Ичкаридан қўлт этган товуш эшишилмас, фақат эшик дарзидан.. қинғир чироқ ёргуи

тушиб турар эди. Ж. Абдуллахонов, Йўл. ..кичик дарз катта кемага ҳам ҳалокат келтиради. Мирмуҳсин, Умид. Олимов бу ўсимликларнинг уруғи шамолда учиб келиб, тошларнинг дарзларига жойлашишини, ундаги намлиқ ва тузлардан уруғ озиқланиб ўсишини тушунтира кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Дарз кетмоқ Бирор куч, ҳаракат таъсирида путур етмоқ, зарбага учрамоқ, бузилмоқ. Шу кундан бошлаб уларнинг турмуши дарз кетди. С. Аҳмад, Сув оқиб кетди. Дўстлик тори жуда нозик бўлади, салгинага дарз кетиши мумкин. Дарз кетдими – тамом. Газетадан. Бино дарз кетса, тузатса бўларкан. Аўтинг, аўтинг, виждан дарз кетмасин экан. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАРИЙ [ф. درهی < درهی – тоғ, дарага мансуб: дарада яшовчилар тили; кейинчалик: сарой тили] Форсий; янги форс тили. *Бу термин [«дарий»] фанда «форсий» ва «форсии дарий» терминлари билан бир маънода ишлатилади ва у билан ҳозир “янги форс тили” деб аталаувчи тил ифода этилади. «ЎТА».*

ДАРИЧА [ф. دریچه – эшикча; дераза; тешик] 1 юқ. усл. айн. *дарча*. Отабек қайтиб келиб, дарича остига ўтирган ҳам эди, Ҳомиднинг шу сўзини эшишиб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сувга қаранг, ўйнабўйнаб оқади; Ёрга қаранг, даричадан боқади. «Қўшиқлар».

2 кўчма Бирор нарсага (севгига, озодликка, орзуга) йўл, имконият. *Кўнгил даричасин очиб қўйинглар, Фуссали дилда ҳам кулади баҳор*. А. Орипов, Ийллар армони. *Пастқам кўчадаги қалин девордан Умид даричасин очар Жўракул*. С. Акбарий, Кўнгил оҳанглари.

ДАРИФ [ф. دریف – афсус, ҳайф] айн. **дариғо**. Дорга қараб, Эралихон ийғлаб: – Э дариф, шунинг тагига қоним тўқилар эканда, – деб афғон қилиб сўзлагани. «Эрали ва Шерали». -Во дариф! – деб Тоҳирнинг отаси оғир уҳ тортиди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дариф тутмоқ (ёки этмоқ) Аямоқ, ҳайф деб билмоқ. Каромат она ўзининг меҳрмуҳаббатини ҳеч кимдан дариф туттади. «Саодат». Чорлар сени интиқ вужудим, Оғушингни дариф тутма, Бахт! «Ёшлик». Арофқлагин бургут боласин, Ёш кўзлардан уни дариф тут. Ҳ. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДАРИГО [ф. دریغا – э афсус, э аттант] унд. с. Эй дариф, ҳай аттанг, афсус. *Дариго, айрилиб қолдим ул ой юзли нигоримдан. Хуршид. Дариго, Фурқатий, беилм қолдим, ўзимни жаҳз зинданига солдим. Фурқат*.

ДАРКОР [ф. درکار – керак, лозим; яроқли] мод. с. Керак, зарур. *Минг ишчига бир бошчи даркор. Мақол. – Ҳар муроду мақсадингга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм! Ҳамза. Ҳуш кўрдик, азаматлар. Биздан не хизмат даркор? С. Сиёев, Ёруғлик.*

ДАРМАНА [ф. درمنه] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, ўқ илдизли доривор ўсимлик ва ундан олинадиган гижжага қарши дori.

ДАРМАНАЛИ Дармана ўсган, ундан тайёрланган дори мавжуд бўлган. Эрманали ўйда эр ўлмас, *Дарманали ўйда дард бўлмас. Мақол.*

ДАРМИЁН [ф. درمیان – ўртада, ўртасида] қ. девор-дармиён. *Боқижон зўр таажжубда қолди, дарров девор-дармиён қўшинисига кириб суршиширди. Ойбек, О. в. шабадалар. Келдим ўз юртимга девор-дармиён, Булбулдек Ёркентга қурдим ошиён. С. Абдулла, Асарлар.*

ДАРМОН [ф. درمان – дори, даволаш воситаси] 1 Тирик организмдаги энергия-куват, мадор, куч. *Қалам кучи фармон билан, Қилич кучи дармон билан. Мақол. – Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини кўтаришига дармони ўйқ. Ойбек, Таинланган асарлар. Мени ўзингдай бақувват деб ўйлайсанми? Дармоним ўйқ, болам, дармоним. С. Анорбоев, Ҳамсұхатлар.*

Дармони келмоқ Кучи, мадори етмоқ. *Дард кетди, дармон келди. Мақол. – Бозор имомнинг ҳурмати учун ёстиқдан бош кўтаришчи бўлди, бироқ дармони келмади. С. Айний, Дохунда. Дармони (ёки дармондан) кетмоқ* Кучсизланмоқ, бемадор бўлмоқ. *Дард келганда дармон кетар. Мақол. – Оқсоқолнинг тиззасидан дармони кетиб, сута четига ўтириб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. Танамдан кетди дармоним, Куйиб кетди устуҳоним. «Гулнорпари». Дармони куримоқ* Куч-куват, мадордан кетмоқ, мадорсизланмоқ. *Орифжоннинг дармони қуриб, ўзини ёстиққа ташлади. С. Аҳмад, Сайланма. Дармон (ёки дармонга) кирмоқ* Аҳволи, соғлиги яхшилашиб, куч-куватга кирмоқ, тетиклашмоқ.

Сал дармонга кирсангиз, яхши бўларди. Уз-лукиб қолмайсизми? С. Зуннунова, Гулхан. Шукур, анча дармонга кирдим. С. Анорбоев, Оқсой. **Дармон олмоқ** Куч йиғмоқ, дам олиб, аҳволи яхшиланмоқ. Эҳ.. кўркам ором-гоҳнинг Кучогида кўп жонлар. Янги ўқув ишилгача Кувнаб олур дармонлар. Т. Тўла.

2 кўчма Ёрдам, кўмак; руҳий мадад. Августда ғўзага қўйилган сув ҳосилга дармондир. Газетадан. **Икки оғиз илиқ сўзинг уларга бир ишил дармон бўлади.** Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Чора, илож; даво. Дард берган дармонини ҳам берар. Мақол. Дардини яширган дармон топмас. Мақол. — Дардига дармон қидирдим, ёргинам бир боқмади. У. Исмоилов, Сайланма. Гоҳ шифо топамиз биз дорулардан, Гоҳо муҳаббатдан излаймиз дармон. А. Исмоилов, Югурек нур.

ДАРМОНБАХШ [ф. درمان بخش — дармон, қувват бағишлиовчи] Куч-қувват кириладиган; дорилик хусусиятига эга. Вахш водийисида ажойиб бир боғ бор. Меваси дармонбахш. Газетадан.

ДАРМОНДА [ф. درمان داده — баҳтсиз; ҳимоясиз; кучсиз]: дармонда бўлмоқ (ёки кетмоқ, қолмоқ) Ҳайрон бўлмоқ; иложисиз қолмоқ, қийин аҳволга тушмоқ. Армонда қолсанг ҳам, дармонда қолма. Мақол. — Онахоним Ширин армонда кетган, Замон ўйл бермаган, дармонда кетган. Ҳабибий. Аваз дармонда бўлиб, отга минмай.. отини етаклаб, орқасига қараб кетаверди. Усмон баҳши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ДАРМОНДОРИ Жисмоний қувват баҳш этувчи дори, витамин. Олмада А белгили дармондори ва анча миқдорда С белгили дармондори бор. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Олимларимиз сабзавот ва мевалар таркибида 30 хилдан ортиқ дармондорилар мавжудлигини аниқлаганлар. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Тўғмачадек иккита дармондорини илмисиқ чой билан устма-уст иди. Н. Қиличев, Чигириқ.

ДАРМОНСИЗ Куч-қуввати кетган, ҳорғин, кучсиз. Қиз жуда озган, юзи сарғайған эди. Кўзлари ҳорғин, ўзи дармонсиз эди. Ойбек, Танланган асарлар. Рихсивой ака қуёш ботмасданоқ даладан чиқди, уйига келиб, ўзини дармонсиз сезди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАРМОНСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати кетиб, ҳолдан тоймоқ; кучсизланмоқ. Ўзи-

нинг ҳам оёқ-қўллари боятдан бери дармонсизланиб, гайришуурӣ тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди. «Ёшлик». Ер ҳам чарчайди, тупроқ қатламидағи ўғитлар камайиб, дармонсизланади. Газетадан.

ДАРМОНСИЗЛАШМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, тобора бўшашибоқ. Баъзи хотинлар иккиқат бўлганда, дармонсизлашиди, бошлари оғрийди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРМОНСИЗЛИК Мажолисзлик, куч-қувватсизлик ҳолати. Гулнор ўрнидан қўзғалди, дармонсизликдан оёқлари титраб, пастга тушди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўкпиёз дармонсизлик билан кечадиган қасликларга даво ҳисобланади. Газетадан.

ДАРОЗ [ф. دراز — узун; узоқ давомли] 1 Баланд бўйли, новча, бўйчан. Дароз одам. Дароз терак. Ақлли пакана аҳмоқ дароздан яхши. Мақол. — Содиқжон ўйигрма ёшлардаги дароз, оғиркарвон, камган ўйигит. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кун ботиб қолгани учун болаларнинг бўйи дароз кўринади. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Лекин бу ҳовлидаги чучмомалар жуда дароз, поялари сип-силлиқ ва оқ. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

Дароздан келган Новча, бўйдор. Дароздан келган, ягриндор Тимофеј узун ва бақувват қўллари билан Шералини қучоқлади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Узундан-узоқ, узун. Айта берса барча нутқин, Бўлажак сўзи дароз. Шайхзода. Сидқи билан қип эдим сизларга ихлос, Ўғлимнинг умрини дединглар дароз. «Эрали ва Шерали».

ДАСТИНИ дароз қилмоқ Имкониятини оширмоқ, қўлини узун қилмоқ. Беш миллион сўмлик имтиёзли қарз унинг ишонч ва қатъиятини оширди. дастини дароз қилиди. Газетадан.

ДАРОЙИ I [ф. درایی — занг; қўнгироқ; шокила], доройи Эртапишар қора рангли узум навларидан бири. Ишкомда қон-қора даройи узумлар осилиб турибди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРОЙИ II айн. доройи. Даройи рўмол. Даройи кўйлак. — Оғагинам дарахтга ялмашади, Даройи кўйлак-иштон ярашади. «Ҳалқ дурданалари». Даройи кўйлак кийиб, тут қоқаман, Душманлар ўлган куни гул тақаман. «Ҳалқ дурданалари».

ДАРОМАД [ф. درامد — кирим; фойда; бошланиш, ибтидо] 1 Савдо-сотик, меҳнат,

ишилаб чиқариш соҳаларидан давлат ёки айрим шахслар ҳисобига келиб тушадиган соғ пул ва бошқа хил тушумлар; кирим. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Даромадга қараб буромад. Мақол. Үнумли меҳнат – катта даромад. Мақол. – Тўғрилик, ҳалоллик туғайли топилган даромад оиласа баҳт келтиради.* «Саодат». *Ўзбекистон шароитида асаларичилк яхши даромад берадиган соҳа ҳисобланади.* М. Тўйчиев, Асаларичилк. *Даромадга яраша буромад деганлариdek, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

Даромад солиги Ҳамма турдаги даромаддан олинадиган давлат солиги. **Даромад тақсимоти** Ҳўжаликларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиши. *Иш сентябрнинг охирларида бошланни, даромад тақсимотига яқин тугади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Даромад тақсимотидан кейин келин билан куёвнинг иши жуда кўпайиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Муқаддима, кириш. *Гапнинг даромади.* — *Гапнинг даромади тугаб, энди буромадга кўчди, шекили, — ўйлади чол.* «Муштум». *Шу орада эртакнинг даромади тугаб, Қосимахон сув париси ҳақида гапира бошлади.* М.М. Дўст, Галатепа қиссаси.

3 Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап. — *Шунақа қилиб, Нарзини ҳам юбормоқ-чимисиз? — деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..*домланинг сўз даромадига қараганди, сизни ўзига куёв қилиш фикри борга ўхшайди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Онахон Ҳақназарова даромад қилиб ўтирасдан, шартта шу янги гигант объектни олиши тақлиф қилди.* Газетадан.

4 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, ўйлак. *Ўйларнинг даромади ва деразалари кўчадан кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронги бир қабр, яна ҳам тўғриси, дахма ҳолига киради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАРПАРДА [ф. در پاردا – эшик + در پار – тўсик; ёпқич] **1 тар.** Ойна ўрнига шаффоғ қоғоз ёпиштирилган дераза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг кўлидаги алифбе китобларини торттиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади.* М. Му-

ҳаммаджонов, Турмуш уринишилари. *Навоий чодирнинг дарпардасини кўттарди.* «Ёшлиқ».

2 Дераза ёки эшик пардаси. Чарос дарпардани суреб, деразани очди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Эшқувватов мийигида жилмайиб, Эҳсоннинг ёнидан ўтди, дарпардани торттиб, ойнага қаради. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

ДАРРА [ф. در – қайиш қамчи] **1 тар.** Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган қалин энли қамчи. Захзиндонларда дарра еб, баданлари қаварган.. бегуноҳ кишилар, пок дийдалар ётар эди. Ш. Тошматов, Эрк куши. Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди. С. Сиёев, Аваз.

Даррага ётқизмоқ Дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Бенамозлардан бирини даррага ётқизиб, ҳадеб уни урмоқда эдилар.* «Муштум». *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждан бор, дийнат бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳалқ ўйинларидан бири ва шу ўйинда ютқазган кишини уриш учун рўмол ёки белбогдан эшиб қилинган қамчи, арқонча.

3 кўчма Куч, курол; восита. Замонавий қизиқчилар кўпроқ эскиликнинг кишилар турмуши ва тушунчасидаги кўринишларини сатира дарраси билан аямай савалайдилар. М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа.

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАТМОҚ Дарраламоқ фл. орт. н. Мингбоши, ҳоким кетгандан кейин, Гуломжонни дарралатмоқчи ҳам бўлди. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДАРРАНДА [ф. درنداده – «пора қилмоқ», «парчаламоқ» фл. ҳоз. з. шакли] **1** Сутэмизувчи йиртқич, ваҳший ҳайвонлар. *Даррандаларнинг айримлари, сарик юмрон-қозик ва сугурлар қиши ва ёзда узоқ ўйқуга кетади.* «Фан ва турмуш». *Тухуми қуриб кетган, қуруқда яшовчи судралиб юрувчилардан дарранда калтакесаклар дикқатга сазовордордир.* «Зоология».

2 кўчма Ёвуз, йиртқич. Янчинг ўз ичидагарранда зотин, Гитлернинг балои ногиҳонларин. Ф. Гулом. *Дарранда душманлар сержашл, асабий, Кучанар деворни синдирай дейя.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРРАСОЛДИ этн. Болалар ва ўсмирларнинг ўйинларидан бири.

ДАРРОВ [ф. درو – кетувчи, қочувчи, ўқолувчи] рвш. Қисқа вақт ичилади, тезлик билан; кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; дарҳол. *Гавҳар унга бир қаради-ю, дарров қўзларини яширди.* Ў. Ҳошимов, Қалбининг кулоқ сол. *Феълим шундек: бир лов этиб ёнаман-у дарров ўчаман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Курбон ота ўзини дарров тутуби олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДАРС [а. درس – сабоқ; маъруза] 1 Тაълим муассасаларида илм, маълумот бериши мақсадида ўтказиладиган ўқув машғулотлари, сабоқ. *Дарс олмоқ. Дарс бермоқ. Дарс қўимоқ (тайёрламоқ).* — *Насиба дарсда экан, айтдим, ҳозир, дарс тамом бўлиши билан келади.* А. Қаҳҳор, Саодатнинг қиссаси. — *Қизлар дарсларини тайёрлашганми? – қайин онасига қаради Саодатхон.* С. Зуннунова, Олов. *Яқинда синфдан ташқари дарс ўтамиз.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 кўчма Ҳаётий тажрибадан келажак учун чиқарилган фойдали натижа, ибрат, сабоқ. *Бу унга яхши дарс бўлди. Рост айтдим – дарс айтдим.* Мақол. — *Сенга менинг берадиган дарсим бор, Икки оғиз сўзлагани эдим зор.* Ҳ. Олимжон.

Шайтонга дарс беради қ. шайтон 2.

ДАРСЛИК Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб. *Она тили дарслиги. Тарих дарслиги.* — *Китоб жавонининг ўнг ёнбошида этажерка, унда Нодиранинг дарслклари..* С. Зуннунова.

ДАРСХОНА [дарс + хона] эск. Дарс ёки машғулотлар ўтиладиган хона; аудитория. *..надари марҳум.. дарсхонада ёлғуз қолгон фурсатларида чой қўйдирив ичгандаридан евқиф эрдим.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Афғон офицерлари машқ хоналарида ва дарсхоналарда бўлдилар.* Газетадан. *Дарсхона музлаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАРХОН, тархон [мўф. – темирчи; озод киши] тар. Солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, даҳлсиз (қабила, ургу, зот ёки мансабдор). *Мен Гўрўғли, элда беклигим дархон.* «Интизор». Энди сенга тимсол айтай бир алвон, *Мен кетганча, ўзинг Чамбилда дархон.* «Маликаи айёр».

Дархон этмоқ (ёки қилмоқ) Муайян иш, мансаб ёки жисмоний меҳнатдан озод қилмоқ; бўшатмоқ. *Бош вазирни мансабидан*

дархон этолмаслигини *Исфандиёр билади.* С. Сиёев, Аваз. *[Ўқтам:] Қийинчиликлар йўқотилган сайнин кексаларни шидан дархон қилиши керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРЧА [ф. درچه – эшикча] 1 Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки кўш табақали эшикча. *Ота дарвозага тамба тираф, қўшнининг дарчасидан ўтиб, кўчага чиқди.* С. Нуров, Нарвон. *Тўтибу Зумраднинг қўлидан хатни тортуб олиб, дарча томон югурди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза. *Кўпинча ёпиқ бўладиган касса дарчасидан ёқимли зарҳал нур тушиб туради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Очиқ дарчанинг юнқа ромига икки тирсаги билан таяниб, ташқарига кўз солди.* А. Мухтор, Асарлар. *Дарчаларга атлас ва шоин пардалар тутилган.* М. Осим, Карвон йўлларида.

3 кўчма Фойдаланиш, кириш имкони; ўйл. *Дастурхон устида қизиди суҳбат.* Оди гўё бирдан фан дарчасини. М. Икром. *Қайси бир одамнинг баҳтига ёрсан, Очилдими сенга толе дарчаси?* А. Орипов, Йиллар армони. *Эзгулик дарчасин чертмади бекор, Сокин кечиб ўтди ўту сувидан.* Отаёр, Оқ фасл.

Биқинидан, пешонасидан (ёки қулогининг тагидан) дарча очиб қўймоқ. Қулогининг тагига бир туширмоқ; калтаклаб ёки совуқ қурол билан жароҳатламоқ (дўқ, пўписа ибораси). *Ҳотам шўро кўриб қолса, нақ пешонангдан дарча очади.* М.М.Дўст, Лолазор. *Ҳозир пешонасидан дарча очиб қўямиз, ана ундан кейин ҳеч нима эсидан чиқмайдиган бўлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРҒА 1 эск. Кема бошқарувчиси; капитан. *Кема тумшигуда турган дарға кўксини чангллаганча дарёга ишқилди.* «Ёшлик». *Дарға ўйлдан тойса, кема ағдарилади.* «Қанотли сўзлар». *Дарёнинг бўйида қарғалар бўлсам, Энг катта кемага дарғалар бўлсам..* «Қўшиқлар».

2 кўчма Машинани бошқарувчи, юргизувчи. *Зангори кема дарғалари.*

3 кўчма Йўлбошли, раҳбар, етакчи. *Унинг юз ёшгача соғ-саломат ва яна узоқ ишлар келажак сари шиддат билан бораётган улкан кеманинг дарғаси бўлиб қолишини тилайдилар.* Газетадан. *Сиз бўлдингиз шевриятнинг дарғаси.* Отаёр, Оқ фасл.

ДАРҒАЗАБ [ф. + a. درغذب – газабда, газабнок] Газаби келган, ортиқ даражада

ғазабланган. Саркарда ниҳоятда дарғазаб бўлди. Мирмуҳсин, Темур Малик. Ҳотин ҳеч қандай жавоб ололмасдан, дарғазаб бўлиб чиқиб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРҒАЛИ этн. Ўзбек миллати таркибига кирган туркий уруғлардан бири.

ДАРҒИНЛАР этн. Догистон Республикаси ҳудудида яшайдиган ҳалқ.

ДАРҲАМ [ф. در Ҳام — мураккаб; чалкаш] Зардўзлиқда бой ва ҳашамдор буюмларга зар билан гул шаклида тикиладиган мураккаб нақш тури.

ДАРҲАҚИҚАТ [ф. + а. در حقیقت — аслида, чиндан ҳам] рвш. 1 Ҳақиқатан, чиндан ҳам. -Мулла Абдураҳмоннинг илми дарҳақиқат яхши бўлған деб эшиштаман! — деди маҳдум. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 крш с. взф. Ҳақиқатан ҳам, ҳақиқатда. Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРҲОЛ [ф. + а. در حلق — ҳозирнинг ўзида, тезлик билан] рвш. 1 Тез, даррор, бир онда. Умид фурсатни қўлдан бермай, дарҳол эшик ёнига келди. Мирмуҳсин, Умид. Бўри боласи ўзини дарҳол дараҳтлар орасига урди. «Ёшлик».

2 Тез вақт ичиди, кечиктирмай. -Агар шундай асос топилар экан, сизга дарҳол маълум қиласман, — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСИСА [а. سیسہ — макр-ҳийла; яширип битим] эск. кт. Ҳийла, найранг, макр. Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оиласи тамом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАСКАНА шв. айн. дастқола. Марзада барг кесаётган Дадаали ака қўлидаги дасканани белбогига қистириб, даррор югуриб келди. А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТ [ф. دست — қўл; панжа] 1 кам қўлл. айн. қўл 1. Мен Исфандиёр бўлсан, дагдагали ҳат битган сиёсатдонни топиб, анинг дасти панжасин кесиб ташлайман. С. Сиёев, Аваз. Олмос ярашгандир марднинг дастига. «Малиқай айёр».

2 Шартта, тез; бирдан. У даст ўрнидан туриб, айвонга чиқиб кетди. «Ёш куч». Ҳотини сут соғаётган пақирни тақ этказиб ерга қўйди-да, даст ўрнидан турди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Улуғбек бу китобни

устознинг қўлидан даст юлиб олди ва кўзларига суртди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.

ДАСТИ баланд айн. қўли баланд қ. қўл. Дасти узун айн. қўли узун қ. қўл. Дасти узун анинг, ако. М.М.Дўст, Лолазор. **ДАСТ** кўтармоқ Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ, азот кўтармоқ. Ўслини кўриб, уни даст кўтариб, бағрига босди. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. Анзират болтани даст кўтарибди-ю, Ҳолжонга қараб югурди. «Ёшлик». **ДАСТИДАН** 1) сабабли, туфайли. Рост, акаси унинг дастидан қамайди. «Ёшлик». У кун четда оҳ чекардим Ғуссаларнинг дастидан. А. Орипов, Йиллар армони. Бу боланинг дастидан уйда на теша қолди, на қайчи. С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) жабридан, ёмонлигидан, зулмидан. -Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан. С. Аҳмад, Юлдуз. Қўлга тушса, улар билар, Дастидан сулуввлар ўиғлар. «Эрали ва Шерали». Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастинедан.. А. Орипов, Йиллар армони.

ДАСТА I [ф. دست — соп; тутқич] 1 Турли асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп. Болта дастаси. Пичоқ дастаси.

— Пичоқ дастасини қаттиқ қисганидан, тирноги кафтига ботиб кетди. «Ёшлик». Дастаси бўлмаса, қилич ҳам кесмайди. «Қанотли сўзлар». Уқичкина.. кетмонини ерга қадаб, дастасига ўтирид. С. Сиёев, Ёргулик.

2 Тутқич, тутқа, қабза. Эшикнинг дастаси.

— [Гулнор] Бир қўли билан деразанинг дастасини ушлади. Ойбек, Танланган асарлар. Бекнинг чайир қўли бегона чамадоннинг дастасини ушлаганича тинчиди. А. Мухтор, Туғилиш. Чашканинг дастасидан туттиб, қора чой ичса, жуда гаштили бўлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Мусиқа асбобининг тор (ип, сим) тортилган ва қўл суриб, парда босиладиган қисми. Дуторнинг дастаси.

ДАСТАСИННИ ўзидан чиқармоқ айн. сопини ўзидан чиқармоқ қ. соп.

ДАСТА II [ф. دست] Кели (ўғир)да нарса оқлашда (туйишида) ишлатиладиган тутқичли асбоб, келисоп. У дадасининг қиёнин-қистовидан кейин, келини ҳовлига опчиқиб, зарда билан дастани тўқиллатиб, шоли оқларди. С. Аҳмад, Уфқ. Азизхон бир гал шунақа шоли оқлашда дастани шундай куч билан урган эдики, тут тўнкасидан қилинган кели иккига ажралиб кетган эди. С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТА III [ф. داستا] шв. Чиллак. Қадимги майяларнинг касалланган тишларини даволашда шифокорлар ёғоч дасталардан фойдаланишиган экан. «Фан ва турмуш».

ДАСТА IV [ф. داستا] — гурух; тұда; боғлам, тұп] 1 Бир тутам ёки боғлам қилиб терилиған ёхуд боғланган нарса; боғ, боғлам. Бир даста тиेэз. — Бир даста ғул күтариб Мамлакат киради. С. Зуннунова, Олов. Полда бир даста бинафа сочилиб ётари. «Ёшлик».

2 Устма-уст қилиб терилиған, тахланган ёки тахлаб боғланган ёхуд күтичага жойлаштирилған нарса; пачка. Бир даста китоб. Бир даста пул. — Исломхұјжа бир даста тиіштін тез-тез күздан кечирди. С. Сиёев, Аваз. У менә бир даста дафтар варақларини берди. «Ёшлик». Бир оздан сұнг кийим-кечак тахланадиган шкафдан бир даста пул топилди. «Муштум». Ахмаддинг аяси құлдаги бир даста чинни косани тушириб юборди. К. Кенжә, Тоғ йўлида бир оқшом.

3 маҳс. Ипак курти пилла ўраши учун сўқчакка бостириладиган гўзапоя ва ш. к. боғлами. Қурт дастага кирап вақти чимхўр бўлиб, сустлаб қолади, бир кун ноз уйқуни олади. М. Кўшмоқов, Али Қамбар.

4 Гурух, ансамбль. Созандалар дастаси бир чирмандачи, бир ногорачи, бир сурнайчи, бир раққоса ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди. С. Айний. Эсадаликлар.

5 Тўп, гурух, отряд. Баъзан ҳар икки томоннинг алғор дасталари тўсатдан учрашиб, катта сурон билан ўқ узишадилар. Ойбек, Навоий. Қўшин жұнаб баланд-пастда, Жұнай берди даста-даста. «Интизор». Минг даста түзсин, амирнинг куни саноқли. С. Айний, Қуллар.

ДАСТАВВАЛ [ф. + а. دستاۋا - биринчи навбатда, аввало] рвш. Энг аввал, биринчи навбатда, биринчи галда, аввало. Ҳамза у билан даставвал Хоразмда танишиди. К. Яшин, Ҳамза. Яқинлашаётган аллақандай фалокатни даставвал Нодира сезгандек бўлди. «Ёшлик».

ДАСТА-ДАСТА 1 Дасталанган нарсанинг миқдоран кўплиги. Гулларим даста-даста, Ҳамон сени кутаман. Миртемир, Асарлар. Илгарилари ҳўв анови айвонда тойтой пахталар, қизларнинг чархи, даста-даста савағичлар бўларди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тўда-тўда, тўп-тўп. Қўшин келди даста-даста, Ясов тортди баланд-пастда. «Хуш-

келди». Қўшин жұнаб баланд-пастда, Сафсаф бўлиб, даста-даста. «Гулшанбօғ».

3 Устма-уст тахлаб пачкаланган нарсанинг миқдоран кўплиги. Даста-даста хат. Даста-даста пул. — Даста-даста пулни кўз олдига келтирди-ю, «пул топиш мана мұнақа бўлади», деб енг шимариб, мижоз қидиришига тушди. Газетадан.

4 Устма-уст қилиб терилиған, тахланган. Токчаларда даста-даста косалар, пиёлалар ва чойнаклар терилиб турарди. С. Зуннунова, Олов.

ДАСТАК I [ф. دستاک — кўлча; даста; ҳасса]

1 Турли қурилмаларнинг ричаг асосига қурилган қисми; ричаг. Тегирмон қулогининг дастаги.

2 кам қўлл. Даста, соп, тутқа. Унинг [бешикнинг] дастагиу юўргаси, қасқонию тагбозиси шунчалик маҳкам зичланардиди, ойлаб тўхтамай тебратганда ҳам, бирор жойидан гиёйқ этган товуш чиқмасди. «Ёшлик».

3 кўчма Бирор ҳаракат учун асос, таянч қилиб олинган ёки таянч бўлиб хизмат қилувчи нарса (далил, ҳужжат, баҳона ва ш.к.). Ҳомиддинг бу гапи унга катта дастак бўлди. А. Қаҳдор, Сароб. Бу [балиқ овлаш] отанинг яна бир тирикчилик дастагидир. Ҳ. Фулом, Машъял.

ДАСТАК II [ф. دستاک] Оёқ кийимининг товонни айлантириб олган ва бошлиққа биринчириладиган орқа қисми. Этикалинг дастаги. Кавушнинг дастаги. — Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб берди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАСТАКИ [ф. دستاکى — қўлга алоқадор] Қўлда ясалган, хонаки; сўқма. Дастаки са-мовар. Дастаки қулф.

2 Қўлда бажариладиган, қўл билан ишлатиладиган. Дастаки пуркагич.

ДАСТАЛАМОҚ I Даста ўрнатмоқ, сопламоқ. Кетмөнни дасталамоқ.

ДАСТАЛАМОҚ II 1 Даста-даста қилиб термоқ ёки боғламоқ. Гул дасталамоқ. — Она гандираклаб, дасталаб қўйилган қоқ янтоқ устига орқаси билан ўтириб олди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Ҳонтахтада тандирдан янги узилган қип-қизил патирлар дасталаниб турарди. О. Ёкубов, Ларза.

2 Устма-уст, қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ. Нон дасталамоқ. Китоб дасталамоқ. — Чўк тушиб, сочилиган жилд-қоғоз-

ларини бирма-бир дасталади. «Ёшлик». Келин, ювиб артилган пиёлаларни дасталаи туриб, чолнинг гапини яхши англамади чоғи, сўзни бўлди. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАСТАЛИ Сопи, тутқаси бор; сопли, тутқичли. *Дастали кетмон.* — Тол новдадан тўқилган, узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган. Ф. Фулом, Шум бола. Бу кишига ўтизиста чойнак, юзта пахта гулли пиёла, ўйигрма бешта дастали чашка.. берилган. Н. Аминов, Қақчаҳа.

ДАСТАЛИК Соп қилишга, даста қилишга ярайдиган; дастабоп. *Дасталик тол ёғоч.*

ДАСТАРРА [ф. دستاره — қўл арра] Бир қўл билан ушлаб ишлатиладиган (тортиладиган) арра; кичик қўлларга. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. тайёрлашини буюрди.* С. Айний, Эсадаликлар.

ДАСТГИР [ф. دستگیر — ёрдамчи; ҳомий, мададкор] 1 ёск.км. Ёрдамчи, мадад берувчи. *Сагири бўлсин ул, хоҳи кабири, Чуқур фикри ҳамиша дастгири. Ҳабибий. Бу эрди ул арабким, бўлди дастгир.* Сайид Қосимий, Садоқатнома.

2 шв. Дастали, сопли. *Дўстлар қилди бир тарафга юришни, Белга осиб тишила дастгир қилини.* «Орзигул».

ДАСТГОҲ [ф. دستگاه — асбоб, ускуна, станок] 1 Косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаки станоги; дўкон. *Мен ҳам тўқувчи косиблар дастгоҳида ишлаб турибман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чол шоша-ниша дастгоҳини ўйғишитирди.* «Шарқ ўлдузи».

2 ёск. айн. **станок**. Тўхтаб қолган дастгоҳларнинг 70 фюзи ишга солинди. Газетадан. *Автомат дастгоҳлардан мавжланиб оқаётган ранг-баранг шоши газламалар шу зўр тўлқин билан тўхтосиз кўпайиб бормоқда.* Газетадан. *Бугун Шералининг хаёли шошқин, Rosa ярқиратиб мойланган дастгоҳ.* А. Мухтор, Асарлар.

ДАСТГОҲСОЗЛИК ёск. айн. **станоксозлик.** *Дастгоҳсозлик заводи.* Бизда илгари дастгоҳсозлик қўл меҳнатига асосланар эди.

ДАСТЕР [ф. دستيار — ёрдамчи; иштирокчи; ҳомий] 1 Қўлдан келган ишни бажариб, оилада катталарнинг оғирини енгил қилувчи, ёрдамчи. *Мен ўн бир ёшларга кирганимда, ота-онамга яхши дастёр бўлиб қолдим.* С. Айний, Эсадаликлар. *Эси кириб, дастёр бўлиб қолган Элмуород укасининг.. ингичка оёғларига қараб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бироннинг енгил-елпи ишларини бажариш учун ёлланган хизматкор бола. *Тўртинчи куни [Кудрат] керосин сотувчи бир рус савдо гарга дастёр бўлиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Канал бўйидаги сўрига ўтириб, дастёр болага кўк чой буюрдик.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Равшан пальтоси билан қалпогини ешиб, пештахта ортидаги дастёрга узатди.* «Шарқ ўлдузи».

3 кўчма Ёрдамчи, кўмакчи. Яхши им — чўпоннинг қўриқчиси, дўсти, дастёри. Ш. Холмираев, Оғир тош кўчса.

ДАСТЁРЛИК 1 Яқиндан кўмакдош, суюнчиқ бўлишилик; ёрдамчилик.

2 Енгил-елпи ишларда ёрдамлашиш; дастёрчилик. *Бўши вақтида.. далага келиб, Файбуллаға дастёрлик қилиб турар, машинанинг қисмларини ўрганар эди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ДАСТЁРЧИЛИК айн. **дастёрлик** 2. Менинг ҳам дастёрчилик қиласераб, оёғим қаварди. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

ДАСТКАЛЛАК с.т. *Дасткола.*

ДАСТКОЛА [ф. دستکاله — қўл асбоби] Дараҳтларнинг шоҳ-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра, дасткола каби асбобларни тайёрлашини буюрди.* С. Айний, Эсадаликлар.

ДАСТЛАБ рвш. Энг аввал юз берган, даставвал, бошда. *Эс-ҳушини ўйқотиб, гаранланган дехқон дастлаб индамади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Карима Ойша опадан дастлаб болаларни севишни ўрганди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ДАСТЛАБКИ 1 Энг аввал юз берган, энг аввалги, бошланғич, биринчи. *Дастлабки кезлар.* *Дастлабки кунлар.* — Ёзинг дастлабки кунларида уфқларга чўзилган кенгликлар яшил тусга кирганди. Газетадан. *Боғ кўзга кўриниб қолган, дастлабки кўчатлар ҳосилга кирган эди.* Т. Ашуроев, Оқ от. *Бу — Умиднинг ҳаётидаги дастлабки галаба эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Биринчи галдаги, биринчи навбатдаги. *Дастлабки вазифалар.* — *Бинокорлар қисқа фурсатдаёқ дастлабки туркум ишларни уddyалаб улгуршиди.* Газетадан.

3 Бирламчи; хомаки. *Дастлабки текшириши.* *Дастлабки ишилаш.* — *Бу дастлабки ов-машқ эди, албатта.* «Ёшлик». *Дастлабки маълумотларга қараганда, 35 киши тирик*

қолган. Газетадан. *Техникумда толали экинлар маҳсулотини дастлабки ишлаш учун технологлар тайёлранади.* Газетадан.

ДАСТМОЛ [ф. دستمال – қўл артадиган мато] 1 Қўл артадиган рўмолча, дастрўмол; чўнтақ рўмолча.

2 шв. Қозон сочиқ.

ДАСТМОЯ [ф. دستمایه – озгина пул, маблағ; мол] 1 Савдо-сотиқ ишларида айлантириб туриладиган ва ўша асосда фойда кўриладиган дастлабки асосий маблағ. *Отам куёвдан олган қалин тулини дастмоя қилиб, косиблик – маҳсидўзлик билан шугуланади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Меҳтархон сингари катта савдогарлар дастмоя берib, Ҳиндистон ва Эрон билан савдо-сотиқ қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Дастмоясидан айримоқ Синмоқ, банкротликка учрамоқ. Ҳисобини билмаган дастмоясидан айрилар. Мақол.

2 с. т. Бисотдаги, пешонадаги бор-йўқ нарса. *Унинг дастмояси – шу битта кетмони.* ■ [Рафиқ Мидҳатга:] Ёзавер.. Занг босиб қолмасин. *Дастмояни ишга сол.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *-Буларниям топган дастмояси нуқул ашула экан-да!* – Асом бува қалампир еган каби афтини бужмайтириди. Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 кўчма с.т. Бирор иш-ҳаракат учун восита, дастак, баҳона бўлган нарса; рўйкач. Бултур ишимининг ўнгидан келмагани бу ўйл сизга дастмоя бўлиб қолдими! Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Ғиёсиддин иккита мешни дастмоя қилиб, расталарда “оби худойи” деб, мешкобчилик қилиб юрибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДАСТОР [ф. دستار – салла; сочиқ] эск. айн. **салла** I. Ҳирот чапанилари.. дасторни бошларига наридан-бери чулғаб, жомега келган эдилар. Ойбек, Навоий. *Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Дастор олма Анжирсимон ялпоқ олма. **Дастор қовоқ** Кўриниши бошга, тарамтарам қилиб ўралган дасторга ўхшаш қовоқ хили. *Бу томонда аймоқи ток сўриси, у томонда дастор қовоқ чирмашган эди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТОРБАНД [ф. دستاربند – салла ўровчи] тар. Подшоҳ ёки хоннинг салласини ўраб қўядиган хизматкор.

ДАСТОРБОШ бот. Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб кўп йиллик ўтлар туркуми.

ДАСТОРГУЛ [ф. دستارگل] Мураккабгуллилар (қоқидошлар)га мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Дасторгул гулзорларни безатиш учун экиласди.*

ДАСТПАНЖА [ф. دستپنجه – қўл панжаси, бармоқлар] с.т. Қўл; кафт ва панжалар. *Аҳир, сўлоқмондай дастпанжаб бўлгани билан ёзувга уқув бўлмаса, бекор экан-да.* А. Муҳиддин, Ҳтники ўтга, сувники сувга. Ҳар томондан бараварига урилиб турилган союқ дастпанжалар анча-мунча нарсани ўмариди қўйди. Газетадан.

Дастпанжаси йўқ одам кест. Ҳеч нарсада йўқ, қўлидан ҳеч иш келмайдиган, ношуд одам.

ДАСТРЎМОЛ [даст + рўмол] Ёнда олиб юриладиган кичкина рўмолча. *Шерали ҷунтагидан дастрўмолини олди.* С. Кароматов, Олтин қум. Усмон Юсупов төрлаган гарданини дастрўмол билан арта-арта, олдинга чиқди. С. Аҳмад, Уфқ. *Иқбалихон зингизлаб ўйга кириб кетди-ю, дастрўмолга ўралган бир нарса олиб чиқди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАСТРЎМОЛЧА айн. **рўмолча**. Дадамат аканинг кўзларига ёш қалқди, у дастрўмолчасини олиб, кўзларини артди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАСТТЕША Қўл теша. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. каби асбобларни тайёллашни буюрди.* С. Айний, Эсадаликлар.

ДАСТУР [ф. دستور – йўл-йўриқ, кўрсатма, тартиб-қоида] 1 Муайян мақсад, иш-ҳаракат ёки тадбирнинг олдиндан белгилаб чиқилган йўл-йўриғи, уни амалга оширишнинг тартиби, қонун-қоидаси; программа. Соғлом авлод дастури. Давлат тилини амалга ошириш дастури. ■ У хоксор, доно, камсузум шоирдан ҳамиша илиқ бир сўз эшигади, оқилюна бир дастур олади. С. Сиёев, Аваз. Бугун ўтказилаётган сиёсатимиз аниқ, муддао равшан, тараққиёт дастуримиз мавжуд. Газетадан. *Меҳнатга ҳурмат – ахлоқнинг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб.

Дастур тутмоқ Кўлланма сифатида амал қилмоқ.

2 Бажариладиган тадбирлар тартиби, қилинадиган ишлар рўйхати. *Анжуман дастури.*

ДАСТУРИЛАМАЛ [الف. + a. دستور العمل – йўл-йўриқ, йўриқнома, кўрсатма] 1 Йўл-йўриқ, ишончли йўлланма. Бизнинг шоирларимиз ҳам қаерда нимадан ифтихор қиласалар, аввало худди мана шу нарсани тилга олганлар ва шу нарсани дастуриламал қилиб келганлар. С. Зуннунова, Олов. Ахир, бу мушиқадалар биз учун дастуриламал энди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Низомнома, устав. Сиз элчилар учун мукаммал бир дастуриламал ёзинг. М. Осим, Карвон йўлларида. У саккиз ёшида солдат бўлди, унинг кўлига “дастуриламал” бершиди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАСТУРИЙ 1 Муайян мақсадга қартилган, қатъий дастур, режа асосига қурилган; белгиланган. Менинг назаримда, муҳолифат аниқ муқобили дастурга эга бўлиши керак. Газетадан.

2 Йўналтирувчи, аниқ мақсадни кўзловчи. [Президентнинг] Олий Мажлис биринчи сессиясидаги дастурий маъruzасидан келиб чиқкан ҳолда, жорий ва истикболга мўлжалланган иш режаларини тузиши.. Газетадан.

ДАСТУРХОН [الف. دستارخوان – овқат кўйиладиган мато; унга кўйилган таомлар] 1 Ўртага ёзиб, устига овқат кўйиладиган маҳсус мато, рўзгор буюми. Ёмоннинг дастурхонидан яхшининг устухони яхши. Мақол. ■ Кумри кулранг бўз дастурхонни ёзди. Ҳ. Фулом, Машъял. Ҳуш келибислар. Қани, дастурхонга марҳамат. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 кўчма Ўртага ёзилган шундай дастурхон ва унинг устига кўйилган таомлар. Тўкин дастурхон. Дастурхон безамоқ. Дастурхон тузамоқ. Дастурхонга боққан дўст эмас. Мақол. ■ Юртимизнинг фаровонлиги, дастурхонимизнинг тўкинилиги ана шу оқ нахтадан. Газетадан. Шоҳона дастурхон ёзилди. С. Сиёев, Ёргулик.

Дастурхонга ўтироқ Овқатланишга ўтироқ. Бу орада Ҳамза ҳам ҳужрасидан чиқиб, дастурхонга ўтирди. К. Яшин, Ҳамза. Дастурхонга қарамоқ (ёки қараб ўтироқ) Ебичиб ўтироқ. Қани, дастурхонга қаранг. К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхон емоқ** Зиёфат емоқ. **Жамоамизнинг барчаси** ҳам ҳозир бўлиб, дастурхон ер эрдик. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. **Дастурхон қилмоқ** Бирор гапни ҳар қаерларда ҳар кимларга гапириб, овоза қилиб юрмоқ, дастмоя қилиб олмоқ. Сиз кимга яхши кўринмоқчи эдингиз, ёлғон гапни

дастурхон қилиб юрибсиз? П. Қодиров, Қадрим. Чойни ичиб, пиёланинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишга киришди. «Ёшлик». **Нонини еб, дастурхонига оёқ артмоқ** Яхшиликка ёмонлик қайтармоқ.

3 кўчма Мамлакат, жамият бойлиги, ризқ-рўзи. Биз мамлакатимиз улкан дастурхонига.. оқ олтинимизни қўшишимиз билан фаҳрланамиз. Р. Файзий, Таъзим. Сендақа пайтимизда биз, наинки машоқ, оғзимиздаги нонимизни ҳам эл дастурхонига кўйғанмиз. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

ДАСТУРХОНЛИК Дастурхон бўладиган; дастурхонбоп. **Дастурхонлик мато.** Бозорга тушиб, икки метр дастурхонлик олдим.

ДАСТУРХОНСИЗ 1 Дастурхон ёзилмаган. **Дастурхонсиз стол.**

2 кўчма Мехмондўстликни билмайдиган, саҳоватсиз. Устунларимизни.. унчалик ҳам бесаховат, дастурхонсиз одамлар деб бўлмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАСТУРХОНЧИ 1 Тўй, катта зиёфат ва бошқа маросимларда дастурхон тайёрлаш ва келган-кетгандарни кутиш учун белгиланган аёл ёки эркак киши. **Дастурхончи ва бошқа.. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди.** Ойбек, Танланган асарлар. **Дастурхончи катта тарелкадаги чаросдан бир бошини олдига олиб, сиқимлаб оғзига солди.** «Саодат».

2 тар. Ўтмишда амир, хон ва беклар саройда сарой аҳдларига бериладиган овқатларни тайёрлатиш ва меҳмон кутиш билан шуғулланган лавозимли киши. Гўрӯли билан Аваҳон шул замон таҳтга чиқиб, саркарда, тўқсоба, номдор бекларини чақиртириб.. дастурхончилар дастурхон ёзиб, турли таомлар тортилиб.. кечаси билан ҳар элга ясовулларни чоптириб ётди. «Гулшанбо».

3 с. т. салб. Воситачи, даллол.

ДАСТУРХОНЧИЛИК Дастурхончи вазифасини бажариш, дастурхончи бўлиш. -Узинг биласан, тўйларда, маъракаларда дастурхончилек қиласман, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фаргона т.о. У кишига [Рустамовга] дастурхончилек вазифасини юклashi. «Муштум».

ДАСТХАТ [ф. + a. Ҳастхон – қўл билан битилган] Шахснинг ўз қўли билан ёзган хати. Мулла Муҳсиннинг ўз дастхати ва таҳрири билан ёзилган “ариза” мажлисда

яҳшигина кулги берди. А. Қодирий, Обид кетмон. Тожиқўзи аввал ёзувчи дастхатига мансуб ўша ҳаяжонли сатрларни ўқиб берди. «Ўзбекистон қўриқлари». Бу ёзув унга таниш: Асроранинг дастхати. С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТШЎЙ [ф. داشت‌شوي] — кўл ювадиган идиш] Қўл-бет ювганда, ювинди сув оқиб тушадиган металл идиш. У [канизак] хиёл ўттмай, қўлида дастшў ва қумғон билан келиб, ўтирганлар қўлига сув қўйди. М. Осим, Карвон йўлларида. Бир қўлида обдаста, бир қўлида дастшў, сўрининг четида туриб, қўлларига сув қуя бошлади. П. Қодиров, Қадрим.

ДАФ I [а. دف — доира, чилдирма] Чертиб чалинадиган, доира шаклидаги ёроч гардишга хом тери қоплаб ясалган мусиқа асбоби; чилдирма, доира. Даф чалиниб, базм бошланди. Мирмуҳсин, Ойна. Дилдор югурниб бориб, Давлатбахтбекимнинг хонасидан гижжак, танбур, даф келтириди. Ойбек, Навоий.

ДАФ II [а. دفع — силташ, қаршилик; узоқлаштириш] Қайтариш; ўйқотиш, бартараф этиши. Мана у [Отабек] шу мудҳиши, бошга тушмоги аниқ турган ҳалокатнинг дафи учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Даф бўлмоқ Ўйқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ. Чол бобо қўли билан “даф бўлинглар” дегандек ишора қилиб қўйди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. «Келган бало ўша билан даф бўлсин», деди ишида. С. Анорбоев, Оқсой. Даф қилмоқ (ёки этмоқ) 1) қайтармоқ; ўйқотмоқ, бартараф қилмоқ. Қўй сутининг қон туфлаш касалини даф қилишда фойдаси катта. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Ҳар қандай ёмон назарни даф қилади бу исироқ. С. Аҳмад, Уфқ. Душманнинг бир неча ҳужуми даф этилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) ҳужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ. Бегуноҳларга ножуя даф қиладиганларни сал фахмласанг, шишитиб қўй: нақ белини синдирамиз. “Муштум”. -Ваҳшийга тегмасанг, у сенга даф қилмайди, — деди Шубин. Шухрат, Олтин зангламас. Алижон чамадонини шилдираб оқаётган ариқ бўйига қўяётганида, қоплон сапчиб туриб, даф қилди.. Мирмуҳсин, Чиникиш. Дафи савдо 1) бошга тушган савдони қайтариш; 2) бошга тушган савдони қайтарадиган.

ДАФИНА [а. دفنه — ерга қўмилган бойлик] 1 Ерга қўмилган зебу зийнат буюм-

лари, қимматбаҳо тошлардан иборат бойлик, хазина. Ота-бобонгиз ва ўзингиз жамғариб қўйган хазина, дафиналарни бир-бир очиб.. бизга топширинг. С. Айний, Дохунда. Ўтган асрнинг охирларида Фарғона область Наманган уездиде.. чўпонлар тасодифан металл буюмлар дафинасини топиб олишган. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Сиру асрор, орзу-армон. Дафина кўп кенг юрагимда, Қатларим сақлар. Миртемир, Асаллар.

ДАФН [а. دفنه — марҳумни кўмиш, қабрга қўйиш] Ўлган киши (майит)ни кўмиш, қабрга қўйиш маросими. Дафн этмоқ (қилмоқ). ■ Одил бувани Собир ўз қўли билан дафн этди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Дафн маросими тушдан кейин тугаб, одамлар тартибсиз равишда.. тарқала бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАФНА [юнон мифологиясидаги Daphne — дарё маъбудининг қизи номидан] Лаврдошларга мансуб доимо яшил хушбўй дараҳт; лавр. Родионов чемпион Петросян бўйнига дафна дараҳти баргидан ясалган катта гулчамбарни кийгизиб қўйди. Газетадан. Суратни дафнадек безаган раҳиҳон, Кўл тегса, дув этиб тўкилар гўё. Б. Бойқобилов, Садоқат.

ДАФТАР [а. دفتر < юн. dístera — қоғоз ўрами] 1 Китобча шаклида тикилган, муқоваланган ва хат ёзиш ёки расм чизиш учун мўлжалланган тоза қоғоз вараклари. Бир чизиқли дафтар. Катак дафтар. Расм дафтари. ■ Болаларникадай кулимираган жуда жонли ва қандайдир баҳаёт қоп-қора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югурди. Ойбек, Нур қидириб. Шерали ҳозиргина эшишган гапларини атил-тапил дафтарига ёзгач, минбарга қараб қолди. С. Кароматов, Олтин қум. Отам менинг отли ўигит, Дафтари гул хатли ўигит. «Бойчечак».

Вексель дафтари Қарздорларнинг қарзлари ва уни тўлаш муддатлари қайд этиладиган ҳужжат. Шуниси ҳам борки, вексель дафтарим қаердалиги эсимда ўйқ. К. Яшин, Ҳамза. Кундалик дафтар Ўқувчининг дарсларга қатнашиши, ўзлаштиришига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. ..ювган кирларини дазмол қилди, болаларининг дарсларини текширди, кундалик дафтарларини кўрди. С. Зуннунова, Олов. **Нота дафтари** Мусиқа ноталари қайд этилган ёки этиладиган дафтар. Симларга қўнган қушлар

нота дафтаридағи нұқтапар-у, шамол уларға қараб, күйни қалаётгандек зди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайды. **Үй дафтари** Бир хонадон, оиласда истиқомат құлувчиларнинг муайян ҳудудда, манзилда рүйхатта олин-ғанлығи қайд этилувчи расмий дафтар. **Хотира (ёки кундалик) дафтари** Шахснинг ўз кундалик ҳаёти давомида күрган-кечирғанларини ёзіб борған ёки ёзіб борадиган дафтари. *Махзум домланинг хотира дафтари*нинг биринчи қисми шу билан тамом бўлди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. **Шикоят дафтари** Савдо-сотиқ тармоқлари ва бошқа ташкилотларда мижозлар, фуқаролар ўз шикоят ва таклифларини қайд этиши учун жорий қилинган дафтар. *Шикоят дафтари*ни талаб қиласа, «тўрт эллик қоғозга дардингизни ёзинг, кимга дессангиз, элтиб бераман», деди. «Муштум». **Хисоб дафтари** Шахсларнинг исм, фамилиялари ва уларга, уларнинг иш-фаолиятига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *Талбат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чотиб тушиби.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги саргузашт ҳикоя. *Унинг дафтари* узун. **Дафтар қилимок.**

З кўчма Борлиқ, ўзлик. Ҳар ёнда гўзаллик ёймиш дафтарин. А. Орипов, Юртим шамоли.

Дунё дафтари Тарих саҳифаси. *Шу буюк ўғлингни ардоқлаб ойлдан, Ҳалқим, таъзим этсанг арзигай тамом.* Унинг номи билан бирга битилган Дунё дафтарига ўзбек деган ном. А. Орипов, Йиллар армони. **Қўнгил дафтари** Дилдаги армонлар, дард-ҳасратлар. *Хатдир қўнгил дафтари, хатдир севги кантари..* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Қўнгил дафтарининг олтин бетига Бебаҳо, нашъали чечак тақдигиз.* Файратий. **Темир дафтари** қ. темир. **Умр (ёки ҳаёт) дафтари** Умр онлари, таржимаи ҳол; хотиралар. *Мелихон она умр дафтарини варақлади.* Газетадан. *Билсин: ҳаёт дафтари*га у Ўчмас қилиб мангу битилган. Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **(Ҳасрат) дафтари очилди** Ҳасрати бошланди. *Шу баҳона билан унинг дафтари очилиб кетди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон. *Нотаниш жувоннинг ранги оқариб, ҳасрат дафтари очилиб кетди.* И. Раҳим, Чин мұхаббат. *-Дафтариимни очиб нима қиласиз? - деди енгил хұрсаниб Гуландом.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАФТАРДОР [дафтар + ф. әд – бирор нарсага эга маъносидаги құшымча] **1 тар.** Давлатнинг кирим-чиқимлари ҳисобини олиб борувчи лавозимли киши.

2 эс. Идорага келган-кетган хат-хужжатларни журналга ёзіб борувчи ва ёзувчизув ишларини бажарувчи ходим, котиб(а). *Унинг ўзига ўхшаган Ҳомид номли бир ўртоғи бор.* У Округ ижроқұмда дафтардор-журналист. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАФТАРДОРЛИК Расмий муассасаларда идорага дахлдор ёзув-чизув ишлари билан шугулланиш ва ўша мансаб номи. Ҳўжжа Афзал дафтардорлик, ҳисоб-китоб ишларига жуда моҳир зди. Ойбек, Навоий. Маориф идоралари.. бу кунгача дафтардорлик ишини.. ўйлга қўйған эмаслар. Зин Саид.

ДАФТАРНАВИС [дафтар + ф. نویس – ёзувчи] **тар.** Қозихонада ҳукм, васиқа ва ш.к. хужжатларни дафтарга ёзіб борувчи; иш юритувчи.

ДАФТАРЧА 1 **Дафтар** с. кичр. *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. [Зокир ота] ..унинг [Сидиқжоннинг] отини дафтарчасига ёзіб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Босмахонада китобча шаклида тайёрланган ёндафтар ёки графалари зарур вақтда тўлдириладиган расмий ҳужжат. *Фосиҳ афанди қўлидаги дафтарчаси билан қаламини ерга қўйиб, чапак чалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ён (ёки қўйин, чўнтақ) дафтарча Чўнтақка солиб юришга мўлжалланган дафтарча. *Ён дафтарчасига нималарнидир ёзіб, кўкка қаради.* С. Кароматов, Олтин кум. *Ҳали маъруза айтган киши билан аёл* Фотиманинг ўзини, отасининг исмини сўраб, чўнтақ дафтарчасига ёзіб олишиди. Т. Ашурор, Оқ от. *Бир пиёла қаҳвадан кейин меҳмон ўзига келиб, қўйин дафтарчасини олди.* «Гулдаста». **Меҳнат дафтарчаси** Шахснинг меҳнат фаолиятига оид расмий маълумотлар қайд этиладиган ёки этилган дафтарча. *Қаёққа бораман, қораланган* “меҳнат дафтарчам” билан ким мени ишга олади. С. Аҳмад, Уфқ. **Омонат дафтарчаси** Омонат кассаларига қўйилган маблағ ва уларга оид маълумотлар қайд этиб бориладиган дафтарча. [Салим Обидий] *Аллақандай* зарур ҳужжатларни, омонат дафтарчасини рўмолга тугди.

Мирмуҳсин, Умид. **Пенсия (ёки нафақа) дафтарчаси** Кимсанинг пенсияси миқдори ва уни тўлаб боришга оид маълумотлар қайд этилувчи дафтарча. *Тўлғон холамнинг пенсия дафтарчаси билан юрибман.* X. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАФТАР-ҚАЛАМ жуфт с. Қалам, дафтар ва ёзув-чизувга керакли нарсалар. *Хизматчи дафтар-қалам келтириб, санъат-корнинг олдига кўйди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ҳамза Санобарнинг олдига бориб, унинг дафтар-қаламини йигиштиришини кутуб турди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАФЪА [а. دفعه – марта, карра] 1 Марта, карра, бора. *Илк дафъа. Сўнг дафъа.* ■ *Бу кун Йўлчи бу уйга биринчи дафъа кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шокир ака.. неча дафъа синчилаб, кўз ўнгидан ўтказди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Бу – эркак зотининг илк дафъа унга бефарқ қараши эди.* «Ёшлик». *Феруз уни илк дафъа кўрибок, Табибийга башорат қилган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *Бу олмоши билан биргаликда “сифар”, “гал” сўзлари маъносида қўлланади. ..бу дафъа биздан нима гуноҳ ўтди, бундай беҳурмат қилдингиз.* «Алпомиши». *Бу дафъа товуш аввалидан кўра узоқроқдан келар эди.* X. Олимжон.

ДАФЪАТАН [а. دفعه – бирдан, кутилмаганда] рвш. 1 Юз бериши кўзда тутилмаган, бирдан, тўсатдан, қўққисдан. *Елиб, ўйргалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшугини баланд кўтариб, қаттиқ кишинади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эргаш ишларни ўйлар экан, дафъатан кўз ўнгидан қўшни қиз – Азиза жонланди.* X. Фулом, Замин юлдузлари.

2 Дастрлаб, бошда, аввалига. *Берди татар дафъатан мақсадга тушунмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мансур жисмайиб, ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАХЛ [а. دخل – кирим; алоқа, муносабат; шубҳа] Бирор шахс ёки нарсага алоқадорлик, таалуқлилик; алоқа, муносабат. *Бизнинг уришиб қолишишимиз учун Карим сандикчининг ҳам дахли бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аслини суриштирсангиз, бу ишларга худонинг ҳеч дахли ўйқ, ака.* Ҳаммасини оқ-пошиш қилаётиди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Даҳл этмоқ (ёки қилмоқ) Ҳавф тугдирмоқ, ҳамла қилмоқ, тажовуз қилмоқ; тегмоқ.

Менинг уйимда бир умр турсангиз ҳам – бемалол, бирор сизга даҳл қилмайди. «Олтин бешик». *Бу жавоб Маҳмуд Газнавийнинг иззат-нафсига тегди ва Сайидо тириклигисида унинг юртига даҳл қилмади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *-Вижедонимга даҳл қилманг!* У сотилмайди, сотиладиган мато эмас! – деди Воҳид ака. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДАХЛДОР [а. + ф. دخلدار – фойдали; алоқаси бор, шерик] Бирор нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлган, алоқадор, таалуқли. *Низомиддин сұхбат ҳозир ўзининг жсанговар ишларига даҳлдор бўлганни учун индамай ўтиради.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Айномада ҳали қамоққа олинмаган, аммо жиноятга даҳлдор бўлган бир қанча кишиларнинг номлари ҳам келтирилди.* X. Фулом, Машъял.

ДАХЛДОРЛИК Бирор иш-ҳаракатга, жараёнга алоқадорлик; шериклик. *Кейин билсам, мамлакат тақдиридан, унинг ташвиши ва муаммоларидан доимо боҳабар бўлиб туриши ҳар бир фуқаронинг табиий эҳтиёжи бўлиб, у Ватан тақдирига даҳлдорлик туйгусидан келиб чиқар экан.* Газетадан.

ДАХЛЛАШМОҚ шв. Ҳазил қилиб айтмоқ, ҳазиллашмоқ. *Дахллашиб айтган эдим, менга тушунмабдишар.* Ж. Шарипов, Хоразм. - *Оғалар, “сийёсат” қилманглар, даҳллашманглар,* – деди [Собир темирчи]. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАХЛЛИ айн. **даҳлдор.** *Бу гаплар сенга даҳли эмас.*

ДАХЛСИЗ 1 Маълум бир нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлмаган, даҳли ўйқ, таалуқли эмас. *Бу сенга даҳлсиз гаплар.*

■ *Курбон ўзига даҳлсиз нарсалар ҳақида хаёл суроётганини пайқаб, юраги сиқилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Ҳеч ким даҳл қила олмайдиган, қўл тегиза олмайдиган, ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя қилинган ёки қилинадиган; бузилмас. *Маддоҳлар – худонинг даҳлсиз бандалари, уларни хонликнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсан, зарар қилмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Яна қадри ошади онамиздай мұқаддас, ҳар қаричи муборак, даҳлсиз, азиз ернинг.* Ф. Фулом, Шеърлар.

3 дип. *Ўзга элларда қонун ўйли билан жазолаб бўлмайдиган.* -*Ҳазрат, бу одатга хилоф.* Элчилар даҳлсиз-ку, – деб хириллади. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАХЛСИЗЛИК 1 Бирон-бир ишга дахли, алоқаси йўқлик, тааллукли эмаслик.

2 Ҳар қандай хавф ёки тажовуздан ҳимоя этилганлик. Чегара дахлсизлиги. *Дипломатик дахлсизлик. Депутат дахлсизлиги.* — Мамлакатимизнинг тақдиди, чегараларимизнинг дахлсизлиги шу ҳудудда яшаётган фуқароларимизнинг ҳуашер ва сергаклигига ҳам боғлиқ. Газетадан..жамиятда хусусий мулкчиликка нисбатан ҳурмат ва унинг дахлсизлигини таъминлайдиган мухит юратиши миз шарт. Газетадан.

ДАХМА [ф. دخمه — ер остидаги сафана, қабр] кт. Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара. *Биз дахмага кирган чоғимизда, зиёратхонада одам кўп эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Илгарилари ўша дахмада дайди-сайдилар ётиб юришарди.* И. Қаландаров, Шоҳидамас, баргиди.

ДАХМАЗА [ф. دخمه — қийинчилик; алдов] Салбий нарса, ҳодиса; ортиқча ташвиш, дардисар, бош оғриғи. Э-! Сотинг бу туяларни, қиши билан боқасизми?! *Хашак-хушак, деб дахмаза қилиб юрасизми?!* Ойбек, Болалик. Ўзи эллик гектар ер-у, дахмазаси беш юз гектарга татиёди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАЧА [р. «датъ» — «бермоқ» сўзидан: берилган нарса] с.т. Ёзда дам олиш учун мўлжалланган, шаҳардан ташқарида қурилган уй-жой; далаҳовли. *Ариқ бўйидан ўтган девор орқасида дача бор.* Ш. Ҳолмирзаев, Бодом қишида гуллади. *Дачадаги ўша воқеадан кейин у Зумрад билан танҳо учрашувларни бас қилиган.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДАШНОМ [ф. داشنام — сўқиши; ҳақоратли сўз] Қилмиши учун уялтириш, қаттиқ койиш, сўқиши. *Дашном бермоқ.* — Сизга дашном беравериб, жагимда жағ қолмади. «Ёшлик». Тўғри сўзининг тўқомоги бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ таъсир қилди. Ҳ. Назир, Маёқ сари. Ҳаётнинг у айтгандаи ҷалқаш, мушкул, шафқатсиз эмаслигини исбот қилиб, у кишига дашном бергим келарди. А. Мухтор, Асарлар.

Дашном емоқ Қаттиқ гап, койиш эшитмоқ. *Дашном еганим* — беш нон еганим. Мақол. — У ҳеч кимдан бундай дашном емаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАШТ [ф. داشت — дала; чўл, саҳро] 1 Экилмай ётган сувсиз ер; чўл. *Бепоён дашт. Қақроқ дашт. Дашт ҳавоси. Даштда юр-*

санг, сув қадри ўтар, ёр билан уришсанг, ёр қадри ўтар. Мақол. — *Дашт деганим — қишилоқ этагидаги насту баланд тепаларнинг орти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. Ҳали даштга қоронғилик чўкмаган. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Кенг, очиқ майдон; дала. *Бирорлар бир парча жой тополмай саргардон, ҷодирсиз, чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАШТ-БИЁБОН, дашту биёбон Дашт ва биёбон(лар), чўл ва саҳролар. Ҳаммаёт дашт-биёбон: одам юрса — оёғи, қуш учса, қаноти куяди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Тақдир буни ҳам кўп кўриб, тинчгина уй-жойидан дашту биёбонга ҳайдади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАШТЛИК 1 Экилмай ётган сувсиз ерлар; чўллар.

2 Даштда яшовчи киши; умуман шаҳардан ташқарида яшовчилар. *Даштлик деб кўп қилима мазах.* «Ҳасанхон».

ДАШТПИЁЗ Ёввойи пиёз турларидан бири.

ДАШША, дашшу шв. Дастшў(й). Мискарликда ўнг томондаги пачоқ дўкон олдига ёйиб қўйилган мис баркаш, катта-кичик обдаста, дашшаю манқалдонга.. кўз ташламай иложингиз ўйқ. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Холангиз бозордан дашшу ҳарид қилиб кепти.* Т. Ашуроев, Дашшу.

ДАШҚОЗОН айн. дошқозон. Турдимат энг аввал автокачкага дашқозон, битта катта бакни ортди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Ховлининг ўттароқ ерига чуқур ўчоқ кавлаб, катта дашқозон осилипти.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАШҚОЛ 1 Рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишиасимон ёки тошсимон модда; шлак.

2 қўчма Ярамас, бемаъни; гирром. Ҳар савдолар тушар марднинг бошига, Қойил эмасман дунёнинг дашқол ишига. «Эрали ва Шерали».

ДАЎВАТ [а. دعوٰت — чақириқ, ундаш; ташвиқот] 1 Бирор-бир ҳаракатга, маънавий, мафқуравий маслакка ундаш, чақириш; рағбатлантириш. *Озодлик учун курашувчилар сафиди бўлиш унинг қалб даъвати* эди. Газетадан. *Икки ўйигит ҳам ичдаги қандайдир муқаддас бурчнинг даъвати билан курашга шўнғиди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Даъват қилмоқ Бирор ишга, маросимга чақирмоқ, таклиф қилмоқ. Гапга даъват қилинганд үн чоқли қариндош аёллар ҳам кўришиб, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрашиб. Ҳар қайсиси ўз билганча дуо қилишиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бир соатдан сўнг ироқ-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар кела бошлаши. Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Таклиф, чақирав.

Даъват хати (ёки қоғози) Чақирав хати, таклифнома. Абдураҳмон.. мударрис амакиларидан Бухоройи шарифга келиб таҳсил қилишга даъват хати олди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. ..ушбу йилнинг 15 апрелида бўладиган соғлиқни сақлаш кўргазмасига даъват қоғози олди. Газетадан.

ДАЪВАТКОР Маълум иш-ҳаракатга, маслак, гояга ундовчи, руҳлантирувчи. Сўз, даъваткор чақириқ каби, жисмингни кучга тўлдириб, қалбингни оловлантиради ва сўнмас зафарларга чорлайди. Газетадан.

ДАЪВАТНОМА [даъват + нома] 1 Бирор иш-ҳаракатга ёки бирор гоявий-маънавий маслакка ва ш. к. га даъват этувчи, ундовчи хат, варақа. Даъватномада қўзғолончилар подио ҳукуматига қарши ҳаёт-мамот курашига отланганликларини баралла маълум қилдилар. Газетадан. Жиззахда урушга қарши ҳаракат қатнашичилари қабул қилган даъватнома остида жуда кўп имзолар ҳамда болаларнинг бармоқ излари бор. Газетадан.

2 Ёзма таклиф, таклиф хати, таклифнома. Тошкентлик Мирсоат заргар олтмишетмиш маҳалланинг ҳар биридан йигирма-ўттиз кишини сайлаб ёздириб, даъватномалар тарқатибди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАЪВО [а. عوْسى – арз, шикоят, иддао] 1 ҳуқ. Бузилган ҳақ-ҳукуқини талаб қилиш ёки уни ҳимоя этиш ҳақида ҳукуқни ҳимояловчи ташкилотларга қилинадиган мурожаат, арз. Пул даъвоси. Мерос даъвоси. Чегара даъвоси. Ўзимдан чиққан балога, Қайга борай даъвога. Мақол. — Шу-шу, даъвосида маҳкам турган Элчиев қайтиб терговга бормади: билганини қўлсин энди! Э. Аъзамов, Жавоб. Судья Хадича отинни турғазди: -Айбланувчига даъвонигиз борми? -Қанақа даъвом бўлсин, мақдир экан! «Ёшлик».

Хун даъвоси тар. Ўлдирилган кимсанинг қонига қон олиш ёки қонун ўйли билан жазо талаб этиш.

2 Бирорни айблаш, тұхмат. У “мени урди”, деб даъво қиляпти. — У Араббойга даъво қилмоқда эди.. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзи муносиб бўлмаган ёки ўзида бўлмаган ҳақ-ҳукуқ ёки ҳусусият, фазилатларни эътироф этишини талаб қилиш, бу йўлдаги уриниш, иддао. Биринчилик даъвоси. — Саройда барча: шарият пешволаридан тортиб то кичкина амалдоргача шоирлик даъво қиларди. С. Сиёев, Ёруғлик. Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан, Бек отангнинг тулпорини минибсан. «Маликаи айёр». Шунақа оиласалар борки, ота-онасининг илми унчалик эмас, билимдонликни даъво қилмайдилар. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Узум узсам узумзордан бир шингил, Асалман дер, ширинликда даъвоси. С. Абдулла.

4 Жавоб талаб қилинувчи мулоҳаза, фикр. Олтин чиримас, даъво қаримас. Мақол. — Пўлатжон Зебининг бу даъвосига нима дейшишини билмай, ўйланиб қолди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. - Куладиган гап эмас бу, кулманглар, — деди Маъсумаой ўз даъвосини исботлашга уриниб. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 эск. айн. теорема.

ДАЪВОГАР [а. + ф. دعوگار – даъво қилувчи] 1 ҳуқ. Ўз ҳақ-ҳукуқини ҳимоя этиш ҳақида тегишли жойларга расмий ёки файрирасмий арз қилган, талаб қўйган фуқаро ёки юридик шахс. Ўгри зўр бўлса, Даъвогар жавобгар бўлар. Мақол. Даъвогар қози бўлса, Дардингни оллога айт. Мақол. — Угри қутулиб, даъвогар судга тортилган вақтлар кўп бўлган. Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. Нега уч ўйлдан бери индамай келган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди? Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида йўқ ҳақ-ҳукуқ, ҳусусият ёки фазилатларнинг эътироф этилишини талаб қилувчи. -Менга даъвогар? Подшоҳлик ҳақига даъвогар, — деди амлодор. С. Айний, Куллар.

3 Мусобақа, танлов, спорт ўйинларида юқори ўрин учун курашувчи. Футбол командамиз биринчи ўрин учун даъвогарлардандир.

ДАЪВОГАРЛИК Ўзини даъво қилишга ҳақли деб ҳисоблаш; даъволашиш. Икки киши ер талашиб қолишибди. Ҳар бири ерга даъвогарлик қилиб, далил келтира бошлабди. С. Кароматов, Сўнгги барҳан. Мусобақада

республикамиз ёшлари ҳам соврини ўринларга даъвогарлик қиласди. Газетадан.

ДАЪВОЛАШМОҚ Ўзаро ҳақ-хуқуқ талашмоқ, бир-биридан ҳақ талаб этиб, жанжаллашиб юрмоқ.

ДАЮС [а. دَعْوَةٌ – қўшмачи] 1 Ўз хотинини бирорвга қўшиб берувчи; қўшмачи, далла. Сидиқжоннинг ранги бўзарип кетди: -Мен даюс эмасман! Бунақа қўшмачилик сизлардан келади. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

2 Қаттиқ сўкиш ибораси. Ўҳ, даюс!. Бу пичоқ неча гуноҳсизнинг ёстигини қуритган экан! А. Қодирий, Обид кетмон. Ўйидан илон чиқдими бу даюснинг, каллаи саҳар изғиб қолибди? Тоҳир Малик, Ажаб дунё.

ДАҚЕНУС, даққионус [а. دَقْيَانُوس < лот. қадимги Рим императори Диоклетиан (Diocletianus, милодий 284-305)нинг Шарқ халқлари орасидаги номи]: дақенусдан қолган 1) қадимдан, алмисоқдан қолган, жуда эски, қадимий. Мен болаларни Қудратилла қори сингари янги усулда ўқитишини билмаганим учун дақенусдан қолган усул билан ўқитар эдим. М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) жуда ҳам эскириб кетган. Гулнор дақенусдан қолган кафшини кийиб, чирик паранжига ўралиб, Йўлчи билан жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

ДАҚИҚА [а. دَقْيَةٌ – минут; зарра; нозиклик] 1 Соатнинг олтмишдан бир бўлагига тент вақт; минут. ..Вақт. Биз уни бўламиз дақиқа, соатларга. Р. Парфи, Кўзлар. Ҳар дақиқа, ҳар сония ғанимат, вақтни ўтказмай, чолни кўндириш керак. «Ёшлик». Ҳамма бир неча дақиқа бош эгиг, жум қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Умуман, вақтнинг жуда қисқа бўлаги; он, лаҳза. Бир дақиқа, фақат бир дақиқа кўзларимиз тўқнавади. «Ёшлик». Гоҳгоҳда нафас ростлаш дақиқаларида ерга урилган кетмон товушлари эшишилади. И. Раҳим, Ихлос. Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюлар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДАҚИҚАЛИ 1 Дақиқадан иборат, дақиқа ўлчовидаги. Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашиб, илгариги кучанишлардан қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Жуда қисқа, бир онли. Бир дақиқали иш. — Икки қўшнининг ҳовли юзида бўлган бир дақиқали сухбатини ўйда,

дераза тагида ўтириб, чала-ярим эшишиб қолдим. Файратий, Узоқдаги ёр.

ДАҚИҚАЛИК айн. дақиқали 1, 2. Учтўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Баззан бир дақиқалик учрашув ҳам неча ўиллар ёдда туриши мумкин. И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ДАҚҚИ 1 Ишлатилавериб ишдан чиқкан, ҳолдан тойған, шарти кетиб, парти қолган. Даққи от. — Раисимиз даққи Содик, Калити ўйқ эски саноқ. Т. Йўлдош, Аттант.

2 Кўп иш кўриб ёки дақки еявериб чарчаган, лоқайд бўлиб қолган (одам ҳақида). Бундай совуқ сўзларни жуда кўп эшишиб, даққи бўлиб қолган.. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 шв. Кўп гапиравучи, маҳмадона, вайсақи.

ДАҚҚИЮНУС с.т. Дақенус. Кўча томондан қарагандан кўримсиз, даққионусдан қолган ўймакор эшик фирчиллаб очилади. Мирмуҳсин, Умид. Ҳар қандай истеъододни ўзимизнинг даққионусдан қолган тор ва эски қолипимизда ўлчаб кўрамиз Н. Қобул, Унунтилган соҳиллар.

ДАҒАЛ 1 Кўриниши, тузилиши беўхшов; кўпол. Дағал бармоқлар. — Мен беканинг дағал қўлларини ўпдим. «Ёшлик». Назарга хотининг бармоқлари серпай, дағал туюлди. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Табиий ҳолда қаттиқ; майин, силлиқ эмас. Дағал соч. Дағал жун. — Мулла Икром баланд бўйли, дағал соқол.. бир киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар ўйлигдан кўра кўпроқ силос, сенаж ва дағал хашак бостирилди. Газетадан. Унинг пешонаси устида ҳурпайган тимқора, дағал сочлари ламла шишиасига қарийб тегиги турарди. Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Кўпол ишланган, жўн. Дағал мовут. Дағал қоғоз. — Дағал саҳтиёндан этик кийган оёқларини кериб.. пичан уюмларини аравага ортарди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Ҳазм бўлиши қийин, бадҳазм. Дағал овқат. — Мол гўштида эса бирлашма тўқима кўп ва дағал бўлгани учун қаттиқ ва ҳазм бўлиши қийин. Н. Исмоилов, Касалларни парвариши қилиш.

5 Кишига қаттиқ тегадиган, қаттиқ ботадиган; совуқ, кўпол. Дағал гап. Дағал муомала. Дағал одам. — Раиснинг.. дағал гапириши Козимга ёқмади. Э. Усмонов,

Ёлқин. *Мұхаммади дағал ғапириб, унинг таёбини хира қылди. «Муштум». У дағал ва совуқ төвуш билан ўқиди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Давроновнинг] *Муомаласи дағал, оғзи коски бўлиб, одамларни оёқ учиди кўрсатарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Кампир дағал жавоб берди.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАҒАЛЛАШМОҚ I Тобора дағал, кўпол бўлиб бормоқ. *Назира жуда ўзгариб кетибди: ..кўзлари атрофида ажин қўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун қоматига ҳам уриб тургандай.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 кўчма Хатти-ҳаракати кўполлашмоқ, кўрслашмоқ. *Дағаллашдим – салга жаҳлим чиқади, Инжалашдим – салга қувончим дунё.* Р. Парфи, Кўзлар.

ДАҒАЛЛИК I Нарса, буюмнинг майин, юмшоқ, эмаслиги; қаттиқлик; кўполдик. *Қўлнинг дағаллиги. Бу мато дастурхон учун дағаллик қўлса керак.* ■ *Форманинг [Ҳамдам форма] қўли унга дағаллик қилмасмикан? – деди кулимсираб.* С. Айний, Қуллар.

2 Муомала, гап-сўзнинг кўполлиги; кўрслик. *Назар тўсатдан дағаллик билан гап бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *-Мен одамларга, хотин-халажга қилаётган дағаллигинизни айтмай қўя қолай, – деди Инобат.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Жўра қоровулни қу-чоқлайди, унга дағаллик қилгани учун узр сўрайди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

3 Кўполлик билан қилинган хатти-ҳаракат. *Нари-бери кўз юргуртиргач, хотинига бақрайиб қолади, сўнг Мунисхоннинг билагини чангалиганича, дағаллик билан уйи томон судрайди.* «Гулдаста». *Ойсулувхоннинг дағаллиги Сувонжонга қаттиқ тегди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёш ходимдан бундай дағаллик кутмажан Толиб aka тутақиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАФ-ДАФ: дағ-дағ титрамоқ (ёки қалтирамоқ) Бирор касалликдан, совуқдан ёки қаттиқ кўркувдан ияги ияигига тегмай, қалт-қалт титрамоқ. *Келиннинг ранги қув оқариб кетган, дағ-дағ титрар эмиш.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Кўрқув ичиди дағ-дағ қалтираётган Қумри эрининг ёнига ўтиб, унга кўмаклашиди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ДАҒДАФА [a. ғадғад – ҳаяжон; кўрқинч] 1 Вахима ёки шовқин солиб қилинган дўқ, пўписа. *Миёнтак кўтарған билан овчи бўлмас, Дағдаға солған билан довчи бўлмас.* Мақол.

■ *Латофат Рўзиевнинг овозидаги дағдағани энди пайқагандай, сесканиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

2 Кўрқитиш учун кўтаришган жанжал, низо. Биз бу дағдағаларни ўртадан кўтаришига ҳаракат қилурмиз. Ойбек, Навоий. *Маҳаллада ҳаммага дағдага қилиб ўрганган Фотима "закончи" деган ном ҳам чиқарган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Шовқин-сурон, овоза; дабдаба. Уч юз одами билан салтанати дағдағаси ерни титратиб, жўнаб кетди. «Юсуф ва Аҳмад». Бу ҳам хонлик даврини суреб, подшолик дағдағасини қилиб, неча ўйл, неча ой ўтди. «Муродхон».

4 кам қўлл. Ташвиш, безовталиқ, уриниши. *Шаҳарнинг шоирлари.. қофия дағдағаси билан оғрийдилар.* Ойбек, Навоий.

5 кўчма Ҳавф солиш, туғдириш. Кўп ўтмай қорамтирир бўлутлар кўк юзида дағдага қила бошлади. Мирмуҳсин, Умид. *Вақт ярим кечадан ўтгандা, ҳавонинг дағдағаси зўрайди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ДАҲА I [ф. < сурд. әә – қишлоқ] тар. Ўрга Осиё ҳонликларида: қишлоқ жойларида бир неча қишлоқдан, йирик шаҳарларда эса бир қанча маҳалла, мавзедан иборат бўлган маъмурӣ-худудий бирлик. *Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси билади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзнинг жазирамасида бутун даҳада бунчалик салқин, сўлим чойхонани топиш қийин.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Дарров уч кишини Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳаларига хабар учун жўнаташиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲА II [ф. әәә – ўнталиқ; ўн ийлиқ; ўн кун] 1 тар. Ўтмишда Бухоро амирлигига ўтна пиёда аскардан иборат бўлган ҳарбий бўлинманинг номи.

2 дин. Рамазон ойида ўтказиладиган ўн кунлик ибодат ва у билан боғлиқ маросим. *Рамазон ойининг сўнгги ўн куни қолгандা, эшон домланинг муридларидан олтмиш-етмиш киши мадрасага ўтилиб, "даҳа" номидаги ибодатга ўтирап эдишлар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАҲА III [ф. әәә] маҳс. Ипак куртининг уйқуга кириш палласи, ёши. *Даҳада қуртни мумкин қадар тўйдириш, сўнгра дастага киритиши керак.* Газетадан. *Курт даҳага кирдими, колхоз араваси кетма-кет шаҳарга физиллайди.* С. Аҳмад, Сайланма.

Даҳага кирмоқ Уйқуга кирмоқ (ипак қурти ҳақида). ..қурт даҳага кириб, баргни иккни баравар ортиқ ҳазм қилади. Газетадан. Ҳаммалари, даҳага кирган қуртдек, овқатга ташланишиди. «Муштум». **Катта даҳа** Ипак қуртининг тўртинчи ва бешинчи уйқуси. *Пилла* қурти катта даҳага кирганда, одамни шошириб қўяди. Газетадан. **Кичик даҳа** Ипак қуртининг биринчи, иккинчи ва учинчи уйқуси. Ҳа, нима қиласай, холанг ўргилсан. **Куртларим** учинчи даҳага кирган, шошириб қўйишиди мени! Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Охирги даҳа айн. катта даҳа.** Ёдгор согайиб, охирги даҳада турган *пилла* қуртидаи бўлган эди. С. Айний, Дохунда.

ДАҲАБОШИ тар. Бухоро хонлигига: даҳани (қ. даҳа I) бошқариш учун сайлаб кўйилган маъмур, амин.

ДАҲАН [ф. دهان – оғиз] 1 с.т. айн. оғиз I 2, 3. Учи даҳанига қараб эгилган қинғир бурнини ғалати қимирлатиб, ўрнидан турди. О. Ёқубов, Диёнат. Муниранинг пешонаси дўнгроқ, даҳани куяча юзига номуносиб тарзда каттароқ эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Ҳоли қолган Жанна эркаланиб, Умиднинг даҳанидан секин ўпид қўйди. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Сўзамоллик, гапга чечанлик; вайъдабозлик. [Турдимат] Лағзида турмайдиган йигит. Шу даҳани билан шунча йил раислик қилганига доғман. И. Раҳим, Ихлос.

3 Бирор нарсанинг киравериш жойи, очиқ томони, лаби. Муллажон белбогининг қатидан носқовогини олиб, кафтини тўлдириб, нос отди, хотиржам юриб келиб, айвоннинг даҳанига ўтириди. С. Аҳмад, Сайланма. Муроджон ишдан келса, онаси кийимларини тугиб, айвон даҳанида ўтириди. С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

ДАҲАНА [ф. دهانا – кириш ёки чиқиш тешиги; тўп, милтиқ оғзи; дарёнинг этак қисми] 1 қ.х. Экинга сув қўйиш учун қилинган ўйиқ жой; ариқча бошланган жой. Сафарбаров беихтиёр, гўё пахтазорга ўт кетгандек, даҳанадан даҳанага, уватдан уватга югурди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Ҳар бир бригада уч-тўрт даҳанадан сув ичарди. С. Кароматов, Сўнгти бархан.

2 Сув ўтадиган қисқа, тор ўзан. Қўшчинордан бир ярим километр юқорида бири юз эллик, иккинчиси яқин юз қадам келадиган иккита даҳана бўлиб, тошқин суви шу

ерлардан ўтар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқдари. Ҳайриби ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланиб тушадиган даҳанасидаги катта қора тол остига чироқ ёқиб келди. Д. Нурий, Осмон устуни.

3 айн. **даҳан 3. Айвон даҳанаси.** Уй даҳанаси. — Чойхона кўчанинг шундай даҳанасида, катта ҳовузнинг бўйида эди. Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. Ҳожи бобо чарчаган кишилардай уҳ тортуб, супа даҳанасига ўтириди. Ф. Гулом, Шум бола.

4 Даранинг бошланиш жойи; дара оғзи.

5 маҳс. Пичоқ қинининг оғзи.

ДАҲАНАК [ф. دهانک – оғизча] шв. Пичоқ қинининг оғзини пичоқ кесиб кетмаслиги учун унга кумуш ёки мисдан ясаб кийдириладиган ҳалқасимон қисм.

ДАҲАНАКИ [ф. دهانکی – оғизда бажариладиган; оғзаки]: даҳанаки жанг Оғзаки жанжал, қаттиқ айтишиш, сўкишиш. Тўйхонанинг чекка хоналаридан бирида Жалил ака билан Собира она ўртасида хуфиёна даҳанаки жанг кетарди. М. Хайруллаев, Кўнгил. Мирзәёр мингбоши билан Дамин куол ўртасидаги даҳанаки жанг ёқама-ёқага ўтиди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДАҲБЕДИ Туси оч яшил, сирти текис, сертўр, эртапишар қовун нави.

ДАҲБОШИ тар. 1 Ўнбоши, ўнта сипоҳнинг бошчиси, даҳа саркардаси (қ. даҳа II 1). ..сизлар неча йилдан бери сарбозлик қилиб, даҳбоши, қўргогаси бўлиб, жаноби олийнинг нону намакларини еган кишиларсиз. С. Айний, Қуллар. Бу янглиғ ҳукмимизни.. барча бекларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошиларимизга билдириб қўйрмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. даҳабоши.

ДАҲЛИЗ [ф. دهليز – кириш жойи; усти ёпиқ йўлак] Ўйнинг кираверишига қурилган, одатда пойабзал ва уст кийимлар ечиб кириладиган биринчи хона. Мулла Фазилоддин ҳўл бўлиб оғирлашган пиёзи чакмони ва этигини даҳлизда ечиб қолдирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Даҳлизда ёмғирпўши билан туфлисини ечиб, ичкарига ўтиди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Зеби нам тортуб кетган даҳлизда калишини ечиб, ўнг қўлдаги хонага кирди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАҲМАРДА шв. фольк. Қўй-мол бокувчи хизматкор. Бу майдонда қўйни бокқан даҳ-

марда, биёбонда бир номардни кўрдингми? «Нигор ва Замон». Бойсари кўчса, биз ҳам кўчамиз деб, ҳаммаси чўпонларига, ўйлқи-чиларига, тұячиларига – ҳамма даҳмар-даларига одам юборди. «Алпомиши».

ДАХО [а. Լած – зийраклик, заковат; айёрлик] 1 Фавқулодда ақл ва заковат, тенгсиз ижодий истеъод. *Шаҳар* [*Навоий/даги* күп нарсалар *Навоий дахосини*, унинг буюк инсонпарварлигини эслатиб туради. «Саодат». *Фольклор* ҳалқ дахосининг түғанмас булоги бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра олиб келади. «ЎТА». Буюкларга баҳш этган даҳо, *Она ҳалқим, ўзингсан буюк*. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Шундай фазилатга эга бўлган кимса; гений. [Мансур:] Бу шеър даҳосига минг йил умр бер! Бу элнинг фахридур шоир Алишер. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДАХОВИЙ Даҳоларга хос бўлган, даҳо фазилатига эга. *Теграмдаги хилқат турфа ранг эди, Менда-ку йўқ эди даҳовиј күдрат.* А. Исройлов, Югурек нур.

ДАҲОЛИК Даҳо даражасига етганлик, даҳоларга хос фазилатга эгалик. *Гёте қобилиятдан юқориси истебдод, истебдоддан юқориси даҳолик, деган эди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДАХР [a. دەر – замон, аср; қисмат, тақ-дир] эск. кт. 1 Замон, давр. Даҳрнинг бақосиз ва вафосиз эканини айтади, унинг каж-рафторлигидан нолийди.. «ЎТА».

2 күчма Олам, дунё, жаҳон. Даҳр ишидин силккан этак, Икки қўлда икки суюк. Мир-темир. Баъзан даҳр-дунёдан кўз юмишдек мудҳиши дамларни ўйлаганда, ҳар қандай кишининг ҳам юраги орқага тортшиб кетади. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ДАҲРИЁНА Даҳрийликка хос, даҳрийлик руҳидаги. ..деворлари даҳриёна кўринишхонада Николаӣ II меҳмонларни қабул қилди. С. Сиёев, Аваз. ..шулар ишида Ҳамзахоннинг даҳриёна шеърлари ҳам бор экан. К. Яшин, Ҳамза.

ДАХРИЙ [а. دھری – асрий; материалист, худосиз, атеист] 1 Дунё ҳодисаларини табиат қонунларидан деб билувчи, охиратга инонмовчи киши; материалист. *Тұнна-тұғри айтаман: мен дахрийлар сағида!* Миртемир, Тингла, ҳәёт! Мен ҳеч кимнинг гапиға қулоқ солмасдан, бу “дахрий” мұлла билан сұхбатдош бұлыб, үндән күп

нарса ўргандим. М. Муҳаммаджонов, Тур-
муш уринишлари.

2 Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи; худосиз, шаккок. -Аваз лаъин, даҳрий, - деб қўйди муфти, қозондай саллали бошини чайқаб. Ж. Шарипов, Хоразм. Эшоннинг этагини ушлаб кетган мурид даҳрий бўлиб қайтди. «Саодат».

ДАҲРИЙЛИК Аллоҳнинг борлигига ишонмаслик; шаккоклик, худосизлик. *Шу ўринда таъкидламоқчи эдимки, дунёвийлик, айрим ақидапарастларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас.* Газетадан. *Ўрта асрларда ашаддийлашган диний экстремизмга қарши жавоб тариқасида атеизм, даҳрийлик келиб чиқди.* Газетадан. *Одатда, диндор кишиларни даҳрийликка олиб борадиган йўл у ёки бу диний афсонанинг тўғрилигига шак қилишдан бошланади.* М. Бўрихўжаев, Сўзбоши. *Бунинг учун бизга даркор нарсалар фақат дин ва оллонинг каломи – Куръондир.* Буни инкор қилмоқ даҳрийликдор. Ойбек, Улуг йўл.

ДАХСАР [ф. და – ყნ + سیر – ботмоннинг қирқдан бири] Үтмишда баъзи ҳудудларда ўтгиз икки килограммга, баъзи ҳудудларда тўртдан бир ботмонга тенг бўлган оғирлик ўлчови. Богни боқсанг, боғ бўлади, ботмон даҳсар ёф бўлади. Мақол. Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор. Мақол.

ДАХШАТ [а. داشت – ҳайронлик, ҳайратда қолиш] 1 Нихоят даражадаги күркінч, хавф, ваҳима. Түн даҳшати. Уруш даҳшати. 2 Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди. Н. Фозилов, Дийдор. Ёдгор даҳшатдан қотиб қолған, ҳеч нимага тушунолмасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Құзлары даҳшат билан чакнади. С. Сиёев. Ёргелик.

2 Азоб-изтиробга солувчи мудҳиш аҳвол, воқеа-ҳодиса, манзара. *-Даҳшат!* – деди меҳмон, – туни билан кӯзимни юммай чиқдим. «Муштум». Андижонда бўлган воқеалар даҳшати Тоҳир қиёфасига кириб, Бобурга тобора яқинлашиб келмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Биз бу даҳшатларни бирордан эшишган эмасмиз, ўз кӯзимиз билан кўрганмиз Р. Файзий, Таъзим.

З Ортиқ даражада күркән, ваҳимага ёки азоб-изтиробга тушган кишининг күри-ниши, руҳий ҳолати. *Даҳшат солмоқ.* *Даҳшатга келмоқ* (тушмоқ). — Муқаддам даҳшат ичида эшикка ёпишди. Ў. Ҳошимов.

Қалбингга қулоқ сол. *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилек учқуни ўшилтиради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отабек масалага тушунгандек бўлди ва даҳшат ичиди Али билан йўлга тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛАНМОҚ Ортиқ даражада қўрқмоқ, ваҳимага тушмоқ. *Отабек даҳшатланиб, ёнидаги Алига қаради, Али эса ётган жонсиз гавдаларга қараб, лабини тишлаб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳатни ўқиб, сизнинг даҳшатланишингиз эмас, қувонишингиз, душманнингизни юзтубан қилгани учун ҳақ таолога шукур айтшишингиз керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛИ 1 Қаттиқ қўрқув түғдирувчи, даҳшатга солувчи, ўта қўрқинчли, мудҳиш. *Даҳшатли зилзила. Даҳшатли ғожиа.* — Ҳаммаёқда даҳшатли зилзила излари кўринади. М. Исимоилий, Фарфона т.о. *Гулнорининг кўзлари даҳшатли равишда ёниб, юзи, лаблари кўкимтири туслага кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кишини ваҳимага солувчи, ваҳимали; қўрқинчли. *Даҳшатли хабар. Даҳшатли шовқин.* — *Девонхона эшигиди даҳшатли шовқин, ур-йиқимт бошланди.* Ойбек, Навоий. *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳукм сурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қаттиқ азоб берадиган, чидаб бўлмайдиган. *[Йўлчи] Бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Танланган асарлар. Эртага унинг устига дўлдай ёғиладиган тошларининг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАҲШАТХОНА Қўрқинч ва азоб-уқубатга тўла жой, хона. *Маҳди терлаб кетган, оғзини катта-катта очиб ҳансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАҲЯК [ф. қўйса — ўн ҳиссадан бир ҳисса] *тар.* 1 Қўйон ва Бухоро хонликларида деҳқонлардадан етиширилган ҳосилнинг ўндан бир қисмининг солиқ ҳақи тариқасида олиниши; ушр. *У [бувим] айтарди:* -*Вақф даҳягини уйлари куйгур амлодор билан ижарадор икки баравар қилиб олдилар.* С. Айний, Эсадаликлар.

2 Бухоро амирлигида вақф ерларидан олинган даромаднинг мадрасаларнинг мах-

сус имтиҳондан ўтган муллаваччаларига бериладиган қисми.

3 Ўрта Осиёда: ўтмишда ер, уров, уруғлиқ, овқат ва б. ҳамма ҳаражатларни ер эгаси (хўжайинлар)дан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгаси, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарти билан деҳқончилик қилиш тартиби. *Хув оқ ерни қирқ ўйл экдим даҳякка.* Анови ерга қуриб олдим чайламни. Ф. Фулом. — *Энди, — деди Назарбой, — берилган арпанинг даҳяги ҳисобидан менинг қопимга бир ғалвир сол.* С. Айний, Куллар.

ДАҲЯКЧИ тар. 1 Даҳяқ солиғини йиғувчи амалдор (қ. даҳяқ 1). *Даҳякчининг ҳаракатидан ботирланган мулла Наврӯз.* қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди. С. Айний, Куллар.

2 Мадрасаларнинг махсус имтиҳондан ўтиб, даҳяқ олиш ҳуқуқини қўлга киритган муллаваччаси.

3 Ҳосилнинг ўндан бирига эгалик қилиш шарти билан ер экувчи деҳқон (қ. даҳяқ 3).

ДВИГАТЕЛЬ [р. «двигатель» — ҳаракатлантиргич; қўзғатувчи] Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирувчи ва бошқа машинани ҳаракатга келтирувчи машина. *Ички ёниш двигатели.* Поршенили двигатель. Реактив двигателлар. — *Барча деталлари керамикадан ясалган ички ёнув двигатели яратилди.* «Фан ва турмуш». Двигателнинг овози ўчди, вертолёт пастга шўнгий бошлади. Газетадан.

ДВИЖОК [р. «движок» — ҳаракатлангич] Ички ёнишли двигателдан ёки бошқа бирор манбадан энергия олиб ишлайдиган қўчма электр станция. Олимжон қўйини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийлонида чақнаб турган чироқларни кўрсатди. Ш. Рашидов, Бўйондан кучли. Алла-қаерда движок тапиллади. П. Қодиров, Эрк.

ДВОРЯН Дворянлар табақасига мансуб киши; оқсуяк, зодагон.

ДВОРЯНЛАР [р. «дворянин», «дворяне» — князь, подшо саройида хизмат қилувчи шахс] Россияда феодализм ва капитализм даврларида хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган помешчик ва мулкдорлар, уларнинг авлодларидан ҳамда подшоҳга хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа; оқсуяклар, зодагонлар. Дворянлар даври. Дворянлар ҳукмронлиги.

ДЕ- [лот. de – инкорни ифодаловчи олд қўшимча] Олд қўшимча: 1) ажратиш, узоқлаштириш, бекор қилишни ифодалайди, мас., **дегазация, демонтаж**; 2) пастга қараб ҳаракатланишни, пасайишни ифодалайди, мас., **дегенерация**.

ДЕБ 1 Демоқ фл. рвдш. *Ҳаёт давомида икки туп ниҳол экиб, ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. Бекмуродов деб ёзилган. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Қўшма гап таркибида боғловчи вазифасида келади. *Ҳар киши тер тўкиб қиласи мөхнат, ҳалқимнинг турмуши обод бўлсин деб.* Е. Фулом. *Латофатхон бу хатга ҳам жавоб қайтармаганидан кейин, Мирзаев “унақа гаплар мижозига тўғри келмади шекили” деб, қаттиқ хижолат тортди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ДЕБЕНТУРА [лот. debete – қарздор бўлмоқ] Божни қайтариш ҳақидаги божхона гувоҳномаси.

ДЕБЕТ [лот. debet – у қарздор] бухг. Кирим-чиқим дафтарининг кирим, яъни ундирилган қарз, даромад ёзид бориладиган чап томони; зид. **кредит.** -Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак, – деди Одил. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДЕБИТОР [лот. debitor – қарздор] бухг. Бирор идора, ташкилот ёки муассасадан қарздор бўлган шахс ёки ташкилот; зид. **кредитор.** Дебитор бўлмоқ. — [Фазилат:] Мирбадалнинг ҳам эллик минг сўмли дебитор қарзи бор. Уч ойдан бери ҳисоб-китобни чўзид келади. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Кўпгина ҳўжалик юритувчи субъектларда тўлов интизоми бўш, дебитор ва кредитор қарзлар ўсган. Газетадан.

ДЕБИТОРЛИК Қарздорлик; тўланадиган қарзларга алоқдорлик.

Дебиторлик қарзи Юридик ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарзлар миқдори. Корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари камаймаяти. Газетадан.

ДЕБО, дебоҳ [ф. دېب، دېباه، دېبا] – нафис ипак мато] Бир нав нафис ипак мато; ҳарир. Падари бузруквор волидага дебо ва атласдан ҳиллялар буориб.. аҳли маҳаллаларга ош тортабидилар. «Муштум».

ДЕБОН поэт. айн. деб 1. Изза қилди дебон зинҳор койиманг Мендайин гадонинг ёлғиз ўғлини. «Рустам». Эҳтиёт бўлинглар

дебон, Эслатиб туради ўттиз қўнғироқ. Тўлқин, Очиқ хат.

ДЕБОЧА [ф. دېباچه] – муқаддима, сўзбоши; ташқи қўриниш] 1 Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган дастлабки алоҳида саҳифаси; сарварақ.

2 Девон, куллиёт, баёз ва ш. к. га маҳсус ёзилган кириш мақола; кириш, муқаддима; эпик асарларнинг кириш қисми. Аҳли шеър балки китобим назми ишқ деб очадир, Йўқ, китобим севгининг девонига дебочадир. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 кўчма Бирор нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бошланиши; бошлама. Бу эндиғи саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шаҳзода дарров пайқади. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Олтиарик станцияси Илҳомжон учун ҳаёт мактабининг дебочаси бўлади. Газетадан. Ҷўққидан чопқиллаб тушган шалола – Дарё дебочаси – қўшиғи сенсан. Г. Жўраева, Иқбол.

4 Кичик ҳажмли мусиқий асар; мусиқа асарининг кириш қисми.

ДЕБЮТ [фр. debut – бошланиш; дастлабки қадам] 1 Шахснинг бирон-бир соҳада биринчи марта ўзини намоён этиши (мас., артистнинг илк бор саҳнага чиқиши). Битирувчилар «Дебют ёки беш йилдан сўнг» оммавий байрам дастурини.. устозлар, қўни курс талабалари ҳузурида намоёши этди-лар. Газетадан.

2 Шахмат ёки шашкада ўйиннинг бошланиши, дастлабки юришларни ўз ичига олган бошлангич босқич. Дебют – ҳар иккала томоннинг ўз доналарини қўлай ҳолда жойлаштириш учун олиб борадиган курашидир. «Фан ва турмуш».

ДЕБЮТАНТ [фр. debutant – дебют қи-луви] Бирор иш, ҳаракат (саҳнага чиқиш, спортда қатнашиш)ни илк бор бажарувчи. ..Фақат Абдулла ролининг ижроси учунгина эмас, балки бошқа персонажлар ҳарактерининг талқини учун ҳам асосан дебютантлар тақлиф этилди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДЕВ [ф. دېۋ – жин, иблис; ёвуз, золим] 1 миф. Эртак ва халқ достонларида шохли, думли, бениҳоят улкан одам қиёфасида тасаввур этиладиган, эзгуликка қарши курашувчи хаёлий маҳлук, ёвузлик тимсоли. Ўсган юртин тоза аниқ билдингми, Сўйла, хоним, деву жинни кўрдингми? «Муродхон».

Чинор тагида бир супа устида қирқта дев ухлаб ётибди. «Эртаклар». Девни ўлдириб бўлмайди, дейшишади, шу ростми? Унинг қони тўкилса, ҳар томчисидан минг дев пайдо бўлаверади, дейшишади. Шу ростми? Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Давангирдай, беўхшов, қўпол гавдали. [Кизингизни] Эрга бермай, девга бердингиз. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Полвон кетидан Матёз дев ҳам “Полвон оғадан қолишмай”,* деб ўз кучига яраша ишланган катта ғалтак аравани итариб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Сулаймон ўлди — девлар қутулди Қаттиқўл киши кетиб, ҳамма истаганини қила олишига — ўзбошимчаликка имконият туғилиши (мифга кўра, Сулаймон пайғамбар ўзбошимча девларни бандга солиб қўйган, Сулаймоннинг вафотидан сўнг улар эркин нафас олганлар). ..Нега ҳамманг иши қилмай, бекор ўтирибсанлар? Сулаймон ўлиб, девлар қутулибди-да! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 кўчма Даҳшат; қўрқинч; салобат. *Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўрахоннинг.. ўткаларидан кейин ёта қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Макринге, муноғиқликнинг деви ҳамма фазилатларини ўз комига тортибди.* Ойбек, Навоий.

4 кўчма Катта, улкан; баҳайбат.

ДЕВАЛАМОҚ Уймоқ, тепа қилиб қўймоқ. *Дилшод завод саҳнидан девалаб ташланган пахталар, пала-партиш ётган ёғочлар.. орасида адашиб қолишидан қўрққандек,* бир чеккада анграйиб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахталар деваланиб ётар* эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз чопганча тушиб, паства деваланиб ётган шагал уюмлари орасида пайдо бўлди.* А. Муҳтор, Туғилиш.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ [de. + фр. evaluation — баҳо, нарҳ; қиймат] *иқт.* 1 Миллий валюта қийматининг чет эл валюталари курсига нисбатан пасайиши; валюта расмий қисмининг пасайиши. ..олтин запаслари камайиб кетган тақдирда амалдаги пул системасининг қадр-қиммати пасайди ва у бошқа қоғоз пуллар чиқаришни — девальвацийни муқаррар қилиб қўяди. И. Ҳамробоев, Олтин давр.

2 Муомаладаги қадрсизланган пулларни бекор қилиб, бошқа билетлар билан алмаштириш ёки қадрсизланган пул баҳосини тушириш йўли билан ўтказиладиган пул

ислоҳоти. ..яъни бу ерда иқтисодий найранглар — пулни девальвация қилишга ўрин қолмайди. Газетадан.

Очиқ девальвация Эски қоғоз пул муайян қисмининг муомаладан чиқарилиши ёки қадрсизланган пулнинг алмаштирилиши. **Ёпиқ (ёки яширин) девальвация** Муомаладаги қадрсизланган қоғоз пуллардан бир қисмининг улар қийматини пасайтирган ҳолда муомалада сақлаб қолиниши.

ДЕВБАНД [ф. دیوبند — девларни боғловчи] Афсун ўқиши билан девларни бўйсундирувчи, девларни енгиб, банд қилиб (боғлаб) қўювчи; афсунгар. ..бизнинг қишилогимизда ундаи одамлар кўп: дуоҳонликни касб қилиб олиб, ўзларига “Девбанд — дев боғловчи” лақабини таққан одамлар девга ўхшаган одамлардандир. С. Айний, Эсадаликлар.

ДЕВДАЙ Девга ўхшаган, девсифат; улкан гавдали, забардаст. *Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали баъбашара бир йигит* эди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Рӯпарамда девдай икки йигит турарди.* С. Сиёев, Аваз.

ДЕВЗИРА [ф. دیوژرہ — катта зирадай] Маҳаллий жайдари шолидан олинадиган йирик, сув кўтарадиган гуруч. *Ота.. сопол товоқдаги девзира гуручнинг курмагини тера бошлади.* Х. Фулом, Машъял. *Девзира гуручнинг палови фамил чойни хуш кўрмайди, аксинча, тўқсон бешинчи қўк чой унга энг муносиб чанқовбостидир.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВИЗ [фр. devise — шиор; ҳикматли сўз] айн. шиор.

ДЕВКОР [ф. دیوکار — дев каби ишловчи] Чарчаши билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам. *Одамлар уни [Лутфуллани] “девкор” дер эдилар.* С. Айний, Эсадаликлар. Ҳеч эринмай куч тўкибди Кўкан девкор. *Ўйламабди: шунчак ниёз кимга даркор?* Ф. Гулом. *Шодибой чарчаши билмайдиган фавқулодда девкорлардан* эди. Ойбек, О.В. шабадалар.

Девкор деҳқон тар. Улгуржи ер экувчи катта деҳқон. **Девкор ишлар** Тез суръатлар билан қилинган улкан ишлар. *Бугунги девкор ишларимизни ҳеч қандай мезон билан ўлчаб бўлмайди.* Газетадан. **Девкор одим** Тез ва улкан қадам; тез суръатлар. *Республикамиз иқтисодиётининг девкор одимлар билан илгарилаётгани.. ушбу рақамларда ўз ифодасини топган.* Газетадан. **Девкор уста** 1) тез ва улгуржи иш қилувчи уста; хунарманд. *У фабриканинг зарбдори, Девкор уста бошчиси,*

басма-басда ҳам. F. Фулом; 2) тар. бир қанча уста, ҳалфа ва шогирдларни ишлатувчи корхона эгаси.

ДЕВКОРОНА рвш. Девкорларга хос йўсинда, ниҳоятда тез. Бинокорлик девкорона бир суръат.. билан бормоқда эди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ДЕВОЛ с.т. айн. девор. Тўққиз пахса эди чорбоғ деволи. «Гулшанбоғ». Девол устига девол, Девона бўлай дейман. «Халқ дурданалари».

ДЕВОЛЗАН с.т. айн. деворзан. Келин чолга қараб: -Пахса урадиган йигирмата деволзан топинг, — дебди. «Олтин олма».

ДЕВОЛБОП айн. деворбоп. Республика мизда ғишт деволбоп материал сифатида ҳали асосий ўринни эгаллай беради. Газетадан.

ДЕВОН I [ф. ديوان — шеърлар тўплами] Муайян бир шоирнинг радиф ва қофияларга риоя этган ҳолда алифбо сираси билан тартиб этилган шеърларининг (достонлардан ташқари) тўлиқ тўплами. *Навоий девони. Нодира девони.* — Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг форстожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди. «ЎТА». Хуфтон намозидан сўнг.. пойчироқ ёнига ўтириб, Фузулий девонини варақлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОН II [ф. ديوان — давлат идораси; суд маҳкамаси] тар. 1 Ўтмишда Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё ҳонликларида амал қилган олий давлат амалдорларининг мажлиси. *Тондингиз, соҳиби девон* бугун менга ноҳақ озор берди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Девон қурмоқ Олий давлат амалдорлари мажлисини ўтказмоқ.

2 Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари; шундай маҳкама биноси. Иккиси бирга девонга кирдилар. Ишга илгарироқ келган мирзолар ёзув билан машғул эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кундузлари Ўрда девонини бошқарши, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Девонда ишловчи баъзи мансабдорларнинг унвони. *Худойберган девоннинг ўйи ҳам Патракда* эди. С. Сиёев, Ёргулик..илоннинг ёғини ялаган Мадраим девон олдидаги жинка (пакана) ип эшолмайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Мирзойи девон Давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирзо.

4 Ҳозирда Ўзбекистонда: Президент томонидан тузилиб раҳбарлик қилинадиган, Президентнинг самарали фаолият юритишини таъминлайдиган ижро этувчи ҳокимият идораси.

ДЕВОН III [ф. ديوان — гилам тўшалган супа] с. т. Диван. Девонда ёнбошлаб ётган Аббосхон Саидийнинг ҳурматига қимирлаб қўйди. А. Қаҳхор, Сароб.

ДЕВОНА [ф. ديوان — телба, ақлсиз] 1 Ақлдан озган, эси паст; телба, савдой. Девонадан ой боши сўрама. Мақол. — Бечора.. ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди. Мирмуҳсин, Мъемор. Ҳужизман деса индаманг, девонага эътиroz билдириб бўлмайдур. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 дин. Аллоҳнинг васлига етишиш умидида зикру самога берилиб, бу дунё ишларидан воз кечган сүфий, дарвешсифат одам. -Ё хув, ё ман хув, пирим *Нақшбанд* девона қўлласинглар, — деб [қаландар] лаъини олиб бориб, чош бошида чўққалаб ўтирган имомнинг олдига қўйди. С. Айний, Куллар. Йигит ўчоқ олдига келаётib, зикрчиларни калака қилаётгандай тақрорлади: *Муллабозор* девона, ҳақ дўст, ё олло! П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Бирор мақсад, ҳаракатга таомон берилиб, эс-хушдан ажралган. Эй дилрабо, шиқинг билан девона бўлдим согиниб. Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим согиниб. Ҳамза. Лайли ёримдан айрилиб Девона бўлдим, найлайнин. «Тоҳир ва Зуҳра». Ўзин афсун этиб, бўлди афсона, Девон битол-масдан бўлди девона. Газетадан.

4 Хайр-садақа билан кун кўрувчи; гадо, тиланчи. *Девона ҳам хуржунини бир ўйқотади.* Мақол. *Бегона тупроқ* — девона тупроқ. Мақол. — Дўстлар, бечора, қашоқ, камбагал девонаман. Най ҷалиб, ҳар ерда ўқирман газал, девонаман. Муқимий. Ҳиммат қилиб, шу девона боланинг ўлига садақа қилишларингизни сўрайман. «Гулдаста».

5 с.т. Эркалатиб гапирганда ёхуд ҳазил тариқасида “жиннивой”, “тентаквой” каби маъноларда ишлатилади. -Девона бўлдингми? — деди *Сафар* чўтири ранги оқариб. Ойбек, Қуёш қораймас. Пул йўқ, девона, пиёда жўнайсанми? Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕВОНАВАЧЧА [ф. ديوانه بجهه — девонанинг боласи] Қаландарнинг, тиланчининг,

гадонинг боласи, фарзанди. Бозор халқи мендай тарки дунё қилган девонаваччани кўриб, қаландарларга бўлган ихлослари ҳаддан зиёда ошмоқда.. эди. Ф. Гулом, Шум бола.

ДЕВОНАВАШ [ф. دیوانه‌وش – девонага ўхшаш] кт. Девонасифат, девоналарга ўхшаган. Ушоир халқи девонаваш бўлади, деб эшитган-у, лекин ҳализача гужумга боғланган шоирни кўрмаган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАВОР [ф. دیوانه‌وار – жинни, телба; телбаларча] 1 рвш. Девоналар каби, девоналардек, телбаларча. *Девонавор йигламоқ.* — Девонавор бўлдим ёрнинг дастидан, *Шамшод излаб ошдим төглар устидан.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Девоналарники каби, девоналарникига ўхшаш. Зорий *Хиванинг атоқли уламоларидан..* бироқ энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАЛИК 1 Эси пастлиқ, жиннилик. Колхоз қандай бўлишини мен ўзим яхши билмагандан кейин, кишига ўзим билмаган нарсалар тўғрисида маслаҳат беришим девоналик бўлади, тақсир. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Хайр-садақа сўрашлик; гадойлик, тиланчилик. *Юрт эгаси девоналик қиласми?* Мен Гўрўғли эмас, отим *Хушкелди.* «Хушкелди».

ДЕВОНАСИФАТ [девона + сифат] Девонага ўхшаш, девона каби, девонамонанд. *Унинг хаёлпаст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар* эди. М. Осим, Элчилар. *Латофатнинг ўзи ҳам.. муҳаббат туйғусидан девонасифат эди ҳозир.* Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар.

ДЕВОНБАЧЧА [ф. دیوان‌بچه – уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа]

ДЕВОНБЕГИ [ф. + т. ماخکما – қозиконишилар] тар. 1 Бухоро ва Хива хонликларида девоннинг бошлиги. *Хосхонада Муҳаммад Раҳимхон, вазири акбар Матмурод девонбеги, қозикалон, муфти – тўртловон чой ичib ўтиришарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Маслаҳатим яхши англаб туринглар: Оталиқни девонбеги қилинглар.* «Муродхон».

2 Xон саройида кирим-чиқимни, пул ва озиқ-овқат ҳисобини олиб борувчи амалдор. *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган.. Шерназарбўй Исломхўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор* эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕВОНБЕК айн. **девонбеги.** Хазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОНХОНА [девон + хона] тар. 1 айн. **девон II 2.** Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги киттадан кичик мирзо, муншийлар янги бошлиқларини муборакбод қилиғали ўринларидан кўзгалдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Девонхона эшигига даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий.

2 Бухоро хонлигига: суд, суд маҳкамаси, қозихона.

ДЕВОР [ф. دیوار – фов, тўсиқ] 1 Бинонинг, уйнинг томни кўтариб турувчи ёки хоналарга ажратувчи тик кўтарилиган қисми. *Үй девори. Ҳужра девори. Ёмонга суркансанг, дого юқар, Деворга сунсанг – тупроги.* Мақол. *Деворнинг сичқони бор, Сичқоннинг қулоги бор.* Мақол. — *Хонанинг шифти ва деворлари кўхсиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

2 Бирор ерни (бог, ҳовли, қўргон ва б.), худудни ўраб олган ёки қисмларга ажратиб турадиган фов, тўсиқ. *Чиў девор. Пахса девор. Taxta девор.* — *Эъзозхон ўзини девордан отиб, холасиникига қочиб қутулади.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Боғчаларни бир-бираидан айирган деворлар кўринмас, ишкомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Деворлар тагида адашиб бош кўтарсан мунис майсалар эртага қор остида қолишидан бехабар яшиаб турарди.* Ү. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг атрофини ўраб олган ёки уни бўлимларга ажратган қисми. *Ошқозон девори. Цилиндр девори.* — *Ҳатто қорин деворининг чап томонига бармоқ билан босилса, оғриқ ўнг томонда сезилади.* Ҳ.А.Ҳакимов, Ўткир аппендицит.

Девор бўлиб қолмоқ Кўрқинч ёки ҳайратдан ранги оқариб, серрайиб турмоқ. *У [қиз] йигитга тикилиб турди-да, “ҳали шунақами?”* деб юзига бир шапалоқ туширди. *Йигит юзини ушлаганча девор бўлиб қолди.* У. Назаров, Биринчи учрашув. **Деворга гапирияманми?** Гап уқмас ёки бирорнинг гапига қулоқ солмайдиган, лоқайдлик билан қарайдиган кишиларга қаратади. *Деворга танбур чёртгандай* Бирорнинг гапи, насиҳати эътиборсиз қолганда ишлатила-

диган ибора. **-Минг марта айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинлик қилиб қўйгин деб. Қаёқда, деворга танбур чартгандай.** А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор. **Девори қиёмат** Ҳеч нарса эшитмайдиган, қулоги тамоман битган; гаранг, кар. **Деворнинг қулоги бор** Ҳушёр бўлиб гапирмоққа ундаш. **Бас қил дейман, кўп гапирма беҳуда, Деворнинг ҳам қулоги бор, гўрсўхта!** Ҳ. Олимжон. **Ранги девор бўлмоқ** Ранги оқармоқ ёки кулранг тусга кирмоқ (чарчоқ, кўркув ёки ғазабдан). **У ранги девор бўлиб, қўлларини ўрикка тираб, қаддими ростлади, гўё икки опа-сингилга қарашга уялгандаи.** О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Тўрт девор ичида яшамоқ** Ташқи оламдан, жамоатчиликдан ажралган ёки мажбуран ажратилган ҳолда ичкарида қулларча ҳаёт кечирмоқ. **Тўрт девор ичида яшаб адо бўлаётган Шаҳзодаҳон бир куни.. юзини паранг дурра билан ярим тўсиб, эшик тирқишидан ташқарига мўради.** К. Яшин, Ҳамза.

4 кўчма Гап эшитмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; безбет. **Арзга қулогингиз кар, тебранмас бир деворсиз.** «Гулдаста».

ДЕВОРБОП Девор куриш учун яроқли; девор ясаш учун мос келадиган. **Республика қурилишларида деворбоп материалларга тобора кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда.** Газетадан. **Бу завод қум, гилдан деворбоп блоклар, тайёрлаб, қурилишларга жўнатиб турнибди.** «Ўзбекистон иқтисодий географияси».

ДЕВОР-ДАРМИЁН [ф. دیوار-درمیان – ўртадаги девор] 1 **Ховли-жойлари ўртадаги битта девор билангина ажралган, ёнма-ён турувчи. Атрофидаги девор-дармиён қўшинилар ҳамдардлик билдириб кетишиди.** С. Кароматов, Олтин қум. **Амакимнинг ҳовлиси бизга девор-дармиён бўлгани сабабли, отам мени шу Темирвой устага дам босиши учун шогирд қилиб бердилиар.** М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 **Чегарадош, ёнма-ён.** Бухоро вилояти Самарқанд вилояти билан девор-дармиён қўшини. ■ **Боғболо аҳлидан, девор-дармиён қўшини бўлатуриб, ёлгиз Майрам тогчи келмади азага.** Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ДЕВОРЗАН [ф. دیوارزون – девор урувчи, деворгар] Пахса девор урувчи уста.

ДЕВОРЗАНЛИК Девор уриш касби, деворкашлик. **Икки йилдирки, Муҳаммадшариф ёз ойларида уста Холбоқи кал билан**

деворзанлик, аниқроғи, пахсакашлик қиласи. К. Мирзо, Олам гўзал.

ДЕВОРИЙ [ф. دیواری – деворга оид, деворга мосланган] 1 **Деворга ёки девор учун ишланган, деворга мослаб танланган. Деворий нақшлар.**

2 **Деворга ўрнатиш ёки осиши учун мослаб ишланган. Деворий соат даранглаб, ўн бирга занг урганда, Саидий ўрнидан турди.** А. Қаҳҳор, Сароб. **Менинг илк ижодий машқим ана шу деворий газетадан бошланган.** Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ДЕВОРСИМОН Ҳулди деворга ўхшатиб, девор каби, девордек. **Қор довон ўйли ёқасига деворсимон уйиб ташланган.** Й. Шамшаров, Асарлар.

ДЕВОРСОАТ Деворга осиб қўйишга мўлжалланган соат. **Деворсоат унинг қолган умренини ўлчайтган сингари бир алпозда тақиллайди.** С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОРТАГИ Ёввойи гиёхнинг бир тури.

ДЕВОРТЕШАР 1 **Деворни тешишга, бузишга мўлжалланган. Девортешар қуроллар. Девортешар тўл.**

2 **Деворни тешишга одатланиб қолган; ўғри. Жудо бўлгунча дил севган ёрдан Тунги девортешар бўлганим маъқула.** С. Акбарий, Кўнгил оҳанглари.

ДЕВОР-ТОШ Девор ва девор вазифасини ўтайдиган тўсиқлар, тошдан терилган девор. **Девор-тош ҳамин!** Ошиб тушишининг сира ўнқови ўйқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳовлилар теграсида девор-тош ўйқ, на эшик, на қулф кўринади.** Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ДЕВПЕЧАК [ф. دیوبچک – ўралиб, чирмасиб, узайиб ўсуви ўсимлик] **Ўсимликларга, дараҳтларга чирмасиб ўсадиган бир ва кўп йиллик заарли ёввойи ўт; чирмовиқ. Бир қарич девпечак неча таноб резаворни нобуд қиласи.** С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВСАР [ф. دیوسار – девга оид; девга ўхшаш] **Девга ўхшаш; девмонанд; ҳайбатли.** ■ **Девсар одамлар қандай одамлар?** – деб отамдан сўрадим. С. Айний, Эсадаликлар.

ДЕВСИМОН Девга ўхшаган; улкан, ҳайбатли. Эй, Деснадан девсимон кечган, Эй, Днепр тўлқинин ичган.. Ҳ. Олимжон.

ДЕВСИФАТ [дев + сифат] **Кўриниши девга ўхшаган; жуда улкан, ҳайбатли. Бўйи бошқаларницидан анча баланд; гардан ўғон, сал пучуқ, девсифат ўйигит ўтирган ерида**

бир чайқалиб қўйди. Ҳ. Үулом, Замин юлдузлари. Девсифат киши тайтанглаб, маст бўлган тұядай, оғиз кўпиртириб келар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕВХОНА [дев + хона] Девлар яшайдиган уй, девлар уйи; улкан хона. Биз яшайдиган ҳужра “девхона” деб аталар эди. С. Айний, Эсдаликлар.

ДЕВЧАРХ [дев + чарх] Хонаки пиллакашлик корхоналарида ишлатилувчи турли дастгоҳларни ҳаракатга келтирувчи улкан чарх.

ДЕВЮРАК Мард, баҳодир, жўмард; бағри кенг. -Тўғри айтасиз, Қодирхўжа ака, уста ҳам девюрак, меҳридарё одам экан-у, билмай юрарканмиз-да, — деди Исмоилжон. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЕВҚАДАМ 1 Катта-катта ташланган қадам; девларники сингари қадам. Машина янги очилган ердан эгатга кириб кетди. Ҳожумукон девқадам билан унинг орқасидан эргашди. С. Аҳмад, Сайланма.

2 кўчма Мехнатдаги улкан ютуқ(лар), ўзгаришлар. Шу тўрт ўйл ичида қишлоқнинг маорифи девқадамлар билан илгарилайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕВҚОМАТ 1 Дев сингари улкан гавдали; жуда салобатли. Шу пайт диванда ўтирган бир девқомат кишига кўзим тушди. «Шарқ юлдози». [Кампир] Девқомат чол ёнида худди атак-чечак қилиб бораётган кичкина қиззага ўхшарди. Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди.

2 кўчма Улуғвор, улкан, баланд бўйли. [Қуёш] Кечга томон Салор ёқасида саф тортган девқомат тераклар орқасига ўтиб кетди. Газетадан. Умурзоқ ота саданинг девқомат бўйига узоқ тикилиб турди. Д. Нурий, Осмон устуни. Бу девқомат, қудратли механизмлар бўлажак.. ГЭС барпо этиладиган жойни кафтдек текисламоқда. Газетадан.

ДЕГАЗАТОР 1 Заҳарланган нарсани зарарсизлантирувчи аппарат; дегазация аппарати.

2 Дегазация иши билан шуғулланувчи киши; дегазация мутахассиси.

3 Заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи модда (мас. хлорли оҳак ва б.).

ДЕГАЗАЦИЯ [дe.. + газ] Заҳарланган жой, ҳудуд ва нарсалар (кйим-кечак, қурол-аслаҳа ва ш.к.)ни заҳарли моддалардан тозалаш.

ДЕГАН 1 Демоқ фл. сфдш. “Илм – игна билан қудук қазиш” деган қадимдан қолган мақол бор.

2 Номли (исмли, фамилияли). Қишилогимизда.. Умринисо деган бир хотин бор эди. А. Қаҳдор, Хотинлар. Турсумбетов деган қириғизни полқда ҳамма билар эди. А. Қаҳдор, Олтин юлдуз.

3 Номи билан юритиладиган, аталағиган. Днепр деган дарё. Ҳалқ ўқитувчиси деган улуг ном. — Мана, банка деган сўз чиқди. Кўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр; вексель деган сўз чиқди. Уни кўрдик, бениҳоят зарур нарса. Ойбек, Танланган асарлар.

4 ..деб аталағиган нарса, ҳодиса ёки шахс. Аҳмад половон дегани ким ўзи? — Кетмон деганини бир қиёмда чопади-да! А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. Бола-чақага совғасалом деган нарсалар ҳам бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчирма гапни муаллиф гапи билан боғлаш учун хизмат қилади. Қадимгилар: “Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар”, — деган. — [Курбон ота] “Бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан”, деган ўйга борди. А. Қаҳдор, Тўй.

6 Бирор кимса учун аталаған, белгиланган.. кампир ўзи келтирган сарполарни уйнинг юзига ёзди. Ичидан Сафаралига деган дўппи чиқди. Ойдин, Мардлик — мангалик.

Айтгани айтган, дегани деган қ. айтмоқ 1. ..деган гап (ёки сўз) .. билан баравар, бошқа нарса эмас. Орқага қайтиш — ўлим деган гап.

ДЕГЕНЕРАЦИЯ [лот. degenerare — бузилмоқ, айнимоқ] 1 Организмдаги биологик ва психик белгиларнинг касаллик ёки бошқа омиллар туфайли ёмонлашуви; насл айниши.

2 биол. Ҳужайраларнинг ёки жонли организмларнинг бузилиш жараёни. Томир ушлаб кўрилганда, унинг девори қаттиқ эканлигини сезиш мумкин: бу каби томир деворида дегенерация ҳодисаси бор. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕГРЕЗ [ф. دېگر – қозон + رېزن < رېزن > қозон + دېگر] — «қўймоқ», «тўқмоқ» фл. ҳоз. з. шакли] Қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи (ясовчи) уста. Дегрезларнинг кўмурини, чўянини ташийди, қолини қуяди. Ойдин, Бечора. Дегрез отланади, кондуктор йўлда, Шоғёр аллақачон тайёрдир рулда. Т. Тўла, Асарлар.

ДЕГРЕЗЛИК 1 Чўян эритиш ва ундан буюлар ясаш касби. Менинг бобом дегрезлик билан шугулланган.

2 Дегрезлар яшайдиган ёки жойлашган маҳалла, жой. Унинг отаси Обидхўжса вофурӯши дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди. А. Каҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДЕГУНЧА рвш. Айтилиши билан, айтилган оннинг ўзида, ҳеч вақт ўтмай. Ҳашшаш дегунча никоҳ ҳам бўлиб ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Бола йиглади дегунча югуриб чиқади-да, яна ошхонага кириб кетади. С. Аҳмад, Юлдуз.

ДЕГУСТАТОР маҳс. Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқловчи мутахассис; чашначи. Қўшимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи – дегустатор вазифасида ишлашини билдим. “Муштум”.

ДЕГУСТАЦИЯ [фр. degustation < лот. degustare – еб кўрмоқ; мазасини тотмоқ] маҳс. Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқлаш, баҳолаш. Ҳалқаро ярмаркалар, дегустациялар, танловлар ва кўргазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медаль билан тақдирланган. Газетадан.

ДЕДУКТИВ Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган; зид. **индуktiv**. Дедуктив хулоса. Дедуктив метод.

ДЕДУКЦИЯ [лот. deductio – пайқаб олиш; хулоса чиқариш] мнт. Умумий ҳолатдан жузъий хулоса чиқарган ҳолда муҳокама юритиш; умумий ҳолатдан жузъий натижа чиқариш; зид. **индуkция**.

ДЕЖУР [фр. de jour – бугун, бугунги кунга оид] 1 эск. айн. **навбатчи**.

2 эск. Дам олиш кунларида ёки тунда ҳам ишлайдиган муассаса. *Дежур аптека*.

ДЕЖУРЛИК эск. Навбатчилик. Ётмоқхонага дежурлик қилиш, пол. ювиши.. каби ишларни астойдил бажарарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДЕЗ- [лот. des.. – ..дан, ..дан ажратиш, холи қилиш] Бирор нарсани йўқ қилиш, узоқлаштиришни ёки унинг ўқлигини ифодаловчи олд қўшимча.

ДЕЗАКТИВАЦИЯ [дез.. + лот. activus – таъсирчан, фаол] Радиоактив моддалар билан заҳарланган объеклар (сув, озиқ-

овқат кийим-кечак, тупроқ, бино ва б.)ни тозалаш, зарап қилмайдиган ҳолга келтириш.

ДЕЗЕРТИР [фр. deserteur < лот. deserter – қочоқ] 1 Хизмат қилаётган ҳарбий қисмини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган ёки ҳарбий хизмат чақиривидан бўйин товлаган шахс; қочоқ.

2 Ўзининг фуқаролик вазифасини, давлат ёки жамоатчилик олдидаги бурчини бажаришдан қочган шахс; қочоқ. *Тилингни тий*, дезертир! А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕЗЕРТИРЛИК Ҳарбий хизмат бурчини ўташдан бош тортишлиқ; қочоқлик.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ [дез.. + лот. insectum – ҳашарот] Заарли ҳашаротларни маҳсус йўллар билан йўқотиш, қириш. *Галла омборини дезинсекция қилиш*. — Дезинсекция учун ДДТ (дихлордифенилтрихлорэтан) ишлатилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕЗИНФЕКТОР Дезинфекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ [дез.. + инфекция] Заарасизлантириш, хавфсиз ҳолга келтириш: юқумли касалликларни тарқатувчи микробларни маҳсус йўллар билан йўқ қилиш, тугатиш. Дезинфекция қилимоқ. — Қандала тарқалган хоналарни 0,2 процентли трихлорофос эмульсияси.. билан дезинфекция қилинса, яхши натижа беради. «Фан ва турмуш».

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАМОҚ Дезинфекция қилимоқ, заарасизлантироқ. Мунаввар бемор хотинни касалхонага етказиб келишлари биланоқ.. у ёқ-бу ёғини спирт билан дезинфекциялайди. С. Анорбоев, Мехр.

ДЕИЗМ [фр. deisme < лот. deus – худо] флс. Аллоҳни дунёни яратувчи сифатида тан оловчи, аммо унинг табиат тараққиётидаги ролини инкор этувчи диний-фалсафий таълимот. *Пантеизм ва деизм ўрта аср шароитида шигор фалсафий гояларни олга суршининг энг муҳим шакли эди. «Гулистон».*

ДЕЙИШМОҚ 1 Демоқ фл. бирг. н. Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади. Ойбек, Танланган асарлар. “Унака дилбар жувон энди қаёқда!” – дейишади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 кам қўлл. Бир-бири билан айтишмоқ, сан-манга бормоқ. Мен кечга Умарали билан дейишаб қолдим.

ДЕКАБРЬ [лот. *december* – ўнинчи; ўнинчи ой < юн. *deka* – ўн] Янги ҳисобдаги календарь йилининг ўн иккинчи ойи. Декабрь ойи.

ДЕКАДА [фр. *decade* – ўн кунлик < юн. *dekas*, *dekados* – ўнлик; ўнталик] 1 Ўн кун, ўн кунлик давр. Январь ойининг биринчи декадаси.

2 Бирор нарсага багишланган ўн кунлик, ўн кун давомида ўтказиладиган тадбир. Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси. ■ Бизнинг юртимизда кўпгина ҳалқларнинг адабиёт ва санъат декадалари ўтказилган. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЕКАДЕНТ [лот. *dekadentia* – таназзул; тушкунлик] Декадентлик оқимига мансуб киши, декадентлик тарафдори. Декадент шоир. ■ Танқидий реализмнинг буюк намояндалари бўлган бу ёзувчилар.. декадентларга қарана-қарши ўлароқ, гуманизм ва демократизм гояларини тараннум этгандар. «ЎТА».

ДЕКАДЕНТЛИК 19-аср охири ва 20-аср бошларидаги Европа маданиятидаги инқизий ҳолатни (таназзулга юз тутиш, умидсизлик кайфияти, ҳаётдан безиш ва ш. к.) умумий тарзда ифодаловчи ном.

ДЕКАН [лот. *decanus* – ўнбоши, ўнта жангчининг бошлиғи] Олий ўқув юртида факультетнинг раҳбари. Тўрдаги стол ёнида декан Зуфар Ҳакимович Ҳакимов ўтирибди. П. Қодиров, Уч илдиз. -Яхши эмас! – деканнинг кўзойнек орқасидаги жажежи кўзлари қисилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЕКАНАТ 1 Олий ўқув юртларида декан раҳбарлигига факультетни бошқарувчи маъмурий-илмий бўлинма. Яқин орада деканатдан руҳсат олиб, қишилоқга бораман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Шундай маъмурий бўлинма ўрнашган хона; идора. Эшикларнинг бирода “Деканат” деган ёзувни кўриб тўхтайди. “Гулдаста”. Йигитали юраги чопиб-чопиб, деканат томонкета бошлиди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ДЕКАНЛИК Декан вазифасини ба-жариш; декан мансабида бўлиш. Менинг акам филология факультетида деканлик қиласди. Ректор Эркин Алиевни деканликка тайинлади.

ДЕКЛАМАЦИЯ [лот. *declamatio* – но-тиқлини машқ қилиш] Бадий асар ёки ундан олинган парчани чиройли, таъсирчан қилиб ёдаки ўқиш маҳорати ва шундай

ўқишининг ўзи. У товушини гуруллатиб, нотиқона ҳаракатлар билан декламация қиласди. Ойбек, Нур қидириб.

ДЕКЛАМАЦИЯЧИ Бадий асар ёки ундан олинган парчаларни ифодали ва таъсирчан қилиб ўқиб берувчи, декламатор.

ДЕКЛАРАЦИЯ [лот. *declaratio* – маълум қилиш, билдириш, эълон қилиш] 1 Халқаро ҳуқуқда ва сиёсат соҳасида томонлар (бир неча ҳукуматлар, сиёсий партиялар, халқаро ташкилотлар ва ш. к.) тарафидан маъқулланган дастурий ҳужжат, муҳим халқаро воқеа, қонун ва б. юзасидан умум эътиборига етказиладиган баёнот; асосий умумсиёсий тамоилларни тантанали эълон қилиш. Инсон ҳуқуқлари умумжажон декларацияси. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик декларацияси. ■ Минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш бўйича декларация қабул қилдилар. Газетадан.

2 Солиққа тортиладиган фуқаронинг муайян даврда олган даромадлари тури ва миқдори ҳақидаги маълумотномаси. Аммо бу ҳақда солиқ идорасига ўз вақтида декларация тақдим этолмадим. Газетадан.

3 Почта орқали хорижга юбориладиган пул ва қимматбаҳо буюмларга уларнинг қиймати ва хил-хусусиятини кўрсатган ҳолда қўшиб жўнатиладиган почта ҳужжати.

4 Чегара орқали олиб ўтилаётган нарсалар, қимматбаҳо буюмлар ва уларнинг миқдори ҳақида божхонага тақдим этиладиган маълумотнома.

ДЕКОРАТИВ [лот. *decor*, *decororis* – гўзаллик, нафосат] Зийнат учун хизмат қиласидиган, кўркамлик, гўзаллик баҳш этадиган. Декоратив ўсимликлар. ■ Бу ерда қатор монументал ва декоратив санъат намуналари бунёд этилди. Газетадан. Ўзбек халқи ўзининг кўп асрлик тарихида жаҳонга донг таратган ажойиб декоратив-безак санъатини яратди. «Фан ва турмуш».

ДЕКОРАТОР Декорациялар ясовчи мутахассис, рассом.

ДЕКОРАЦИЯ [фр. *decoration* < лот. *decorare* – безамоқ, безатмоқ] Саҳнада тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ўрни ва шароитини акс эттирадиган расмлар, архитектура иншоотлари, безак ва ш. к. мажмуйи. “Тоҳир-Зухра” қўйиладиган кун эди, биринчи парда-

нинг декорациясини қуриб қўйдик. С. Аҳмад, Сайланма. Булар ҳақиқатга эмас, кўпроқ худди саҳналардаги декорацияларга ўхшаб кетади. Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕКРЕТ [лат. *decretum* – қарор; тұхтам; ажрим] Олий ҳокимият органларининг, ҳукуматнинг қонун кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони. *Мазкур декрет қишлоқ-овулларда жуда тез, яшин тезлигига тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ерда президент Носирнинг декрети эълон қилинди.* Газетадан.

Декрет таътили Ҳомиладорлик таътили. *Махсус комиссия Н. Шодиеванинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет таътилига ҳақ тўланадиган бўлди.* Газетадан.

ДЕКЧА [ф. – қозонча] 1 Кичкина қозон, қозонча. *Юкимиз енгил: бир шолча, иккى кўрпа-кўрпача, декча.* С. Нуров, Карвон. *У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва бикирлаб қайнайтган эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Декча қайнатмоқ Эплаб-сеплаб, бир амаллаб қозон қайнатмоқ, кун ўтказмоқ. *Давлатлари соясида декчамиз қайнаб туритти.* С. Айний, Дохунда. *Шу мақсадда ўғилишиб, декча қайнатиш ғамида бош оғритшишарди.* Ойбек, Навоий.

2 қўима Декчада пиширилган таом. *Хўжайниннинг қозонидан унда-мунда бир тотмасак.. ийӯқ, мойсиз бўлса ҳам, ўз декчамиз яхши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕЛВАГАЙ шв. Енгил ва юпқа қилиб тикилган халат; енгил уст кийим. *Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дўндуқ, устиди яшил баҳмалдан бурма қилиб тикилган чирошли делвагай кийими бор эди.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ДЕЛЕГАТ [лат. *delegatus* – юборилган, йўлланган] Бирор ташкилот, жамоа томонидан ваколатли қилиб сайлаб ёки тайинлаб юборилган вакил. *Делегат сайламоқ.* — *Бу ассамблеяда 39 мамлакатдан 200 дан ортиқ делегат қатнашиди.* «ЎТА». Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар қурултойига ҳам делегат бўлган эди. «Муштум».

ДЕЛЕГАТЛИК Делегат вазифасини ўташ; делегат бўлиш; муайян ваколатга эгалик. *Делегатлик гувоҳномаси.* *Делегатликка сайланмоқ.*

ДЕЛЕГАЦИЯ [лат. *delegatio* – юбориш, тайинлаш] Бирор ташкилот ёки давлат томонидан белгиланган, юборилган вакил-

лар гуруҳи. *Савдо делегацияси.* Чет эл делегацияси. — *Худди ҳозиргидақа, қиши кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДЕЛИМИТАЦИЯ [де.. + лат. *limitare* – чегараламоқ, ажратмоқ] Давлат чегараларини тузилган шартномага мувофиқ тавсифлаш ва хариталаштириш асосида белгилаш; белгиланган чегараларни қайта кўриб чиқиши. *..Шунингдек, мамлакатларимиз ўртасидаги чегара делимитацияси билан боғлиқ масалалар хусусида сўз борди.* Газетадан.

ДЕЛО [р. делать – «қилмоқ», «бажармоқ» сўзидан] Бирор масала ёки шахсга оид расмий ва норасмий ҳужжатлар тўплами ва шундай ҳужжатларни сақлаш учун ясалган маҳсус папка; ҳужжатлар йигмажилди; иш. *Шербекнинг делосида Назаров билан қизи тўғрисида ҳам гап бор эди.* С. Анорбоев. Оқсой. *Бўлмаса, сенинг ўзингни справка сифатида Мадумаровнинг делосига тириклийин ёпишириб қўйман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Дело очмоқ 1) бирор масала ёки соҳага оид ҳужжатларни тўплаб сақлаш учун алоҳида папка тутмоқ; 2) суд ва тергов органларида бирор судли иш юзасидан ҳужжатлар йига бошламоқ. *Воқеа содир бўлган куни Самарқанд шаҳар Сиёб районида.. жинои иш-дело очилди ва жинояти фош этувчи манбалар шу папкага келиб тушаверади.* Газетадан.

ДЕЛЬТА I [юн. *delta*] 1 Юнон алифбосидаги тўртинчи ҳарфнинг номи.

ДЕЛЬТА II [юн. *delta*] геогр. Дарёнинг учбурчаксимон тармоқланиб, кўлга ёки денгизга куйиладиган жойида ҳосил бўлган текислик (термин Нил дарёсининг дентизига қўйилиш жойи дельта ҳарфи шакли (Δ) га ўхшашлигидан келиб чиққан). *Амударёнинг қадимги ва ҳозирги дельтаси айниқса паст ерлардир.* Н. Долимов, Ўзбекистон географияси.

ДЕЛЬФИН [юн. *delphis*, *delphinos*] зоол. Китсимонлар туркумига мансуб, денгиз ва океанларда яшайдиган сутэмизувчи ҳайвонларнинг бир тури. *Баҳор кезлари дельфинлар жуфтлсшиб палласига киради.* «Фан ва турмуш». *Дельфинлар, чагалайлар ўйини бизни зериктирмай борарди.* Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕЛЬФИНАРИЙ Дельфинларни ўрганиш, ўргатиш ва намойиш қилиш мақсадида қурилган бассейнли иншоотлар мажмуси. *Ботумидаги дельфинарийда мен дельфиннинг чўчқанинг хуриллашини эслатадиган товушини эшигидим.* «Фан ва турмуш».

ДЕЛЬФИНСИМОНЛАР Сутэмизувчилар синфининг тишли китлар кенжা туркумiga мансуб оиласи.

ДЕМАГОГ [юн. *demagogos* – халқ дохийси] У ёки бу мақсадга эришиш учун демагогиядан фойдаланувчи шахс.

ДЕМАГОГИЯ [юн. *demagogia* < *demos* – халқ + *ago* – бошлайман, олиб бораман] Куруқ ваъдалар бериш, лақиллатиш, хушмадлар қилиш йўли билан оммани ўзига мойил қилиш, улар ўртасида обрў қозонишга интилиш.

ДЕМАГОГЛИК Куруқ сафсата сотиб, қуруқ, ёлғон гаплар айтиб, кишиларни лақиллатиш. *Демагоглик қилманг!* Мен колективимизнинг ўзига хос хусусиятини айтаятман сизга. А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕМАК 1 Демоқ, айтмоқ, гапирмоқ. *Оз емак – тан соғлиқ, Оз демак – ҳикматга боғлиқ.* Мақол. — Сеники маъқул демакка бизнинг тилимиз келмас, бу сўзинг ноўрин десак, ўлдирмай қўймас. «Ёдгор».

2 крип с. Яъни, бундан чиқдики, бинобарин. *Демак, уни сиз ёзган экансиз-да?* К. Яшин, Ҳамза. *Демак, ёлғончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

3 кесим взф. Билан баробар, ..га тент. *Фаровон ҳаёт – бу гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт демакдир.* Газетадан. Умр – бу асаб тасмаларининг – нервларнинг яшаши демакдир. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Йўлчи учун Мирзакаримбойдан сиљиши – Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕМАККИ айн. демак 2.

ДЕМАРКАЦИЯ [фр. *demarcation* – ажратиш] Қўшни давлатлар ўртасида тузилган шартномага, битимга асосан мамлакатлар орасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

Демаркация чизиги ҳарб., *сиёс.* 1) вақтинча сулҳ пайтида урушувчи томонларнинг қўшилларини бир-биридан ажратиб турган муваққат чегара; 2) урушда енгилган мам-

лакат ҳудудини ишғол қилинган зоналарга бўлувчи чизик, доира.

ДЕМАРШ [фр. *demande* – чиқиш, ҳаракат, хуруж] Бир ҳукумат ёки унинг органларининг бошқа ҳукумат (ёки ҳукуматлар)га илтимос, норозилик, огоҳлантириш ёки бошқа хил баёнотлар билан мурожаат қилиши.

ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [де.. + лот. *militaris* – ҳарбий] Бирор давлат ёки ҳудудда армия сақлашни, қурол-яроғ ишлаб чиқаришни, истеҳкомлар, ҳарбий базалар қуришни ман этиш; қуролсизлантириш. *Демилитаризация қилмоқ.*

ДЕМИСЕЗОН [фр. *demisaisons* – йилнинг ўтиши даври]: **демисезон пальто** Баҳорда ёки кузда кийиладиган енгил пальто. *Лола янги демисезон пальто, кумушранг қорак ўл теллак кийиб, бўйнига гўзал шарф ўраб чиққанди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ [де.. + фр. *mobilisation* < лот. *mobilis* – ҳаракатчан] 1 Уруш тамом бўлгандан ёки хизмат муддатини ўтаб бўлгандан кейин ҳарбий хизматдан бўшатиш ёки захирага ўтказиш. *Аскарларни демобилизация қилиш.* — Ҳозир июни, июлда, ўйқ, августда демобилизация ҳақида бўйруқ чиқса керак. Шуҳрат, Шинелли ийллар.

2 Қуролли кучларни, шунингдек, ҳалқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳарбий ҳолатдан тинч ҳолатга кўчириш. *Қуролли кучларни демобилизация қилиш.* — Уруш тамом бўлганидан кейин дарҳол мамлакатда қуролли кучлар кенг равишда демобилизация қилинди. Газетадан.

ДЕМОГРАФИК Аҳолининг ўсиш (кўпайиш) суръати билан боғлиқ бўлган. *Демографик сиёсат.* **Демографик вазият.** — Бозор муносабатлари ҳақида гап кетар экан, Ўзбекистондаги демографик вазиятни албатта ҳисобга олиш лозим. Газетадан. *Айрим мамлакатларда эса демографик сиёсат умуман ишлаб чиқылмаган.* «Фан ва турмуш».

ДЕМОГРАФИЯ [юн. *demos* – ҳалқ + *grapho* – ёзаман] Аҳолишунослик; бирор ҳудуд, мамлакат, бирдан ортиқ мамлакатлар ёки дунё аҳолиси ўзгаришларини (сони, географик тақсимланиши, таркиби, ўлиш, туғилиш жараёнларини) ўрганувчи фан тармоғи.

ДЕМОКРАТ 1 Демократия тарафдори, демократия учун, ҳалқнинг сиёсий озодлиги

ва ҳуқуқи учун курашувчи; ҳалқпарвар. *Муқимий, Фурқат ва Аваз Ўтарлар ўзбек халқининг демократ шоирлари эдилар.* Газетадан.

2 Демократик партиянинг аъзоси.

ДЕМОКРАТИЗМ Демократия ва унинг тамойилларини эътироф этиш ва уни амалга ошириш. *Демократизм тарафдорри. Демократизм тамойиллари. Демократизмнинг тантинаси.* — Моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш демократизмни таъминлауди. Газетадан.

ДЕМОКРАТИК 1 Демократия тамойилларига асосланган, демократияни амалга оширувчи. *Демократик давлат. Демократик жамият. Демократик ҳаракат. Демократик тузум. Демократик ислоҳот.* — Мақсадимиз аниқ — бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган, эркин, очиқ демократик давлат қуриш. Газетадан. *Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шакланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор.* Газетадан.

2 Демократия тамойилларини ҳимоя қилувчи. *Демократик ёзувчилар.* — Демократик ёзувчилар прогрессив студентлар ва хайриҳоҳ ўқимиши шахслар билан секин-секин яқинлашади. Ойбек, Нур қидириб.

ДЕМОКРАТИЯ [юн. *demokratia* < *demos* – ҳалқ + *kratos* – ҳокимият] 1 Фуқаролар эркинлиги ва тенглиги конституция ва қонунларда мустаҳкамланган, ҳалқ ҳокимиятининг шакллари амалда ўрнатилган ва юзага чиқарилган сиёсий тузум; ҳалқ ҳокимияти. *Демократия – бошқарувнинг барча босқичларидаги эркинликдир.* Газетадан. *Ошкоралик ва демократия – бу объективлик ва поклик демакдир.* «ЎТА».

2 Жамоа барча аъзоларининг фаол иштирокида раҳбарлик қилиш усули. *Партиянинг ички демократияси.*

ДЕМОКРАТЛАШМОҚ Демократия йўлига тушмоқ, демократия асосларига таянмоқ, демократик тамойиллар асосида барпо бўлмоқ. *Давлат бошқарувини демократлаштироқ.* Конуннинг демократлашуви.

ДЕМОНТАЖ [дe.. + фр. *montage* – кўтариш, ясаш, жойлаштириш] Бирор нарса, обьект ёки асбоб-ускунани тайёр, яхлит ҳолатдан қисмларга, бўлакларга ажратиш, бузиш (таъмирлаш ёки бошқа мақсадларда). *Насослар, дизеллар, ҳамма қимматли механизмлар демонтаж қилинсин!* П. Қодиров, Эрк.

ДЕМОҚ 1 Ўз фикрини оғзаки ёки ёзма равишда ифода қилмоқ, айтмоқ; сўзламоқ, гапирмоқ. *Мен сенга нима деган эдим. Бу ҳақда китобларда нима дейилган?* Ўғлинигиз сизга салом деди. *Беодардинг олдида дардим бор демагин.* Мақол. Ош келса, егин, Гап келса, дегин. Мақол. *Тўқлик нелар дедирмас, Очилик нелар едирмас.* Мақол. — *Шундай дейишингизни билувдим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Энг оқил мавжудот инсон деймиз-у, баъзан одамнинг арзимаган нарсага ақли етмай қолади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Бирор товуш, ун чиқармоқ. *Мушук миёв деди.* — *“Имм” деган овоз эшишилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попушак “ну-ну-пуп-пишиш” деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ФИНГ ДЕМОҚ қ. **ФИНГ. ЛОМ-МИМ ДЕМАЙ** қ. **ЛОМ-МИМ.**

3 Аталмоқ, номланмоқ; отга, номга эга бўлмоқ; атамоқ. *Марҳамат деган олти қиз бор экан.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аваз Сайфий деган таниш муллаваччани топди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кейин Ҳикматулла деган новча ўигит сўз олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Барис бир, тақдир деган нарса, пайти келиб, ўзини кўрсатиб қўяркан.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Биз томонларда майна деган қуш бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Ҳисобламоқ, санамоқ; билмоқ, ўйламоқ. *Одами эрсанг, демагил одами, Они ким йўқ ҳалқ ғамидан ғами.* Навоий, Ҳамса. [Фазлииддин:] *Саккиз юз сўмни сиз билан биз нул демаймиз.* Чиндан ҳам нул эмас. Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир ким ҳам онасини, волидасини севмайди дейсиз!* Газетадан.

5 ..деб ўйламоқ, фараз, мулоҳаза қилмоқ. *Шундай ҳам дейиллик.* Боринг, эртага самолёт учмайди дейиллик. *Хайр, шундай ҳам денг.* — *Шовқин солманг, бирор эшишса, нима дейди!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳа, энди биттаяримта ўргонинида қогондир-да, дедик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

НИМА ДЕЙСИЗ? 1) қандай маслаҳат берасиз?, қандай фикр билдирасиз?, қандай (нима) деб ўйлайсиз? *Балки ғами, ҳасрати озаяр, нима дейсиз?* Ойбек, Танланган асарлар; 2) нима ҳам қилар эдингиз, қўлингиздан нима ҳам келар эди. *Шариат ўзи ўйл*

топиб беради. Йўлни хотинингизнинг ўзи топиб келиб, сизни опчиқиб кетса, нима дейсиз? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 Истамоқ, хоҳламоқ. Нима десанг, албатта муҳајиё қиласман. Душман нима демайди, тушега нималар кирмайди. Мақол. — Ўй ажратамиз дедингиз-у, мен ўйқ дедимми? Ойбек, Танланган асарлар. Дастурхонга ноз-нельмат тўлсин дейман. “Гулдаста”. ..ҳалқ учун ишлабсанларга жонимни берсан дейман. У. Исмоилов, Сайланма.

7 Танламоқ, бирор кимсага ёки нарсага тарафдор бўлмоқ, мойиллик билдиримоқ. Ё мени де, ё уни де. — Мен сенинг тенгинг эмасман, Омоним бор, сени демасман. Ҳ. Олимжон. Ўзингиз ўйлинг очиқ, кета бер, мен ота-онамни дейман, деган эдингиз-ку. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 (шарт майли шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажаришга уринмоқ. Гиламни кўтариш десам, жуда оғир экан. — Илгарилари уриб енгар эдим, энди урай десам, қочиб, томга чиқиб кетади. А. Қаҳҳор, Айб кимда? Кўзини очай деса, қовоқлари оғирлашиб кетганда туюлди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

9 Ҳисобга олинмоқ, истисно қилинмоқ. Отларнинг пишқиргани, ҳашаротларнинг чириллаши билан соъ сувининг майин шиддираши демаса, атроф жимжит эди. Н. Фозилов, Диidor. Сал чимирилган қошлари демаса, Авазнинг рафторидан бир нима англаб олиш қийин эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

10 Равишдош шаклида кўшма гапларни боғлаш учун хизмат қиласди. Энди Аваз ҳалқни курашга чорловчи шеърлар битар деб, умид қиласми. С. Сиёев, Ёруғлик.

11 Буйруқ ва шарт майли шаклларида кириш сўз вазифасида келади. Онам бечора, дeng, мулла, ўзи жуда кам борар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бечора капсанчилар, дейман, ер ўзларига қарашили бўлганда, шу ариқни ўша вақтда чиқаршиша ҳам бўлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Яна, десангиз, иккита, сутлик оқ эчкилари бор. С. Сиёев, Ёруғлик.

Бир (ёки ҳеч) нима демай Индамай, қаршилик кўрсатмай, сўзсиз. Бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима. А. Қаҳҳор, Қизлар. ..деганда ..бўлганда, бўлгач, ўтгач. Соат ўн икки деганда етиб келасан. — Бир ой деганда,

ниҳоят, менбон бир штат топилиб қолди. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. ..дегандай!) ..дайилгандек, дейилгани каби. Ўз ўйим, ўлан тўшагим дегандай, сиз ҳам қайтиб келибсиз-да; 2) деган каби, ишора қилиб. Ухўн дегандай, бош иргитди. — “Нима ишинг бор эди?” дегандек, унга тикилди. С. Кароматов, Олтин кум. Дегани деган Ўз фикри, мулоҳазасини қабул қилдирадиган, айтганини бўлдирадиган. Укишининг дегани деган, ҳеч ким бас келолмайди. А. Мухтор, Туғилиш. ..дегунча ..билиноқ; ҳамоно. Келди дегунча, менга хабар бер. ..демай ёки ..демасдан Суриштирмай, ҳисоблашмай. Боши-кўзи демай ураверди. Ёз демасдан, қиши демасдан ишламоқ. — Қистаб кетиб боради, Кечадемайди, кундуз. «Равшан». Кўп деганда Кўп билан, ортиғи билан, кўп бўлса. Бу ишга кўп деганда ўн кун керак. Кўрдим демайди 1) унча-мунчага тўймайди, қонмайди. Бир-икки коса овқатни кўрдим демайди; 2) назар-писанд қилмайди. Унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу ўйигит ҳам толиқар.. эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Менга деса Мен учун бари бир, нима бўлса, бўлар. Майли, менга деса, бу ўил меҳнат кунимиз бир миридан тушсин! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Нимага (ёки нега) десангиз с.т. Сабаб шуки. - Қойил, — дедим лабимни чапиллатиб, нега десангиз, шу пайт қовун егим келиб қолса бўладими? Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Нимага десангиз, ҳар бир мусулмонга маълумки, Муҳаммад алайҳиссаломнинг қабри шарифлари бор у ерда. Ойбек, Танланган асарлар. Шундай денг 1) баракалла, ана энди ўзингизга келдингиз; 2) ҳали гап шундайми! Ҳаш-паш дегунча қ. ҳаш-паш.

ДЕМПИНГ [ингл. dumping – арzon экспорт] иқт. Чет эл бозорини эгаллаш ва ундан рақобатчиларни сиқиб чиқариш мақсадида молни хорижда ўз мамлакатидаги ёки жаҳон миқёсидаги нархидан анча арzonга сотиш – рақобатли кураш воситаларидан бири.

ДЕНАТУРАТ [лот. denaturatus – табиий хоссалардан маҳрум бўлган] Maxsus заҳарли ёки балхўр молда аралаштириб, инсон ичиши учун яроқсиз ҳолатга келтирилган ва фақат техникавий мақсадларда ишлатида-диган спирт. Ранги ишак ва жун кийимдаги дазмол сарғайтирган додг денатурат спирти билан кетказилади. «Саодат».

ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ [фр. denaturalization – фуқароликдан маҳрум бўлиш] Фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум бўлиш; фуқароликдан чиқариш.

ДЕНГИЗ 1 Океаннинг қуруқликка туашх ёки қуруқликка ёриб кирган бўлаги, океаннинг қуруқлик ёки орол ва яримороллар билан ажралган қисми. Орол денгизи. Болтиқ денгизи. Қизил денгиз. Денгиз ҳавоси. Денгиз флоти. Аҳмоқда ор бўлмас, денгизда – гузар. Мақол. ■ Ороллар ва яримороллар океанинн айрим қисмларга бўлиб юборган, бу қисмлар денгизлар деб аталади. «Дунё қитъалари географияси». Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулоидим ва меҳр билан боқарди. С. Кароматов, Олтин кўм.

2 Кенг майдонни эгаллаган ва денгизга қиёс қилинган сунъий сув ҳавзаси. Тошкент денгизи. ■ Чорвоқ денгизи худди узукка, қўйилган мовий кўзга ўхшаб, яшинаб кўринади. Газетадан.

З кўчма Жуда катта уюм, тўда, оқим; бирор нарса билан қопланган кенг майдон. Пахта денгизи. Қон денгизи. ■ Кимларнинг орқасида ҳамчи излари. Ҳали ҳам тўлқинланар қон денгизлари. Файратий. Кўм-кўк пахта денгизида қизғин иш борар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Перронда чайқалар одам денгизи. Кўзларда штижо, меҳр ва ёлқин. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

Зангори (ёки кўк) денгиз Кенг осмон, само, фалак ҳақида. Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кўм-кўк ой юзланиб, кулиб боқади. Ўйғун. Кўк денгизнинг бир четида янги түғилган ой очилиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 кўчма Оғуш, қучоқ; қуршов; асирик. Пўлат ота шундай ички хаёллар денгизида сизиб, бойваччанинг кўнглини эритадиган гап тополмай, каловланиб турар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ҳатни ёзган чоғингизда тамом бир ўтида, ғазаб денгизида сузганлигиниз гавдаланиб, кўз ўнгимдан ўтди[лар]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 кўчма Миқдоран ва ҳажман туганмас, чексиз нарса ҳақида. Билганинг дарё бўлса, Бизмаганинг – денгиз. Мақол. ■ Павел Иванович им бобида бамисоли бир денгиз. С. Кароматов, Олтин кўм.

ДЕНГИЗЧИ 1 Денгиз флотида хизмат қилувчи киши. Жиянингиз денгизчими? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Юк ташувчи

ишичилар, Денгизчилар ўтиғилди. Барча кўзлар бегуноҳ Балиқчига тикилди. З. Диёр.

2 айн. матрос.

ДЕНДРАРИЙ [юн. dendron – дараҳт] Илмий, ўқув ёки маданий-маърифий мақсадларда барпо этилган, фақат дараҳт ва буталар экилган очиқ майдон; ботаника ботининг таркибий қисми. Ишичилар шаҳар-часидан дендрарийга кетаётган енгил машиналар ва автобусларнинг кети узилмайди. Газетадан. Бу дендрарий юқорида номи айтилган бирлашма ва Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника боти ҳамкорлигига барпо этилган. «Фан ва турмуш».

ДЕНДРИТ [юн. dendron – дараҳт] анат.

1 Нерв ҳужайрасининг дараҳтсимон тармоқланган ўсимталари – бошқа нерв ҳужайраларидан нерв турткиларини қабул қилиб олади.

2 мин. Бирор бир минералнинг тўлиқ ривожланган, дараҳтсимон тармоқланган кристаллари.

З кўчма Қорнинг дараҳт ёки бутасимон шакллари. Қор учқунларининг мураккаблашиб, сертармоқ бўлиб кетган дендрит шакллари чироили манзара касб этади. «Фан ва турмуш».

ДЕНДРОЛОГИЯ [юн. dendron – дараҳт + logos – билим, тушунча] Ботаниканинг дараҳт ва буталарнинг турларини ўрганидиган бўлими, соҳаси.

ДЕНДРОПАРК [юн. dendron – дараҳт + ingl. park – атрофи ўралган бот; қўриқхона]

1 Турли ўсимлик ва дараҳтлар коллекцияси экилган катта бот. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ботаника ботининг дендропаркидаги дараҳт, бута ва лианалар 2500 турни ташкил этади. «Фан ва турмуш».

2 Ана шундай дараҳт ва ўсимликлар кучоғидаги дам олиш жойи. Тошкент дендропаркида дам олдик. ■ Нисбатан иссиқ иқлимли ва серҳосил бўлган бу ерлар дендропарк учун айни муддао. Газетадан.

ДЕНОМИНАЦИЯ [лот. denomination

– қайта номлаш] Ҳисоб-китобни ихчамлаштириш мақсадида қофоз пулларнинг қийматини пасайтириш; пул бирлигини қайта номламасдан ириклиштириш; эски пулни маълум нисбатда янги пулга алмаштириш.

ДЕНОНСАЦИЯ [фр. denoncer – эълон, маълум қилмоқ] Бирор давлатнинг ўзаро халқаро шартномани бекор қилиш, шарт-

номадан чиқиш ҳақида бошқа давлатни хабардор қилиши.

ДЕПАРА шв. Атроф, теварак. Аммо депарада ахолиси күп қишлоқ бизники. Й. Шамшаров, Тошқин. Чамбилинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди. Усмон бахши Мамат ўғли, Бүтакүз. Бир вақтлар шу депарада ҳамма нарса чапта-сига айланарди. «Гулистан».

ДЕПАРТАМЕНТ [фр. département – бошқарма, идора] 1 Францияда ва бошқа айрим мамлакатларда энг йирик маъмурӣ-худудий бирлик.

2 Баъзи мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда, маҳкама, идора ва вазирликлар ёки улар таркибидаги бўлинмаларнинг номи. **Давлат департаменти** (АҚШ Ташқи ишлар вазирлиги). Савдо департаменти. ■ **Давлат департаментининг баёномига кўра, журналистнинг ўлдирилгани ҳақида маълумотлар** келиб тушган. Газетадан. Иккинчи қаватдаги ўлакда департамент нозири қабул қилишини кутиб, анча вақт ўтирадилар. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Баъзи халқаро ташкилотларнинг бўлинма ва шоҳобчалари. **Маориф, фан ва маданият масалалари билан шугууланувчи халқаро ташкилотнинг** [ЮНЕСКО] Табиёт фанлари департаменти учрашув учун Тошкентни танлади. «Фан ва турмуш».

ДЕПЕША [фр. *dépêche* – шошилинч хабар] Расмий шошилинч хабар, шошилинч (дипломатик ёки ҳарбий) маълумот. **Бисмарк уруши чиқариши** кўзлаб, ўз қиролининг француз элчиси билан сұхбат қилганлиги ҳақидаги депешани.. матбуотда эълон қилди. «Янги тарих».

ДЕПИЛЯЦИЯ [лат. *depilare* – сочни, тукни ўйқотмоқ, тўкмоқ] Бошдаги ярачақани даволаш ёки косметика мақсадида сочни тўкиши.

ДЕПМА шв. Далага сув чиқариш усулларидан бири. **Хоразмдаги сув чиқаришининг энг oddий усуллари** “сепма”, “депма” ва “нова” деб аталади. И. Жабборов, Кўхна харобалар сири.

ДЕПО [фр. *depot* – омбор] 1 Транспорт воситалари (паровоз, трамвай, троллейбус вагонлари) турадиган ва жорий таъмирланадиган маҳсус бино, корхона. **Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари** Самарқанд-Бухоро туристик поездидаги мароқли сафар қилдилар.

Газетадан. **Тошкентда йирик вагонремонт заводи, янги трамвай ва троллейбус деполари ишга туширилди.** Газетадан.

2 Ўт ўчириш машиналари турадиган бино.

ДЕПОЗИТ [лат. *depositum* – сақлашга кўйилган буюм; омонат] мл. Кредит муассасалари (банк, омонат касса ва ҳ.к.)га сақлаш ва фойдаланиш учун вақтинча кўйилган пул ёки қимматбаҳо қофозлар. **Банкнинг жалб этилган депозитлари ҳажми ҳам кўпайди.** Газетадан.

ДЕПОЗИТАРИЙ [фр. *depositaire*] 1 Депозитларга эгалик қилувчи жисмоний ёки юридик шахс. **Хўш, иккى босқичли депозитатарий тизимини яратишдан мақсад нима?** Газетадан. Ўзбекистонда биринчи депозитатарий.. 1994 йил 8 июня ташкил қилинган. «ЎзМЭ».

2 Халқаро шартноманинг асл нусхасини, унинг тасдиқланганни ҳақидаги ҳужжатларни сақловчи давлат ёки халқаро ташкилот.

ДЕПОЗИТОР Банк, омонат касса ва ш. к. га пули ёки қимматбаҳо қофозларини кўйган шахс ёки ташкилот.

ДЕПОНЕНТ [лат. *deponens*, *deponentis* – жойлаштирувчи, сақлашга қўювчи] 1 Сақлаш учун давлат муассасасига қимматбаҳо буюм ёки маблағ кўйган шахс ёки ташкилот.

2 Бирор сабабга кўра корхона ёки муассасадан ўзига тегишли бўлган пулни ёки тўловни ўз вақтида олмаган жисмоний ёки юридик шахс ва олинмаган ана шундай маблағ.

ДЕПОРТАЦИЯ [лат. *deportatio* – бадарга қилиш, ҳайдаш; сургун] Ижтимоий, сиёсий жиҳатдан хавфли киши ёки кишиларни доимий яшаш жойидан кўчириб, ҳайдаб юбориш; бадарга, сургун қилиш (жиноий ёки маъмурӣ жазо чораларидан бири). ..халқларни депортация қилиш ва мажбурий кўчириш, урбанизация жараёнларининг фаоллашуви ва бошқа омиллар таъсир кўрсатган. Газетадан.

ДЕПРЕССИЯ I [лат. *depressio* – эзилиш, босилиш] 1 тиб. Тушкунликка берилган руҳий ҳолат; оғир руҳий ҳолат.

2 икт. Хўжалик тизимида, ижтимоий фаолият соҳасида юз берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик, ўсишдан тўхташ ҳолати.

ДЕПРЕССИЯ II [лат. *depressio* – пасаийш, чуқурлашиш] геол., геогр. Куруқликнинг денгиз сатҳидан паст қисми.

ДЕПСАМОҚ айн. депсимоқ. Ҳар бир тоза ниятили кишининг муқаддас бўрчи – ўйқулганни устига чиқиб депса эмас, балки қўлтиғидан олиб турғизиш, яъни хатосини дўстларча тузатишга ёрдам беришидир. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. Ҳалқ тарқалганда, Жуман писмиқнинг эзилган мурдаси депсалган қорга қоришиб ёттар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕПСИМОҚ 1 Севингган, дўқ урган, кўрқкан, инжиқлик ёки бетоқатлик қилган ҳолда ер тепмоқ, ер тепиб турмоқ. Ер депсиб ўйғламоқ. — Жонон бирорларнинг олдига бориб ер депсир, баъзиларга кўзини сузуб, қошини қоқарди. Газетадан. Тагидаги от сувлиқ чайнаб депсийди. Й. Шамшаров, Тошқин. Катта ўйл ёқасида депсина-депсина, бирпас ўтқинчи машина кутишиди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Босиб-янчиб ташламоқ, оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, топтамоқ. Мурдаларни эзиб, депсиб Бу қутурган оломон.. О. Ҳакимов, Достонлар. Қайсиям колхоз яйловга катта пода ҳайдаб ўтаётганида, чанқоқ пода булоққа ётирилиб, уни депсиб ташлабди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

3 От ёки эшакни оёқ билан ниқтаб тезлатмоқ. Ҳасан овчи тез бориб, эшакни ечди-ю, унга минди-да, икки оёқлаб депсиб, бу ажал қалъасидан тезроқ кетишга шошилди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 Тепмоқ, урмоқ (юраги, қон томири ҳақида). Ҳаяжондан юраги депсиб ура бошлиди. Х. Шайхов, Рене жумбоги. Нурмат отанинг гапларидан кейин юрагим яна ҳам депсиб кетди. М. Раҳмонов, Инженернинг қайтиши.

ДЕПСИНМОҚ 1 Депсимоқ 1, 3, 4 фл. ўзл. н. У ақлдан озгандек депсинар, ерни муштлар эди. «Ёшлиқ». Үюрни безовта ва саросимали депсинаётган айғирлар ўраб туришарди. «Ёшлиқ». Шу орада, нима бўлди-ю, она кийик бир депсиниб, чопиб кетди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. От бошини қайириб, турган жойида депсиниб қўйди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Сесканмоқ, чўчиб тушмоқ. Юрак депсиниб тушар даҳшатли ҳар хабардан. Ф. Фулом. Муқаддам депсиниб, уйғониб кетди. Ү. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

3 кўчма Қимирламоқ, силкинмоқ. Газлида ер депсингандада, посёлкада ниҳояти 13

мингга яқин аҳоли яшарди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

4 кўчма Тебраниб, қалтираб қўзғалмоқ, юрмоқ. Машиналар депсиниб, ҳансираб бормоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». Қудратли машина депсиниб қўзғалди ва ерни шудгорлашни давом эттириди. «Ўзбекистон қўриқлари». Қудратли тепловоз қамчи еган отдеқ депсинди. Газетадан.

ДЕПСИНИБ ТУРМОҚ (ёки қолмоқ) Олдинга жилмай, бир хил ҳолат, даражада тура бермоқ. Бир жойда депсиниб туриш – қолоқликка юз тутши демакдир. М. Назаров, Жилвон жилвалари. Ҳатда шундай дейилган: «Ағуски, қуришиш ишлари депсиниб қолди». «Ўзбекистон қўриқлари».

ДЕПУТАТ [лат. deputatus – вакил қилинган, юборилган] 1 Ваколатли давлат органига сайланган киши, вакил. Олий Мажлис депутати. Ҳалқ депутати. Депутат сайдамоқ. — Ўглим, бу депутат дегани нимаси? – Депутатми, ҳалқ хизматкори. – Йўқ, – деди хола бошини чайқаб, – депутат бу – нажоткор. «Гулдаста».

2 Жамоа (гуруҳ), ташкилот томонидан бирор топшириқни бажариш учун вакил қилинган шахс. Курултой депутати.

ДЕПУТАТЛИК 1 Депутатга оид, депутатга хос; депутат бўлишлик. Депутатлик ўрни. Депутатлик ваколати. — Депутатлик фаолияти кўп қиррали ва мураккаб ишдир. «Саодат». Ҳар бир сайдов округида икки-уч номзод депутатлик учун курашиди. Газетадан.

2 Депутат ҳуқуқига, имтиёзига эга бўлишлик. Депутатлик ҳуқуқи. — Ҳалқ ўзига хизмат қилган кишилар номзодини депутатликка кўрсатади. Газетадан.

ДЕРАЗА Бинонинг ташқаридан хонага ёруғлик тушиши, ҳаво киришига ва ташқарини кузатишга имкон берувчи, очилиб-ёпиладиган ойнали роми; ром. Ҳарос дарпардан суреб, деразани очди. Ў. Ҳошимов, Қалбининг қулоқ сол. Очиқ деразадан хонага ёз шамоли урди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Аҳмад бригадир бўйини ҷўзиб, деразадан машинаси турган майдонга назар солди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Алимардон дераза олдидаги тик турганча, биринчи қорнинг ёғишини томоша қиларди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ДЕРАЗАСИМОН Дераза шаклидаги, деразага ўхшаш. Дўқонлар икки қаватли

бўлиб.. ёруғлик тушиб туриши учун гумбаз саҳнида деразасимон панжарали туйнуклар қўйилган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДЕРАЗАТОКЧА Уй деразасининг ичкари, баъзан ташқари ост томонига ёғоч ёки бошқа материалдан ясалган токча; дераза рафи.

ДЕРАЗАҚОПҚОҚ Деразани ташқаридан ёпиб, қоплаб турадиган, ёруғлик, иссиқлик кучини камайтирадиган эшиксимон мослама. Унинг хаёлини деразақопқоқнинг тақиляши бузди. Т. Малик, Ажаб дунё.

ДЕРАТИЗАЦИЯ [фр. deratisation – каламушларни йўқ қилиш (rat – каламуш)] Юқумли касалликларнинг манбай ва тарқатувчиси ҳисобланган, ҳалқ хўжалигига иқтисодий зарар келтирадиган кемирувчиларни қириш, йўқ қилиш.

ДЕРИВАЦИОН Деривация I, II с. сфт. Деривацион канал. Ўзбек тилининг деривацион конунгиятлари.

ДЕРИВАЦИЯ I [лат. derivatio – шохобча] 1 Сувни дарё ўзанидан бошқа ёққа (қазилган ариққа, каналга) солиб юбориши. Деривация ишлари. Деривация иншоотлари. ■ .. Сидқий деривация канали қурувчиларига раҳбарлик қиларди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 ҳарб. Отиш қуролларидан отилган ўқ, снаряд ва б. нинг ўз йўналишидан ён томонга оғиши.

ДЕРИВАЦИЯ II [лат. derivatio – ясалиш] тлш. Тил бирликлари (сўз, сўз бирикмалари ва б.) нинг ясалиши, ҳосил бўлиши. Уларнинг функционал ҳусусиятини фақат деривация жараёни билан изоҳлаш мумкин. «ЎТА».

ДЕРМАТИН [юн. derma; dermatos – тери, чарм] Ип газламанинг бир ёки ҳар иккала томонига эластик модда қоплаб тайёрланган, мебелсозлик, муқовасозлик саноатларида фойдаланиладиган сунъий тери. Қамариiddин дерматин қопланган эшикни тиқ-тиқ урди. Ш. Ҳолмирзаев, Бодом қишида гуллади. Ўртада думалоқ стол, икки ёнида ялтироқ дерматин қопланган суюнчили стул. С. Нуров, Нарвон.

ДЕРМАТИТ [юн. derma; dermatos – тери] тиб. Терининг яллигланиши, шамоллаши билан боғлиқ касалликларнинг умумий номи. Қўлингизни асло хлорли оҳак эритмаси билан артманг.. аллергик дерматит пайдо бўлиши мумкин. Газетадан.

ДЕРМАТОЛОГ Тери касалликлари мутахассиси, врачи. Ҳуллас, турли касалликларда соч тўқилишининг олдини олиш учун дерматолог ёки косметологларга мурожаат қилиш лозим. «Фан ва турмуш».

ДЕРМАТОЛОГИЯ [юн. dermatos – тери + logos – билим, тушунча] Тиббиётнинг терининг аҳамияти ва тузилишини, тери касалликларини ўрганувчи ва уларни даволовчи соҳаси.

ДЕСАНТ [фр. descente – тушиш; тушириш] Душман ҳудудида жанг олиб бориши учун тузилган ва шу ҳудудга самолёт, вертолёт, кемалардан туширилган кўшин. Ҳаво десанти. Танк десанти. ■ Улар қураётган кўпrikка немис десант ташлаганини ҳикоя қилиб кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Сўнгги икки йил десант қисмларида бўлдим. О. Ёкубов, Излайман.

ДЕСАНТЧИ I Десант кўшинларда хизмат қилувчи аскар, жангчи. Бизнинг бўлинмамиз дengiz десантчилари группасига қўшилди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кўчма Бирор баразли мақсаддда фавқулодда жўнатилган шахс(лар). Ўзбекистонда Марказ «десантчилари»нинг буюк давлатчилик руҳидаги бебошликларига чек қўйилди. «Фан ва турмуш».

ДЕСАТ(ИНА) с.т. эск. айн. десятина. Бутун олинадиган ерлар: Фарғона вилоятида қирқ десатинадан ортиқ.. эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Менинг бўталогумда ҳам икки десатча шундай кучсиз ерлар бор. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕСЕРТ [фр. dessert – сўнгги овқат; овқатнинг қолгани] Иссик овқатдан кейин ейиладиган ёки ичиладиган ширин таом (торт, конфет, ичимликлар, ҳўл мевалар ва ш.к.) Десерт вино. ■ Нок ўзбек овқатларида, асосан, тармева, десерт сифатида ишлатилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қовунни, асосан, янги узуб келиб, десерт овқат сифатида истеъмол қилинади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДЕСИКАЦИЯ [фр. desiccage – қуритиш, сувни йўқотиши] Ҳосил етилишини тезлаштириш, уни машинада йиғиб-териб олишини енгиллаштириш мақсадида экинларни ўсиб турган жойида маҳсус дорилар (десикантлар) билан қуритиш.

ДЕСПОТИЗМ [юн. despoteia – чекланмаган ҳокимият] 1 Ҳукуқи чекланмаган,

мустабид подшо бошлиқ бўлган давлат идора усули; истибод, мустабидлик.

2 Золимлик, зўравонлик қилиш, хўрлаш. *Достоннинг ота-она деспотизмига қарши ёзилган жойлари чин юрагидан чиқсан бўлиб, фиғоннинг ўтиклиги билан ажратиб туради. «ЎТА».*

ДЕСЯТИНА [р. десять – ўн] Метрик система қабул этилгунга қадар Россияда қўлланган, 2400 кв. саржинга ёки 1.09 гектарга тенг ер майдони ўлчови. *Унинг Бойсун беклиги қишлоқларида 500 десятинадан ортиқ серунум ери бўлган.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДЕСЯТНИК [р. десять – ўн] Қурилишда бир гурӯҳ ишчиларнинг бошлиғи, ишбоши; ўнбоши. *У [Зайнаб] икки йилдан бери Яккачинордаги сув омбори қурилишида десятник бўлиб ишларди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

ДЕТАЛЬ [фр. detail – тафсилот; мукаммалик] 1 Машина, механизм, асбоб ва шунингдек, умуман бирор буюмнинг қисми, бўлаги. *Машина детали. Деталь ишилаш.* ■ «Жигули» автомобили кузовига деталлар 12 мингта пайванд нуқталари билан бириклирилган. «Фан ва турмуш». Ҳар қандай радиоприёмник ёки телевизорнинг ичидаги албатта алюминийдан ясалган деталлар бор. «Фан ва турмуш».

2 Бирор иш, ҳодиса, сюжет ва ш. к. нинг кичик узвий қисми, тафсилоти. *Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлгач, характеристлар етилганда гина ёзишига ўтирас эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. Умуман, майдада деталлар ўқувчидаги ёзувчига ишончи ўйғотади. А. Қодирий, Кичик асарлар. Ҳикоя муаллифи ҳамто ҳаётдаги oddiy деталларни ҳам тўғри кўрсата билмаган. «ЎТА».

ДЕТАЛЛАШТИРМОҚ Бирор нарсанни батафсил, ипидан иғнасигача мукаммал ишлаб чиқмоқ, баён қўлмоқ ёки аниқламоқ.

ДЕТЕКТИВ [ингл. detective < лот. detectio – очиши, фош қилиш; аниқлаш] 1 от Жиноий ишларни қидириш, очиш бўйича мутахассис; полициянинг яширин айғоқчиси; жосус; изқувар.

2 сфт. Жосуслар, яширин айғоқчилар, изқуварлар ҳаёти, саргузаштлари, мураккаб жиноятларнинг очилиши ҳақида ҳикоя қилиувчи (бадиий асар ёки фильм). *Саргузашт детектив асарларга ҳамиша қизиқиши катта бўлган.* У. Норматов, Талант тарбияси. Ке-

йинги йилларда ўзбек адабиётида илмий-фантастик, детектив ва саргузашт адабиётига қизиқиши кучайди. «ЎТА».

ДЕТЕКТОР [лот. detector – очувчи, топиб олувчи] радио. Радиотехникада: қабул қилинган юқори частотали тебранишларни (кулоққа эшитиладиган) паст частотали тебранишларга айлантириб берувчи қурилма. *Халил ҳузур қилиб керишида, катталиги гиштдай келадиган япалоқ детекторни қўлтиғига қистириб, ертёладан чиқди.* Газетадан.

ДЕТЕКТОРЛАШ физ. Модуляцияланган юқори частотали тебранишлардан товуш частотасига эга бўлган паст частотали тебранишларни ажратиб олиш жараёни.

ДЕТЕКТОРЛИ Детектори бор, детектори бўлган. *Чойхонада дутор, чанг, детекторли радиоприёмник, шахмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕТЕРМИНИЗМ [лот. determinare – аниқламоқ; чегараламоқ; қисмларга ажратмоқ] флс. Табиат ва жамиятдаги ҳамма ҳодисаларнинг умумий объектив қонуний алоқадорлиги ва сабабий боғланиши ҳақидаги таълимот.

ДЕТЕРМИНИСТ Детерминизм тарафдори.

ДЕТОНАТОР [лот. detonare – портламоқ] маҳс. 1 Ўзи портлаб, бошқа портловчи мoddани ҳам портлатувчи модда.

2 Портловчи мoddалар асосий зарядини ўт олдириш (ёндириш) учун ишлатиладиган портлаткич, капсюль, пистон.

ДЕТОНАЦИЯ [лот. detonare – портламоқ] 1 маҳс. Портловчи мoddанинг бирор ташки сабаб билан жуда тез портлаши ёки бошқа портловчи мoddани портлатиши.

2 тех. Ички ёнув двигатели цилинтрида ёнилгининг жуда тез ва чала ёниши туфайли юз берадиган ҳодиса.

ДЕТРИТ [лот. detritus – ишқаланиб ейилган, эзилган, сийқа] 1 тиб. Үлиқ тўқималарнинг парчаланиш маҳсулни; чечакка қарши профилактик мақсадларда қўлланадиган (эмланадиган) дори.

2 Сув ҳавзаси тубига чўқадиган, сув ёки тупроқ таркибида бўладиган, таркиби ҳайвон, ўсимлик ва замбуруғларнинг чириган қолдиқларидан иборат органик заррачалар.

ДЕ-ФАКТО [лот. de facto – амалда, ҳақиқатда] ҳуқ. Янги давлат ёки ҳукуматнинг

қисман (юридик жиҳатдан расмийлаштирилмаган ҳолда) эътироф этилиши.

ДЕФЕКТ [лат. *defectus* – камайиш; нуқсон] айн. **нуқсон, камчилик.**

ДЕФЕКТОЛОГ Дефектология соҳасида ишловчи шахс, дефектология мутахассиси.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ [лат. *defectus* – нуқсон + *logos* – таълимот] Педагогиканинг жисмоний ва руҳий нуқсонли болаларнинг ривожланиш хусусиятларини, уларга махсус таълим-тарбия бериш ва улардаги нуқсонларни йўқота бориш қонуниятларини ўрганувчи бўлими. *Республика Таълим марказининг дефектология бўлими мутахассислари ўтган ўйлар ичida оиласалардаги ногирон болаларни рўйхатга олиш.. ишини тугаллашиди.* Газетадан.

ДЕФЕКТОСКОП Дефектоскопия чоғида ишлатиладиган асбоб, аппарат.

ДЕФЕКТОСКОПИЯ [лат. *defectus* – нуқсон + юн. *skopeo* – қарайман] Материал ва буюмларнинг кўзга кўринмайдиган нуқсонлари бор-йўқлигини аниқлаш учун кўлланадиган текшириш усуллари мажмуйи.

ДЕФИНИЦИЯ [лат. *definitio* – таъриф; аниқ кўрсатиш] Бирор тушунчанинг нарса ва ҳодисаларга хос энг муҳим белгиларни акс эттирувчи қисқача илмий изоҳи; таъриф.

ДЕФИС [лат. *divisio* – бўлиш, ажратиш] Сўзнинг сатр охирига сигмай қолган бўғинини иккинчи йўлга кўчирганда ишлатиладиган, шунингдек, жуфт ва такрорий сўзлар қисмлари орасига кўйиладиган қисқа чизиқча (-).

ДЕФИЦИТ [лат. *deficit* – етишмайди] 1 мл. Даромадга қараганда харажатларнинг ошиб кетиши; танқислик. *Бюджет дефицити.* ■ ..ресурсларни тежаш сиёсатини ўтказмасак, ҳеч қачон дефицит балосидан қутула олмаймиз. Газетадан.

2 Етишмаслик, камчиллик, тақчиллик. *Товар дефицити. Ёқилги дефицити.*

3 Етарли миқдорда бўлмаган, кам учрайдиган; камчил, тақчил; камёб. *Дефицит мол.*

■ *Кошки мен дефицит – камчил молни билмасам.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. ..бу нарса ўзи дефицит.. лекин сиз учун биттасини амаллаб топамиз. «Ёшлик». Э, унақаси «жухуди» атласдай дефицит бўлиб кетган.

Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЕФЛЯЦИЯ [лат. *deflare* – пуфлаш, шишириш] 1 мл. Пулнинг қадрини, сотиб

олиш қобилиятини ошириш мақсадида инфляция даврида чиқарилган ортиқча пул массасининг бир қисмини муомаладан чиқариш.

2 геол. Шамол учириб келган минерал заррачалар таъсирида тоғ жинсларининг емирилиши, силлиқланиши.

ДЕФОЛИАНТЛАР қ.х., ким. Дефолиация пайтида, даврида ишлатиладиган кимёвий модалар (кальций цианамид, магний хлорат ва б.). *Дефолиантларнинг ҳаммаси ҳам токсик модда ҳисобланиб, мутлақо зарарсизи йўқ.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Улар кам заҳарли дефолиантларнинг янги турларини яратдилар. Газетадан.

ДЕФОЛИАЦИЯ [лат. *defoliatio* < de.. + лот. *folium* – барғ] қ.х., ким. Пахтани машинада териш олдидан теримни осонлаштириш учун ғўза баргларига дефолиантлар сепиб, уларни қовжиратиб, қуритиб тўкиш тадбири. *Дефолиация нималигини ҳар бир пахтакор яхши билади.* «Фан ва турмуш». *Дефолиация пахтани тез очилтириши, машина теримини оммавий равишда кучайтиришнинг асосий омилидир.* Газетадан.

ДЕФОРМАЦИЯ [лат. *deformatio* – шаклни ўзгартириш, хунуклаштириш] Ташқи кучлар, температуранинг ўзгариши ва б. таъсири остида жисмнинг массаси ўзгартмаган ҳолда шаклининг ёки ҳажмининг ўзгариши, бузилиши.

ДЕЦИГРАММ [лат. *decem* – ўн + грамм] Граммнинг ўндан бир қисми, улуши (0,1 г.).

ДЕЦИЛИТР [лат. *decem* – ўн + литр] Литрнинг ўндан бир (0,1 л.) қисмига тенг суюқлик ўлчов бирлиги.

ДЕЦИМЕТР [лат. *decem* – ўн + юн. *metron* – ўлчов] Метрнинг ўндан бирига тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Йил давомида пойабзалчилар 789,7 квадрат дециметр тери материалларини иқтисод қилиб қолишга эришилар.* Газетадан.

ДЕШИФРОВКА [фр. *dechiffre* – маъносини ечмоқ, очмоқ] 1 Шартли белги (шифр)лар билан ёзилган нарсани таҳдил қилиб ечиш, маъносини билишга, ўқишига эришиш.

2 Номаълум ёки унча маълум бўлмаган ёзувларни, мас., Миср иероглифларини, миҳхатларни ўқиш ва изоҳлаш.

ДЕ-ЮРЕ [лот. de jure – қонуний, расмий] ҳуқ. Ҳукуматнинг расмий, ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ эътироф этилиши.

ДЕЯЙЛИК кам қўлл. айн. айтайлик.

ДЕЯРЛИ рвш. 1 Бирор нарса, ҳолат, миқдорга жуда яқин, шунга яқин деса, .. деб айтса, ҳисобласа бўладиган. *У шунча ўйл қоракўлчиллик соҳасида ишлаб, бунақа тери-ларни деярли кўрмаган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. Бўри полвон ўйлаб қараса, воҳанинг деярли барча половонлари жам бўлибди. Т. Мурод, Қўшиқ. Зиёфат деярли мажлисга айланаб кетди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳаммамиз деярли ҳар кун бир қошиқ иссиққа муҳтожмиз. А. Қодирий, Фирвонлик Маллвой.

2 Қарийб; тахминан; яқин. Ҳовлидаги нарсалар деярли ўзгармабди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мен эса, орамизда пайдо бўлган муҳаббатнинг охир-оқибат тугасини деярли билардим.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ДЕЯРЛИК айн. деярли.

ДЕҲҚОН [ф. دهقان – катта ер эгаси, заминдор; қишлоқ ҳокими] Асосий қасби ерга ишлов бериш, экин экишдан иборат бўлган киши. *Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулло бўлсанг, тақрор қил.* Мақол. ■ *Кўёш нурларини ширин-шакар меваларга айлантирган бу ўзбек деҳқони.* Шукрулло, Сайланма. *Мен сизга экинларимни кўрсатай.* Деҳқон кўзи билан қараб, мени яхшилаб танқид қилинг. Ойбек, О.в. шабадалар.

Колхозчи деҳқон тар. 1) колективлаштириш даврида ўз хусусий ери, от-улови ва қишлоқ хўжалик асбоблари билан бирга колхозга аъзо бўлиб кирган деҳқон; 2) колхоз аъзоси. **Якка деҳқон тар.** Колхозга кирмай, ўз ҳолича, ўзи якка ҳолда деҳқончилик қилган киши. **Якка деҳқон хўжалиги.** *Ўрта* (ёки ўрта ҳол) деҳқон тар. Ўз ерларида ўзи ва оила аъзолари кучи билан деҳқончилик қилган киши. -Ўттиз саккиз кишининг кўпини от-уловли ўрта деҳқон бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сўнгги уч ярим ўйл ичидаги якка хўжаликлардан эллик битта ариза тушди. Буларнинг кўпини ўрта ҳол деҳқонлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕҲҚОНБОП Деҳқонларга, деҳқончилик қилишга қулай, мос. **Деҳқонбон этик.** ■ *Бу ўйл август ойининг деҳқонбон бўлиб, саҳиҳ келиши кутилади.* Газетадан.

ДЕҲҚОНЛИК Деҳқон қасбининг номи; деҳқон бўлишилик.

ДЕҲҚОНПАРВАР [деҳқон + ф. پرور – парваришловчи, ғамхўрлик қилувчи] Деҳқонларни ҳурмат қилувчи, деҳқон учун қайтурувчи; деҳқонлар манфаати учун курашувчи. *Султонқорини ёвонимизга чақириши керак: деҳқонпарвар, фуқаропарвар киши экан.* Ж. Шарипов, Ҳоразм.

ДЕҲҚОНСИФАТ [деҳқон + сифат] Кўриниши, хатти-ҳаракати деҳқонларникига ўхшаш; деҳқонларга ўхшаб кетадиган. Қорачадан келган, деҳқонсифат бу ўигит Мунисхондан ўнгайсизланади. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биринчи ёрдамчи эса, бунинг тамоман акси: деҳқонсифат.. ёши ҳам бирор элликни қоралаган, гаплари кескин ва бежоғисиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЕҲҚОНЧАСИГА рвши. Деҳқонларга хос бир йўсингда, деҳқонлар сингари, деҳқонлардек. *Йўлчи.. пешанасидан мўл-мўл оққан терни енг учи билан деҳқончасига артиб, ерга қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. Ҳоналарни деҳқончасига безайман. «Муштум».

ДЕҲҚОНЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг ерга экин экиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етишириш билан шуғулланувчи соҳаси, зироатчилик. Қадимданоқ Амударё, Зарафшон, Сирдарё каби оби ҳаёт соҳиларида, гўзал Фарғона, Тошкент, Бухоро ва Ҳоразмнинг ибтидоий табиати бағрида деҳқончилик кенг тармоқ отган эди. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

2 Экин-тикин билан шуғулланиш қасби, машгулоти. **Деҳқончилик қилмоқ.** Деҳқончилик – чилик-чилик, Бўлмаса, қуруқчилик. Мақол. ■ *Ёз фаслида деҳқончилик қилади, саҳар кетиб, кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Экинзор, экин даласи. *Анови пастликда деҳқончилигимиз бор.* Бемалол, ҳамма нарса ўзимиздан чиқади. Ойдин, Келин ўғил тугибди.

ДЕҲҚОНЧУМЧУҚ Чумчуксимонлар туркумига мансуб сайроқи чумчук тури.

ДЖАЗ қ. жаз. *Ўзи очиқ, лекин ипак дарпардалари ёпиқ деразалардан джазоркестр садоллари учиб чиқади.* П. Қодиров, Уч илдиз. ..пушти ранг чироқ ёниб турган каттакон бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЗОТ [р: «дерево-земляная огневая точка» (ёғоч-тупроқли ўтичиш нуқтаси) бирикмасининг қисқартирмаси] ҳарб. эск. Иккинчи жаҳон уруши арафасида ва уруш йилларида турли хил ўтичиш воситаларини жойлаштириш ва душман ўқ, снарядларидан сақланиш учун ёғоч, тупроқ, тош ва б. материаллардан қурилган мудофаа иншооти. .. ўт, сув, ўлим тўсиқларидан ўтиб, душман дзотларини парчаладик. Н. Сафаров, Оловли излар. *Тўсатдан дзот титраб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЗЮДО [японча дзю – юмшоқ, до – ўйл] Спортнинг японча миллий яккама-якка кураш тури; ўз-ўзини ҳимоя қилиш тизими. *Спортнинг дзюдо тури аёллар ўртасида ҳам оммалашиб бормоқда.* Газетадан.

ДЗЮДОЧИ Дзюдо билан шугулланувчи шахс. *Республикамиз дзюдочилари ҳам соғиринли ўринларни эгаллашга ҳаракат қилишиди.* Газетадан.

ДИ- [юн. di – икки] Икки, иккилик, жуфтликни ифодаловчи олд кўшимча.

ДИА- [юн. dia – орасида, аро; орқали] Тўғридан-тўғри ҳаракатни, кириб боришни, бўлинишни, ўзаро яқинликни ифодаловчи олд кўшимча.

ДИАБЕТ [юн. diabetes < diabaino – ўтаман, ўтиб кетаман] тиб. Касалликларнинг кўп сийдирадиган турларининг умумий номи.

Қандли диабет Сийдикда қанд моддаси ажралиши ва қонда қанд миқдорининг кўпайишидан иборат касаллик. Қандли диабетда ошқозон ости бези етарли миқдорда инсулин ишлаб чиқара олмайди. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Исмалоқ қандли диабетда ҳам фойда қилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИАГНОЗ [юн. diagnosis – аниқлаш, билиш] Беморни ҳар томонлама текшириб, унинг касаллигини аниқлаш; ташхис. *Диагноз қўймоқ (белгиламоқ).* Врачнинг энг биринчи вазифаси – диагнозни аниқ қўйиш. Аниқ қўйилган диагноз ҳаёт учун эллик фоиз кафолатдир. Газетадан.

ДИАГНОСТИКА [юн. diagnostikos – аниқлашга қодир] Тиббиётнинг касаллик белгиларини аниқлаш, диагноз қўйиш усуллари ва тамойилларини ўрганадиган бўлими.

2 Диагноз қўйиш, белгилаш. Қадимги юонон тилида “диагностика”нинг маъноси “билиш жараёни” демакдир. «Фан ва тур-

муш». *Фаттоҳ Ўлмасбоев, диагностика хонасидан чиқиб, қорнини чангаллаганича, ўз палатасига кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳиҳ.

ДИАГОНАЛЬ [юн. diagonios – бурчакдан бурчакка борувчи] 1 геом. Кўпбурчакнинг қўшни бўлмаган икки бурчагини ёки кўпёқликнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизик.

2 Қия йўлли қилиб тўқилган қалин ип ёки жун газлама.

ДИАГРАММА [юн. diagramma – чизма, расм, шакл] Чизиқли кесмалар шаклида ифодаланувчи турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни тасвирловчи чизма, график тасвир. *Пахта ҳосилининг ишма-йил ўсии диаграммаси.* ■ Нурсатбек бекорчиликдан кутиши зали деворларидаги диаграмма, лав-ҳаларга тақрор-тақрор тикилди. С. Нуров, Нарвон. *Диссертациядаги тажрибалар диаграммаси ва диаграммада келтирилган рақамлар эса қандайдир ноаниқ, мавхум.* О. Ёқубов, Диёнат.

ДИАКРИТИК [юн. diakritikos – фарқловчи]: **диакритик белгилар тили.** Алифбодаги шаклдош ҳарфлардан бирининг ости ёки устига ёхуд ўртасига, ёнига қўйиладиган, унинг қандай ўқилишини кўрсатадиган маҳсус белгилар.

ДИАЛЕКТ [юн. dialektos – лаҳжа, шева] Умумхалқ тилининг адабий тилдан маълум лисоний хусусиятлари билан фарқ қилувчи маҳаллий ёки ижтимоий кўриниши; лаҳжа. Алишер Навоий асарлари лексикасида турли диалектларга оид кўплаб сўзларнинг ишлатилиши ҳам унинг тўпловчилик фаoliyatiдан нишонадир. «ЎТА».

ДИАЛЕКТАЛ Диалект – лаҳжага, шевага оид. Диалектал сўз. ■ Ўзбек тили диалектал жиҳатдан ранг-баранг ва бойдир. «ЎТА». Адабий тил диалектал хусусиятларни нивелировка қилади, эски системаларни эса бузади. «ЎТА».

ДИАЛЕКТИЗМ 1 Бирор лаҳжага (шевага) хос бўлган лисоний унсурлар (сўз, кўшимча ва ш. к.). Бадиий асарларда.. ўзбек шева ва диалектларига оид бўлган сўзлар – диалектизмлар учраб туради.

2 Умумий адабий тилга лаҳжалардан кирган сўз ва бошқа хил лисоний бирликлар.

ДИАЛЕКТИК Диалектикага асосланган. Диалектик фаолсафа. Диалектик тафаккур.

Диалектик материализм. ■ Зотан, чинакам бадий асарда гоявийлик, типиклик, эмоционалик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхшитликни ташкил қиласди. «ЎТА».

ДИАЛЕКТИКА [юн. dialektike – сухбатлашиш, бахс қилиш санъати] 1 флс. Табиат, кишилик жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан.

2 флс. Табиат ва жамиятнинг абадий ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи ички зиддиятлари, қарама-қаршиликларини очиш ҳамда бу зиддият ва қарама-қаршиликлар ўртасидаги доимий алоқадорлик ва кураш моҳиятини аниқлашдан иборат фалсафий метод. *Материалистик диалектика*.

3 Бирор нарсанинг ҳаракати, ривожланиши, тараққиёт жараёни. Тарих диадектикаси. ■ Энди билсам, диалектика факат китобда эмас, модда бор жойнинг ҳаммасида бор экан. П. Қодиров, Уч илдиз. *Мана, сиз билан биз ҳам диалектика қонуниятларига бўйсуниб, катта ҳаёт ийулини босиб ўтдик.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

ДИАЛЕКТОЛОГ Тилнинг лаҗжа ва шеваларини ўрганувчи мутахассис; шевашунос. Ўзбек диалектологлари кейинги ишлари анчагина ишларни амалга ошириши. «ЎТА».

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ [юн. dialektos – шева + logos – билим, тушунча] Тилшуносликнинг ҳалқ лаҗжа ва шеваларини ўрганувчи соҳаси; шевашунослик. Ўзбек тилшунослигининг жуда ёши соҳаси – ўзбек диалектологиаси.. бу соҳанинг юқори босқичи бўлган лингвогеография босқичига ўтди. «ЎТА».

ДИАЛОГ [юн. dialogos < di – икки + logos – сўз; нутқ; тушунча] 1 Икки киши ўртасидаги оғзаки мулоқот, сұхбат.

2 Адабий асарда икки ёки бир неча персонаж ўртасидаги гаплашув, сұхбат. *Драмада драматик ҳаракат ва ҳаракатларнинг очилишида диалоглар.. мухим роль ўйнайди.* «ЎТА».

3 Икки ёки бир неча киши ўртасидаги узлуксиз сұхбат, гаплашув шаклида ёзилган адабий асар.

ДИАЛОГИК Диалог асосига курилган; диалогга оид. *Диалогик репликаларга қараганда монологда гаплар кўпроқ мустақилликка эгадир.* «ЎТА». Оғзаки нутқининг диалогик ҳарактери. «ЎТА».

ДИАМЕТР [юн. diametros – кўндаланг ўлчам] 1 геом. Айлана ёки шарнинг марказидан ўтиб, унинг икки нуқтасини бирлаштирувчи тўғри чизик. *Марказдан ўтувчи ватар диаметр деб аталади.* «Геометрия».

2 Умуман юмалоқ нарсанинг ва тўғарак юзанинг кўндаланг кесувчиси. *Қуёшнинг диаметри 1300 минг километрга яқин.* «Фан ва турмуш». Яшин урган жойнинг диаметри 5 метргача боради. «Фан ва турмуш».

ДИАПАЗОН [юн. dia pason (chordon) – барча (торлар) орқали] 1 мус. Бирор чолгу асбоби ёки ашулачи овозининг энг паст ва энг юқори чегараси орасидаги товушлар мажмуси.

2 кўчма Кўлам, доира, кенглик; нуқтаи назар. *Билим диапазони.* ■ Улар ҳалқ достонларига ижодий ёндашиб, унинг тематик диапазонини кенгайтирилдишар. «ЎТА». Режиссёр актёrlарни танлашда факат уларнинг овоз тембрларига ўтиб орбериб қолмай, психологик диапазонини ҳам ҳисобга олган. Газетадан.

ДИАПОЗИТИВ [диа.. + лот. positivus – мусбат] Проекцион фонарь ёрдамида кўрсатиш учун шаффофф пластинка ёки шишага, плёнкага туширилган рангли ёки оқ-қора фотосурат. *Париж университетининг профессори.. бизга бир даста диапозитивлар кўрсатди.* Газетадан.

ДИАСПОРА [юн. diaspora – тарқалиш; ёйилиш] Зўрлаб, мажбурлаб кўчириш, геноцид хавфи ва б. ижтимоий-тариҳий, диний сабабларга кўра ўз ватанидан бошқа мамлакатда яшовчи этник гуруҳ. *Яхудий диаспораси.*

ДИАТЕЗ [юн. diathesis – мойиллик] тиб. Моддалар алмашинуви жараёнидаги тутма нуқсон туфайли организмнинг у ёки бу касалликка мойил бўлиб қолиши.

ДИАФИЛЬМ [диа.. + ингл. film – парда] Умумий мавзу асосида бирлашган ва кинолентада муайян кетма-кетликда жойлаштирилган оқ-қора ёки рангли фототасвирлар. ..ота-оналар ва колхозчиларнинг ёрдами билан мактабга диафильм аппаратлари ва ленталари сотиб олинди. С. Зуннунова, Олов.

ДИАФРАГМА [юн. diaphragma – тўсиқ] 1 анат. Сутэмизувчиларда ва одамларда кўкрак қафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган, мускул-пайдан иборат парда, тўсиқ. *Қуённинг гавда бўшлигини*

иккига бўлиб турган мускулли парда диафрагма деб аталади. «Зоология».

2 опт. Фотоаппарат ва бошқа оптик асбобларда ёруғлик оқимининг ўтишини камайтирувчи, чекловчи мослама.

ДИАХРОНИК тлш. Диахронияга оид, диахронияга асосланган. Ўзбек халқ шева ва диалектлари ўзбек адабий тили билан ҳам диахроник, ҳам синхроник планда жуда узвий боғлиқдир. «ЎТА».

ДИАХРОНИЯ [диа.. + юн. chronos – вақт, давр] тлш. Айрим тил ҳодисаларининг тарихан ўзгарган ҳолда изчил ривожланиш босқичлари; давр ўтиши билан тилда юз берувчи ўзгаришлар; тил тараққиётини вақт нуқтаи назаридан ўрганиш.

ДИВАН [ф. دیوان – подшо ўтирадиган курси] Ўтириш ва ётиш учун мўлжалланган суюнчиқли, икки четида дастаси ёки ёстиқчаси бўлган юмшоқ мебель. Ҳар куни ишдан келаман-у диванга тапта ташлайман. С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИВЕРСАНТ айн. диверсиячи. Эдгар ўртоқлари билан кўплаб диверсант гурухларни ўйқ қилди.. Газетадан.

ДИВЕРСИЯ [лот. diversio – бошқа томонга тортиш, чалғитиши] Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эта бўлган объектларини бузиш, портлатиш, вайрон қилиш мақсадида чет эл агентлари ёки душман ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган кўпорувчилик ҳаракати. Душманлар очиқдан-очиқ диверсиялар қилишгача бориб етмоқдалар. Газетадан.

ДИВЕРСИЯЧИ Диверсия билан шугулланувчи, кўпорувчи; диверсант.

ДИВЕРСИЯЧИЛИК Диверсия ҳараратлари; кўпорувчилик.

ДИВИДЕНД [лот. dividendum – бўлиниши керак бўлган нарса] Акциядорлик жамияти фойдасидан акция эгаларига уларнинг акциялари миқдорига мувофиқ равишда белгили вақтларда тўланадиган ва уларнинг даромадига айланадиган қисми. Ўйл якунига кўра, ҳар бир пай азоси 66 минг сўмдан дивиденд олади. Газетадан. Ҳиссадорлар эса салкам беш йилдан бери дивиденд нималигини билишмайди. Газетадан.

ДИВИЗИОН [лот. divisio – бўлиш, ажратиш, бўлим] 1 Артиллерияда, отлиқ кўшинларда ва бронетанк қисмларида 2–3 батареядан иборат тактик бўлинма.

2 Ҳарбий-денгиз флотида: бир турдаги бир неча кема ва катерлардан иборат қўшилма.

ДИВИЗИЯ [лот. divisio – бўлиш, бўлим] Баъзи хорижий мамлакатларда бир неча полк ёки батальондан, турли қўшин турларининг қисм ва бўлинмаларидан таркиб топган ҳарбий қўшилма. Танк дивизияси. — Валиевни дағн қилаётгандан, бутун дивизия ўйғлади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Суннат иш билан дивизия штабига келганди. Дивизия кўн қурбонлар берди. А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ДИГАР [ф. دیگر – иккинчи, ўзга, ёт] эск. кт. Бошқа, ўзга: кейинги; бошқача. Жигар – жигар, дигар – дигар. Мақол. — Дунёда гарқ бўлиб ўлгандир ёрим, Ёнбошимда ўйқдир ёри дигарим. «Нурали». Бу дунёда жигаргаям, дигаргаям ишониб бўлмас экан. Н. Кобул, Унтуилган соҳиллар.

Намози дигар айн. намозгар 2.

ДИД [ф. دید – қараш, нигоҳ; кузатиш] 1 Гўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти. Нозик дид. Диид билан кийинмоқ. Диидига тўғри (мос) келмоқ. Ҳар кимнинг диidi бошқа, ҳар гулнинг ҳиди бошқа. Мақол. — Устунлар нақшинкор, бино пештоқларига диид билан ранг берилган эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Ҳовлидаги орассталик ўй эгасининг яхши диид эгаси эканидан далолат эди. «Ёшлик». Ҳалқимизнинг китобга бўлган эҳтиёжи, эстетик диidi ҳам ўсмоқда. «Саодат».

Дидига ўтироқ Маъқул келмоқ. Аёлнинг хушсуханиги назандалиги ҳам, ўй-рўзгор тутиши ҳам Роҳат холанинг дидига ўтириши. Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар.

2 Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. Дидингга диид қўши, Фаросатингга – фаросат. Мақол. — Дунёдан умиди бўлмаган одамда диид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Дидини бермоқ Ўхшаб кетмоқ, ўхшаб кўринмоқ, ўхшамоқ. Ўзи ёш бўлса ҳам, олтмиш яшар чолнинг дидини беради.

ДИДА айн. дийда.

ДИДАКТИЗМ [юн. didaktikos – ибратли; таълим берувчи] пед. Ўгит-насиҳатга эгалик, ибратлилик, насиҳатомузлик. Дидактизм тоялари.

ДИДАКТИК Дидактика мутахассиси, дидактика ўқитувчиси.

ДИДАКТИК 1 Дидактикага оид, дидактика тамойилларига асосланган. Бундай ҳикоятлар маълум маърифий дидактик аҳамиятга эга. «ЎТА». Бобур ғазаллари ва рубоиylари.. унинг дидактик ва фалсафий фикрларининг изҳоридан иборатdir. «ЎТА».

2 кт. Ибрат бўладиган, ўгит-насиҳат берадиган, панд-насиҳат тарзидаги. *Дидактик асар*.

ДИДАКТИКА [юн. didaktikos – ибратли; ўргатувчи, таълим берувчи] Педагогиканинг таълим ва ўқитиш назарияси (мақсади, мазмуни, қонуниятлари ва тамойиллари), умумий метод ва шакллари ҳақидаги бўлими. *Дидактика деганда, умуман, ҳар қандай фандан билим бериш жараёнида таълимнинг ташкилий жиҳатлари тушунилади.* «ЎТА». Навоий каби гигант санъаткорлар ижодида, масалан, дидактикага ҳам китта ўрин берилган. Газетадан.

ДИДБОН [ф. دیدبان – кўзни сақловчи; кузатувчи; хабар берувчи] ҳарб. Баландликдан туриб, чор-атрофни кузатиб, душман хавфидан огоҳлантирувчи одам. ..чўлдан бирон аломат кўринган ҳамон дидбон тезда бошқаларга хабар етказар, дарров хотин-қизларни кўчирармиз. С. Айний, Қуллар. *Хўтепаликда бир дидбон кўринади.* «Ёшлик».

ДИДБОНЛИК Кузатувчилик; дидбон вазифаси. *-Биз, – деди дехқонлардан бири, – наъбат билан чўл этагига чиқиб, душманни кузатиб, дидбонлик қилиб туришимиз керак.* С. Айний, Қуллар.

ДИДЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чамалаб, таҳминлаб кўрмоқ. Эрталаб ўзи дидлаб қўйган баъзи аломатларига дуч келиб, тўғри ўйлни тонди. Ойбек, Қўёш қораймас. Айтгандай, мен бир кишини дидлаган эдим. Лекин тўғри келармикан деб турибман. «Муштум».

ДИДЛИ 1 Гўзалликни, нафосатни ҳис этадиган, ундан эстетик завқ ола билалиган. *Дидли одам. Юксак дидли санъаткор.* — *Юксак дидли, билимдон томошабин мазмунисиз қаҳқаҳадан кўра, мазмунли жилмайишни афзал кўради.* «ЎТА». Нозик табиатли, нозик дидли бу аёл [Мукаррама она] саҳна кийими-мизинг ҳам ижодкори эдилар. «Саодат».

2 Ақл-фаросатли, фаҳмли, идрокли. Ҳамма ёқда дидли, меҳрибон хотиннинг кўли сезилиб турар эди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ДИДЛИК айн. дидли. [Рене] Хушрӯй, мулојим, дидликкина ўигит экан. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ДИДСИЗ Ақл-фаросатсиз; бефаросат; хунук. Дидсиз ўтирган ерини ҳам чангитар. Мақол. — Хотиннинг устида узун, ранги униқкан қора атлас кўйлак бўлиб. қалин лаблари дидсиз бўялган эди. Н. Аминов, Каҳқаҳа. *Фаросатсиз, дидсиз, нодонда кўз доимо кўр, оёқ – шолдир.* Нурбек, Умид йўли.

ДИД-ФАРОСАТ Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дид-фаросати бор аёл.* *Дид-фаросатга эга бўлмоқ.*

ДИЕТА [юн. diaita – яшаш тарзи; овқатланиш тартиби] Бемор ёки соғ одамнинг маълум овқатланиш тартиби; bemornинг белгиланган овқатларнингина истеъмол этиши; парҳез. *Диета сақламоқ.*

ДИЕТИК Диетага, парҳезга оид. *Диетик овқатлар.* *Диетик ошхона.*

ДИЕТИК Диетани, парҳезни сақловчи; буюрилган парҳез овқатларни истеъмол қиливчи, парҳезчи.

ДИЕТОЛОГИЯ [диета + юн. logos – тушунча, таълимот] Тиббиётнинг соғлом кишиларнинг ёки турли хил касалликларда bemорларнинг тўғри, оқилона овқатланиш тартибини ўрганувчи бўлими.

ДИЕТОТЕРАПИЯ [диета + юн. therapeia – парвариш; даволаш] Ҳар хил касалликларни маҳсус танлаб олинган маҳсулотлар билан, муайян тартибга риоя қилган ҳолда даволаш усули.

ДИЁНАТ [а. دینات – дин, эътиқод; диний таълимот, ишониш] 1 Виждон, виждонлилик, инсоф. *Диёнати ўйқ одам.* — *Бой деганда диёнат бўлармиди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. [Жамшид] Бегимқуловга инсоф, унинг хўйжайинига диёнат тилаб, хонадондан чиқди. «Ёшлик». Дунёда диёнат ҳали мавжуддир, ҳали мард ўигитлар яшаб юрибди. А. Орипов, Йиллар армони. Унинг раҳбарлигига барпо этилаётган мустақил ўзбек давлати уч забардаст асосда – диёнат, адолат ва интизом негизида қад кўттармоқда. Газетадан.

Диёнатини ютмоқ Виждонини сотмоқ, виждонизларча иш тутмоқ.

2 Диний қонун-қоидаларга қаттиқ риоя этиш; диндорлик, тақвадорлик. *Бўтам, мўминлар Муҳаммад ўйлидан чиқиб кетяпти.* Хотинларда диёнат қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм. *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш*

чогида кўндаланг келадиган виждан бор, дин бор, диёнат бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ислом дини – бу ота-боболаримизнинг дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унумтайлик. Газетадан.

ДИЁНАТЛИ 1 Вижданли, инсофли; диёнати бор. Пашаҳоннинг иккинчи эри сўққабош, завод ишчиси, топгани бир оиласи тебратишга етадиган диёнатли эркак эди. Д. Нуров, Осмон устуни. Яхшиямки, хоннинг ёнида диёнатли бир одам бор экан, шу киши жонимга ора кирди. С. Сиёев, Аваз.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қила-диган, тақводор. Ҳар қандай хотин билан ҳам иноқ бўлавермаганинг ўзи ўта диёнатли, покдомон эканининг нишонасидир. А. Қаҳҳор, Асарлар. Йўқ, қаиси мусулмон, қаиси диёнатли ота ўз фарзандини, яна бегуноҳ, кўй оғиздан чўп олмайдиган ўғлини “оқ” қилиб, даргоҳидан ҳайдар экан?! К. Яшин, Ҳамза.

ДИЁНАТПЕША [диёнат + пеша] Диёнатни ўзига одат қилиб олган; ақл-идрок, инсоф соҳиби; диёнатли. Токи диёнатпешалардан ақл-идрок ўрганиб, имони бутун бўлиб қайтсин. С. Сиёев, Ёрглик.

ДИЁНАТСИЗ 1 Инсофи йўқ, виж-донсиз, шафқатсиз. Ёнимга келма, инсофсиз, диёнатсиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қил-майдиган; бетавфиқ. Диёнатсиз одам. Шошмай тур, сенларга бир жазо берайки, бошқа сенга ўҳшаган диёнатсизларга ҳам ибрат бўлсин. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДИЁР [а. ۋىءە – уй, маскан; мамлакат; ўлка] 1 Мамлакат, юрт, ўлка. Ҳур диёр. Она диёр. Бектемирга нотанин қандайдир қушлар гала-гала бўлиб, аллақайларга, гўзал, иссиқ диёрларга сафар қиладилар. Ойбек, Куёш қораймас. Диёrimизда бир-бираидан гўзал, оромбахш ва шифобахш масканлар жуда кўп. Газетадан.

2 Яшаш жойи, маскан. Чўпонлар диёрида одамнинг қадри нуҳоятда баланд эканини ҳиротликлар пайқаб ўтиришарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўчма Бирор нарса кўп бўлган, кўп этиштириладиган жой. Тилда достон Фарғона – Ипак нахта диёри. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 кўчма Олам, борлиқ; кучоқ, бағир. У ёшлик чоғиданоқ меҳнат диёрига кирди. Газетадан. Үнинг хаёли сирли, яширин завқлар

диёрига учди. Ойбек, Танланган асарлар. Эҳ, нақадар ахир бепоён Сукунат деб аталган диёр. Р. Парфи, Кўзлар.

5 Диёр (эркаклар исми).

ДИЗАЙН [ингл. design – режа, ният; лойиҳа, чизма, расм] 1 Бадиий фаолият турни – эстетик хусусиятларга эга бўлган нарсалар, саноат буюмларини лойиҳалаш, жойлаштириш, жиҳозлаш; бадиий жиҳатдан лойиҳалаш, ташкил қилиш. Дизайн соҳасидаги мутахассислар махсус олий ўқув юртларида тайёрланади. «ЎзМЭ». Замонавий дизайн.. суратлар – буларнинг ҳаммаси [китобни] ёрқин нашрлардан бирига айлантирган. Газетадан.

2 Шу асосда бажарилган ишларнинг умумий ҳолати, кўриниши. Бино дизайнни. Яна бу ускуналар ўзига хос гўзаллик – дизайн яраттиши билан ҳам эътиборга лойиқ. Газетадан.

ДИЗАЙНЕР Нарса ва объектларни бе-заш, уларга расм чизиш, тасвир тушириш – дизайн билан шугулланувчи шахс; дизайн бўйича мутахассис. Бирор бир ҳинд дизайннерини яқинлаштиргани йўқ. Газетадан.

ДИЗЕЛЛИ Дизель ўрнатилган, дизель кучи билан юрадиган. Дизелли трактор.

ДИЗЕЛЬ [нем. немис ихтирочи инженери Р. Дизель (Diesel) исмидан] Суюқ ёнилғининг оғир турлари (мас., дизель ёнилғиси) билан ишлайдиган ички ёнишлидвигатель. Кечаси билан гушилаб чиққан дизель шовқуни тиниши биланоқ, симёточларда чироқ ўчди. С. Аҳмад, Саҳарларда. Нарёқда қатор турган бешта дизель баравар гуруллади. П. Қодиров, Уч илдиз.

ДИЗЕЛЬ-МОТОР айн. дизель.

ДИЗЕНТЕРИЯ [лат. dis – йўқолиш, ажралиш, бўлинишни билдирувчи префикс + юн. enteron – ичак] тиб. Йўгон ичакнинг ялигланиши ва қон аралаш ич кетишидан иборат оғир юқумли касаллик; ичбуруғ. Дизентерияга қарши кураш. Дизентерия микроблари. Дизентерия – жуда хавфли юқумли касаллик бўлиб, унинг микроблари сувда узоқ вақт сақланади. Газетадан.

ДИЗИЛЛАМОҚ “Диз-диз” товуш чи-қармоқ. Ҳар ёқда турли ҳашарот овозлари визиллайди, дизиллайди. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДИЙДА [ф. دیده – кўз] айн. кўз 1. Боши айланаб, кўзи тинди. Тўшакка беҳол чўзилди. Дийдасини ёш босди. С. Сиёев, Аваз. Юсуф

билин Аҳмадбекнинг дийдаси намланди. «Юсуф ва Аҳмад». Ўнг қўлидаги дастрўмоли билан дийдасини артди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Дийдам устига Бош устига, хуш келибсиз. Сизнинг билан бўлсин энди давроним, Дийдамнинг устига, азиз меҳмонин. «Ширин билан Шакар». Қўйган қадамларинг дийдам устига. «Равшан». **Дийдаси бўш** Қўнгли бўш, раҳмдил; йиғлоқи. Тўғри, биз хотинларнинг дийдамиз бўшироқ бўлади, баъзан ўғи юракни бўшатади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дийдаси юмшамоқ** Қўнгли бўшамоқ, раҳми келмоқ. ...лекин Ҳалил бобонинг дийдаси юмшамади. «Ёшлиқ». **Дийдаси қаттиқ** Қўнгли қаттиқ, бераҳм; кўзига ёш келмайдиган. Мен эркакларнинг дийдаси қаттиқ бўлади, деб эшишар, ўзим ҳам шунга ишонар эдим. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Сен ўзингни етимча қилиб кўрсатмай қўя қол, дийдамиз қаттиқ, ўғлатолмайсан. А. Мухтор, Чинор. **Раҳматли онасининг дийдаси қаттиқ** эмасди. «Ёшлиқ». **Дийдаси қотмоқ** (ёки қотиб қолмоқ) 1) кўравериб кўникиб кетмоқ, кўрқмайдиган бўлиб қолмоқ. Ўшанда ўлимни кўравериб, дийдаси қотиб қолган эканми.. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) йиғлайвериб кўз ёши куриб қолмоқ. Йиғлайвериб, дийдаси қотиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ; 3) меҳрсиз бўлиб қолмоқ, безмоқ. Бундай қош-қовоқ қилиб, ҳадеб эрингнинг жигига тегаверма. **Дийдаси қотиб**, уйидан безийди. С. Нуров, Нарвон. Нури дийда, нуридийда 1) кўз нури; 2) кўчма севикли фарзанд. Она нури дийдаси ва жигар-пораси Норматни жуда соғинганини.. ёзган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қўзичогим, алла, Нури дийдам, алла. «Бойчечак». **Оби дийда, обидийда** Кўз ёши; кўз ёши тўкиш, йиги. Бу гапни каллангдан чиқар, сен меникисан, оби дийдани ўғиштиш! А. Мухтор, Асарлар. Ақисса, обидийда қилиб, падарга жавоб бердимки: ..нима қилсалар, соҳиби ихтиёр ўзларидилар! А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

ДИЙДАГИРЁН [дийда + гирён] Йиғили; йиғлаган, кўз ёши тўккан. **Дийдагирён** бўлмоқ. — Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди. Дийдагирён бўлиб, бағри эзилди. «Ширин билан Шакар». Тарзинг кўриб, менинг кўнглим бузилди, **Дийдагирён** бўлиб, бағрим эзилди. «Маликаи айёр».

ДИЙДИЁ 1 Хотинлар ўртасида ўқиладиган, айтиладиган “дийдиё” радифли шеър ёки шўх лапар тури. -Орадан ярим соат ўтар-ўтмас дийдиё ўқиб, хотинларни ўғлатиб ўтирган дарвишнинг қўлини орқасига боғлаб, иягига елим билан ёпишишириб олган узун соқолини юлиб ташладик, — деди Ҳошимжон. Х. Тўхтабоев, Сариқ, девни миниб. -Э, Салтанат отин, кўчада ҳам дийдиё ўқиб қолибсиз? — деди Башорат. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

2 кўчма Дард-ҳасрат; харҳаша, инжиқлик. Бинафашон ҳамон дийдиё қилмоқда эди. М.М.Дўст, Галатепа қиссаси. Дийдиёси жонимга тегди. **Баъзид** кутаётганим Ёсуман аслида шу эмасми, деб ўйлаб қўяман. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Отамурод** чуқур тин олди: худо берди унга. **Бошланади** энди. **Роса** дийдиёсини айтадиган бўлди. М. Мансуров, Ёмби. **Шербек** онаси ўзини кутаётганини пайқаб кулимсиради: яна ўша эски дийдиё — қачон уйланассанни бошласа керак, деб кўнглидан ўтказди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Куруқ гап, сафсата; ваъз-насиҳат. **Раҳмат**, Эсонбой, дийдиё эшишишга тоқатим ўйқ. Ш. Холмирзаев. Бодом қишида гуллади. Ҳар хил миши-миши, дийдиёларга қулоқ солган ҳам аҳмоқ, бунақа майда гапларни уйга ташиб келган ҳам аҳмоқ. С. Нуров, Нарвон.

ДИЙДИРАМОҚ Совуқ қотиб титрамоқ. Пошиша хола совуқдан дийдираб, тушга яқин қизиникига кириб келди. Д. Нурий, Осмон устуни. **Розия Сатторнинг қўлида** совуқдан дийдираб турган болани кўрди. П. Қодиров, Эрк.

ДИЙДОР [ф. دیدار — ташриф; учрашув; ташқи кўриниш, юз] 1 **Кишининг юзи**, жамоли, руҳсор; башара. Азизхон ҳеч кимнинг Лутфинисо дийдорига тўйиб қарашини истамасди. С. Аҳмад, Уфқ. Саккиз ойдан бери энди кўриб ўтирибман дийдорингизни. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Қўзим ололмайман** гул дийдорингдан, Толган юракларга жон бўлур пайванд. Миртемир, Асарлар.

2 кўчма Узоқ айрилиқ, соғинчдан кейин кўришиш, учрашиш. **Ҳат** — ярим дийдор. **Мақол.** — Айрилиқларни кўравериб зада бўлган юраклар бу кутимаган дийдордан ларзага тушди. «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Меҳрибонлик, ғамхўрлик. **Нима қиласиз** гўдакни ота дийдоридан маҳрум

қилиб. С. Аҳмад, Уфқ. *Дўстлар дийдоридан ортиқ қувонч, фироқидан ортиқроқ ғам ўйқ.* Газетадан.

Бола (ёки гул, мол) баҳона, дийдор ғанимат Бирор нарсани важ қилиб, бирор мақсадни алмалга оширмоқ. *Соддасиз, саркор, соддасиз!* **Бола баҳона, дийдор ғанимат, деган гапни эшишганмисиз?** Уйгун, Асарлар. *Мол баҳона, дийдор ғанимат қилиб, кўришиб олардим.* Р. Файзий. Чўлга баҳор келди. **Дийдор кўришгунча** Яна кўришгунча, хайр (хайрлашув ибораси). *-Дийдор кўришгунча, - деди у секин.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хайр энди, баҳорим, кўришгунча то дийдор.* А. Орипов, Йиллар армони. **Дийдор кўришмоқ** Узоқ айрилиқ, интизорликдан кейин учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Дийдор кўришар кун яқин. Аммо ҳужум қилаёттир дилимга фироқ.* Т. Тўла. *Биз Сўнагул билан неча бор видолашиб, неча бор дийдор кўришдик.* А. Мухтор, Асарлар. *Жўрахоннинг айттаётган ашуласи баҳт ҳақида, муҳаббат ҳақида.. севгилиси билан дийдор кўришиши истаб, соғиниб юрган йигитнинг висол орзулари ҳақида эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Она ёлғиз ўғли билан дийдор кўриша олмади.* Газетадан. **Дийдор кўрсатмоқ** Ўзини намоён қилмоқ; кўриниш бермоқ, кўринмоқ. *Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор ўзинг, Лутфу карам қылдинг кулиб изҳор ўзинг.* Ҳабибий. **Дийдор очмоқ** Юзини очиб кўрсатмоқ. *Тўйлар муборак, э севгили ёр!* **Келдим ўироқдин, оч менга дийдор.** С. Абдулла. **Дийдор – ғанимат!** Бу ўткинчи дунёда тез-тез кўришиб, учрашиб турайлик, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Одам – омонат, дийдор – ғанимат.* Мақол. **Дийдор қўшмоқ** Насиб қилмоқ. *Дийдор қўшиса, қиёматда кўргаймиз.* «Холдорхон». **Дийдори ўчсин (ёки қурсин) қарғ.** Афти қурсин, куриб кетсин. *Қорачироғингни ўчир, дийдори қурсин!* Уйгун, Асарлар. *Таннозхон! Дийдоринг ўчсин сенинг!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Дийдорига зор бўлмоқ** Кимсани кўришга муштоқ бўлмоқ. *Лекин фақат дийдорингга бўлиб зор Тўпланишдик, ҳамма ортиқ бекарор.* Ҳ. Олимжон. **Дийдорига мұяссар этмоқ** (ёки қилмоқ) Дийдор кўрсатмоқ, юз кўрсатмоқ. *Онри ўз дийдорига мұяссар қилган қутлуғ ва шарофатли кун келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дийдорига тўймоқ** Согинган ёки севган кишисини кўриб, васлига тўймоқ,

хумордан чиқмоқ. *У қанча-қанча термилса ҳам, эрининг дийдорига тўя олмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Вой болам-эй, келганингдан бери кўчадан кирмайсан, бундоқ бирпасгина дийдорингга тўйиб гаплашолмайман.* С. Аҳмад, Қадрдан далалар. **Қиёмат дийдор бўлмоқ** Юз кўришмайдиган бўлиб кетмоқ. *Нуралиман, қон ўйглайман зор-зор, Отам қолди ушибу ишдан бехабар.* Шу сабабдан бўлдим қиёмат дийдор. «Зулфизар билан Авазхон».

ДИЙДОРЛАШМОҚ Кўришмоқ, юзмаз юз бўлиб сухбат курмоқ. *Наврӯз кунларида ҳар бир киши.. қариндошларини байрам билан муборакбод этади, дийдорлашишига ҳаракат қилади.* Газетадан. *Аваз чой дамлади. Катта минор тенасидан офтоб кетгунча икки дўст дийдорлашиб ўтирилар.* С. Сиёев, Аваз. Улар шу тариқада бир неча дақиқа дийдорлашишиди. Ҳ. Гулом, Тошкентликлар.

ДИК тасв.с. Юқори томон йўналган ва жуда тез содир бўладиган, бир онли ҳаракат ҳақида. *Бурга дик этиб сакради.* **Бола дик** (этуб) ўрнидан турди. — *Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шанба куни ногиҳоний бир хабар Поччажоновни ётган еридан дик турғизди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар, қиссалар. *Котиба раис кириши билан дик этиб ўрнидан турди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДИКАНГ-ДИКАНГ айн. **дик-дик** [Болалар] Бирпасда диканг-диканг сакраб келиб, қўлларидаги тутам-тутам бойчечакни ўқитувчига тақдим қила бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИКАНГЛАМОҚ Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дик-дик сакраб юрмоқ, иргишламоқ. *Мурод Хўжараҳмоннинг диканглаб кетаётганини завқ билан кузатди-да, кейин ашуласини баланд қўйди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДИКАНГЛАТМОҚ Дикангламоқ фл. орт. н. Қўғирчоқни диканглатиб ўйнатмоқ. — Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглатиб етаклаб борди-да, ҳужжатларини тарих факультетига топшириб келди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДИК-ДИК Дик с. такр. **Дик-дик сакрамоқ.** Дик-дик юрмоқ. — *Ёқутойим худди коптодай дик-дик этиб, эрига яқинлашиди.* С. Анорбоев, Оқсой. Эчким тупроқни чангитганча дик-дик ўйргалайди. «Ёшлик».

ДИКДИККА шв. Диккак. Отга солди дикдикка, Қойил бўлинг эрликка. «Равшан». Курбон ҳам тўриқнинг дикдиккасини тагига солиб, эгарга бош қўйиб, чўғларга хомуш тикилиб ётарди. Ш. Холмирзаев, Қыл кўприк. Дикдиккаси ишакдан, Сачогида зумрадлар. «Ойсулув».

ДИКИЛЛАМОҚ 1 Сакраганнамо, дикдик ҳаракат қилмоқ, дикир-дикир сакраб юрмоқ. Дикиллаб турган улоқ чопқиллаб бориб, елинга ёпишиди. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. Тамилланинг кўрган.. мунчоқ кўзли қўзичоқ унинг олдига дикиллаб чопиб келди. К. Раҳим, Қўнғироқли қўзичоқ.

2 Шошиб-пишиб, ўйноқилаб юрмоқ. Анна Ивановнанинг майда қадам билан дикиллаб орқага қайтишидан унинг бу учрашуведан хурсанд эканлиги кўриниб турарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДИКИЛЛАТМОҚ 1 Дикилламоқ фл. орт.н.

2 Шошилтиromoқ, югуртиromoқ. Эллик-боши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришига ошиқарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИКИР тасв. с. Дик-дик ҳаракат ҳақида.

ДИКИР-ДИКИР Дикир с. такр. Дикир-дикир сакрамоқ. — Юнглари қирқшилиб енгил бўлган қўй-қўзилар дикир-дикир сакрашади. «Шарқ юлдузи». Эрталаб балконга чиқсанг, рўпаронгдаги каштан дараҳтида олмахонлар дикир-дикир ўйнаб юради. С. Сиёев, Отлик аёл. Директорнинг розилигини олган уста бўлса, дикир-дикир ўйнап эди. «Гулдаста».

ДИКИРЛАМОҚ Дикир-дикир ҳаракат қилмоқ, дикилламоқ. Майна эшагини хихлади ва шу заҳотиёқ кетидан Нарзи тога минган эшакнинг дикирлаган йўргаси эшишилди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қумтепаликлар бағрида кўм-кўк, хушхўр ўтларни еб семирган қўй-эчкилар, дикирлаб, чопқилаб, сакрашиб юрган қўзичоқларни, тяя ва ўшларни Жунаидхоннинг навкарлари ҳайдаб, чет эл чегарасига олиб боришиарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДИККАЙМОҚ Тикка кўтарилиб турмоқ, тиккаймоқ. Ҳозир у доим диккайиб турган сочларини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Тўламат мўйловининг ўсиқ қошлари диккайди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қулоғи диккаймоқ 1) қулоғи тик кўтарилимоқ, чимирилмоқ. Кўчадаги шарпани эшишган жийрон қашқанинг қулоқлари

диккайди. С. Нуров, Нарвон. Эшак бўрини кўрган заҳоти, қулоқлари диккайиб қотиб қолган, дами ичига тушиб.. юришга мажоли қолмаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дикқати тортилмоқ; қулоқ солмоқ. Шу вақт ичкаридан хотинларнинг фавқулодда қий-чув товушлари эшишилиб, иккисининг [Хожи ва Ҳасаналининг] ҳам қулоқлари диккайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИККАЙТИРМОҚ Диккаймоқ фл. орт.н. От ҳуркиб, қулоқларини диккайтириб, орқага қочмоқчи бўлди. С. Айний, Эсадаликлар. Таъсирланиб кетганимни Ражаб ака сезибди шекили, мўйловини диккайтириб, кулимсиради. П. Қодиров, Уч илдиз. Қулоғини шунча диккайтирса ҳам, хавфни Дадақўзи эмас, Ҳожимат сезди. А. Мухтор, Асарлар.

ДИККАК От устига ташланадиган безакли, попукли ёпиқ; жул. **Давир**, дикдикка (дирдикка, диккак) сўзлари фақат достонлар тилида учрайди. «ЎТА».

ДИКОНГ-ДИКОНГ шв. айн. диканг-диканг. -Эҳ, маза, маза! — деб Попук севинчидан қўёндай диконг-диконг сакради. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДИКОНГЛАМОҚ шв. айн. дикангламоқ. Ҳожи бува чойни ҳам кутиб ўтирмаӣ, соат саккизларда диконглаб, кўчага чиқиб кетди. Мирмуҳсин. Ювошининг шўхлиги тутса, янги тутғилган бузоқдай, диконглаб сакраб кетади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ДИКРАЙМОҚ Тикка бўлиб турмоқ. Мўмин ака, худди думини бирор босиб олган мушукдай ҳурпайиб, кўзлари чақчайиб, яккам-дуккам мўйлови дикрайиб турарди. О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.

ДИКТАНТ [лат. dictare — ҳадеб гапиравермоқ, такрорламоқ; айтиб туриб ёздиримоқ] Имловий ва пунктуацион қоидаларнинг ўзлаштирилиш даражасини текшириш учун айтиб туриб ёздириладиган ёзма иш. Диктант ўтказмоқ. Диктант олмоқ.

ДИКТАТОР [лат. diktator — қадимги Римда фавқулодда ҳолатларда сайланадиган, чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган шахс] Чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган ҳоким, якка ҳукмдор, ҳокими мутлақ. Кромвель ҳарбий диктатор бўлиб қолди. «Янги тарих». Диктатор Пиночет ҳалқаро суд ҳукмига топширилди. Газетадан.

2 Бирор соҳада, масалада ўз ҳукмини, сўзини ўтказувчи шахс.

ДИКТАТОРЛИК 1 Чекланмаган ҳокимиятга эгалик; диктатор мақомида бўлишлик.

2 Ана шундай хукуқ берувчи лавозим, шароит. *Диктаторлик режими. Диктаторлик даври.*

ДИКТАТУРА [лот. *dictatura* – диктатор увони; чекланмаган ҳокимият] Давлат бошқарувининг нодемократик усуллар билан амалга оширилиши; зўравонлика таянувчи чекланмаган ҳокимият; тоталитар режим. *Фашистик диктатура. Ҳарбий диктатура.*

ДИКТОВКА [лот. *dictare* – айтиб туриб ёздиromoқ]: **диктовка қилмоқ** 1) тингловчи ёзib олиши учун бирор-бир матнни овоз чиқариб айтиб туриш. *Бўлмаса, сиз секинаста диктовка қилинг, мен ёзib олай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) с.т. бирор фикрни ёки хусусий фикрни амалга оширишга мажбурлаш. *Менга диктовка қилинг, нима қилишини ўзим биламан.*

ДИКТОВКАЧИ Бирор матнни ўзгаларнинг ёзib олиши учун ёддан айтубчи ёки ўкувчи шахс. *Йигит бутун вужуди билан ишга берилиб кетди.* Бунда унга диктовкачи қиз Раҳимахон айниқса кўмакдош бўлди. Газетадан.

ДИКТОР [лот. *dictor* – сўзловчи, гапи-рувчи] Радио ёки телевизор орқали узатиладиган тайёр матнларни микрофон олдида ёки телекамера қаршисида ўқиб эшилтирувчи ходим; сухандон. *Радиоузел диктори.* *Диктор бўлиб ишламоқ.* — *Диктор ғалаба тўғрисидаги хабарни қайта-қайта тақрорлаяни.* Т. Ашуроев, Оқ от. *Радиодан таниши дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Талантли дикторимиз Қодир Махсумов айниқса лирик шеврларни ўқигандан, киши қалби тўлқинланаб кетади.* Газетадан.

ДИКТОФОН [лот. *dictare* – айтиб турмоқ + юн. *phone* – товуш, овоз] Оғзаки нутқ, куй ва товушларни ёзib олиб, қайта эшилтирадиган кўл аппарати. *Тошкентдаги “Тез ёрдам” клиникасида магнитофон, диктофон хизматларидан фойдаланиш йўлга қўйилди.* Газетадан.

ДИКЦИЯ [лот. *dictio* – талаффуз қилиш] Нутқ, кўшиқ ва декламацияда сўз, бўғин ва товушларни талаффуз этишининг аниқлик даражаси. *Унинг дикцияси яхши.* — *Юмористик образ яратишда ижрочилар мимика, диалог, дикция, грим, костюм, бута-*

фория каби театр элементларидан усталик билан фойдаланадилар. М. Қодиров, Ҳалқ рақслари ҳақида.

ДИЛ [ф. *Да* – юрак; қалб, кўнгил] 1 айн. **юрак 1.** *Дил уриши. Дил ўйноги. Содда сири – тилида, Писмиқ сақлар дилида.* Мақол. — *Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Дилим бақувват, қўлим юмуш қидиради.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кўчма Кишининг ички руҳий дунёси, ички ҳис-туйгуларининг маркази, рамзи; кўнгил, қалб. *Муҳаббат – дил меваси.* Мақол. *Дилда бўлса, тилга келади.* Мақол. — *Киши дилини, киши хушини олиб қўядиган куй.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Азизхоннинг бу гандан дили ёришиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Дил боғламоқ Кўнгил қўймоқ, дўстлашмоқ, яқинлашмоқ. *Савлатига боқма, ким номард экан, дил бўғлама.* Ҳабибий, Девон. **Дил мулки** (ёки кишвари, уйи) Кишининг ички дунёси, бутун вужуди; кўнгил тўри. *Дил мулкида сенсан меҳри хөварим.* Ҳабибий, Девон. *Суҳбати ҳикматга бой, дил кишварин обод этар.* Ҳабибий, Девон. **Дил овламоқ** айн. *кўнгил овламоқ* қ. **кўнгил.** *Дил оғримоқ* Ҳафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Дил оғримоқ – дўст эмас.* Мақол. — *Бир-икки киши Карим отанинг дилини оғримоқ.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Дил чигили** (ёки губори) Юракдаги орзу-армон, ийғилиб қолган дард; дилхиралиқ. *Дил чигили ёзилсин, деб токқайчи олиб, гулзорга кирдим.* Газетадан. *Ширин суҳбат билан дилларнинг губорини совурамиз.* Ойбек, Навоий. **Дил яраси** Кўнгилдаги ғам-алам, алам-аччиқ. *Бош яраси тузалса ҳам, дил яраси тузалмас.* Мақол. *Қозон қораси кетар, дил яраси кетмас.* Мақол. **Дил қуввати** Кишининг руҳини кўтарувчи, кишига мадад, дадиллик берувчи нарса. *Дилминг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **Дилдан Жону** дил билан, самимий, чин кўнгилдан. *Мен сизни дилдан севаман.* *Бизга ёзган хатида дилдан салом айтибди.* *Дилдан табрик этмоқ.* Дили бузилмоқ (ёки вайрон бўлмоқ) айн. *кўнгли бузилмоқ* қ. **кўнгил 1.** Дили оқ Кўнглида кири йўқ, оқкўнгил, софдил. *Онанинг кўкраги биттас булоқдир.* Дили оқ бўлгандан сути ҳам оқдир. Ё. Мирзо. **Дили оғримоқ** айн. *кўнгли оғримоқ* қ. **кўнгил.** **Дили сиёҳ** Кўнгли ранжиган, ниҳоятда хафа. Тонгдан бери дилим

сиёҳ: ёмон туш кўрдим. Ойбек, Қуёш қораймас. **Дили хуфтон** (ёки қоронги, вайрон) Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди, ниҳоятда хафа. Кечагина дили хуфтон эди. Т. Малик, Қалдиргоч. **Дили вайрон** бўлиб, зорзор ўйғлагиси келди. П. Турсун, Үқитувчи. **Фақат** Дилдорнинг дили қоронги, либоси қора эди. С. Аҳмад, Уфқ. **Дили қон** Юраги фамгуссага тўлган; руҳан эзилган. **Мана шу дили қон**, юзи заъфарон ҳалқ чехрасидаги бир ониш шодлилк Кўдратни ўзининг ёниқ, илиқ бағрига тортарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Гуломжон** ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Дили қора** (ёки кир) Кўнгли қора, нияти, мақсади бузук. **Дили қора** – тили қора. **Мақол**. *Ғийбатчининг дили кир, Fap-ўғрининг тили бир*. Мақол. **Дили ғаш** айн. **кўнгли ғаш** қ. **кўнгил**.

З кўчма Кўнгилдаги нарса (тилак, мақсад, ният, ўй, фикр ва ш. к.). **Дили тўғрининг йўли тўғри**. Мақол. **Қўли қингирнинг дили қингир**. Мақол. Чўпон дил қўлса, тақадан сут олар. Мақол. — **Дили яқин** кишилар бир-бирининг кўнглидагини дарров топади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *От ҳам эгасининг дилини билгандай, битта-битта қадам ташлаб, сувлигини шиқирлатиб борар эди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Аҳли дил 1) дин. тасаввуф кишиси, суфий; 2) ҳасраткаш, кимсанинг ҳасратига шерик бўла олувчи киши; 3) бирорвнинг дилидагини тушуна олувчи, сұхбатдош мақсадини яхши англовчи киши. *Бу замонда шеър тинглайдиган аҳли дил қолмабди*. С. Сиёев, Ёруғлик. **Аҳли дилларга нозу** фироқ ярашмас. С. Сиёев, Ёруғлик. **Дил розини айтмоқ** (ёки изҳор этмоқ) Кўнгил (қалб)даги истакларини изҳор қилмоқ. *Раиса эри билан орани очиқ қилиб қайтган ўиллари.. турмуш қурайлик, деб дил розини айтган эркаклар бўлди*. М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Нуқсонингни айтган дўстга дил розини изҳор этсанг арзийди*. Газетадан. **Дилга тугмоқ** Кўнгилда, ичда, юракда сақламоқ, ичга солмоқ. *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бирорга ёруғ, бирорга қоронги. Аммо ҳар нарсани ўйлаб, дилингга тугма, хафақон бўлиб қоласан*. Ойбек, Танланган асарлар. ..*бир сирни дилингга туг. Уч-тўрт кун ичидагараги чиқиб қолади*. Ойбек, Танланган асарлар. **Дилни ёрмоқ** Фикру ўйларини

ўртоқлашмоқ, сирларини айтмоқ. *Бугун боқсан, сен дилингни ёрасан, Неча вақтдан буйтиб сен оворасан*. «Эрали ва Шерали». **Рамзи дил** Кўнгил ишораси, кўнгилдаги муддао. Ҳали ҳам кўнгли аро борми деб ишқим асари, **Рамзи дил олмоқ** учун билгани мастан келадур. Ҳамза. **Шарҳи дил қ. шарҳ**. Қулфи дил қ. қулф. Қулфи дили очилмоқ қ. қулф.

4 кўчма Кишининг хотири, эс, ёд, хаёл; кўнгил. *Тўртни ёзамиз, икки дилда. Дилимга бир гап келди. У гапларни дилимдан чиқариб юборганиман*. — [Гуломжон] Қизининг ўзини ҳам бир кўриб, суратини дилига чизиб олган эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Бизларга, истасанг – шу, истамасанг – катта кўча, дейди. Тилида айтмаса ҳам, дилида айтади*. Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз дилида Мутриб билан келишмади*. С. Сиёев, Аваз.

ДИЛАБГОР айн. **дилафгор**. Янгилек бор, деб бир ниманинг исини чиқардинг-у, мани дилабгор қилиб кетдинг. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Жангчилар**, *Саша ўлиб, дилабгор бўлиб, взводга қайтганида, тонг ёриша бошлигаган эди*. Т. Рустамов, Манту жасорат.

ДИЛАФГОР [ф. دل‌افگار – дили яраланган, вайрон бўлган] эск. кт. *Фам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб, дили вайрон бўлган; кўнгли бузилган, дилпора. Ҳа, бурчакдаги кичкина стол ортида мунис ва дилафгор ҳамхонаси Maҳзуна ўтиради*. Х. Темиров, Хиёбондаги одам. [Пирназар полвон] ..*дилафгор кўнглини кўтариадиган, ҳамиша яхши ишнинг бошида турадиган одатини ташлади*. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. *Ўйламасму қайда қолди деб дилафгорим хануз. Ҳабибий, Девон*.

ДИЛАФГОРЛИК Қайгудан кўнгли вайрон бўлганлик. *Бор дилозорлик сенга-ю, Бор дилафгорлик менга*. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДИЛАФЗО [ф. دل‌افزار – кўнгилни кўтариувчи, юракни тетик қилувчи] Кўнгилни кўтариувчи; шодлантирувчи. *Худо ҳаққи, дилафзо, сўнгги тонг бу, Муҳаммадга аянчили сўнгги жсанг бу*. Т. Тўла, Асарлар.

ДИЛАФКОР айн. **дилафгор**. Нечунким, марҳамат бўлсин неча мендек дилафкора. Увайсий, Кўнгил гулзори.

ДИЛАФРЎЗ [ф. دل‌افروز – кўнгилни шодлантирувчи] 1 поэт. Кўнгилга қувонч баҳш этувчи, дилни ёритувчи, қувонтирувчи. *Мунаввар ва дилафрўз баҳор келди. «Саодат»*. Мен висол богининг бўлдим меҳмони, қалъага

чўкканда дилафрўз оқшом. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

2 Дилафрўз (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАНД [ф. دلپند – дилни тортувчи, кўнгилни бօғловчи; азиз] 1 Кўнгли бировга бօғланган, мафтун бўлиб қолган. Азал-абад ҳамдаммиз, азал-абад дилбандмиз, Салом келтирдик сенга Сирдарё бўйларидан. А. Орипов, Йиллар армони. Фунча бошин эгмоқ бўлар гоҳ шамол, Осон енгилмайди замин дилбанди. Г. Жўраева, Иқбол.

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, мафтун этувчи. Бу қўшиқлар умрга пайванд, Нақадар шод, ёқимли, дилбанд. Х. Расул. Тожикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Шайхзода.

3 кўчма Суюкли бола, азиз фарзанд. Фарзандинг – дилбандинг. Мақол. ■ Мушфик она кўз олдида Ўсиб борар дилбанди. Минг хил ният хаёлида: Ким бўларкин фарзанди? Э. Раҳимов. Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди. «Ҳасанхон».

ДИЛБАР [ф. دلبر – дилни тортувчи, жалб этувчи, ёқимли] 1 Дилни мафтун этадиган, ўзига тортадиган, ёқимли, дилрабо. Дилбар манзара. Дилбар боғлар. ■ Бу ерда табиат сахий ва дилбар, Хоҳла – нур, хоҳласанг – таҳтдир соя жои. М. Эгамбердиева, Гулбарг. Яхшиям боқийдир дилбар шеърият, Самандар мисоли ўлим билмас жон. А. Орипов, Йиллар армони.

2 от Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. Қўлларимдан тут ўзинг, дилбар, Ойдин ўйға етакла мени.. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Баҳорда очилган бօғнинг гулисан, Сен ҳам бир дилбандинг жони-дилисан. «Маликаи айёр».

3 сфт. Кўркамлиги, одоби ва назокати билан эс-хушни оладиган, чиройли. Дилбар ўигит. ■ Энг дилбар одамни сўрдилар мендан, Менинг отам дедим, отам, албатта! Т. Тўла, Асарлар. Унақа [Раҳимахондек] дилбар жувон энди қаёқда! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 Дилбар (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАРЛИК Гўзаллик ва мафтункорлик хусусиятига эгалик; нафосатлилик. Саҳнага чиқадиган артистда ўзига хос дилбарлик бўлиши керак. Газетадан. Сабдула Сиёвнинг қисса ва ҳикоялари.. тилининг ўқтам ва дилбарлиги билан эътиборлидир. Газетадан.

ДИЛБАСТА [ф. دلبسته – дили бօғланган, ошиқ] Ишқ дардига мубтало бўлган, ошиқ; мафтун. Ҳар кимсага кўп лутфу карам

айладинг, аммо Дилбаста Ҳабибийга нечук ноз қилурсан? Ҳабибий, Девон.

ДИЛГИР [ф. دلگیر – нохуш, хафа, маҳзун; жаҳли чиққан] 1 Кўнгли гаш, кўнгли олингган, юраги сиқилган. Абдусалом дилгир бўлиб, отасини кутуб ўтирган эди. С. Сиёев, Аваз. Лекин мезбоннинг дилгир кайфияти уларнинг очилиб-сочилиб ўтиришига монелик қиласади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Дилгир дилни шод этиши, ноҳақ ишқилганни суюш, тұхматга учрагани ҳимоя қилиши – марднинг иши. Газетадан.

2 Юрагини олдириб қўйган, кўрқиб қолган. Ўша даҳшатли воқеадан кейин у жуда дилгир бўлиб қолган.

ДИЛГИРЛИК 1 Хафа, ғамгин кишининг кайфияти; кўнгли гашлик; ғамгинлик. [Султонмурод] Бугун ҳам эрталабдан бери дилгирликдан ўзини овутши учун бир неча марта китобларга мурожаат этди. Ойбек, Навоий. Комил кулимсиради, дилгирлиги бир оз тарқалди. «Ёшлик».

ДИЛДИРАМОҚ Совуқдан қалтирамоқ, титрамоқ. Оч, дилдираб қолган Умид иссиққина танчада ўтириб, танига қайта жон кирди. Мирмуҳсин, Умид. Бурчакда ўша ногирон хўтиқча заҳ ва совуқдан бошини солинтириб, дилдираб турарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Оппоқ қор.. Қош қорайганда, юпун кийинган одамлар қунашиб, дилдирашиб, чойхонага томон кела бошлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДИЛДОР [ф. دلدار – жасур, кўрқмас; севгили, севикили киши] 1 Гўзал ёр, маъшуқа, севгили. Ғуломжон.. тўймаган кўзлари билан дилдорига тикилиб: «Хайр, яхши қолинг», – деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Неча вақтдан бери ҳайрон бўлибман, Ажойиб дилдора дучор бўлибман. «Қўшиқлар». Ўласам, гулчехра дилдоримга дилдор ўҳшамас, Лоларанг руҳсорига ҳар лоларуҳсор ўҳшамас. Ҳабибий, Девон.

2 сфт. Дилни ўзига тортувчи, кўнгилга хуш ёқадиган; ёқимли, меҳрибон. Мунча ҳам меҳмоннавозу дилкашу дилдор экан.. Ҳабибий, Девон. Орзуманд кўнглимнинг шўх дилдори сен, Севги салтанатин шуълакори сен. Миртемир, Асарлар.

3 Дилдор (хотин-қизлар исми).

ДИЛДОРЛИК 1 Дилни тортувчанлик, ошиқлик; ёқимлилик.

2 Меҳрибонлик, дилнавозлик. Ўз чодирида нимадир ёзиб ўтирган чол дилдорлик

билин [Арслонқулни] қаршилади. Ойбек, Навоий. Ҳа, мени бу ҳатарли йўлдан қайтарган хотиним, унинг дилдорлиги, вафсадоқати бўлди. Газетадан.

ДИЛДОШ Сиру асрорларини яширмасдан ўзаро ўртоқлашувчи шахс, сирдош, ишончли сұхбатдош. *Дўстинг билан дилдош бўл. Қилар ишида қўлдош бўл. Мақол. — Ўқишига кетган кунимдан бошлибоқ сенингдек дилдош, суняниқ ахтардим.* «Ёшлик».

ДИЛЕММА [ди.. + юн. lemma — асос, далил бўла оладиган ҳукм] Бир-бирига зид бўлган икки номақбул имкониятдан бирини танлашга мажбур бўлиш.

ДИЛЕР [ингл. dealer — биржа даллоли] 1 Товарлар (маҳсулот) олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблаги ҳисобидан ҳаракат қилувчи жисмоний шахс ёки фирма.

2 Қимматбаҳо қоғозлар, валюталар, қимматбаҳо металлар олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблаги ҳисобидан ҳаракат қилувчи фонд биржаси аъзоси, жисмоний ёки юридик шахс.

ДИЛЕРЛИК Дилер касби, вазифасида бўлишлик, шу иш билан шуғулланиш. *Товар ресурсларини тақсимлашнинг биржаси тизимини вужудга келтириш кўплаб тадбиркорлик бўғинлари — брокерлик ва дилерлик идоралари.. пайдо бўлишига олиб келди.* Газетадан.

ДИЛЖАМ [дил + a. جم — тўпланиш, бирлашиш] фольк. Кўнгли жойига тушган, хотиржам, осоишишта. *Ана энди кўнгли дилжам бўлиб, Ёвмит элига Гўрўғлибек уч кун тўйтомуша бериб, ўз ишида бўлди.* «Юнус пари». Олиб келиб, дорга тортиб ўлдириб, Кўнглумни дилжам қилинглар. «Юсуф ва Аҳмад».

ДИЛ-ЖИГАР : дил-жигаридан урмоқ айн. жигаридан (ёки юрагидан) урмоқ қ. урмоқ.

ДИЛ-ЖОН, дилу жон кам. қўлл. айн. жон-дил. Сен менинг дилу жонимсан. Жўхори — чорванинг дилу жони. — [Хожи она бойга:] Хонзода.. сени дилу жонидан яхши кўрар экан. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДИЛИЖОН [фр. diligence] Транспорт тараққий этмаган вақтларда почтани, йўловчилар ва уларнинг юкларини мунтазам ташиш учун хизмат қилган тўрт фиддиракли катта соябон арава.

ДИЛИКАПТАР [ф. دلکش — каптар юраги] Узумнинг кечпишар, хўраки нави. Куз

кунлари. Ишкомларда ҳусайн, дилкаптар, кишиши, шивирғониларнинг боши ерга тегай деб энгашган. С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради.

ДИЛКАШ [ф. دلکش — дилни тортувчи, мафтункор, жозибали] 1 Кишини ўзига тортувчи, сұхбатлашса завқ, лаззат оладиган; суюкли. Дилкаш қиз. *Дилкаш йигит.* — Ростини айтганда, шундай дилкаш йигитга чиндан тога бўлиши кўнглум тилаган эди. Н. Норматов, Исмоил тога тарозиси. Бобо анча дилкаш, сұхбати ширин ва ўтган замонларни эслаб гапириши ёқтиарди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Кишининг баҳридилини очадиган, дил баҳра оладиган. *Шу дилкаш дамларда мен яйраб, Лаззатга ғарқ бўлиб кетаман.* Ҳ. Олимжон.

ДИЛКАШЛИК Кишини ўзига жалб қилишлик, самимилик; очик кўнгиллик. *Дилкашлик қилмоқ.* — [Йигитнинг] Дилкашилиг Шербекка ёқиб тушди. С. Анорбоев, Оқсой. Дилкашлик қиладиган Ҳафизасиз каттакон ҳовлида “шоми гарифон” қилиб, кампир бувининг бир ўзи шумшайиб ўтириди. Мирмуҳсин, Умид.

ДИЛКУШО [ф. دلکشا — кўнгилни очувчи] кт. Баҳридилини очадиган, кўнгилни хушнуд қиласидиган; оромбахш. *Бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гармсеплар ўрнига дилкушо шабадалар эсади.* Ойбек, О.в.шабадалар. Сенингдек дилкушо жонон топилмас. Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗ [ф. دلنوار — дилни, кўнгилни эркаловчи] кт. 1 сфт. Кўнгилни овловчи, кўнгилни хушнуд этувчи; марҳаматли, ёқимли. *Мулоим, дилнавоз садолар унинг йўлчининг* бутун томирларидан ҳордигини сугургандай бўлди. Ойбек, Таъланган асарлар. Иқлими дилнавоз, бойликлари беқиёс.. бизнинг бу серкүёш ўлқамизда олтин куз барқ урмоқда. Уйгун.

2 Дилкаш ёр, маъшуқа. Менинг дилнавозим, нигорим келур. Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗЛИК Кўнгилни хушнуд этишлик; меҳрибонлик.

ДИЛОВАР [ф. دلوار — юракли, мард, жасур, қаҳрамон] 1 Юракли, қўрқмас, жасур, ботир. Замину замонда ўзингсан голиб, Эй, менинг диловар, оловқалб укам. А. Орипов, Йиллар армони. Бирга борар моҳи анвар, Қаватинда диловарлар. «Гулшанбоғ».

2 Диловар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ДИЛОVARЛИК Диловар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қаҳрамонлик, ботирлик. **Диловарлик** кўрсатмоқ. **Диловарлик жанги.**

ДИЛОЗОР [ф. دلزار – дилга озор, ранжетказувчи, дилни яраловчи] 1 **Кишининг дилига озор берувчи, кишини ранжитувчи, муомаласи совуқ, ситамгар. Дилозор одам. Дилозордан худо безор. Мақол. Кимки бўлса дилозор, Ундан элу юрт безор. Мақол.** ■ *Raisaka, унақа дилозор бўлманг*, С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 **Юракни эзувчи, оғир, машаққатли. Уларни ночор, дилозор қора кунлари мажбур қиларди!** М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛОЗОРЛИК 1 Дилозорга хос хатти-ҳаракат; дилозор бўлишлик. **Энди қарид бораётиман, бор умрим синоҳилик қиласман деб, дилозорлик билан ўтди.** «Нурали».

2 **Кишининг дилига озор етказиш, одамини ранжитиши. Дилозорлик қилмоқ.** ■ *Дилбар бу гапларнинг ноўрин ва дилозорлик эканини била туриб гапирав эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДИЛОРО [ф. دلار – дилга оро берувчи, кўнгилни безовчи] 1 **км.** Кўнгилга хуш ёқувчи, кишини мафтун этувчи; дилрабо. **Тожикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишилоқ. Дараҳтзори кўм-кўк, дилоро, Аталаракан у “Баланд қишилоқ”.** Шайхзода.

2 **Дилоро (хотин-қизлар исми).**

ДИЛОРОМ [ф. دلارم – дилга ором, роҳат бағишловчи] 1 **сфт.** Дилга осоиишталик бағишловчи, кўнгилга ором берувчи; оромбахш, роҳатбахш. **Навниҳоллар, кўм-кўк япроқлар.. Яшинади-да, бўлди дилором.** Х. Расул.

2 **от** Шириңсўз ва меҳрибон ёр; маҳуба, маъшуқа. **[Мулларўзи.] Келмайсизми, эй дилором!** **Юрак беором бўлди-ку!** Ҳамза, Майсаранинг иши. **Тўйиб шимирса ёрим, Ёзилади хуморим, Чечак очар гулзорим, Кўрсам дилоромимни.** Ё. Мирзо.

3 **Дилором (хотин-қизлар исми).**

ДИЛПАЗИР [ф. دلپذير – кўнгилга мақбул келган, дилтортар] **км.** Кўнгилга маъкул тушувчи, кўнгилга ёқадиган, ёқимли; дилрабо. **Шайх найда дилпазир бир мақомни гоят гўзал чалибди.** Ойбек, Навоий. **-Меҳмонлар кўп мулойим, дилпазир кишилар экан, – деди Абдулла.** Й. Шамшаров, Биз тўқай-бузарлармиз.

ДИЛПАРВАР [ф. دلپاروار – дил тарбиячиси, фамхўри] **кам. қўлл.** Кўнгилни хушловчи, кўнгилга далда, таскин берувчи. **Дилимда тўхтамас фам, Меҳрибон дилпарварим бордир.** Ҳабибий, Девон.

ДИЛПИСАНД [ф. دلپسند – дилга маъкул тушувчи, ёқувчи] **кам. қўлл.** Кўнгилга маъкул тушувчи, кўнгилга ўтирувчи, ёқувчи. **Ҳаётбахш қўшиқдек бўлди дилписанд Одоб расмидаги ноз, ишваларинг.** Х. Расул, Бахт нашъаси.

ДИЛПОРА [ф. دلپاره – дили, қалби парчаланган] **Фам-қайғу, ҳасрат чекиб, кўнгли пора, вайрон бўлган; дилафгор.** **-У дилпорани икки оғиз сўз билан хурсанд қил, – деди Ҳожи хола Тўтиқизга.** М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛРАБО [ф. دلربا – қалбни жалб этувчи, дилтортар, мафтункор] 1 **сфт.** Кўнгилни мафтун этадиган, кишини ўзига тортадиган; ёқимли. **Дилрабо куён. Дилрабо манзара.** ■ **Ватан! Нақадар.. дилдор ва дилрабо, жозибали ва ёқимли эшишилади бу сўз!** Газетадан. **Овоз шу қадар тиник, дилрабо эдики, Муқаддам ҳаяжондан энтиқиб кетганини сезди.** Ү. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Эй, сиз, тоғлар, дилрабо тоғлар, Ёш қалбимни мафтун этгансиз.** А. Орипов, Йиллар армони.

2 **от** Гўзал ёр, маъшуқа, маҳуба. **Э дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим согиниб.** Ҳамза. **Кетдим бериб кўнгил у дилрабога вафо билан, Тўлдириди-кетди кўнглимини ишқий наво билан.** М. Бобоев.

3 **Дилрабо (хотин-қизлар исми).**

ДИЛРАБОЛИК Кўркамлик, мафтункорлик; таннозлик. **[Сув] Қанча-қанча ерларга бебаҳо нафосат ёяди, чўлларга жон, боғларга дилраболик бағишилайди энди.** Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Ноз этиб, Ҳабибийнинг ишқин имтиҳон айлаб, Расми дилраболикда янги бир шиор этдинг.** Ҳабибий, Девон.

ДИЛРОЗ [ф. دلرزو – кўнгил, юрак сири] **км.** Юрак сири, кўнгилдаги ҳасрат ёки тилак, истак, орзу. **Дилроз айтмоқ.** ■ **Ғуломжон тоғда бўзлаб, дилрозини сўзлаб ётган ойдин кечада баҳтнинг шу қадар яқин эканлигини билибмиди?** М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Улар [Ўғилой ва Ҳаётжон] бир-бirlарига қизиқиб қарап, лекин дилрозларини изҳор қилишга ботинолмас эдилар.** М. Осим, Карвон йўлларида.

ДИЛСИЁХ [ф. دلسيه – қора юрак, ёмон нияти] 1 **Бирорга яхшиликни раво**

кўрмовчи, ичи қора, баҳил. Уларни боғчадан қувиб борамиз, Даф бўлсин дилсиёҳ, баҳил, ғаламис. «Муштум».

2 Ичи қора одамдан жабр кўрган, кўнгли қолган, ранжиган. Ҳа, танисаям, танимаганга соляпти ўзини, дедим-да, дилсиёҳ бўлиб, қайтиб кетдим. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛСИЁҲЛИК Бироннинг ноҳақ, ноўрин ҳаракати, сўзидан қаттиқ ранжишлик ёки ана шундай ҳаракат билан биронни ранжитишлик; хафагарчилик. -Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тагин орага бирон дилсиёҳлик тушмасин, — деди Лаъли ердан кўзини узмай. Д. Нурий, Осмон устуни. *Устма-уст юз берган дилсиёҳликлар Муҳаммад Шарифнинг юрагини зада қилиб қўйди.* К. Мирзо, Олам гўзал. Уйдаги дилсиёҳлик каттаю кичикнинг, айниқса бундай ҳолатга кўникмаган Шавкатнинг вуҷудини сирқиратарди. К. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ДИЛСЎЗ [ф. دلسوْز — юракни, қалбни ёндирувчи; жонкуяр] кт. Дилни куйдирадиган, ўтқир, тавсирли; жонни олувчи. *Номаи дилсўз.* Ошиқи дилсўз. — Чиқарди жонидин бир оҳи дилсўз, Қиёмат бўлди гўёки ўшал рӯз. «Тоҳир ва Зуҳра». Ошиқ бир номаи дилсўз юборибдири. «Муштум». Яшин уриб кетган дараҳтдек тўниб, Пойёнсиз бўшлиққа қарайман дилсўз. Р. Парфи, Кўзлар.

ДИЛСЎЗЛИК 1 Дилни ўрташлик, ўта тавсирчанлик, мафтункорлик.

2 Юракдан берилганлик; ачинганлик, жонкуярлик. Қамбарали Мирҳомидхўжасининг сўзига жон-дили билан қулоқ солар экан.. Мирҳомидхўжага дилсўзлик важҳидан чуқур уғ тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДИЛТАНГ [ф. دلتنگ — юраги тор, сиқилган] 1 Юраги сиқилган, фоят хафа, ғамгин; маъюс. Шу кунларда шоҳ жуда дилтанг эди. «Баҳром ва Гуландом». Жўнар бўлдим мен бундан дилтанг, Йўлларимга қараб қолдинг сен. А. Орипов, Йиллар армони. Гоҳи мағрур, гоҳи дилтанг, Гоҳи ҳазин, гоҳи тумтароқ. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Юраги тор, тажанг; паришон. Дилтанг одам. — Эломонов дилтанг қўл сиқиб қўя қолди. М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. Қўлимни боғла, майли, бўлма дилтанг! Элимни ёқма-ю, элтиб мени ёқ! С. Абдулла, Асарлар. Шунақа дилтанг пайтда Ҳолқўзининг келгани унга булат орасидан чиқкан офтобдек туюлди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДИЛТАНГЛИК 1 Юраги сиқилган, ранжиган ҳолат; хафалик; тажанглик. Даврон дилтанглик билан бир неча бор у ёқдан-бу ёққа юрди. Н. Қиличев, Чифириқ. Хотиним сал ҳавотирланиб, эрим шоирмас, ёзувчи, деб эътиroz билдирган экан, врач куёвим дилтанглик билан қўл силтабди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Паришонлик; маъюслик, хафагарчилик. Салиманинг сал ёришганидан кўнгли маскин топса ҳам, бари бир, зимдан сезилиб турган дилтанглигини билолмайди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИЛТОРТАР 1 Кўнгилга хуш келадиган; кўнгилга яқин; дилни ўзига тортадиган, мафтункор, дилкаш. Дилтортар дўст. — Чол дилтортар кишиси олдида ечили. Й. Шамшаров, Пахтақайнар. Чойдан сўнг икки дўст икки-уч дилтортар улфат билан тоққа чиқиб кетишга қарор қилдилар. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Кишига ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. Муқимиини кўрганлар кам бўлса ҳам.. унинг оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар газалларидан.. танийдиганлар кўп. М. Исмоилий, Фарона т.о.

ДИЛФИГОР [ф. دل‌فگار — қалби, кўнгли яраланган] кт. айн. дилафгор. Ҳажр дого дардманду дилфигор айлар мени. Нодира. Ўтса ойлар ҳам, Муқимий, дилфигорим бор эди! Муқимий.

ДИЛХАСТА [ф. دلخست — юраги пора; дилпора; кўнгли қолган] 1 Юраги касал, қалби парчаланган. Киши ҳар куни шудринг кўтарилимасдан гул теришни тарк этмаса, асло дилхаста бўлмайди, ўпка касалига ўйлиқмайди. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 кўчма Юраги пора бўлган, эзилган; ниҳоятда хафа. Шу тўрт девор ичида қон ютиб, беҳад заҳмат чеккан дилхаста синглингизга лоақал сиз шафқат қилингиз. Ойбек, Улуг йўл. Заррае андиша қил, увол эмасму, эй пари, Бир гарид дилхастага бермоқ эсанг мунча азоб. Ҳамза, Асарлар. Таъсир айламас, дилхаста Ниҳон, қилғонинг била минг оҳу фигон. Газетадан.

ДИЛХАСТАЛИК 1 Қалби шикасталик, юраги касаллик.

2 кўчма Юраги эзилганлик, маъюслик, хафалик. ..дилхасталик пайтида Ҷам унга [Ҳабибага] меҳр ва ёрдам қўлини ҷўзди. Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ДИЛХИРАЛИК [дил + хирилик] Кўнгил совиши; хафачилик, араз. Икки кунлик дилхираликтан сўнг улар яна ярашиши. Мирмуҳсин, Умид. *Маликанинг муҳаббати эрига фақат дилхиралик келтириарди*. Э. Усмонов, Ёлқин. *Орадаги дилхиралик учди-кетди*. М.М.Дўст, Лолазор.

ДИЛХИРОЖ [ф. دلخراش – қалбни тирновчи, юракни эзувчи] Ўзбек халқ қуйларидан бирининг номи. Бирдан уйни бошга кўтаргудек бўлиб, дилхирож куни янгради. С. Зуннунова, Узилган ип. *Даврада Иnobат, Зуҳралар ўйнашар дилхирож ўйлида*. Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДИЛХОНА [ф. دلخانه – кўнгил уйи] поэт. Кишининг ички дунёси; кўнгил, дил. *Рангим бўлди-ку заъфарон, Дилхонаси сенсиз вайрон*. «Нигор ва Замон».

ДИЛХОХ [ф. دلخواه – юрак истаги, интилиш; орзу-умид қилинган нарса] 1 Кўнгил истаган, дил хоҳлаган, кўнгил суйган. Эй кабутар, шеърим олиб, ёри дилхоҳимга элт. Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Онажоним, менга бу кун сендан ўзга дилхоҳ ўйқ!* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

2 айн. дилтортар.

ДИЛХУН [ф. دلخون – юраги қон, қалби яраланган; ғам-аламли] 1 Қаттиқ алам чекиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, қаттиқ хафа. *[Онаси] Уни юнатгули.. сўз тополмай дилхун бўларди*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аваз, мотамсаро уйга кира-ётгандек, дилхун бўлиб остона ҳатлади*. С. Сиёев, Аваз. *Ки байтим сатри иккидур: Бири дилхуш, бири дилхун*. Э. Воҳидов, Ёшлиқ девони.

2 кўчма Кишига азоб берувчи, ёқимсиз, жирканч. *Аҳмад чуқур хўрсинди. Бу оғир, жирканч, дилхун муҳитни тарк қилиб, озодликка – кўчага чиқиб кетди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 кўчма Бағри қон, қип-қизил. Тонг қўйнида маъюс ва дилхун Атиргуллар эгар бошини. «Ёшлиқ».

ДИЛХУНЛИК Ғам-ғуссага ботганлик, ўта хафақонлик, дилпоралик. *Истардим: оламда ўтса дилхунлик, Истардим: оламда фақат гулгунлик*. Миртемир, Асарлар.

ДИЛХУШ [ф. دلخوش – қалби шод, мамнун, хурсанд] 1 Қалби қувончга тўлган, шодон, хурсанд. *Дилхуш бўлмоқ. Дилхуш қилмоқ*. — *Нормаматнинг назарида, у*

[имом] ширин қалом, дилхуш одам чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. — *Мен сизга бир мисол келтирмоқчиман, — деди дилхуш оҳангда*. И. Раҳим, Ихлос.

2 Кўнгилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган. *Дилхуш оҳанг*. — *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган: хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат*. И. Раҳим, Ихлос. *Келинг, яхиси, ҳамма кунларимиз бугунгидай дилхуш ўтиши учун ичайлик*. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ДИЛХУШЛИК Қалби қувончга тўлишлик, хурсандлик; яхши кайфият. *Назирхон. дилхушлик билан кулиб гапира бошлади..* Р. Файзий, Гўзал. *У бирпас ўйланқираб туриб, яна қайнотасига дилхушлик кўрсатишга уринди*. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Кўнгил очиш, хурсандчилик қилиш. *Турдиевнинг шу важоҳатини кўрган киши уни бир умр дилхушлик қилмаган.. дейди*. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўша куни у ишдан кейин ҳамтовороқлари билан дилхушлик қилди*. Газетадан.

ДИЛШИКАСТ(А) [ф. دلشکسته – юраги парчаланган, кўнгли синик; хафа] Кўнгли синик, кўнгли ярим, кўнгли вайрон; дилафтор. *Мусофир, дилшикаста меҳмоннинг дилин шод айламоқ мезбонга яхши*. «Ақл ақлдан қувват олади». *Биламан, албатта, дилшикастман, Ана у дарахтга болта урсалар*. А. Мухтор, Асарлар.

ДИЛШИКАСТ(А)ЛИК 1 Кўнгли синиклик, кўнгли яримлик; маҳзунлик.

2 Дилшикаст кишининг кайфияти.

ДИЛШОД [ф. دلشد – кўнгли шод, хурсанд; мамнун] 1 Қалби қувончга тўла, хушнуд, хурсанд. *Ҳар ким ўз севгани бирла дилшод*. Тутқун эмас, эрқин ҳамда озод. Ҳабибий. *Обод уйимни у дилшод қилди*. Ф. Фулом.

2 Дилшод (эрқаклар исми).

ДИЛШОДЛИК Шодонлик, хурсандчилик; хурсанд кайфият, мамнунлик. *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Не қиласки, одамлардек яшолмадим дунёда, Лек кўнглимда нолиш эмас, алланечук дилшодлик*. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ДИЛГАШ [ф. دلگش – кўнгли бехузур, бехуд; кўнгли алағда, юраги ғаш] кам қўлл. 1 Кўнгли хижил; ўта ғамгин, хафа. *Бир тонг Ҳофиз Кўйкий дилғаш бўлиб уйғонди*. «Ёшлиқ».

2 Кўнгилни хижил қўлувчи, кўнгилни чўқтирувчи, кишини хафа қўлувчи. **Дилгаш воқеа.** — **Ногоҳ Севаргулнинг кўз ўнгидаги дилгаш бир манзара нурланиб, яна қулогига ўзининг аламнок бўзлагани эшишилаётгандек туюлди.** Н. Қиличев, Чифириқ.

ДИЛГАШЛАНМОҚ Кўнгли хира бўлмоқ, кўнгли бузилмоқ, юраги сиқилмоқ. **Давлат тенадан бостириб келаётган қорамтирир булутларга дилгашланиб тикиларкан, қорнимиз тўқ, эгнимиз бут, аммо кўзимиз оч, кўнглими юпун, деб ўйлади.** Н. Қиличев, Чифириқ.

ДИЛГАШЛИК Кўнгли хижиллик, хафалик. Чиндан ҳам, жигардан, юракдан ўтиб кетадиган дилгашлик эди бу. А. Мухтор, Кумуш тола.

ДИМ I I Шамолсиз, шабадасиз ва нафасни қайтарадиган даражада иссиқ. **Ҳаво шу қадар иссиқ, дим эдики, эрталаб ўрилган пичан кечгача шақирлаб қуриб қолди.** С. Анербоев, Оқсой. **Жазира мақомидан ҳаммаёқ дим бўлиб кетган.** Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳавоси етишмайдиган, ҳавоси бузилган; оғир, бўғиқ. **Ўтов дим бўлгани учун Юсуфхон анча вақтгача ухлай олмайди.** Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ. **Ҳаммомдагидай гуп этиб, юзимга дим ҳаво урилди.** Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Дим хонада қасқонга тушгандек аззойи баданимдан тер қўйилди.** «Гулдаста».

3 Ичи ҳаво билан тўлиб қолган, ичига ҳаво йиғилган. **Ошнам, тошдек оғир, пуфланган мешдек димсан.** Бир кун паққа ёрилиб, ўлигингга эга бўлмасалар, шу. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИМ II 1 айн. жим. **Писмиқ дим ўтирап.** Мақол. — [Мулларёзи Мулладустга:] **Дим!** **Оғзингизни паришон қилмай, сабр қилиб турсангиз, шу ҳафта ичидаги бўлади-қолади.** Ҳамза, Майсаранинг иши. **Шунча шовқин бартараф бўлиб, дим бўлди.** Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

2 Овоз чиқармай, гапирмай жим ўтириш ўйини. **Дим ўйнамоқ.** — [Умматали] **Ишга ўйнгуб, ҳамма билан дим ўйнайди.** Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДИМ III шв. 1 Сира, асло. **Ичкари кир, ёта бергин жойингга, Дим уларга қарай кўрма, чирогим.** «Равшан». **Подшосин ушлаб олинглар, Бежой ҳўрликлар кўрсатиб,** Дим индамасдай қилинглар. «Гулнорпари».

2 шв. **айн жуда, жуда ҳам.** -**Аваз оға, сизга дим жабр бўлди, — деди [Шерозий].** Ж. Шарипов, Хоразм. **Азизим, Сизни дим согиндим.. тушларимда қўриб чиқаман.** Ж. Шарипов, Хоразм.

3 шв. **Ҳеч ҳам, ҳеч бир, тамоман, умуман.** **Молининг дим сони йўқ.. қирқ йигит асло саришта қиломайди.** Э. Жуманбулбул ўғли, Булбул тароналари. **-Мен сендан жуда қўрқардим, Ойданажон, сенда ор-номус, уят, шарм-ҳаё деган сўз дим йўқ экан, — деди Седана.** «Хушкелди».

ДИМ-ДИМ I Димлаб, аста-аста қайнатиб тайёрланадиган овқат. **Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ бройлердан танлаб олинади.** К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИМ-ДИМ II 1 Индамаслик, овозини чиқармаслик, жимлик, бости-бости. **Професор узукни Сунбулхон аяга бериб, бу гани дим-дим қилиб юбориши тайинлади.** Мирмуҳсин, Умид. ..**Назаримда, бир гап борга ўхшайди.** Ҳаммаси дим-дим, қидиришмаяти. С. Зуннунова, Гулхан. **Дим-дим, ўра кўмдим, Гапирганинг оғзига Бир шапалоқ урдим.** «Бойчечак».

2 **Болаларнинг индамай, жим ўтиришдан иборат бир хил ўйини.** **Орага жимлик чўқди.** Аёллар, гўё дим-дим ўйнаётгандек, чурк этмай, қирга қараб юра бошладилар. Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Болтаевнинг тутган ўйлига келганди, у дим-дим ўйинига ўхшайди.** Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Ҳар учови [Салом бувиш, Нодира хола, Марям баҳи]** ҳам дим-дим ўйнагандай жисимиб қолди. Ҳ. Шамс, Душман.

ДИМИК шв. айн. дим I 2 ..дам ўтмай ачиқ изғирин шовуллаб, димиқ айвонга ёпирилди-да, ўчоқ олдидағи ҳас-ҳашакни ҳовли саҳнига шотириб ўйнади. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. **Муҳимий чўчиб уйғониб кетди, Оқжарнинг димиқ, қора тунида.. аззойи бадани зирқираб оғримоқда** эди. С. Абдулла, Кувунда.

ДИМИКМОҚ 1 Ҳавонинг жуда иссиқлиги ё ўта намлиги, ёки бошқа ҳолат туфайли қийналиб нафас олмоқ, нафаси қайтмоқ; бўғилмоқ. **Ҳовлини қўргонсифат қуриб, тор жойда димиқиб яшашни жини севмайди.** «Ёшлиқ». Тўғонбек димиқандек оғир нафас олиб, даричанинг икки табакасини ҳам кескин итариб юборди. Ойбек,

Навоий. Бир маҳал *Пошиша кампир димиқиб, секин бошини кўрнадан чиқарди*. Н. Қиличев, *Чиғириқ. -Албатта очиши керак, — деди онаси ўрнига жавоб қилиб Абдусаттор, — қурт димиқиб қолибди*. Н. Сафаров, *Танланган асарлар*.

2 Нафас қайтарадиган даражада бузилмоқ, оғирлашмоқ (хона берклиги туфайли ёки ундаги баъзи нарсалар таъсиридан юзага келган ҳаво ҳақида). Кун бўйи иссиқ қамалиб, димиқиб қолган хонани шамоллатиши учун деразаларни очиб юборди. Ж. Абдуллахонов, *Хонадон. Кийимларини алмаштириб, ўрнига چўзилди. Ўй димиқиб кетгандек, нафас олиши оғирлашиб борарди*. «Ёшлик».

3 Ўралган ҳолатда ёки узоқроқ турниб бўрсиб қолмоқ, айнимоқ, бузилмоқ. *Овқат димиқиб қолибди. Гўшт димиқибди*. — Ёз бўйи гўзаларни тўйдирган серунум тупроқ куярганг ўғит билан аралашиб, пастга тушар, остики қатламнинг димиқиб ётган қора тупроғи юзага чиқиб товланарди. Й. Шамшаров, *Пахтақайнар. Қирғоқларини нўпанақ қоплаб, суви димиқиб ётган ҳовуз*. Ҳ. Фулом, *Машъял*.

4 кўчма Бўғилмоқ (овоз ҳақида). *Бошини кўрнага буркаб олган Элмуорд димиқкан овоз билан сўради*. П. Турсун, *Ўқитувчи. Кўрошиб аччиқ тутун устига энгашиб тура бериб, димоги таре ёрилиб кетаёзди ва димиқкан овоз билан қичқирди*. А. Қаҳҳор, *Асарлар*.

5 кўчма Бир жойда ўтиравериб зерикмоқ, руҳан эзилмоқ. *Сиз жуда яхши, чироили, ақлли қизсиз! Бу даргоҳда димиқиб қолибсиз, холос!* «Муштум». *Бу аёл унинг димиқкан ҳислари учун, чувалашиб ётган ўйлари учун мана шундай кенгликларга дарча очиб кетгандай эди*. А. Мухтор, *Асарлар. Қобил уларнинг сал зериккан ва димиқкан даврасига тоза бир эпкин бўлиб кирди*. М.М.Дўст, *Галатепага қайтиш*.

ДИМЛАМА 1 сфт. Димлаб пиширилган. *Димлама сомса. Димлама котлемет*. — *Овқат вақтида у ўтирмади, сирка-қалампирли яхна калла-пocha, димлама жўже, хуллас, топган-тутганини қўйиб, жон-дилидан хизмат қилди*. А. Мухтор, *Асарлар*.

2 от Гўшт, ёғга пиёз, кўпроқ помидор ва сабзавотлар солиб, шуларнинг буғида (селида) димлаб пиширилган таом. *Димлама* учун албатта қўй гўшти бўлиши керак. К. Маҳмудов, *Ўзбек тансиқ таомлари. Келти-*

рилган тугунни стол устига қўйиб очган эди, ҳамма хонани димлама ҳиди тутиб кетди. М.М.Дўст, *Лолазор*.

З Хомроқ ҳолда узиб, қалин нарсага ўраб, иссиқ тутиб етилтирилган. *Димлама помидор. Димлама нок*. — *Айниқса, фартукли кишиларнинг серсоқоли.. тарози келар-келмас, димлама помидорни харидорга узатди. «Муштум»*.

ДИМЛАМОҚ 1 Ҳовури чиқмайдиган қилиб ўрамоқ, шу йўл билан пиширмоқ. *Сомсани димлаб пиширмоқ*. — *Таманно сум-касидан димлаб пиширилган товуқни олди*. Мирмуҳсин, *Ҳикоя ва қиссалар. Назира ўлжас қакликларни димлаб, дастурхонга келтириди*. Д. Нурий, *Осмон устуни*.

2 Бўғмоқ, тўсмоқ (сувни).

З Хомроқ узилган мева ёки сабзавотни ўраб қўйиб, иссиқда етилтиримоқ. *Нокни димламоқ*.

4 Нафасни сиқмоқ, бўғмоқ (ниҳоятда иссиқ ёки бўғиқ ҳаво ҳақида). *Дуруст ухлай олмадингиз дейман? Ҳаво хўп димлади-да, мула*. Й. Шамшаров, *Пахтақайнар*.

5 кўчма шв. Кўндиromoқчи бўлмоқ; алдамоқ, аврамоқ. *Ёдгор сени ўлдиришига кўп димлади. Мен қабул қилмадим*. Ҳамза, *Асарлар*.

Сигирни димламоқ салб. Ўз вақтида согмасдан елинини шиширмоқ (баъзилар сигирни бозорга солиш учун шундай қиладилар).

ДИМЛАНМОҚ 1 Димламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н.

2 Тўпламоқ, тошмоқ; тўсилмоқ. *Қизлар шу куни кечаси билан ухламадилар*. Чунки сув димланиб, тўғон тупроқларини юшиб, ялаб турибди, хавф зўр. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир маҳал Йигитали даранинг суви димланиб оқувчи жой — шовва қаршисидан чиқиб қолди*. Д. Нурий, *Осмон устуни*.

З Ҳовури, буғи чиқмайдиган қилиб бекитиб қўйилмоқ. *Лавлаги айтар лавланмадим, қозон-қозон димланмадим*. «Бойчечак». Дунё.. кечалари маҳкам димланган қасқонга ўхшаб қолди. М. Исмоилий, *Фарғона т.о.*

ДИМЛИК Иссиқдан, ҳавонинг бузилиши ёки етишмаслигидан юзага келган ноҳуш ҳолат; иссиқлик. *Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди*. М. Исмоилий, *Фарғона т.о. Кечки димлик кўчаларнинг юмишоқ чангини оғир босиб тушмоқда эди*. А. Мухтор, *Опа-сингиллар*.

ДИМОФ [а. ئامى - мия; баш] 1 анат. Бурун бўшлиғи билан оғиз бўшлиғининг туташадиган ери; ҳалқумнинг юқори бўлими. Гулрўйнинг димогига гун этганча нам тупроқнинг хуш бўйи урди. «Ёшлиқ». Ўқоқда дамлаб кўйилган палов ҳиди димогига урилиб, иштаҳасини қитиқлади. «Ёшлиқ».

Димогида гапирмоқ Бўғиқ овоз билан ёки пўнгиллаб гапирмоқ; кулмоқ. У димогида гапирар эди. Унинг овози пингиллаб эши-тилгани учун Бегимхон пиқиллаб қулиб юборди. И. Рахим. Чин мухаббат.

2 күнчү Рухий ҳолат, кайфият. Жаранг-лашиб, димоглари чөг бўлиб, Урганч элга ҳаммаси тўйга кетди. «Юсуф ва Аҳмад» Аҳмаднинг ҳам димоги чоғлашиди. Ф. Мусажонов. Химмат.

3 күчмә Үзини баланд тутиш, кибр-жаво, кеккайиш, такаббурик. *Такаббур, олифта хонимлар димоғ билан кеккайиб, индамай ўтиради. Ойбек, Нур қидириб. Кейин же күнларда Рашидда димоғ пайдо бўла бошлади.* «Шарқ юлдизи».

Димоги баланд ёки калондимоғ Биронни
менсимиайдиган, кеккайган, манман. -У
кишининг олдида ўн соат турсангиз ҳам
индамайди, шунақа “димоги баланд,” – деди.
Ойдин, Ҳикоялар. Бежой баланд шу чоп-
соннинг димоги. «Ҳасанхон». -Йўқ, – деб
ўйлади Яхшибоев, бу элчининг димоги баланд.
М.М.Дўст, Лолазор. Бизнинг раис ўжарроқ,
Гап уқмас, калондимоғ. «Муштум». **Димоги**
куймоқ Фириб емоқ, панд емоқ. **Икки** иши
бўйича ўзини таъминланадиган.

Димоги күтарилимоқ Үзини бошқалардан баланд оладиган бўлиб қолмоқ, кеккаймоқ, манманлик қилмоқ. *Оббо! Раис бўлиб, димоги кўтарилиб қопти-ку!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Кресло унинг димогини кўтариб, амал турури бошини айлантириб қўйди.* Газетадан. **Димоги шишмоқ айн. димоги кўтарилимоқ.** Бўлса уй-жой, *[Канизакнинг] илгариги эридан қолган рўзгори бордир. Бу безотнинг *[Сидик-жоннинг]* димогини шиширган шу нарса.* А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. *Айтганин-гиздек, мингбошининг ўзи ҳам димоги шишиб қолибди.* Ҳамза, Асарлар. **Димогига қурт тушмоқ ёки димогидан қурт** (эшак қурт) ёғилмоқ Жуда ҳам кеккайиб, ҳеч кимни месимай қўймоқ. Аввал уни муллавачалар судради.. кейин *Мамарайим афандининг димогига қурт тушди.* М. Исмоилий, Фар-

гона т.о. [Қайнотаси] Нарироққа бориб тұнғиллади: -Хемирининг тайини үйр-у, димогидан әшак құрт ёғилади. Ү. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. **Димогидан қор ёғмоқ** Қовоғи очилмайдыган, серзарда бўлиб қолмоқ, жаҳли чиқмоқ. **У** [Сатин бойвачча ҳовлига] ҳар кириб чиққанда, бир эт-бир эт тушар, димогидан қор ёғар ва аламига чидолмасдан, пўнғиллаб ўтарди. Ҳ. Шамс, Душман. **Димоф қилмоқ** Азимаган нарсага аразламоқ, зарда қилмоқ.

ДИМОГДОР [а.+ ф. دماغدار – димогли, кибрли] 1 Башқалардан ўзини баланд тутиб, кибр билан юрадиган, кеккайган, кибрли, мутакаббир. Димогдорга бир ғап оз, икки ғап күп. Мақол. ■ Камол ёшилигіда димогдор Бекхұжа билан ҳеч қачон яқын дұст тутинмаган эди. «Ёшлик». Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қылдими, дарров димогдор бұлыб кетади. Шуҳрат, Шинелли йилдар.

2 Баландпарвоз, катта. *Хар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синондан күли баланд ўтганлиги ҳақида димоғдор гаплар киларди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

ДИМОГДОРЛИК Кеккайганлик, манманлик ҳолати, хусусияти. Йигитали қандайдыр димогдорлик билан гапириб, Назирага ер остидан қараб күйди. Д. Нурий, Осмон устуны. Димогдорлик, ғұдайиши каби хислатлар уларнинг [Чалабийларнинг] касби. Мирмұхсин, Меъмор.

ДИМОГЛИ айн. **ДИМОГДОР**. Ой болтадек салмогли, Эшон ойимдек димогли Эшон поччамга салом! Хамза.

ДИМОФ-ФИРОҚ Нозланиб ёки тихирлик билан муносабатда бўлиш; ноз-истигно ёки зарда. Димоф-фироқ қўлмоқ. — Уйда ҳам ҳаловат ўйқолди.. Олдинги иззат-икромлар димоф-фироқ ва миннатга ўхшиш нордон киноя билан алмасина борди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Тугаб боряпти-ю, димоғу фироқига ўлайми! «Ёшлик».

ДИН [a. دین] – эътиқод, ишонч] Ило-
хий күчга, Худога ишонишга асосланған
дүнекараш, тасаввур, урф-одат ва маросим-
лар мажмуй. *Ислом дини. Христиан дини. Будда
дини. Дини бошқанинг феъли бошқа. Мақол. ■
Ислом дини кишиларни тұғри ійлігі бошлайды.*
Ойбек, Танланған асарлар. -Жаноби олий
учун, дин учун, шариат учун жонимиз-молимиз
фидо, – деди белигі қилич осиб, кифтига

бешотар милтиқ күттарған бир йигит. С. Айний, Қуллар. Имонига, динига мустақам покиза одам бор жойда ажина юз чақирип нарига қочармиш. С. Ахмад, Ҳукм.

Диндан чиқмоқ (ёки қайтмоқ) 1) динга ишонмай, унга амал қилмай қўймоқ; даҳрий бўлмоқ. Диндан чиқсанг, чиқ, элдан чиқма. Мақол. Яхши гап билан илон индан чиқади, ёмон гап билан мусулмон диндан чиқади. Мақол. ■ Майли, диндан қайтганни яна дин ўйлига солиши – савоб иш. П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) ўз динини бошқа динга алмаштиromoқ. Христиан динидан чиқиб, Исломни қабул қилмоқ.

ДИНАМИК 1 Динамикага оид (қ. динамика 1); ҳаракат ва куч таъсири билан боғланган. **Динамик куч.** ■ Организм тўқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади. «Фан ва турмуш». Динамик босим суюқлик оқимининг тезлиги туғайли вужудга келади. «Физика» дарслиги. Ёзувчи яратган кўпгина образлар ҳаётнинг ўзидағи каби динамик ҳаракатда бўлади. С. Кароматов, Олтин қум.

2 кўчма Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой; жўшқин. Абдулла Қодирий «Мехробдан чаён» асарида Аинварнинг динамик образини яратган.

ДИНАМИК Электр тебранишларини товуш тебранишларига (товушга) айлантириб берадиган асбоб.

ДИНАМИКА [юн. dynamikos – кучга оид; кучли] 1 физ. Механиканинг жисмлар механик ҳаракатини уларга таъсир қиладиган кучлар билан боғлаб ўрганадиган бўлими.

2 Ҳаракат ҳолати; ўсиш, ривожланиш; воқеа, ҳодисадаги жўшқинлик. Мехнат унумдорлиги динамикаси. ■ Абдулланинг ўз ўйли, ўз оҳанги, ўзи яратган шеърий динамикаси бор. М. Кўшжонов, Ижод сабоқлари.

3 мус. Муайян асарнинг нота ёзувида ва бевосита уни ижро этишда товушлар садолланиши кучининг (баланд-пастлигининг) ўзгарувчанлиги.

4 Шу ўзгарувчанликни ифодаловчи белгилар мажмуу.

ДИНАМИТ [юн. dynamis – куч] Ҳарбий соҳа ва тоғ ишларида қўлланадиган, асосий таркибий қисми нитроглицерин ва суюқ нитроэфирлардан иборат бўлган кучли портловчи модда. Тўхтасин полвон тик.. қоялар, тепалар тагидан ўйиб кириб, унинг

остига динамит қўйиб портлатиб, дарё устига ағдарар экан. Ш. Ғуломов, Ёрқин йўллар. Йигитали, худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида ўтиргандек, юрагини ҳовувлаб гапира бошлади. Д. Нурий, Осмон устуни.

ДИНАМИТЧИ Динамит ёрдамида портлатиш ишлари билан шуғулланувчи ишчи.

ДИНАМОМАШИНА Ўзгармас ток генераторининг эскирган номи, электр генератори.

ДИНАМОМЕТР [юн. dynamis – куч + meteo – ўлчайман] Куч ўлчайдиган асбоб. Тиббиётда динамометр мушакларнинг энг юқори кучини ўлчашда ишлатилади. «ЎзМЭ».

ДИНАСТИЯ [юн. dynasteia – сулола] айн. сулола 1. Романовлар династияси. ■ Навоий ахоманийлар династиясининг сўнгги вакили Доро III ни ўта золимликда айблайди. «ЎТА».

ДИНГ: қулоғи динг Бирор шарпа, товуш ёки гапни эшитиб ҳушёр тортадиган, бирор нарса пайидан бўлиб турган киши ёки ҳайвоннинг ҳолати ҳақида. Ҳажвчининг қулоғи динг, кўзи рентген бўлиши керак. «Муштум». Бўри галаси қулоқларини динг қилиб, атрофга аланглайди. «Шарқ юлдузи». Яхшибоев қулоқларини динг қилди. М.М.Дўст, Лолазор.

ДИНГИЛЛАМОҚ с.т. Иккала орқа оёқни кўтариб иргишиламоқ ёки жадал юра бошламоқ; дирингламоқ. Той дингиллади. Бузоқ дингиллаб чопди. ■ [Абу] Тойчаларга ўҳшаб, дингиллаб чопадиган ҳам бўлди. Мирмуҳсин, Она. Аваҳон.. дингиллаб келаётган Оқтойни таниди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. -Сизни ҳам уринтиримаू, ўзим шундай паловтўра ясайки, ўлқилар еса – тириладиган, тириклар еса дингиллайдиган бўлсин, – деди Асад. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Узоқдан Қўзибой, қўлтигида папкаси, Оқтойни дингиллатганча келаётган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эшакларини дингиллатиб, атроф қишлоқлардан янги чопон кийган дехқонлар келишмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИНГИРЛАМОҚ айн. дингилламоқ. Ўзимда ўйқ дингирлаб кетаётib, йўлда ҳамма ҳужжатларимни тушириб қўйибман. «Ёшлик».

ДИНДОР [а. + ф. دیندار – динга эътиқод қилувчи, художўй] Динга амал қилувчи, худога, динга ишонувчи; художўй. Мулла

Обид ҳар қанча диндор бўлса ҳам, Ҳатиб домланинг ғаразсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. Султон Али Мирзо Ҳўжса Яхёга қарши кескин чора кўролмайди, чунки бутун диндорлар Ҳўжсанинг томонида. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДИНДОРЛИК Динга амал қилишлик, динга тобелик; художўйлик.

ДИНДОШ Бир динга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). [Салоҳиддин:] Қаердаки мусулмон дунёсига дуч келсан, одамлар беш вақт намозларида дуога қўл очиб, сиз, туркистонлик диндошлирага нажот тилаганини кўрдим. Н. Сафаров, Шарқ тонгни.

ДИНИЙ Динга оид, динга алоқадор бўлган, динга, руҳониятга тегишли. Диний ақидалар. Диний эътиқод. Диний тавлимот. Диний адабиёт. — Онам диний, дунёвий китобларни ўқиган, саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. У [Тўраҳон] ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозини ҳам канда қўймасди, рӯзани ҳам. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашини лозим кўрмади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИНИЯ [а.]: диния назорати эк. Диний назорат. Мен бу гапни [мозор бузилишини] эшишиб, Тошкентга бордим. Диния назорати ҳам руҳсат этди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Мадрасан диния** Мусулмон шарқида олий диний ўқув юрти.

ДИНКАЙМОҚ айн. диккаймоқ. Лакиснинг бирдан қулоги динкайди. «Шарқ юлдузи».

ДИНОЗАВР [лот. deinos — даҳшатли; қўрқинчли + sauros — калтакесак] зоол. Мезозой даврида яшаган, насли қирилиб кетган, узунлиги 20 метр ва ундан ортиқ бўлган сурдалиб юрувчи ҳайвон. Динозаврнинг деярли барчаси тухумдан кўтайдиган, уларнинг аксари иссиқ қонилларга оид эди. «Фан ва турмуш».

ДИНОР [а. دینار — тилла пул] 1 Қадимда мусулмон мамлакатларнинг олтин тангаси. Ҳозирда Ливия, Тунис, Ироқ, Иордания, Жазоир, Судан, Кувайт каби мамлакатларда амал қилувчи пул бирлиги. -Менга ҳозирча эллик минг динор пул керак бўлиб қолди, — деди эътиrozга ўйл қўймайдиган оҳангда. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Тилла, олтин. Гадога салом берма, динор бер. Мақол.

ДИНСИЗ 1 Шаръий талаб ва қоидаларга амал қилмовчи, динга, худога ишонмовчи; даҳрий. Динсизга мусулмонлар орасида ўрин ўйк. К. Яшин, Ҳамза.

2 Диндан қайтган; кофир, шаккок. Бу динсиз ғойибдан хабар беришни даъво қилиб, ўзини худога шерик қилибди-да! С. Айний, Эсадаликлар.

ДИНЧИ айн. диндор. Динчи одам. — Динчига чиқарманг сиз яна мени, Эътиқод қўйғанман кўзимга кўпдан. Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДИНФ тақл.с. Торни чертганда чиқадиган товуш ҳақида. Дутор динф этди. — Дуторим динф-динф этади, Ичиди моши бормикин! «Кўшиқлар».

ДИНГИЛЛАМОҚ с.т. Дингирламоқ. Дўмбирани чалганимда, ундан дингиллаб оққан овоз гўё юрагимдан чирқираб чиққан куў сингари сезилди. Газетадан. Каримжон оқсоқол чойхонанинг бир бурчагида дуторни дингиллатиб ўтирад эди. Газетадан.

ДИНГИР тақл.с. «Динф» тарзида эшигилган узлуксиз овоз ҳақида.

ДИНГИР-ДИНГИР Дингир с. такр. Дингир-дингир қилимок. Дуторнинг дингир-дингирни эшигилмоқда эди.

ДИНГИРЛАМОҚ «Динф-динф» тарзида овоз чиқармоқ. Қаердандир дуторнинг дингирлабан овози келяти. — Мана, шамол ҳам гивиллаб қолди, — деди чойхоначи чекани бармоқлари билан дингирлатиб. Ойбек, О.в.шабадалар.

ДИОД [ди.. + (электр)од] Икки электротидли электрон лампа.

ДИОРАМА [диа.. + юн. ногата — кўриниш, манзара] Таасвир маҳсус ёритиладиган материалга чизиладиган тасвирий санъат тури. Йирик диорамалар маҳсус биноларга ўрнатилади. «ЎзМЭ».

ДИПЛОМ [фр. diplome < юн. diploma — икки буқланган варак, ҳужжат] 1 Бирор ўқув масканини битирганлик ёки бирор илмий унвон, илмий даража берилганлигини тасдиқловчи расмий ҳужжат. Имтиёзли диплом. Техника фанлари номзоди дипломи. Диплом олмоқ. — Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Университет, институт ва ш. к. ни битириш олдидан, шундай ҳужжат олиш мақсадида ёзиладиган иш, тадқиқот ёки лойиҳа.

Диплом иши. *Диплом (иши) ёзмоқ. Дипломни ҳимоя құлмоқ.* — Малоҳат диплом ёзар, имтиҳонларга тайёрланар, шунинг учун тун билан күннинг фарқи қолмаган эди. Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари. *Бу янги уй лойиҳаси Малоҳатнинг иштирокида туғилған, бинобарин, Малоҳатнинг диплом иши эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

3 Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилғанлигини тасдиқловчи гувоҳнома. Беруний мукофоти лауреати дипломи. Қишлоқ ҳұжалик күргазмасынинг дипломи. Боксдан жаҳон чемпиони дипломи. — Айрим журналистлар, фотомухбирлар ва табиат ҳаваскорлари пул мукофотлари ва дипломлар билан тақдирланди. Газетадан.

ДИПЛОМАНТ 1 Олий ёки маҳсус ўрта ўқув юртини битириш дипломи устида ишләттән (диплом иши ёзаёттән) талаба. *Тошкент давлат иқтисодиёт университети дипломанти Ш. Расуловнинг.. диплом иши юксак баҳо олди.* «Фан ва турмуш».

2 Мусобақа, танловда ютиб чиқиб, диплом билан мукофотланган киши. Конкурс дипломанти.

ДИПЛОМАТ I [фр. diplomate < юн. *díploma* — икки буқланған варақ, ҳужжат] 1 Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокаралар олиб бориш учун маҳсус тайёргарлик күрган ва шундай ишлар учун ўз ҳукумати томонидан вакил қилиб тайин этилған лавозимли киши. *Ўзбекистон дипломати. Дипломат бўлиб ишламоқ.* — 1829 йил январда Эрон пойтахти Төхронда рус дипломатига сунқасд қилинади. С. Кароматов, Олтин қум. *Хитой дипломатининг фикрича, «Шанхай бешлиги»нинг келажаги порлоқ.* Газетадан.

2 с.т. Иш, гап, муомалада уста, моҳир киши. *Жуда дипломат бўлиб кетибсиз-ку.* — ..Соҳибқирон жуда моҳир дипломат бўлған. «Фан ва турмуш». Савдо ходими — турли хил одамлар билан муомала қила оладиган, илми ва дипломат одам. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ДИПЛОМАТ II Кичик чемодан шаклида ишланған, құлфланадиган портфель. *Дипломатидан бир варақ қоғоз олди-да, тұғри бошлиғи Рустам Раҳмоновичнинг олдига кирди.* О. Мұмінов, Хиёбондаги уч учрашув. *Олдинда серсавлат Моілхұјжа ақа, ортида жигарранг дипломат ва семиз қоғоз папка*

құттарған Фойибжон пилдираб келар эди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ДИПЛОМАТИК 1 Давлатнинг чет мамлакатлар билан бўладиган расмий муносабатлари ва дипломатияга оид. *Дипломатик акт. Дипломатик алоқа. Дипломатик муносабат.* — *Ўзаро тенг манфаатли дипломатик алоқалар ўрнатиши зарур ва шарт.* Газетадан. *Томонлар учрашув вақтини дипломатик каналлар орқали аниқлаб, келишиб олдилар.* Газетадан. Акрамжон гүё дипломатик қабул маросимиға ясанғандай қора костюм, оқ нейлон күйлак кийиб, қора галстук тақиб олган.. эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Дипломатларга, яъни элчиларга оид. *Дипломатик ваколат. Дипломатик иммунитет.*

ДИПЛОМАТИК КОРПУС Бирор мамлакат ҳукумати ҳузуридаги чет эл дипломатлари. *Трибуналарда дипломатик корпус аззолари турибдилар.* Газетадан.

3 кўчма Чуқур ва нозик ўйлаб, эҳтиётлик билан айтилған ёки қилинган. *Дипломатик жавоб.* — *Шундай бўлса ҳам.. дипломатик равишда, хотини ва қизи орқали очиқдан-очиқ Саидийга билдирадар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДИПЛОМАТИКА [фр. *diplomatique* < юн. *diploma* — икки буқланған қоғоз варағи] Тарих фанининг расмий ва шахсий юридик ҳужжатларнинг шакл ва мазмунини ўрганивчи ёрдамчи тармоғи.

ДИПЛОМАТИЯ [фр. *diplomatie* < юн. *díploma* — икки буқланған қоғоз варағи] 1 Давлатнинг ташқи ҳалқаро сиёсатни амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти. *Ўрта аср ўзбек дипломатиясининг йирик намояндаларидан бири Абдураззоқ Самарқандий.. атоқли тарихчи олим ҳамдири.* Газетадан. Кағирилек берсам, бермасам, дипломатия ишларидан хабардор бошқа одамимиз йўқ. Т. Малик, Қалдириғоч.

ХАЛҚ ДИПЛОМАТИЯСИ Айрим шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ш. қ. нинг долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал этишига, ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган нарасмий фаолияти.

2 с.т. Бирор мақсадга эришиш йўлида усталик билан олиб борилған муомала. *Дипломатияни жуда боплайсиз-да.* Ҳе, яшанг, дипломатиянгизга қойилман.

ДИПЛОМФУРУШ Ҳақиқий ёки қалбаки дипломларни яширин равишида сотиш

билин шуғулланувчи кимса. *Маълум бўлишича, бу икки бетайин шахс дипломфуруш.. экан.* Газетадан.

ДИР тақл. с. Силкиниб қалтираш, титраш туфайли ҳосил бўладиган товушга тақлид. *Дутор қуруққина ўигламасди, балки бутун коинотни “зир” эттириб ва хаста юракларни “дир” силкитиб ўигелар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз дир титраб, бир лаҳза қотиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДИРАМ [ф. درم < a. درم < юн. drachme — кумуш пул; оғирлик ўлчов бирлиги] 1 тар. Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқда 3,2 г. кумуш тангага тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

2 тар. Бухоро хонлигига, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги.

3 эск. Умуман танга, пул. *Толедан карам тила-ю, гадодан дираам тилама.* Мақол. — *Уруш чиқмаса, ҳолим ҳароб, ёнимда бир дираам ҳам қолмади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДИРГИЗЛАМОҚ шв. Совуқда титраб-қақшамоқ; тиши тишига тегмай қалтирамоқ. *Ҳар замонда совуқда диргизлаб, тўрт-бешта какликни қафасда ушлаб турган болалар кўриниб қолади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ўшандан қаҳратон қиши эди.* Онаси *Маврифатни багрига босиб, оппоқ тонг отгунча изгиринда диргизлаб, бошпана қидирган.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Ёқишига ўтинг-кўмир ўйқ.* Чолнинг жигибийрон бўлаётгани ҳам шундан. Болалар диргизлаб юрибди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИРДИККА фольк. От устига солинадиган безакли ёпқич. *Отга солди дирдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Хушкелди».

ДИР-ДИР: **дир-дир титрамоқ** (ёки қалтирамоқ) Совуқдан, кўрқинч ёки ҳаяжондан қаттиқ титрамоқ. *Севаргул дир-дир титраб, унсиз ўигламоқда эди.* «Ёшлик». *Қосимнинг тили калимага келмади.* Дир-дир титрабди. С. Аҳмад, Сайланма. *Кампир дир-дир қалтираб, эшикни очди-да, чироқни тўғри қилди.* Ҳ. Олимжон.

ДИРДОВ Озғин, қирчанғи (асосан уйхайвонлари ҳақида). Дирдов от. Дирдов қўй.

— *Ичкари томонда эса дирдов сигир, қаровсиз техника кўриниб турарди.* «Муштум». -Қарабасизки, бир отар қўйнинг ярми семиз бўлса, ярми дирдов, — деди ота. Газетадан.

ДИРЕКТИВ Расмий йўл-йўриқ кўрсатиб берадиган, дастур бўлиб хизмат қиладиган, дастурий. *Директив режа.* Директив хат.

ДИРЕКТИВА [фр. directive < лот. dirigere — йўлламоқ, йўналтироқ] Юқори раҳбар органлар томонидан берилган ва бажарилиши мажбурий санаалган расмий йўл-йўриқ, дастур, кўрсатма. *Директива олмоқ.*

ДИРЕКТОР [лот. director < dirigere — йўналтироқ, йўл кўрсатмоқ] Корхона, муассаса ёки ўқув даргоҳининг раҳбари; мудир. Завод директори. *Мактаб директори.* Бош директор. — *Мен пахта заводининг директори билан гаплашган эдим.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мактабимиз директори Сафо Абезов қурилиш бўлаётган ерда парвона.* «Муштум». *Магазин директорининг оғзини мойлашга ҳаракат қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Директорлар кенгаси Йирик корхоналар, акциядорлик жамиятларининг сайланадиган раҳбар ижроия органи.

ДИРЕКТОРЛИК Директор мавқеида бўлишилик, директор вазифасини бажаришилик. *Директорлик вазифаси.* Директорлик қилмоқ. — *Онасининг топиш-тумшиши бир-иқки эркакникудан қолишмас, модалар ательесида директорлик қиласди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИРЕКЦИЯ [лот. directio — йўналтириш, йўл кўрсатиш] 1 Корхона, муассаса, ўқув даргоҳларининг директор бошчилигидаги раҳбарлик аппарати. *Дирекция таркиби.* Дирекциянинг қарори. *Дирекциянинг топшириги.*

2 Шу аппарат ўрнашган хона, бино. *Дирекцияга кирмоқ.* *Дирекцияга чақирилмоқ.*

ДИРИЖАБЛЬ [фр. dirigible — бошқариладиган] Ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтариливчи, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан енгил учиш аппарати. *Сўнгги пайтда енгил учиш аппаратлари — аэростат ва дирижаблар яна катта эътибор қозоняпти.* Газетадан.

ДИРИЖЁР [фр. diriger — бошқариш, йўлга солиш] Оркестр ёки хорни, опера ёки балет саҳналарида эса оркестрни, хорни ва барча ижрочиларни бошқариб борувчи, мусиқий асар ижросининг уйғунлигини таъминловчи шахс. *Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрининг дирижёри.* — *Дирижёр тескари қараб, ҳадеб таёқчасини ўйнатарди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

ДИРИЛЛАМА айн. **диркиллама.** Дириллама, момақаймоқ, чайнамай шимадиган дўндиқча экан. К. Яшин, Ҳамза.

ДИРИЛЛАМОҚ 1 Титраш, тебраниш натижасида дир-дир овоз чиқармоқ. Салют зарбидан деразаларнинг ойнаси дириллаб кетди. — Самолёт енгил дириллаб, моторлари бетиним ёнгиллади. «Ёшлик». Назаров столга бир мушт туширди. Пиёла дириллаб кетди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Паровоз гудоги эшишилди. Унинг узундан-узоқ чўзиқ қичқириши вокзалини дириллатиб юборди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Силкинмоқ, тебранмоқ, зирилламоқ. Бадани дириллайди. Юрагим дириллаб кетди. — Дарё шамолидан сесканган отнинг бадани дириллаб кетди. С. Аҳмад, Иқбол. Агар келсам шу ерга, жигиллайди юрагим, Ёрим эсга тушганда, дириллайди юрагим. «Муштум».

ДИРИНГ-ДИРИНГ тасв. с.: диринг-диринг сакрамоқ (ёки ўйнамоқ) айн. дирингламоқ. Кўйилиб турган шароб, тамтамларнинг қора қошлири.. меҳмонларни диринг-диринг ўйната бошлиди. Ф. Ғулом, Қон ҳиди келади. Пошахоннинг келишларини эшитиб.. бизнинг юрагимиз диринг-диринг ўйнади. Ҳамза, Асрлар.

ДИРИНГЛАМОҚ Дик-дик сакрамоқ, дикангламоқ, иргишламоқ, ўйноқламоқ. Отам бир ўйл эшак сотиб олди.. уни ҳар ким миномас эди, минган одамни диринглаб, устидан отиб ташларди. С. Айний, Эсадликлар.

ДИРК тасв. с. Силкиниб, тебраниб турувчи нарса, сапчиб қилинган ҳаракат ҳақида. Ҳусан кийикни ушламоқчи бўлиб қўл чўза бошлаган эди, кийик дирк этиб, ёнига иргиди. Ё. Шукуров, Кутимаган воқеа. Тарлон дирк-дирк ўйнади. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ДИРКИЛЛАМА 1 Роса етилган, тўлишган, бўлиқ; таранг. У яшил барглар орасидан мўралаб турган дўланадай диркиллама қўшалоқ қўсакни кўриб, кўзлари чақнаб кетди. «Шарқ юлдузи».

2 Диркиллаб турадиган; бўлиқ гавдали, лорсиллаган. Диркиллама бадан. — У чоқлар Гулшодхоним чиғири соч, оқ шоҳидек силиқ, тоғ эчкисидай диркиллама эди. У Исмоилов, Сайланма.

ДИРКИЛЛАМОҚ 1 “Дирк-дирк” ҳаракат қилмоқ, лорсиллаб турмоқ. Кўкраклар оёқларнинг оҳангдош учшишига мос диркиллайди. Ойбек, Кўёш қораймас. Бутун гавдаси силкинади, кўкси диркиллайди. С. Аҳмад, Уфқ.

Ичкари хонадан югуриб чиқсан ярим яланғоч раққоса буралиб, аъзои баданини диркиллатиб, ўйинга туша кетди. Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 айн. дикилламоқ 1. Шу пайт кўча эшиги зарб билан очилиб, диркиллаб беш-олти қўзи кирди. «Ёшлик». Бедовимни диркиллатиб.. Ҳар кўчганда тўплар отиб, Элима кеткали келдим. «Гўрўғли».

3 кўчма Нарсанинг янгилиги, бўликлигини ифодалайди. Ликончаларда бутунчага қўйилган диркиллаган бодринг, олма шаклидаги қип-қизил помидор иштаҳани қитиқлайди. Н. Аминов, Тилло табассумлар. Сансариқ олтиндек товланиб турган палов диркиллаб турарди. Ж. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИР(Р) 1 тақл. ва тасв. с. Тебраниш натижасида ҳосил бўладиган ана шундай ҳаракат ва товуш ҳақида. Учиб ўтган самолёт зарбидан деразалар дир этиб кетди.

2 Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундов сўз.

ДИРИНГЛАМОҚ айн. дикилламоқ. Муллажиринг жирингламаса, одам дирингламас. Мақол. — Отлар эгарнинг тагида диринглар ва биз боргандан сари илгаридаги суворийига яқинлаша бордик. Ҳ. Олимжон.

ДИРҲАМ [а. هـ < юн. drachme – кумуш пул ва оғирлик ўлчов бирлиги] 1 айн. дирам 2. Дирҳам VII асрдан XIV асрчага Осиёдаги мусулмон мамлакатларда муомалада бўлган. «Фан ва турмуш».

2 Бирлашган Араб Амирликлари ва Марокаш Подшоҳлигида пул бирлиги.

3 Миср ва Суданда қимматбаҳо металларнинг 3,12 граммга тенг ўлчов бирлиги.

ДИСГАРМОНИЯ [лот. dis, юн. dys – ажратиш, инкорни ифодаловчи олд қўшимча + юн. ἡρμονία – ўйғунлик, оҳангдошлиқ] 1 мус. Гармониянинг, оҳангдошлиқнинг мавжуд эмаслиги ёки бузилиши; ҳамоҳангликнинг ўйқилиги.

2 Келишмовчилик, ноиттифоқлик; ноувофиқлик.

ДИСК, диска [юн. diskos – ясси доира, айлана] 1 Машина, механизм ва ш. к. нинг доира (айлана) шаклидаги қисми. Пахта териши машинасининг диски. Борона диски.

— Дисканинг ранги машинанинг рангига бўлади, — деди Абдураҳмонов. И. Қаландаров, Шоҳидамас баргига. Малоҳат дискадан темир ўйлга отишиб тушди. «Шарқ юлдузи».

2 спрт. Енгил атлетикада қўл билан узоққа отиладиган ялпоқ металл асбоб. Узоқ вақт стадион гавжум бўлади. Бирни штанга кўтариади, иккинчиси диска улоқтиради. Газетадан.

3 ҳарб. Пулемёт, автомат, милтиқ ва ш. к. нинг патрон жойлашадиган, айланана шаклдаги ўқдони. -Дисқда ўқ тұла эди. *Майли, пайти келганды, биронтасини ҳам бекор кетказмаймиз, — деди майор.* Ойбек, Күш қораймас.

4 Умуман, айланана (тўғарак) шаклдаги нарса. *Күш дискаси.* — Күш диски марказининг юқори кульминация пайти ҳақиқиү туш вақти дейшади. «Астрономия». Директор шундай деди-ю, телефон дискасини айлантира бошлади. «Муштум».

ДИСКАЛАМОҚ қ.х. Дискали бороналар билан кесакларни майдалаб текисламоқ. Эски бедапоялар эрта баҳорда бороналнади ва дискаланади. Газетадан. Экиш олдидан ерлар 8-10 сантиметр чуқурликда дискаланади ва борона қилинади. Газетадан.

ДИСКАЛИ Диска ўрнатылган механизм, техника. *Дискали мола. Дискали борона.*

ДИСКВАЛИФИКАЦИЯ [лат. dis – ажратиш, инкорни билдирувчи олд қўшимча + qualificatio – қандай (сифатли)ларини белгилаш] спрт. 1 Мусобақа қоидаларини техник жиҳатдан бузганлиги учун спортчи (ёки жамоа)ни эришган натижалардан маҳрум қилиш.

2 Ахлоқий меъёрларни бузганлиги ёки муйайн талабларга мос келмаслиги туфайли спорчани мусобақаларда қатнашишдан умуман ёки вақтнинча четлатиши.

ДИСКЕТА [ингл. diskette – кичик диск] тех. Компьютернинг ташқи маълумотлар сақланадиган, алмашинувчи ясси қурилмаси; эгилувчан магнит дискли кассета.

ДИСКОВОД [р. «диск киритгич»] Компьютернинг дискали маълумотларни компьютерга кўчириб олиш ёки компьютердаги маълумотларни диска кўчириб олиш учун мўлжалланган мосламаси.

ДИСКОНТ [ингл. discount – чегирма; фарқ] иқт. мл. 1 Қимматли қозозлар, қозоз ёки танга пуллар ва ш. к. нинг фонд биржасида айни пайтда сотилаётган нархи билан белгиланган нархи ёки уларни қайтариб сотиб олишдаги нархи ўртасидаги фарқи.

2 Товарни турли муддатларда етказиб бериш билан боғлиқ нархлари ўртасидаги фарқ.

3 Товарнинг сифати меъёр ёки шартнома талаби даражасида бўлмаслиги оқибатида товар нархининг пасайиши.

4 Банк ёки айрим шахс томонидан векселни унинг амал қилиш муддатигача ўтган даврдаги фоизларини чегирган ҳолда ҳисобга олиб бориши.

5 Векселни қайта сотиб олишда банк ундирадиган фоиз.

ДИСКОТЕКА [диск + юн. theke – омбор, жой] 1 Компакт дисклар, грампластиналар мажмую; улар сақланадиган жой.

2 Ёшларнинг мусиқа тинглаш ва рақс тушиш учун мўлжалланган кўнгилочар маскани; мусиқа клуби.

ДИСКРИМИНАЦИЯ [лат. discriminatio – ажратиш; фарқлаш] Халқаро ва миллий муносабатларда бирор давлатнинг, юридик ёки жисмоний шахснинг ҳуққи ва имтиёзларини бошқаларга нисбатан чеклаш, камситиш.

ДИСКУССИОН эск. Мунозара, мұходжама қилинадиган; мунозарали, тортишуви. *Дискуссион масала.* — Журнал ўзбек адабиётшунослиги ва тилишунослигининг мұхым масалаларига бағишиланган дискуссион мақолаларни эълон қиласи. «ЎТА».

ДИСКУССИЯ [лат. discussio – мұходжама қилиш, тадқиқ этиш] Бирор масалани тўғри ҳал қилиш учун матбуотда ёки илмий ўйинларда ўтказиладиган эркин, оммавий мұхокама; мунозара. *Ўзбек имлоси масалаларига бағишиланган дискуссия. Илмий дискуссия.* — Дискуссия қатнашчилари жуда кўт қимматли фикрлар айтуб ўтдилар. «ЎТА».

ДИСЛОКАЦИЯ [лат. dislocation – жойлаштириш; силжиш; суюк чиқиши] 1 ҳарб. Ҳарбий қисмларнинг мамлакат бўйлаб белгиланган жойларга ўрнаштирилиши, ҳарбий-ҳаво кучларининг тегишили аэрородроларга, ҳарбий-денгиз флоти кемаларининг портларга тақсимлаб жойлаштирилиши. *Погодин.. машинадан тушиши биланоқ, янги дислокация ҳақида дивизияларга хабар юборди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Шу кеча душман полки дислокация қилинаётгани ҳақида радиограмма қўлга туширилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 геол. Ер қобигидаги турли ўзгарувчан жараёнлар натижасида тоғ жинслари дастлабки жойланишининг бузилиши, ўзгариши.

3 тиб. Синиш ёки чиқиши пайтида сүяк-нинг жойидан силжиши.

ДИСПАНСЕР [фр. dispensaire < disper-
nere – тақсимламоқ] Айрим гуруҳ қасал-
(лик)ларни аниқлаш, даволаш, уларнинг
олдини олиш, тарқалиши ва авж олишига
йўл қўймаслик мақсадида доимий кузатиш
олиб борувчи маҳсус тиббий-профилактик
муассаса. *Тери ва таносил қасалликлари
диспансери. Онкологик диспансер.* — Дис-
пансер райондан икки чақиримча қўйида —
Иброҳимовнинг эски машҳур боғида жой-
лашган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДИСПЕПСИЯ [юн. dyspepsia — ёмон
ҳазм бўлиш] тиб. Кўпинча болаларда учрай-
диган овқат ҳазм қилиш аъзолари қасаллиги;
меъда-ичак фаолиятининг бузилиши. *Токсик
диспепсия бола ҳаёти учун жуда хавфли,
бунда зудлик билан тиббий ёрдам кўрсатиш
керак.* «ЎзМЭ».

ДИСПЕТЧЕР [ингл. dispatch — тез ба-
жараман] маҳс. 1 Транспорт воситалари
харакатини ёки корхонадаги иш жараёнини
хабар бериш қурилмалари ва алоқа воси-
талари: телефон, радиотелефон, сигнали-
зация, факс ва телевизион ускуналар,
компьютер ва ш. к. орқали битта марказдан,
бир жойдан туриб назорат қилувчи ва
бошқариб турувчи ходим. *Темир йўл дис-
петчери. Диспетчер бўлиб ишламоқ.* —
*Операторга ҳам, диспетчерга ҳам, станция
навбатчисига ҳам тиним йўқ.* Газетадан. *Шу
пайт радиодан диспетчернинг овози янгради.*
Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

2 қўима Ташкилотчи, ўюштирувчи, ол-
динга бошловчи. Футбол майдонида жамоа
сардори диспетчер ролини ўйнайди. Газетадан.

ДИСПЕТЧЕРЛИК Диспетчер хизмати
ва машгулоти. *Барча нефть қудуқлари бит-
та диспетчерлик пультидан бошқарилмоқда.
“Ўзбекистон иқтисодий географияси”.* Йўл
ҳаракатига раҳбарлик системаси иккита
йирик диспетчерлик марказида жойлаш-
тирилган. Газетадан.

ДИСПЛАЗИЯ [юн. dysplasia — (сүяк)
ўсиши, ривожланишининг бузилиши] тиб.
Аъзо, тўқима ёки тана қисмларининг эмб-
рионал ва туғилгандан кейинги даврда но-
тўғри ривожланиши.

ДИСПЛЕЙ [ингл. display — қайта кўр-
сатмоқ] Маълумотларнинг ишланиш нати-
жаларини электрон-ҳисоблаш машинасидан

олиб, уларни электрон-нурли асбоб экра-
нида матн, жадвал, график тарзида акс
эттиришга мўлжалланган мослама. *Харидор
пойабзал таънлагандан сўнг дисплей клавиа-
турасидаги тегишили клавишани босади ва
буортма дарҳол компания омборига келиб
тушади.* Газетадан.

ДИСПРОЗИЙ [лот. Dysprosium < юн.
dysprositos — топилиши, аниқланиши қийин] Кимёвий элемент, Менделеев даврий сис-
темасининг III гуруҳига мансуб оч қулранг
металл.

ДИСПРОПОРЦИЯ [лот. disproportion —
ўзаро нисбатнинг бузилиши] эсқ. Мутано-
сибликнинг йўқлиги, бутун нарса қисмлари-
нинг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги;
номутаносиблик. *Режаларни бажарши жара-
ёнида қарама-қаршилик ва айрим диспропор-
циялар борлиги аниқланди.* Газетадан.

ДИСПУТ [лот. disputare — баҳс, муно-
зара қилмоқ] эсқ. кам қўлл. Бирор бир мав-
зуда ўтказиладиган оммавий мунозара,
тортишув, дискуссия. *Диспутлар, лекциялар
факультет бўйича ўтказилади.* П. Қодиров,
Уч илдиз. ..бирмунча ёзувчиларнинг адабий
ижодини аниқлаш нуқтаи назаридан дис-
путлар, адабий-ижодий кечалар ўтказдик.
Н Сафаров, Оловли излар.

ДИССЕРТАНТ [лот. dissertans, dissertan-
tis — батафсил қараб чиқувчи, тушунти-
рувчи] Илмий даража олиш мақсадида ўз
илмий иши — диссертациясини маҳсус
илмий кенгаш аъзолари ўртасида ҳимоя
этувчи киши. *Диссертантга сўз берилди.* —
*Диссертант ўз маъruzасида жуда кўп қим-
матли маълумотлар, тажрибалардан мисол-
лар келтириди.* Газетадан.

ДИССЕРТАЦИЯ [лот. dissertatio — фикр
юритиш, тадқиқ қилиш] Илмий даража
олиши мақсадида ёзиладиган ва маҳсус илмий
кенгаш мажлисида ҳимоя қилиш учун тақ-
дим этиладиган илмий тадқиқот иши. *Ном-
зодлик диссертацияси. Докторлик диссер-
тацияси.* — *Баҳорга чиқиб, Йигиталининг
диссертация ҳимоя қилиш куни белгиланди.*
Д. Нурий, Осмон устунни. *Ниҳоят, оғир,
машақатли кунлар орқада қолиб, Латофат
кандидатлик диссертациясини муваффақият
билин ёқлаб олди.* Л. Тожиева, Мехрим сизга,
одамлар. *Докторлик диссертациямни ўз
юртимда, ўз она тилимда.. сунъий тўсиқ-
ларсиз ҳимоя қилдим.* Газетадан.

ДИССИДЕНТ [лот. dissidentis – қаршилик қилувчи, кўшилмайдиган] 1 Бошқача ўйловчи, ҳукмрон тузум, мафкура билан келишмайдиган.

2 1950-80-йилларнинг ўрталарида бир қатор социалистик мамлакатларда мавжуд тузумга қарши бўлганларнинг умумий номи.

ДИССИМИЛЯЦИЯ [лот. dissimilatio – ўхшамаслик, ўхшашикнинг йўқолиши] 1 биол. Организм фаолияти жараёнида қабул қилинган мураккаб органик моддаларнинг парчаланиб, оддийроқ моддаларга айланиш жараёни.

2 тиш. Сўзларни талаффуз этганда, артикуляция ўрни ёки усули жиҳатдан ўхшаш товушлардан бирининг ўзгариши, бошқа ноўхаш товуш билан алмаснуви.

ДИССОНАНС [фр. dissonance < лот. dissonare – ҳар хил оҳанг чиқармоқ; созланмаганик, уйғун эмаслик] мус. 1 Товушлар уйғунсизлиги; ҳамоҳангликнинг йўқлиги ёки бузилиши; 2ид. **консонанс**. *Форобий билан Ибн Сино иккенинг консонанслар тўғрисидаги таълимотини қайта кўриб чиқшишган.* «Фан ва турмуш». Диссонанс – икки ёки ундан ортиқ товуш баравар чалинганда чиқкан товушнинг қулоқча кескин ва нотинч эшишилиши. И. Акбаров, Музика саводи.

2 Ёқимсиз оҳанг, товуш.

ДИССОЦИАЦИЯ [лот. dissociatio – бўлиниш, ажралиш] 1 ким. Молекулаларнинг таркибий қисмларга ажралиши, парчаланиши.

2 псих. Руҳий (психик) жараёнлардаги боғланишнинг бузилиши.

ДИСТАНЦИОН Маълум масофадан таъсир этадиган, бошқариладиган. *Дистанцион наўча. Дистанцион бошқарув. Дистанцион тест синови.*

ДИСТАНЦИЯ [лот. distantia – масофа, оралиқ] 1 Умуман нарса-буюмлар, жисмлар ўртасидаги оралиқ; масофа.

2 ҳарб. Сафланган аскарлар, қўшинлар орасидаги, шунингдек, ҳарбий техника, жанговар самолёт ва кемалар ўртасидаги масофа, оралиқ. *Колоннадаги машиналар ўртасидаги дистанция 50 метр бўлмоги керак. Дистанцияни сақлаб юринг!*

3 спрт. Югуриш, сакраш каби мусобақаларда ҳаракатнинг бошлангич ва сўнгги нуқталари (старт ва финиш) ўртасидаги, шунингдек, боксчилар ўртасидаги оралиқ.

4 Темир йўлларнинг, шунингдек, оддий сув йўллари (дарёлар)нинг маъмурий-техникавий бўлинмаси (хизмат кўрсатиш шоҳобчаси).

ДИСТИЛЛАМОҚ Дистиллаш, ҳайдаш йўли билан тозаламоқ, соф суюқлик ҳосил қилмоқ. *Дистилланган сув дори-дармон эритмаларини тайёрлаш учун тиббиётда ҳам ишлатилади.* “Кимё” дарслиги. Абдумажид ширицини спиртда ҳамда дистилланган сувда тозалаб, бузоқча укол қилди. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ДИСТИЛЛЯТ Дистилляция, ҳайдаш маҳсули (мас., бензин, керосин ва ш. к. лар нефтини ҳайдаш жараёнининг дистиллятиридир).

ДИСТИЛЛЯТОР Суюқликни дистилловчи аппарат. *Махсус аппаратлар, дистилляторлар.. этишмайди.* Газетадан.

ДИСТИЛЛЯЦИЯ [лот. destillatio – томчилаб оқиш] ким. тех. Суюқликларни, суюқ аралашмаларни буғга айлантириб, соф таркибий қисмларга ажратиш, тозалаш.

ДИСТРОФИК Дистрофия билан касалланган киши.

ДИСТРОФИЙК Дистрофияга оид. *Дистрофик ўзгариши.*

ДИСТРОФИЯ [юн. dystrophia – озиқланишнинг бузилиши] тиб. Бирор аъзо, тўқима ва умуман организмнинг озиқланиш жараёни бузилишидан иборат касаллик. *Жигар дистрофияси. Юрак мушаги дистрофияси.* — *Касаллик вақтида беморнинг жигар хужайралари кўплаб емирилса, жигар дистрофияси бошланади.* В. Мажидов, Сарик касаллиги.

ДИФТЕРИТ айн. *дифтерия.*

ДИФТЕРИЯ [юн. diphteria – парда, эт] тиб. Томоқнинг ва бурун шиллиқ пардаларининг яллигланиши ва улар устида парда ҳосил бўлиши билан кечадиган, кўпинча болаларда учрайдиган оғир юқумли касаллик; бўғма. *Дифтерия касали.* Дифтерия билан оғримоқ.

ДИФТОНГ [ди.. + юн. phthongos – овоз, товуш] тиш. Икки унли товушнинг бир бўғинда бирикib, қоришиб келиши ва шундай бириккан товушлар (мас., немис тилидаги “au” каби). *“Ўзбек тили” китобида сингармонизм, редукция, дифтонг, ассимиляция каби фонетик ҳодисалар анча яхши ёритиб берилган. «ЎТА».*

ДИФФЕРЕНЦИАЛ I [лат. *differentia* – фарқ, тафовут] 1 мат. Эркин ўзгарувчан миқдорнинг чексиз кичик ихтиёрий орттирилмаси.

2 тех. Бир валдан турли тезликда айланадиган икки валга ёки икки валдан бир валга ҳаракат узатадиган, машина ва механизмларнинг турли қисмларига турлича айланыш имконини берадиган тишли фидиракли механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ II 1 Ҳар хил шароитда турлича юз берадиган, бир хилда турмайдиган; фарқли, тафовутли. *Дифференциал тариф. Дифференциал рента. Дифференциал ёндаши.*

2 мат. Дифференциалга оид. *Дифференциал геометрия.*

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [лат. *differentia* – айрма, фарқ; фарқланиш] Бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажрatiш, табақалаш.

ДИФФЕРЕНЦИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанни ўрганишда унинг таркибий қисмларини бир-биридан фарқламоқ; шу нарсани табақаларга, таркибий қисмларга ажратмоқ.

2 мат. Дифференциални топмоқ, дифференциални ҳисоблаб чиқмоқ (қ. **дифференциал I 1**).

ДИФФУЗ: диффуз товушлар тли. Бир-бирига сингишиб кетган, қоришиқ товушлар.

ДИФФУЗИЯ [лат. *diffusio* – тарқалиш, ёйилиб кетиш] физ. Бирор модда (газ, суюқлик) зарраларининг бошқа модда орасига секин-аста ўтиб тарқалиши, кириб бориши. *Газлар диффузияси. Суюқликлар диффузияси.*

ДИХОТОМИЯ [юн. *diha* – икки қисмга + *tome* – бўлиш; кесилиш] Бутуннинг изчил равишда иккига бўлиниши ва бу бўлаклардан ҳар бирининг иккига ажралиши.

ДИЭЛЕКТРИК [юн. *dis* – орқали, орасидан + ингл. *electric*] от Электр токини ўтказмайдиган модда; изолятор.

ДИЭЛЕКТРИК сфт. Электр токини ўтказмайдиган. *Дизэлектрик моддалар.*

ДИҚҚАТ [а. *دقّت* – аниқлик; синчковлик; нозиклик] 1 Фикр, фикру зикр, фикр ёд. Ўзини уннутиб, барча дикқати ҳужра ичига оққан эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сидикжон.. болага қараб, у-бу деб турган бўлса ҳам,*

кўзи ва бутун дикқати Шарофатда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Назар-эътибор, илтифот; синчковлик. *Диний ва миллий руҳнинг тарбиясига алоҳида эътибор ва дикқат лозим. Ойбек, Нур қидириб. [Кумуш] Соchlari орасидаги чигилларни дикқат билан тараф, жом ёнига ўтироди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўлқинжон Хурининг сўзларини зўр дикқат билан тинглади. Ф. Мусажонов, Ҳури. Йўлчи ўроққа дикқат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Дикқатга сазовор (ёки лойик) ёки шоёни дикқат *Эътибор этишга арзидиган, эътиборни ўзига тортадиган. Дикқатга сазовор гап.* ■ *Шаҳрингизнинг дикқатга сазовор жойларини кейин кўрамиз. «Гулдаста». Ҳўжаев афандининг фикри-зикри шоёни дикқат. З. Саид, Н. Сафаров. Тарих тилга кирди. Дикқатни жалб қилмоқ (ёки тортмоқ) 1) эътиборни, фикрни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ, эътиборни бирор нарсага қаратмоқ. *Маърузачи тингловчиларнинг дикқатини шу масалага тортди; 2) бошқаларнинг эътиборини ўзига қаратмоқ. Тебраниб ёнаётган шам зўр мўъжизадай ҳамманинг дикқатини жалб қилган эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Дастлабки кунларда қишлоқ аҳолисининг дикқатини жалб қилган янги домла бора-бора назардан тушиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.**

3 сфт. Узлуксиз эътибор талаб этадиган, юракни сиқиб юборадиган, оғир, мاشақ-қатли. *Дикқат иш.*

4 Зериктирадиган, зерикарли, мароқсиз. *Дикқат гап.*

Дикқат бўлмоқ ёки дикқати ошмоқ *Бўйилмоқ, сиқилмоқ; зерикмоқ. Шу бугун кечқурун ҳалигидай дикқат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Унинг [Раъононинг] дикқати ошиб кетган, тиқ этса, эшикка қараб кўймоқда. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Дикқат қилмоқ 1) эътибор бермоқ; илтифот қилмоқ. Ҳали дикқат қилмаган эканман: юзлари сип-силлиқ, худди тошдан ясалганга ўҳшайди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати; 2) бўймоқ, юракни сиқмоқ; зериктироқ. Ҳоким тўранни дикқат қилма. К. Яшин, Ҳамза.*

5 кесим взф. Бўйилган, юраги сиқилган; хафа. *Ўзи дикқат, хуноб, лекин тез-тез хаёлга*

кетарди. Ойбек, Нур қидириб. Аваз дикқат. Хива томонга қарайвериб, кўзи тешилай деди. Отасидан мужда ўйқ. С. Сиёев, Аваз.

ДИҚҚАТБОЗЛИК Диққати жуда ошганлик, юраги ўта сиқилганлик ҳолати; хунобгарчилик. *Кел, бўлар иш бўлди, дикқатбозликни қўй. Уйғун, Асарлар. Шундай шодиёна кунда диққатбозлик? Сенга ярашмайди, оғайним. X. Назир, Кўктерак шабадаси. Муқимий.. тариқ ўраётган бир тўда дехқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамли равшанлик ўрнини яна диққатбозлик эгаллаб олди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.*

ДИҚҚАТЛАНМОҚ Бирор ноҳуш воқеадан ёки гап-сўздан юраги сиқилиб асабийланмоқ, бўғилмоқ. *Отабек диққатланди: -Қипчоқлар эканини билдим, аммо гуноҳлари нима, деб сиздан сўрайман! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ДИҚҚАТЛИК Руҳан эзилганлик, юраги сиқилганлик, хафалик. *Мен диққатигимни иш билан ёзишга ҳаракат қиласман. X. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ДИҚҚАТПАЗЛИК айн. диққатбозлик, диққатчилик. ..иқки соат бадалидаги диққатпазлиги етмагандек, яна шунча вақт ипсиз боғланиб ўтириши керак. «Ёшлик».

ДИҚҚАТСИЗ Эътибор бермайдиган, бепарво, эътиборсиз.

ДИҚҚАТСИЗЛИК 1 Эътибор бермаслик, диққат қиласмаслик.

2 Ишга бепарво қараш, бепарволик.

ДИҚҚАТЧИЛИК айн. диққатбозлик. *Ҳасан овчи очлигини ҳам унугтган, диққатчилик унинг иштаҳасини бўғиб қўйганди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ДИҚҚАТ-ЭЪТИБОР Диққат ҳамда эътибор; бутун фикр, ўй-хаёл. *Диққат-эътиборини тортмоқ. ..Аммо қизларнинг бутун диққат-эътибори рўпарадаги деворда, дуч келган жойга осиб қўйилган суратларда эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ДИҚҚИНАФАС [а. ضيق النفس – нафас қисиш; астма] 1 Зерикиш ёки бетоқатликдан нафаснинг сиқилиши; нафаси сиқиладиган.

Диққинафас бўлмоқ кўчма Юраги сиқилиб асабийланмоқ; бўғилмоқ; хуноб бўлмоқ, хуноби ошмоқ; зерикмоқ. *Касалдан сўнг диққинафас бўлиб юрган Ҳафиза эрта билан одатдагидек ўқишига борди. Мирмуҳсин, Умид. Лабыи кенг ҳовлида диққинафас*

бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Д. Нурий, Осмон устуни. *Қиши билан тор уйларда диққинафас бўлган кишиларнинг димогига адирлардан гиёҳларнинг хушбўй нафаси келиб урилди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Нафасни сиқадиган даражада оғир, бўғиқ; зерикарли. *Эртага у диққинафас, рутубатли Ҳиротдан чиқиб кетади, шу ўйсун билан бир ўйла бу беадад ғаму ғуссадан ҳам қутулади. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўргил, далаларга кетайлик, дўстим, Диққинафас уйда ётмоқ пайтимас. А. Орипов, Митти юлдуз.*

3 кўчма Босилиб, бўғилиб, сиқилиб ётган. *Қиши бўйни қор остида “диққинафас” бўлган бахмал майсалар бўй ҷўзиб, қўёшга талтинмокда. Ё. Шукуров, Чорчинор остида.*

ДИҚҚИНАФАСЛИК Юраги сиқилганлик, руҳан эзилганлик ҳолати. *Бир ерда кўп ўтириб қолиш ҳам одамга диққинафаслик келтиради. А. Ҳакимов, Илон изидан. Лекин кўнгил ҳамон хира. Бу кўнгилхиралик диққинафасликка айланди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

ДО [итал. do] мус. Диатоник (ўзгарувчан тонли) товушқаторнинг биринчи пофонаси; асосий етти пофонали товушқаторнинг биринчи товуши. *Музикада еттима асосий товуш бор: до, ре, ми, фа, соль, ля, си. И. Акбаров, Музика саводи.*

ДОБИЛ тар. эск. От эгари қошига боғлаб, маҳкамлаб қўйиб, жанг пайти ёки тўйда чалинадиган доирасимон мусиқа асбоби; довул. *Добил-доирани чалади, Қўрганинг ақлин олади. «Нурали». Шодиёна пўлёт добил олтин эгарнинг қошида. «Гулшанбоғ». Эралихон суюнчига бир телпак, шопча (қишич) ҳамда қашқалдоқнинг тери-сидан бўлган добил берди. «Юсуф ва Аҳмад».*

ДОБИЛБОЗ тар. эск. Добил; довул чалувчи (қоқувчи). *Добилбоз добилини қоқди, товуши Чамбига етди. «Маликаи айёр». Оқсоқол, жигадор, амалдор, нақкар, добилбоз, қушбеги, қўргонбеки овга сафар қилишини билдириди. «Маликаи айёр».*

ДОВ 1 Бўйи баланд, ўйғон ва бақувват. *Бир кун, кеч кирай деганда, тугун кўтартган, дов, елқадор ўйгит билан паранжи ёпинган аёлни эргаштириб кирдилар. Й. Шамшаров, Тошқин. Унинг [Муҳаммад Сайиддинг] ягринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссасидан қувват барқ уради. Ойбек, Навоий.*

Мелиқўзи ниқ этиб кулиб юборди. Кейин ўрнидан туриб, дов қаддини ростлади. Й. Шамшаров, Довруг.

2 кўчма Журъат, ботиниш; дадиллик.

Кўнгли (ёки юраги) дов бермаслик

Ботина олмаслик, журъат қила олмаслик. Аёлнинг кўзларига қарашга юраги дов бермади. С. Нуров, Нарвон. Ҳикмат нотани ёзишга ёзи-ю, Оқиласга узатишга юраги дов бермади. Ю. Шомансур, Қора марварид. Лекин ўйлни кесиб ўтишга кўнглим дов бермади. Ҳ. Гулом, Машъал.

ДОВ II [ф. داو < a. دعوی – иддао, талаб] Ўз ҳақ-хуқуқини тасдиқлаш ёки қондириш ҳақидаги талаб, даъво, тортишув. Ёмон ўйлдош ёв бўлади. Охир иши дов бўлади. Мақол. Ботир ёвда билинар, сўзчи – довда. Мақол. Камбагалининг ови юрмас, ови юрса ҳам, дови юрмас. Мақол. — Шаҳзода! Айт, менга қандай довинг бор? -О, сенга довим жуда кўп.. К. Яшин, Ҳамза.

ДОВ III [ф. دا – ўйинда ўртадаги пулни кўпайтириш] Қиморда ўртага тикилган пул ёки бошқа қимматли нарса. -Қиморда мени дов тикмасайди, яна бирорга ютқизмасайди, деб қўрқар эдим, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Бойвачча, ўз навбатида, ошиқ отишга ботинолмай турган кишиларга кўз югуртириб чиқди, бошқа талабгор бўлмаганлиги учун ёнидан пул чиқариб, телагининг тагига қўйди-да, “дов” деди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДОВ IV фольк. Уруш, жанжал; курашув, олишув. Ер товсиз бўлмас, Эл – довсиз. Мақол. Ёмон хотин олганнинг дови ўйда. Мақол.

ДОВ-ДАРАК айн. дом-дарак. Дўстининг дов-дарагини суршишириш учун Қоратой темирчи елиб-югурди. Ойбек, Танланган асарлар. Пончанг ўлсин! Тўрт кундан бери дов-дараги ўйқ, ўлдими-қолдими, билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВ-ДАРАХТ с.т. Ҳар қандай дарахт, ҳар хил дарахтлар. Дов-дарахтлар, қизниш бўйек-қа чайиб олингандек, ял-ял товлана бошлади. Э. Усмонов, Ёлқин. Дов-дарахтлар опок, худди ғижим рўмол ётиб олган келинчакдай товланади. С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ДОВ-ДАСКАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. ..кечга шаҳарга тушаб, китоб, дафтар, яна аллақанча дов-даскак олдим. Ҳ. Гулом, Машъал.

ДОВ-ДАСТАК с.т. айн. дов-дастгоҳ. Дов-дастакни йигиштирмоқ (ёки кўтармок) айн. дов-дастгоҳни йигиштирмоқ қ. дов-дастгоҳ. Сенинг бу чирик дов-дастагига бутун маҳаллани ерга қаратади. «Муштум».

ДОВ-ДАСТГОҲ с.т. Барча асбоб-анжомлар, дўкон-дастгоҳ. Ўйдаги дов-дастгоҳлар, безаклар мени ҳайратга солди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

Дов-дастгоҳни йигиштирмоқ (ёки кўтармок) Бор-йўғини йигиштириб жўнамоқ. Ҳамроқул наридан-бери дов-дастгоҳини ўнгаштириб жўнади. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. Киночилар аҳволнинг жиоддийлашганини кўриб, дарҳол дов-дастгоҳини йигиштириб, четга чиқишиди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДОВДИР Телба-тескари иш қиладиган, телбанамо; думбул, анқов; ҳовлиқма. Наҳотки энди шу арзимас идорачани ҳам эплай олмасанг? Қанақа довдир, ношуд одамсан ўзинг? Н. Аминов, Қаҳқча.

Довдир гап Телба-тескари, бетайин гап. Унинг [Зайнабнинг] бу довдир гаплари ғалаба қозонмоқчи бўлган Кумушни довдиратди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВДИРАМОҚ 1 Бирор нарса, вазият таъсирида тўғри ҳаракат қила олмаслик, ўзини сал йўқотган ҳолда алпон-талпон ҳаракат қилмоқ; гангимоқ. Ўртганча келин оиласиги янги одатга кўнисолмай, кечаси довдираб, ҳовлига чиқади.. С. Аҳмад, Сайланма. Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган.. мажлисни ёлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Довдираганимдан стул қолиб, нақ ерга ўтирголаёзиман. «Ёшлик».

2 Тўғри сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, телба-тескари, чалкаш-чулкаш гаплар гапирмоқ, вадирамоқ. Вой довдир, нима деб довдиряяпсан ўзинг? П. Турсун. Ўқитувчи. Матпано, тушида Хизирга ўйлиқкан кимсадек довдираб, тили калимага келмай қолди. С. Сиёев, Азаб.

3 Ўзини йўқотмоқ, шошиб қолмоқ, саросимага тушиб, гангиб, қўрқиб қолмоқ. Имом эшикни очаркан, эркакча кийиниб келган дёйни қўриб довдираб қолди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мурод бу гаплардан довдираб қолди. Нима дейиншини билмас эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Ногаҳоний зарб еган кишидек довдираб қолишиди. Ҳ. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДОВДИРАТМОҚ 1 Довдирамоқ фл.орт.н.

2 Ҳайратта солмоқ. Муниранинг куттилмаганда лапар айтиши эркакларни довдиратиб қўйди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ДОВДИРЛИК Телба-тескарилик, думбуллик, анқовлик. Гоҳида бу довдирлик гўллиkkача, меровликкача бориб етади. «Ёшлик». Бу гап Ҳўжакуловага малол келди: «Ҳалиям ўша довдирлиги бор экан-да», — деб қўйди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОВ-ЖАНЖАЛ Ҳар хил тортишув ва жанжал; низо, келишмовчилик. Колхоз аҳллари орасида дов-жанжал кўпайди. «Муштум». Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди. «Маликаи айёр».

ДОВЛАМОҚ с.т. Ҳақ-хуқуқ талаб қилмоқ, талашиб олмоқ; дов, даъво қилмоқ. Кучли билан курашма, молли билан довлашма. Мақол. ■ Назаров ҳузур қилиб керишиди: «Эсинг бўлса, келиб мен билан довлашасанми, миёси суюлган чол!» А. Кўчимов, Ҳалқа. Отанг етолмади бу кунларга. Толеингни довлавлаб бериб, ўлиб кетди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Йўқ, энди мен ҳаётдан ўз тегишини, ўз чароғон кунларимни довлавлаб оламан. А. Мухтор, Асарлар.

ДОВОЛ шв. Девор.

ДОВОН I 1 Тоғ ёки тепаликнинг баланд, аммо ошиб ўтса бўладиган қулаг жойи; ошув. Қашқар довони. Арнасиз от довон ошолмас. Мақол. Донога эргашган довондан ошар. Мақол. ■ Бу вақт улар Қорақарға деган довондан ошиб, кўз илғамас, кенг, текис яйловга чиқдилар. А. Мухтор, Асарлар. Довоннинг белига чиққунча Мұхаммад Шариф ҳам, эшак ҳам ҳолдан тойди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

2 қўчма Кейинги иш ва ютуқларга йўл очиб берадиган улкан иш; эришилган ёки эришилажак қийин марра. Оила қуриши нақадар юксак довон эканини Маҳкам энди биринчи марта.. ҳис қилмоқда эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Мавсумнинг дастлабки довони ортда қолди. Газетадан.

3 қўчма Ҳаёлий, руҳий марра, мақсад, интилиш. Эй қўнглим, оламдан суюнчи сўра, Довонлар, тоглардан елдай учиб ўт. Миртемир, Асарлар. Тўлқиндан асов бўл, сергак қаламим. Давру довонлардан баркамол ўзигил. Г. Жўраева, Иқбол.

ДОВОН II маҳс., кам қўлл. Тўкувчи-ларнинг ишхонасида икки устуннинг тела

оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч фалтак.

ДОВОТ [а. ۋەدە – сиёҳдон] эск. айн. сиёҳдон. /Аваz/ Токчадаги лос солинган довот, қамиш қалам ва қоғозни олиб, хонтахта устига қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мадёр мингбосининг маҳкамаси: хонтахта устида қаламдошли довот, дафтар, қоғозлар бор. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ДОВРУҚ 1 Донг, шон-шуҳрат, машхурлик. Чала довруққа чол ўигилар. Мақол.

■ Сувратингизни кўн кўрганман, довруғингизни кўн эшитганман. С. Аҳмад, Уфқ.

Довруқ таратмоқ ёки довруғи кетмоқ Машхур бўлмоқ, ҳаммага танилмоқ. «Бобурнома» 17-асрнинг 90-йилларидан бошлаб Европага довруқ таратган эди. «Фан ва турмуш». Аммо номи тилдан тилга ўтиб, бутун фронтга довруғи кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Миш-миш гап, хабар, шов-шув. Ўттиз икки танга /солиқ/довруғи гузар аҳлиниг юракларини уюштириб, буни эшиши биланоқ исёнга қўл қўйдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Үнинг /Тожибойнинг/ юмуш билан Тошкентга бориб келгани Қамишканада хийла довруқ бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОВРУҚЛИ Довруғи кетган; шуҳрат қозонган, донг чиқарган. Довруқли паҳтакор.

■ У заводга илк бор қадам қўйғандан, келажакда довруқли пайвандчи бўлишини хаёлига ҳам келтиргмаган эди. Газетадан.

ДОВУЛ I Вайронлик келтирувчи кучли бўрон. Довул турди. Довулда қолмоқ. ■ Сал ўтмай осмон оқариб, атроф ёриша бошлади-ю, тунги қора довулнинг қабиҳ иши бутун даҳшати билан намоён бўлди. О. Ёқубов, Диёнат. Ёлғизлик қурсин, ёлғизга қоронги тунда шабада ҳам довул бўлиб туюлар экан. И. Раҳим, Ихлос.

ДОВУЛ II эск. Овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун мўлжалланган, теридан ёки пўлатдан ясалган маҳсус ногора. Довул ҳар вақт мирабининг ўзи ёки унинг ўринбосари шаҳарни айланаб юрганда ҷалинарди. С. Айний, Дохунда. Үрди Ҳасан довулни, Қаттиқ тортуб айшни. «Равшан». Аҳён-аҳёнда узоқлардан довул товуши эшитилади: тун пособнлари уйқудаги шаҳарни қўриқлаб юрагдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

Довул қоқмоқ (ёки чалмоқ) 1) қаттиқ, даҳшатли овоз чиқармоқ, гумбурламоқ. *Ихтиёрим ҳеч бир касга бермадим, Довул қоқиб, шунқоримни чўймадим.* «Эрали ва Шерали». *Момақалдироқ ваҳимали довулини қоқиб, гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда чақмоқ чақар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) бонг урмоқ. *Сиз деб қоқдим, яна балким қоқарман, Исён довулини қаттиқ қоқарман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ДОВУЛБОЗ тар. Довул чалувчи, довул қоқувчи. *Мен эдим неча вақт элда довулбоз, Тул бўп қолди Барчинойдай сарвиноз. «Алпомиш». Қайтарма Чамбилинг довулбозини, Ўғлинг олиб келар сарвинозини. «Интизор».*

ДОВУЛЛИ I Довули бор, довулга эга бўлган. қ. **довул II**.

2 Қаттиқ бўронли; довул бўлиб турадиган. *Баҳорда сел, дўл, бўрон ва довулли кунлар бўлди.* Газетадан. Қиши чиқиб, довулли кунлар камайиб қолди. А. Мухтор, Чинор.

ДОВУР I кўм. (ж.к. билан) шв. 1 Қадар, -гача. Соат иккига довур. Қишига довур. Кечга довур. — У чўлоқланаб дарвозага довур чиқди. «Ёшлиқ». *Мен унга довур бу ҳовлининг шикаст-рехтини созлатиб, боллаб жиҳозлаб қўяман.* Н. Қиличев, Чифриқ. *Юнусхон тонгга довур ўн қайта ухлаб, ўн қайта ўйғонди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Марта, карра. *Тиловбердини ўғлинг билан уч довургача олишишираман.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ДОВУР II шв. Товуш, овоз. Ер тагидан бежой отнинг довури келадир. Усмон баҳши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ДОВУР III айн. давир.

ДОВУЧЧА шв. Ҳали пишмаган, фўр ўрик, фўра. *Деворлар оша эглиб ётган ўрик шохида данак қотирган довуччалар маржон-дек тизилган, оқариб қолган гилослар устида чумчуклар парвона бўларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Келинлар ўрикнинг шохини эгib, лабини қимтийди: Нордон довучча!* С. Акбарий, Мехригийе.

ДОВУЧЧАЛАМОҚ Фўра мева тутмоқ, ҳосил қилмоқ. *Баҳорнинг қизиган кунлари: ўриклар довуччалаган, олмалар туккан, тутлар пишашзган эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДОВУШ с.т. шв. Товуш, овоз. *Қўқалдош алп ҳарчанд чинқариб қолди, куйиб-пишиб, кўп довуш қилди.* Қоражон қулоқ солмай

кетди. «Алпомиш». *Оҳ тортганда, тўқилар кўзидан ёши, Фам билан чиқади бекнинг довуши. «Алпомиш».*

ДОВУШЛАМОҚ шв. Қичқирмоқ, товуш чиқармоқ; чақирмоқ. *-Тўхта, золим!* — деди ҳам довушлади. «Эрали ва Шерали».

ДОВЧИ Жасур, довюрак, довлашувчи киши. *Милтиқ кўттарган билан овчи бўлмас, Дағдага солған билан довчи бўлмас. Мақол. Кўп отган билан овчи бўлмас, Кўп деган билан довчи бўлмас. Мақол.*

ДОВЮРАК Қўрқмас, ботир, жасур. *Довюрак одам.* — *Мен довюрак Ражабовни тоғ бургутига ўхшатдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бай-бай, аммо зап довюрак ўигитлар экан-да, шоввозлар!* О. Ёкубов, Ота изидан.

ДОГМА [юн. *dogma*, *dogmatos* — фикр; қарор; таълимот] Қанчалик тўғрилиги танқидий текшириб кўрилмай, ҳақиқат сифатида кўр-кўрона қабул қилинган қонун-қоида, фикр; ақида. *Баширжон “догма” сўзининг маъносига тушунмаса-да, ҳар қалай, ёмон ҳақоратни сўз эканига ақли етди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОГМАТИЗМ Эскирган, қотиб қолган, бир томонлама назария ва қонун-қоидаларга, ақидаларга асосланган тафаккур; танқидий қарамай, кўр-кўрона фикрлаш; ақидапарастлик.

ДОГМАТИК от Қотиб қолган, ўзгармас ақидалар тарафдори; ақидапараст. *Догматикларни ва қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаётганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини, кўриб турибмиз.* Газетадан.

ДОГМАТИК сфт. Қотиб қолган, ўзгармас фикр, мушоҳадаларга, ақидаларга асосланган. *Догматик қарашлар.* — *Оқибатда фанга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам томоқда.* «Муштум».

ДОГОВОР [р. договор — келишув, битим] эск. айн. **шартнома.** *Хатда нима депти?* — *Договорнинг бир нусхасини сўратти.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДОД [ф. *адол* — адолат, адл; фифон, нола] 1 унд.с. Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай чиқарилган қаттиқ товуш; бақириқ, фарёд. *Дод! Войдод!* Қимсаной, сен ўлгунча мен ўлсам бўлмайдими, болам! А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. *Бу юракни сиқадиган жимликдан у “дод!” деб юборай деди.* С. Аҳмад, Уфқ. Эрталаб жуда ёмон аҳволга

тушиди: уйнинг у бошидан бу бошига "дод" деб юмалайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Дастидан дод (демоқ) Кимсанинг ёки бирор нарсанинг салбий ҳаракатидан, бирор нохуш воқеадан норозилик сифатида нола, фарёд қилмоқ. Жиззахда молларидан айрилиб, ўғрилар дастидан дод деб юрганлар анчагина. «Муштум». Дод бу рашкчи эрнинг дастидан. С. Аҳмад, Юлдуз. *Дод! Золим келиннинг дастидан дод!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Ҳавф-хатардан ёки қўрқувдан ёрдамга ҷақириб чиқарилган қаттиқ овоз; бақириқ. *Дод солмоқ.* — *Дод! Дод, одамлар, келинглар!* Дод, бек ўзига ўт қўйди. Х. Ғулом, Машъал. Қиз ҳозир бошига қоп кийдирилишини билди-ю, бор овози билан дод солиб қичқира бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *-Дод! Войдод!* Қароқчилар босди! — довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Ҳозир беҳисоб түёқлар остида қолиб янчлишини сезди-ю, дод солиб қичқирди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 қўчма Ёмон ном, ёмонлик, ёвузлик. *Дод қолдирма, от қолдир.* Мақол. Яхшидан от қолади, Ёмондан — дод. Мақол.

4 қўчма Адолатсизлик ёки азоб-уқубатдан нолиб қилинган оғзаки ёки ёзма арз, шикоят, фифон. *[Домла Ғоғирга:]* Қани, додингни айт, нима додинг бор? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Азиза додини кимга айтишини билмай, қон-қон ўиғлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Додига етмоқ, додига қулоқ солмоқ ёки **додини эшиитмоқ, тингламоқ** Шикоятини, арзини тингламоқ; адолат қилмоқ. *Подшоҳга арзга борсангиз, додингизга етмасмикин, мулла тога?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Додини тинглайдиган мураббий тополмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *Додингни худога айт!* Аҳволингни, арзингни, шикоятингни ҳеч ким тингламайди, дод дейишнинг фойдаси йўқ. *-Аканг айлансан, Сидиқжон, энди додингни худога айт!* *На ўзинга қидинг, на манга.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Додини бермоқ 1) таъзирини, адабини берib қўймоқ, қилмишига яраша чора кўрмоқ; жазоламоқ; қийнамоқ. *Унақа муттаҳамнинг додини бериб қўйши керак.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Сиз ўигитларнинг додини берадиган қизсиз.* сизга ўнлаб ўигит мафтун бўлиши мумкин. П. Қодиров, Қалбдаги күёш; 2) ўлдирмоқ, қирмоқ. Буни

минсанг, ака, ўйлли бўласан, Қалмоқларнинг жуда додин берасан. «Алпомиш». Кўн девларнинг додин берган Гўрўғли, Аваҳонга раҳбар бўлган Гўрўғли. «Маликаи айёр.

ДОДА шв. Дада, ота. *Додам нул берди, санолмадим..* (Топишмоқ — Юлдузлар).

ДОД-БЕДОД [ф. داد-بیدا] — шовқин, жанжал; фарёд] Ёрдамга ҷақириб қилинган нола, арз-дод; шовқин-сурон. *Сафарқул.. дарёдан ўтиб, Ширинилар қишилогига яқинлашганда.. қишилоқдан чиқаётган "дод-бедод!" ва "войдод!" садолари уни жуда ҳайратга солди.* С. Айний, Қуллар. *Кампирнинг дод-бедоди эшиитилди.* С. Айний, Қуллар.

ДОД-ВОЙ Дод солиш, додлаш; бақириқ, фарёд. Қоронги ўйда ур-йиқит, тўполон, муштлаш, отишма, дод-вой бошланди. Х. Ғулом, Машъал. *Пастда эшиитилган дод-войлар ва инграшларга қараганди, бу тошлар мўлжалга тегмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОДЛАМОҚ Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай, қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирмоқ. Хотин кишининг додлагани, эркак кишининг сўқингани эшиитилди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Менинг биқинимда осколка борлигини биларди, додлаб юборади, деб ўйлади шекилли.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, фарёд, нола қилмоқ. *Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Санобар хола соч юлиб додлади, ўиғлади, сиқтади.* С. Зуннунова, Олов.

3 Ёрдамга ҷақириб дод солмоқ. *Додлаб қочар экан, ўиқилди.* *«Ёшлик».* Додлаб, ёрдамга ҷақиришга шаҳзоданинг иззат нафси ўйл қўймасди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ДОДРАС [ф. دادرس — қози; ҳимоячи, халоскор] Жабрланганларни ҳимоя қилувчи, уларнинг арзини тингловчи. *Арзинг бўлса, додрас ҳузуридасан, гапир!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ДОД-ФАРЁД [ф. داد-فریاد — шовқин, бақириқ, фарёд] Дод ва фарёд, дод-вой. *Дод-фарёд қилмоқ.* — *Аёллар дод-фарёд кўтариб, муштлашганларни ажратишга ҷақира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инграган овозлар, дод-фарёдлар эшиитила бошлади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бир зумда қийчув, тўполон, дод-фарёд кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОД-ФИГОН айн. дод-фарёд. Дод-фигон кўттармоқ. Дод-фигон қилмоқ.

ДОДХОХ [ф. دادخواه – даъвогар; одиллик истовчи] 1 эск. кт. Адолат талаб этувчи,adolat истовчи, даъвогар. Нима деб амр этсам, шуни қилинглар, Ҳуройим устидан доходоҳ бўлинглар. «Рустамхон».

2 тар. Бухоро хонлигигаadolat, ҳақ-хуқуқ истовчилардан амир номига ариза қабул қилувчи ва унинг жавобини арзчиларга етказувчи лавозимли киши. Райимбек доходоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулчехра давлатхонага кириб, мироҳур, тўқсабо, доходоҳларни чақирди. «Эрали ва Шерали».

3 тар. Кўқон хонлигига қозихона ишлари устидан назорат олиб борувчи амалдор.

4 тар. Ўтмишда Фаргона водийиси ва Тошкентда мингбоши ва бошқа баъзи амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз. Доддоҳим, доходоҳлик сенга хос. Порасиз ўтмас сенга юз илтимос. Муқимий. -Ҳа, шошиманг, дарвоҳе, мингбоши доходоҳ ёрдам бермас-микнлар? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДОЗА [юн. dosis – бўлак, улуш] тиб. Беморга бир бор ёки бир кечакундузда қабул қилиш учун белгиланган дори-дармон миқдори. Болалар дорисининг дозаси. Катталаар дорисининг дозаси. ■ [Сиддиқа] Дориларнинг хиллари, дозаларини, яъни қайси дорида қандай аралашмалар борлигини ва бу аралашмалар миқдори қанча эканлигини ҳам айтса олади. Н. Ҳакимова, Врач бўлмаса ҳам.

2 Умуман муайян ўлчовга эга миқдорлар. Намакоб тайёрлаш учун туз билан сув турли дозаларда олинishi мумкин. Ўсимликка радиоактив нур берилса, берилган нурнинг дозасига қараб, ё яхши ўсади, ёки секин ўсади. «Фан ва турмуш».

ДОЗАЛАМОҚ Дозаларга бўлмоқ; дозасини белгиламоқ. Беморларга бериладиган дориларни дозалаб чиқдим.

ДОЗАТОР 1 тех. Суюқ ва сочиувчан моддалар миқдорини, қоришмага кирадиган таркибий қисмлар улушкини автоматик равища ўзи ўлчайдиган (дозалайдиган) мослама, асбоб. Ҳозирги вақтда бетон қилиб қориладиган шагал, майдаланган тош, қум, цемент маҳсус тарозилар – дозаторларда тортилади. Газетадан.

2 Ўшандай асбоб билан иш қилувчи мутахассис, ишчи.

ДОЗАТОРЧИ айн. дозатор 2. Корхона дозаторчилари ва лаборатория ходимлари уларнинг [омумхта емларнинг] сифатини доим назорат қилиб борадилар. Газетадан.

ДОЗИМЕТР [доза + юн. metreо – ўлчайман] Ионловчи нурланиш дозаларини ўлчовчи асбоб. ..бу иш аллакимнинг дозиметрга боқиб кўриши хаёлига келмагунча давом этиди. Газетадан.

ДОЗИМЕТРИЯ физ. Амалий ядро физикасининг ионловчи, радиоактив нурлар дозасининг жонли ва жонсиз организмга таъсирини ифодаловчи физик миқдорларни ўрганувчи, нурланиш дозасини аниқловчи соҳаси.

ДОИМ [а. دايم – чўзилувчи, узун; ҳамиша] рвш. Вақт жиҳатдан узлуксиз давом этувчи; ҳамма вақт, ҳамиша. Қизи бор уй доим саришта. Мақол. Бўрининг кўзи доим овда. «Қанотли сўзлар». ■ У менга доим сени эслатиб туради. Т. Ашуроев, Оқ от.

ДОИМИЙ 1 Ҳамма вақт мавжуд бўлиб, узлуксиз давом этиб турадиган, муттасил. Доимий ғамхўрлик. ■ Ёрмат бу ерда доимий яшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар. Китоб – Жомийнинг яхши дўсти, ажралмас ҳамроҳи, мутолаа ва ижодиёт эса унинг доимий машгулоти эди. Газетадан.

2 Ўзаро, узлуксиз, ўзаро боғланган. Соид билан шабада товуши қўшилиб, доимий бир күй ҳосил қиласди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоклар. Оғриқ эса доимий ва борған сари кучайиб борадиган бўлади. Ҳ. Ҳакимов, Ўқитувчи.

ДОИМО айн. доим. “Тупроқ олсанг, олтин бўлсан”, деб доимо онам дуо қиласди. «Гулдаста». Лочинлар вояга етганда, доимо жуфт бўлиб юради. «Фан ва турмуш».

ДОИР [а. دائـر – айланувчи, айланма] кўм. (ж.к. билан) Алоқаси, даҳли бўлган, алоқадор, тегишли; мансуб. У [Сидикжон] ишга доир гапларга аралашиб, бироннинг фикрини қувватлар ёки рад қиласди, ўз фикрини айтар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу кимёга доир гап. П. Турсун, Ўқитувчи. Хотира дафтарида ёзувчилик меҳнатига доир кўп фикрларни учратиш мумкин. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ДОИРА I [a. دائرة – айлана, доира; соҳа, тармоқ] 1 геом. Текисликнинг айлана билан ўрталган юзаси; тўғарак. Ярим доира. Доиранинг юзи. ■ Кучли шамол юзлаб километрли улкан доира бўйлаб елади.. «Фан ва турмуш». Скамейкалар доира шаклида қўйиб чиқилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кенг далада доира ясад ўтирган одамлар орасидаги деярли ҳамма ўйигитларнинг кўзи Бадиага.. қартилган эди. Мирмуҳсин. Меъмор. Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиши такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланаб тўхтади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Доира чизмоқ 1) тўғарак чизиқ чизмоқ. Тошкент харитасининг бир қанча ерига ўйғон қизил қалам билан доиралар чизилган эди. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар; 2) кўчма доира шаклида айланмоқ, давра олиб юрмоқ ёки учмоқ. Жуда баландда, худди кўк гумбазининг остида, қандайдир каттакон бир қуши қанотларини борича ёзив, аста доира чизмоқда. С. Анорбоев, Оқсой. Қилич ялан-гочлаганлар орқасида доира ясад отлиқлар ҳам турарди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

2 кўчма Белгили бир чегара, аниқ бир худуд ичидаги жой. Шаҳар доирасида. ■ Адабиётда умр бўйи тутаб юрган ёзувчи ҳеч қачон ўз маҳалласи доирасидан ташқарига чиқмайди, лекин ўзини классик ҳисоблайди. К. Қаҳхорова, Чорак аср ҳамнафас.

3 кўчма Бирор иш-ҳаракат, қонун-қоида ва ш. к. давом этиши, жорий бўлиши, тарқалиши эҳтимол бўлган белгили худуд, жой. Фронт доирасидаги шаҳарлардан кўчириб келтирилаётган одамларни жойлаштиришга тайёргарлик кўриш лозим эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.. бола тарбияси, унинг ахлоқ-одобини фақат оила доирасига боғлаб қўйисак, рўй берган ҳозирги янги шароитга тўғри келмайди. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кўчма Чегара, чек, рамка. Инсоф доираси. Фикр доираси. Таъсир доираси. ■ Камина адаб доирасидан заррача чиқмаган бўлса керак. Ойбек, Навоий. Фарғонадаги кенгаша Умиднинг дунёқараш доирасини анча кенгайтириди. Мирмуҳсин, Умид.

5 кўчма Белгили бир соҳа, касб ёки табақа ва ш. к. аҳли; кишилар йигиндиси, уюшмаси. Юқори доиралар. Хабардор доиралар. Журналистлар доираси. ■ Гуландом бундай турмушдан нафрат қилас, бу ифлос доирадан, фаҳи уясидан қутулишини истар..

эди. Ойбек, Танланган асарлар. ...мавлоно Беҳзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шуҳрат топган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОИРА II Айлана шаклидаги, гардишсимон урма мусиқа асбоби; чилдирма, даф. Доира чалмоқ. ■ Болоҳонанинг токчасида доира, танбур, дутор ва рубоб каби мусиқија асбоблар бор эди. С. Айний, Эсадаликлар. Чилдирмачи пастга сакраб тушиб, доирасини қизидириб келди. С. Сиёев, Ёргулик.

ДОИРАВИЙ I Доира шаклидаги, айланма. Доиравиј ўйл. ■ Сўнгроқ тенанинг ўртасидан катта доиравиј.. бир супа қилиб, устига бир шийтон солди. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Асоси доира шаклида бўлган. Доиравиј конус (мат.). ■ Агар тўғри бурчакли учбурчакни катетларидан бири атрофида айлантирилса, унда тўғри доиравиј конус деб аталаувчи геометрик жисм ҳосил бўлади. «Геометрия» дарслиги.

ДОИРАСИМОН Айланага ўхшаш, тўғраксимон. Маъруф Назаров вертолётнинг доирасимон кичик ойналарига қараб, осмон гумбазига боқарди-да, хаёл сурарди. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОИРАЧИ Чилдирма чалувчи, чилдирмачи. Доирачи раққосанинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамблни бошқариб, усуллар йўлини кўрсатиб берувчиларданdir. Т. Обидов, Юсуфхон қизик. Ҳалқ сайили ва байрамларида доирачиларнинг мусобақалари тез-тез уюштирилиб турар, доирачилар эса ўз ўйинчилари билан унга қатнашар эдилар. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДОЙИ шв. Тога. Рўмолимнинг учи шоийи, Ўртасида бордор уйи. Олиб беринг, жоним дойи. «Кўшиқлар». Ҳон, Авазни дорга буорган экан, дойим орага тушиб, эллик таёқ сўрабди. С. Сиёев, Аваз.

ДОЙРА с.т. айн. доира. Тўйдан қайтиб келганди. Доира чалиб келамиз. «Бойчечак».

ДОЙРАДАСТ айн. доирачи. Кейин сурнайчи Мировни.. доирадаст Зойирбўй Гулбоевни ёзинг. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Доирадастлар, кўлга олинг дойрани. Раққосалар чир айлансан даврани. Р. Бекниёз, Тўтиё.

ДОИРАЧИ айн. доирачи. Ўшандо у киши.. ёш ўйигит – доирачи эди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

ДОК [голл. *dok*, инг. *dock* — кема устахонаси] Кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисмини қуриш, сувдан чиқариб кўздан кечириш ва таъмирлаш ишларини амалга оширувчи корхона. Касаба союзларига доклардаги юк ташувчилар, қора ишчилар ва бошқалар бирлашдилар. Газетадан.

ДОКА Пахта ипидан сийрак қилиб тўқилган юпқа газлама. Эр-хотиннинг уруши — *Дока рўмолнинг қуриши*. Мақол. — *Роҳат-баби эрини эсига олар экан, кўз ёшларини дока рўмолнинг учун билан артиб қўйди*. Ҳ. Фулом, Машъал. *Дока кўйлак киймайман, Ич кўйлаги бўлмаса, Сени ёрим демайман, Зар кокилинг бўлмаса*. «Оқ олма, қизил олма».

ДОКАПАРАНГ, *докафаранг* Францияда, умуман, Европада тўқилган юпқа, ҳарир мато, ипакли дока. *Отамнинг юзига сув сачради, шекилли, белбогига қистириқлик докафаранг рўмолчасини олиб артиди*. Ойдин, Гулсанам. *Докапаранг кўйлагинг кийсанг бўлар, ёр-ёр. Шу қишилоқда бирорни севсанг бўлар, ёр-ёр*. «Кўшиқлар».

ДОКАФУРУШ Дока билан савдо қилувчи, дока сотовучи. *Докафуруши И smoil Ёдгорнинг савлатидан от хуркади*. «Муштум».

ДОКЕР [ингл. *docker* — док ишчиси] Портларда юк ташувчи, докларда, кемасозлик корхоналарида ишловчи ишчи. *У докер ухлаган қирғоққа боқар, Қўёшдай муқаррар, чин ва муштарак*. А. Мухтор, Асарлар.

ДОКЛАД [қад. р. *докладати* — клаудати — кўйиш, тахлаш] эск. **1. қ. маъруза.** Ҳисобот доклади. — *Докладдан кейин қизгин музокара бошланаб кетди*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай маърузанинг ёзма матни. *Доклад ёзмоқ*. — *Ҳайронаман, ҳайронаман, ҳайронаман*. *Докладимни ёзолмайман, ҳайронаман*. «Муштум».

3 Юкори раҳбарий органларга ёки бошлиққа оғзаки ёки ёзма равишда тақдим этилган расмий маълумот, ахборот. *Сержант Лобов бўлинмасини бошлаб бориб, жангчиларнинг машққа тайёр эканини доклад қилди*. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДОКЛАДНОМА Бирор хабар, воқеа-ҳодиса тўғрисида раҳбар органларга ёки бошлиққа ёзма равишда топшириладиган расмий маълумот, ахборот (қ. **биддиришнома**). *Докладнома ёзмоқ*. *Докладнома топширмоқ*. — *Унинг қўлидаги даста-даста*

ҳисоботлару докладномаларни ўқисангиз, гўё шаҳарда ҳеч қандай чанг, губор йўқ. Газетадан.

ДОКЛАДЧИ айн. **маърузачи**. У [Ойимхон] мажлисни очгач, докладчига сўз берди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Докладчи И smoiljon Норматов охирги сўзида буни мамнуният билан қайд этди*. А. Қаҳҳор, Синчалак.

ДОКТОР [лат. *doctor* — ўқитувчи, муаллим, устоз] 1 с.т. Касалларни даволовчи олий маълумотли тибиёт ходими; шифокор, врач. *Доктор ёзаётган анкетасидан бош кўтариб, жилмайди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Ойим ҳам тез-тез докторга қатнайдиган бўлиб қолди*. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Докторлик диссертациясини ҳимоя қилган фан номзодлари ёки профессорларга бериладиган олий илмий даражага ва шу даражани олган олим. *Филология фанлари доктори*. — *Илмий кенгаш қашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришига қарор қилибди*. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОКТОРАНТ [нем. *Doktorant* — докторлик илмий даражасини олишга тайёрланадиган < лат. *doctorantis* — таълим олаётган] Докторлик диссертациясини ёзиш учун бирор илмий муассасага бириктириб қўйилган фан номзоди.

ДОКТОРАНТУРА Илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари ҳузуридаги олий малакали илмий ходимлар — фан докторлари тайёрлаш шакли. *Докторантурати фан номзоди илмий даражаси негизида 3 ўйл давом этади, диссертация ҳимоя қилиш билан якунланади*. Газетадан. *Институт ҳузурида аспирантура ташкил этилди, ҳозирги вақтда эса докторантурати ҳам очилди*. Газетадан.

ДОКТОРЛИК 1 Доктор илмий унвонини олиш учун ёзилган иш ёки ана шундай илмий даражага. *Докторлик диссертацияси*. — *Орадан ўйлар ўтиб, Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди*. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. Яхши одам, ҳозир докторлик диссертациясини ёзяпти. С. Зунунова, Олов.

2 Шифокор, врач касби; врачлик фалияти. *Қорабўтанинг қизи докторликка ўқиуди*. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Докторлик ҳам мушкул касб*. Мен яқиндагина мустақил иш бошлаган одамман. «Ҳарорат».

ДОКТОРХОНА с.т. эск. Касалларга хизмат құлувчы муассасаса; амбулатория, касалхона. *Ойнгиз бир оз бетоб бұлғып қолди. Докторхонага олиб кетишиді.* А. Мирахмедов, Күлган чечаклар. *Қишлоғимиз кіттә бұлмагани учун докторхона йұқ. Аммо аптека бор. А. Күчимов, Ҳалқа.*

ДОКТРИНА [лот. *doctrina* – таълимот; ўқимишлілік] кт. Илмий ёки фалсафий таълимот, назария; асосий назарий ёки сиёсий нұқтаи назар. *Ҳарбий доктрина.* — Ядро қародини ишлатишдан, биринчи ядро зарбаси доктриналаридан воз кечиши тинчлик ишига хизмат қылади. Газетадан. *Ўзбекистонда ҳарбий доктрина ишлаб чиқылған.* Газетадан.

ДОКТРИНЁР [фр. *doctrinaire* – муайян доктрина тарафдори] кт. Бирор доктринага, дөмгага, илмий ёки фалсафий таълимотта қаттық ёпишиб олган ва унга күр-күрона әргашувчи шахс; қыдапараст.

ДОЛ 1 *фольк.* 1 Тик, тикка, адил. *Дол қомат.* — Дол бүйінгідан мендай момонғ үргілсін, Эр йигіт сүйгани нозли гул бұлсін. «Нигор ва Замон». Ой томоша қылар осмондан Ҳөвлиларни ҳар тун дол туриб. У. Күчқор, Ҳаяжонга күмилған дунё.

2 *рвш.* Худди, нақ, қоқ; аниқ. *Нишеннинг дол ўртасига урмоқ.* Овни отсанг, билиб от, Дол нишонга илиб от. Мақол. — Олмакұз-нинг [отнинг] дол белігі минайин, Чиқиб, саҳроларда саир қылайин. «Орзигул».

3 *рвш.* Бир оз қиыншайтириб, яримта қилиб. *Дүпнини дол құймоқ.* Дурраны (рұмопы) дол ўрамоқ. — Дүпнини дол құндириб олган новча ҳофиз түйхонаны бошига құтариб хониши қиляпты. А. Күчимов, Ҳалқа. Әгніда гүлдор пушти халат, дурраны дол құйған, оёғида қызил баҳмал шиппак. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кичкина дакана рұмопыни дол құйибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 *Бутун, борича, баланд (товуш ҳақида).* -Ха, адаш, топылдым болаларингиз? — деди құшниси Озодага, азбароғы әшитсін дебми ё бошқа ниятдами, овозини дол құйиб. «Әшлик».

5 Ёнғоқ, данак ўйинларидан соққаннинг ган(кон – маълум шаклда тизилған ёнғоқ)ға әнг яқын турған ҳолати ҳақида (бундай соққа әгаси биринчи бұлғып отиши ҳуқуқига эга бўлади). -Сен долми, мен долми? — Мен дол!

6 *шв.* Кифт, елка.

ДОЛ II [а. ә – “д” ҳарфи номи] Араб алифбосида “д” ҳарфининг номи (унинг

шакли – ә – мұмтоз адабиётта әгилған қалқоматта ишора сифатида құлланади). *Алифдек қоматинг долдек әгилмиш.* — *Оғир меҳнат белини дол қылған.* К. Яшин, Ҳамза. *Не-не тик қадларни дол этди қоғоз.* А. Истроилов, Биз – дунё одамлари.

ДОЛ БҰЛМОҚ Әгилмоқ, букилмоқ. Қаддымиз дол бұлғып, ёнди юраклар. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарә. *Гоҳ бүрөн ўқирап, гоҳ бүралар қор.* Чинорлар дош бермай, бели дол бұлар. Миртемир, Асарлар.

ДОЛЗАРБ 1 от «зф». Бирор иш ёки жараён әнг қызғын ёки қысталанғ бүлған пайт. *Саодатга шундай долзарбда яхшилик қылмай, қаочон яхшилик қыласан?* И. Раҳим, Ихлос. *Суяқ-сұяғигача пахтакор одам бунақанғи долзарбда далаған жылмайди.* Р. Файзий, Асад либоси.

Долзарб күнлар (ёки палла, пайт, дам) Ишлар қызиган ёки тиқилинч келиб қолған күнлар. *Иш қысталанғ келиб, долзарб күнлар ҳам бошланди.* А. Шермуҳаммедов, Тошкент-лилк паҳтавон. *Хөзир чорвадор* учун әнг долзарб күнлар ҳисобланған қышлов давом этмоқда. Газетадан. *Пахта ығим-терими долзарб паллага кирди.* Газетадан.

2 *сфт.* Бажарилиши, қилиниши кечиктириб бүлмайдыған, биринчи галда ҳал этилиши лозим бүлған; ўта мұхым. *Долзарб муаммо.* Долзарб масала. *Долзарб вазифа.* — Абдулла Қаҳхор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар әдилар.

К. Қаҳхорова, Чорак аср ҳамнафас. *Долзарб мавзудағы маърузалар ұқиб әшиттирилди.* Газетадан. *Саноат роботларини ривожлантириши масаласи бүгүнги күннинг долзарб вазифаларидан бұлғып қолмоқда.* «Фан ва турмуш».

ДОЛИ-ГУЛИ: доли-гулига келмоқ (ёки етмоқ) 1) авжға чиқмоқ, қизимоқ. Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйнан айни доли-гулига келганды, майдон гүмбүрлаб кетди. Ойбек, Қүёш қораймас. Экиш авжы доли-гулига етган вақтда-я! С. Аҳмад, Сайланма; 2) етилмоқ, тобига, қиёмиға етмоқ. Азар биз ернінг доли-гулига келишини күтиб ўтпирсак, вақтдан ютқазадиганға ұхшаймиз. Н. Сафаров, Ҳадиға Ахророва.

ДОЛЛАР [ингл. *dollar* < нем. *Taler* – олтин ёки күмуш танға] 1 Америка Құшма Штатларининг асосий пул бирлігі (1786 йилдан). *Бир доллар 100 центдан иборат.* — *Ҳар йили*

жаҳон бозорида 200 миллиард доллар баҳода турли дорилар сотилади. «Фан ва турмуш». Шундай жамғармага эга бўлишимиз керакки, хоҳлаган пайтда – марказами, долларгами.. истаган нарсаларимизни сотиб олиш учун қурбимиз етсин. Газетадан.

2 Австралия, Барбадос, Канада, Малайзия, Сингапур, Фижи, Ямайка каби 30 га яқин катта-кичик давлатларнинг пул бирлиги (бошқа валюталарга нисбатан қиймати бир хил эмас).

ДОЛЛАШМОҚ 1 Ким доллигини аниқлаш учун кимнинг соққаси ганга яқинлигини ўлчашмоқ. қ. дол 5. Ким дол? -Мен дол. -Йўқ, мен дол. -Бўймаса, доллашамиз.

2 кўчма Куч синашмоқ, беллашмоқ.

ДОЛОМИТ [фр. француз минерологи Г. Доломье номидан] геол. Мураккаб таркибли кулранг, сариқ, яшил рангли минерал. Оҳангарон ва Олмалик атрофида доломитиниң катта заҳиралари бор. Газетадан. Ҳайвон қолдиқлари ўигиндисидан пайдо бўлган оҳактоши ва доломит жуда кўп тарқалган органик тоб жинсларидан ҳисобланади. М. Баҳодиров, Тупроқшунослиқдан амалий машғулотлар.

ДОЛОН [ф. دلون – усти ёпиқ йўлак; даҳлиз] шв. Дарвазадан то ҳовлигача қурилган, икки томони девор, усти ёпиқ кент йўлак. Дўстинг келса долонда кут, Душман келса – айвонда. Мақол. ■ Баширжон долон эшигига бир оз иккиланиб турди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОЛЧИН [ф. دارچین – долчин, корица] 1 Лаврдошлар оиласига мансуб, барги қалин, доим яшил тропик дараҳт.

2 Шу дараҳтнинг қуритилган ва зиравор ҳамда доривор сифатида ишлатиладиган пўстлоғи. Қанисан, болам? Манави чойни ич. Долчин солиб дамлаганман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДОЛФА 1 поэт. Кучли, қудратли тўлқин, пўртана. Умрdir гоҳида долғали уммон. А. Истроилов, Югурек нур. Инсон ахир турди, Инсон эмас, виждан турди. Тинмайсанми, долға, долға.. Т. Тўла, Асарлар.

2 кўчма Турмуш қийинчиликлари, тўсиклар, ғовлар; ғалаён. Инсонни жамият орасида долғалар, курашлар, суронлар кутади. «Шарқ юлдузи». Қалб шундай уммонки, унинг бағрида Даҳшатли долғалар силсиласи бор. Э. Воҳидов, Садоқатнома. Мана таҳтда Ҳусайн Бойқаро ўтирур жисм, фикрида долға. Ойбек, Гули ва Навоий.

ДОЛГАЛАНМОҚ поэт. айн. тўлқинланмоқ. Бизга берилган баҳтни этлаб олиш, бошқарши керак, оғайни, бу бизнинг зиммамизда. Кўксим долғаланиб кетади ўйласам. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ДОЛҒАЛИ поэт. Қаттиқ тўлқинланган, кўпирис тошган; пўртанали. Эртанги хаёллар – долғали денгиз. Ғафлат кечасининг сукутига зид. Р. Бобоҷон. Парк долғали денгиз каби кўпирарди. Ойбек, Улуг йўл.

ДОМ I [ф. دام – тўр, тузоқ, қопқон] кт. 1 Ҳайвон ва паррандаларни тирик тутиш учун мўлжалланган ов қуроли; тузоқ, сиртмоқ; қопқон. Бандга тушган бу кўнгилдир, менда, айтинг, не гуноҳ, Дил қушига дом қўйган ул икки жодуда айб. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Зумрад маккорнинг домига тушган эди, чор-ночор бўйин эгди. С. Сиёев, Отлик аёл. Қафасдан бўшади эрк истаган қуш, оҳу халос бўлди ўиртқич домидан. Ўйғун, Тонг қўшиғи.

2 кўчма Асирилик, тутқунлик. Мен у саҳро гўзалининг бўйнидаги зулм домини узуб олиб ташламоқча қодир эдим. Ойбек, Навоий. Йўқ, эси-хуши сизда, муҳаббатингизнинг домига тушди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Биронни илинтириш ёки ўзининг йўлига юргизиш учун қилинган ҳийла, найранг; шу мақсадда қўйилган тузоқ, қопқон. Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинтармидим. О.Ёқубов, Айтсан тилим куяди, айтмасам – дилим. Эркин-эркин ўйнаб юрган бошқа оҳуяр бу золим сайдёнинг домига тушмасин, дейди. К. Яшин, Ҳамза.

ДОМ II: доми ҳам йўқ, дараги ҳам йўқ. Дом-дараги йўқ. Ўшандан бери доми ҳам йўқ, дараги ҳам йўқ. У. Исмоилий, Рустам.

ДОМ III [тўғриси дам I] Дам, ич, оғуш, кучоқ. Бойлик ботқоқча ўҳшаган нарса. Домига бир тортса, бир умрга гарқ бўлиб кетишинг турган гап! Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Бу уруш каттаю кичикни бирдек ташвиш домига тортди. Б. Маҳмудов, Деҳқонбой ҳикояси. Сени ҳам домига тортмоқ бўлади Севги деб аталган бу эски шева. F. Фулом.

ДОМ IV [р. < лот. domos – уй, бошпана] с.т. Уй, кўп қаватли уй, бино. Бинобарин, ҳар бир домдан оқилона фойдаланиш зарур эди. С. Кароматов, Олтин кум. Яхшиям домда турамиз.. дом деганлари жоннинг роҳати экан. Газетадан.

ДОМАН [ф. *دامن* – этак, чет, ҳошия] шв. айн. *домана* II. У [Аваз] гоҳо “Шеърият доманин бекор тутубман-да”, деб пушаймон ейди. «Ёшлиқ».

ДОМАНА I шв. Ҳеч нарса, балога ҳам. Үзича ҳамма нарсага ақлим етади деб ўй-лайди-ю, *доманага ҳам фахми етмайди*. Н. Қобил, Унүтилган соҳиллар.

ДОМАНА II Ҳар бир нарсанинг этаги, таги; чети, ҳошияси. *Тоғнинг доманаси*.

ДОМАНГИР [ф. *دامنگیر* – этакдан ту-түвчи] Бирордан хафалик жойи, гинаси бўлган, ўпка-гина қилувчи; даъвогар. *Домангир бўлмоқ*. — *Аъзам ҳамон ўғай онаси билан дадасидан домангир*. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ДОМАТ шв. айн. *домод*. *Аваздаи фарзандим келди, Қизимга доматим келди*. «Гулшанбогъ».

ДОМ-ДАРАК, *дому дарак* Ҳабар, дарак; ном-нишон. *Икки ойдан буён у қозизодадан дом-дарат ўйқ*. Ойбек, Навоий. Эрталаб келиб кўрса, миљтиқ отилиб кетган-у, лекин ўлжадан *дом-дарат* ўйқ. С. Содиқов, Үз-үзини отган айиқ.

ДОМ-ДАРАКСИЗ Дом-дараги, ном-нишони ўйқ; хат-хабарсиз. *Катта акаси дом-даратксиз*. А. Қаҳҳор, Сароб. Эри шу кўйи *дом-даратксиз кетаверди*. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ДОМИНАНТА [лот. *dominans*, *dominantis* – устунлик қилувчи, ҳукмрон] 1 Устун турувчи асосий ғоя, белги, хусусият, таркибий қисм. *Деярли ҳамма ҳолларда ҳам қора ранг қизил ранг устидан доминант бўлиши мумкин*. Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 тлш. Синонимлар қаторидаги бош, асосий сўз. Ҳар бир синонимик қаторнинг чегараси, ундағи сўзлар асосий сўз (доминанта)га қиёслаш орқали белгланади. «ЎТА».

ДОМИНАНТЛИК Устун келишлик, устун туришлик.

ДОМИНИКАНЛАР этн. Доминикана Республикаси (Гаити ороллари)да яшовчи халқ.

ДОМИНИОН [ингл. *dominion* < лот. *dominium* – бирор нарсага эгалик, ҳукмдорлик] эск. Британия империяси таркибига кирган, номигагина үзини-ўзи идора қилган, лекин ички ва ташки сиёсатда унга

қарар бўлган давлат. Үз-ўзини идора қила-диган мустамлакалар “доминионлар” деб аталади. «Янги тарих» дарслиги.

ДОМИНО [фр., итал. *domino* < лот. *dominus* – жаноб] Ҳар бири икки сатҳ (юза)га ажратилган ва ҳар бир сатҳида 0 дан 6 тагача нуқтаси (очко) бўлган йигирма саккизта ясси тўртбурчак пластинкачалар билан ўйналадиган ўйин ва шундай пластиинкачаларнинг ўзи. *Домино ўйнамоқ*. — *Саҳна орқасида қилич-қалқон таққан кишилар домино ўйнаб ўтиришибди*. С. Аҳмад, Сайланма. *Йигиштирилган бир хонада тўрт киши домино ўйнаб ўтиришибди*. П. Қодиров, Уч илдиз.

ДОМКРАТ [голл. *dommekracht*] тех. Машина, вагон каби оғир нарсаларни созлаш-қуриш ва таъмирлашда ўз устига қўйиладиган оғирликларни (500 тоннагача) вақтингачалик маълум баландликка кўтариб берадиган механизм. [Шоффер] *Уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, фидирикни кўтарди*. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Илҳомжон тезда домкрат ва қалитларни олди*. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОМЛА с.т. 1 *Домулла*. *Хатиб домла жўнатилгандан буён катта масжид намозсиз қолаётганга ўхшарди*. А. Қодирий, Фиронлик Маллавой.

2 Ҳар қандай илмли кишига ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берар эди*. Шукрулло, Сайланма. *Домласи, шу қизимга яхши баҳо қўйоворинг*. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОМНА [қад. р. *дымати* – пуллаш] Темир рудаларидан чўян олиш учун қурилган маҳсус печь, иншоот. *Моторлар гувуллар жаҳон ўйларида, Домналар тинимсиз меҳнаткаш*. А. Мухтор, Асарлар.

ДОМНАЧИ 1 Домна печини қурувчи.

2 Домна печида руда эритувчи мутахассис, ишчи. *Бекобод домначилари ўз вадаларининг устидан чиқишиди*. Газетадан.

ДОМОВОЙ [р. *домовая* (книга) – уй дафтари] с.т. Муайян ҳовлила, хонадонда доимий яшовчилар қайд этилувчи маҳсус дафтар; уй дафтари. *У фамилиясидан “Хўжа”ни олиб ташлаган, домовойга “Тошхўжаев” эмас, “Тошев” деб ёзилган*. А. Қаҳҳор, Қизлар. *Асли бу кампир яхшиликни бил-*

майдиган нарса. Домовоидан ҳам бир амаллаб ўтказардим. С. Аҳмад, Сайланма.

ДОМОД [ф. داماد – кёёв, қаллиқ] иш. айн. қёёв. Доктор хотин кулди: -Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку! «Ёшлик». Дастлаб шаҳар аҳли уни «Ўртоқ муҳаррирнинг домоди» деб айтарди. М.М.Дўст, Лолазор.

ДОМОНГИР қ. домангир. Эй, буларни қўйинг. Мендан домонгир бўлиб юришмасин. «Ёшлик». Кейин бир-бirimиздан домонгир бўлиб юрадиган иш бўлмасин. М. Мансуров, Ёмби.

ДОМУЛЛА [ф. + ҳинд. ادا – ота, катта + а. لام – ўқитувчи; руҳоний олим] 1 Диний мактаб муаллими. Сайфулла маҷитга бориб, домулласидан сабоқ олиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Домулласан, илмингдан садага, яхшилаб ўқитгун энди беҳроқ. «Эрали ва Шерали».

2 Мадрасани битирган мулла киши. Ҳон мулла Ниёз домуллага қаради.. Домулла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Домулла имом Масжидда имомлик қилувчи мулла. **Домулла почча** Имом домуллага ҳурмат билан мурожаат қилиш шакли. Чарчамайсиз, домулла почча, фақат куруқ қошиқ оғиз ўйратди, холос. Ҳамза.

2 этн. Дуохонлик, иссиқ-совуқ қилиш билан шуғулланувчи шахс. /Юсуфек ҳожи Ўзбек ойимнинг/ Доимо иссиқ-совуқчи домулла, ҳўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с.т. Ўрта ва олий мактаб ўқитувчиси; илмий раҳбар, устоз. Қудрат уни Ольга Петровна билан танишитириб: -Мана сизга домулла, шу кишида ўқиисиз, – деди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Иброҳимов домулласи Иван Петровичнинг уруғчилик совхозига келганини эшиши биланоқ, бутун материалларини олиб жўнади. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

ДОН I [ф. دان – уруғ, тухум; дона] 1 Бошоқли ва дуккакли ўсимликлар маҳсулининг бир донаси. Буғдои дони. **Маккажӯҳори** дона. Деҳқон ишлаб дон сочар, Эл-юргита нон сочар. Мақол. Арпанинг дони бўлгунча, Буғдоининг сомони бўл. Мақол. – Бир қумурсқа бир дона донани тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради-да, – деди бир деҳқон. С. Айний, Қуллар.

2 Шундай маҳсул мажмуи, йигиндиси; фалла. Бирида улов бўлса, экиш учун дони йўқ, дони борида улов, ер йўқ. Н. Сафаров, Оловли излар. Энди меҳнат кунига ҳам оз-моз дон тегса керак. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Бошида отаси, уйида қонда дони бўлса, булар шу ерда ўтиармиди. Т. Ашуроев, Оқ от.

3 Паррандаларга бериладиган шундай овқат, озуқа; (сочиладиган) дон-дун. Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон. «Қанотли сўзлар». Болали она нонга тўймас, Болали гоз – донга. Мақол. – Эй, дўстим, ҳозир-чи, тухум қилмайдиган товуққа ҳеч ким дон бермайди. Шукрулло, Сайланма. Онаси.. тўр ортидаги товуқларга дон сочарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Дон олишмоқ Бирор кимса билан яқинлик қилмоқ, интим муносабатда бўлмоқ; ўйнаш бўлмоқ. Ойим тирикликларида ҳам дадам Зумрад кампир билан дон олишиб юрадилар. С. Аҳмад, Юлдузлар. -Бир-бира билан дон олишиб қолган бўлса.. сиз билан биз.. қуда бўлишдан бошқа иложимиз йўқ, – деди Салим бобо. С. Аҳмад, Чўл оқшомлари. **На дон, на сомон** Ҳеч нарсага ярамайдиган нарса ёки кимса ҳақида. Ўзи, баъзи рецензиялар бўлади, ўқисанг – на дон, на сомон. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ДОН II [исп., итал. don < лат. dominus – жаноб] Испанияда ва испан тилида сўзлашувчи бошқа мамлакатларда: эркак исми олдидан қўйиб, унга ҳурмат билан мурожаат қилишда қўлланадиган сўз; Италияда: руҳонийлар ва дворянларнинг фахрий унвони.

ДОНА [ф. دان – дон, фалла; -та, нафар] 1 Саноқ сонлардан кейин келиб, миқдор билдиради. Бир дона гугурт чўпи. Беш дона тухум. Бир дона кўясак. – Раъно онасининг сўзи билан қутидан беш-олти дона нон олиб, дадасининг қўлига берди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Дон, уруғ. **Анор донаси. Маккажӯҳори доналари.** Қорамуғ донаси бўлгунча, буғдоининг сомони бўл. Мақол. **Боламнинг боласи, қандак ўрикнинг донаси.** Мақол. – **Анор доналари**дек ширин сўзларинг. У. Исмоилов, Сайланма.

3 Сочилувчан нарсаларнинг ҳар бир юмалоқ бўлаги, зарраси. **Кум доналари.** Мунҷоқдек тер доналари. **Марварид доналари.** – Сулув сочлари тўзғиган ҳолатда югуриб кириб, ёмғир доналари юмалаб турган юзини

отасининг майин елкасига босди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Нос сочилиб, унинг бир неча донаси сакраб-сакраб, стол тагига кириб кетди. А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари.

4 Зарралар, бўлаклар, қисмлардан тузилган нарсанинг ҳар бир зарраси, қисми. Ҳар қандай материя алоҳида доналар йигин-дисидан тузилади. «Қизиқарли геометрия». Мирзакаримбой.. тасбех доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордона қуриб ўтирад эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Шахмат, шашка ва ш. к. ўйинларда ҳар бир сипоҳ, пиёда ёки тўгаракча. Баъзан рақибнинг икки донасига бирданига хужум қилинади. «Фан ва турмуш». Бири газета ўқиса, бири китоб варақлар, бири шашка ўйниса, бири шахмат донасини сурар эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

6 Чўтнинг тутмасимон қисми. Чўт доналари шақир-шуқур бўлиб қолди. «Муштум».

ДОНАБАЙ [дона + а. جىءى - сотиш, савдо] Доналаб байлашиладиган ёки доналаб бериладиган (олди-сотди муомалаларида ёки иш ҳақи белгилашда). Улгуржи олиб, донабай сотмоқ. Донабай ҳақ тўламоқ. Кунбай ишлashedan донабайга кўчиши натижасида иш ҳақи ошиди.

ДОНА-ДОНА 1 Зарралар, доналарга ажралиб турадиган, ҳар бир донаси алоҳида алоҳида бўлиб турадиган. Дона-дона тишлар.

— Исирқ донаю дона, Тутунидан тўлсин хона. «Бойчечак». Ойниҳолнинг ёна-ёна Холлари бор дона-дона. «Юсуф ва Аҳмад».

2 рвш. взф. Якка-якка, битта-битта; доналаб. Гул уздим дона-дона. «Фольклор». У оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 рвш. кўчма Аниқ, равшан, тушунарли. Жўрахон адаб саволларига дона-дона қилиб жавоб қайтарди. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. Мутриб ёстиқ тагидан найча қилиб ўралган қоғоз олди, чиройли қироат билан дона-дона қилиб ўқишига тушди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ён дафтардан ўиртиб олинган катак чизикли бир варақ қоғозга ўирик ҳарфлар билан, дона-дона қилиб биноларнинг адреси ёзилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ДОНАДОР [ф. داندار - донали; данакли; донали] Бўлак ёки зарралари дона-дона

бўлиб турадиган, маълум доналардан таркиб топган. Донадор тупроқ. — Ер ҷуқур ҳайдалгандағина тупроғи майин ва донадор бўлади. Газетадан. Донадор мурч кўччиликка дамланадиган катта паловга солиб пиширилади. Газетадан.

ДОНАЛАБ рвш. **1** Ҳар бир донасини алоҳида, дона-дона қилиб; битталаб. Доналаб санамоқ. Доналаб сотмоқ.

2 кўчма Аниқ, равшан, тушунарли қилиб. Доналаб ўқимоқ. — .ҳаёл суреб қолди, қўли билан столни чертуб: -Ҳа, исботламоқ зарур, — дея қайтарди сўзларини доналаб. С. Кароматов, Олтин кум.

ДОНАЛИ **1** Маълум, белгили доналардан иборат бўлган. Эллик икки донали карта.

2 айн. **донадор**. Майдо донали чўян (тех.).

3 Доналаб сотиладиган. Донали моллар.

ДОНАЧА **1** Майдо, кичкина дона, заррача. Кум доначалари. — Йўлак бизни оқ мармардек ярақлаб турган, тепадан зилол доначалар томаётган улкан ғорга олиб кирди. Газетадан.

2 шв. айн. **тошма**. Марзиянинг юзига донача чиқибди.

ДОНАШЎР(А) [ф. دانشوره - тузли дон] Мол ейдиган бир турли ёввойи ўсимлик. Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, донашўр.. сингари донали ўтларни жуда севиб ейди. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезгандা.

ДОНАШЎРАК Туз аралаштириб қовурилган данак, магиз.

ДОНГ I (3-ш. бирл. **донғи**) Шон-шуҳрат, довруқ, машҳурлик. Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, доңғи чиқмас. Мақол. Жоҳишлиқдан жон чиқар, Қобишилиқдан доңг чиқар. Мақол. — Гулраъононинг бўйи етиб, доңғи бутун қишилоққа тарқалди. О. Ёкубов, Ота изидан. Олтин кузимиз ўзининг саҳовати билан оламга доңг таратган. Газетадан.

ДОНГ II: доңг қотиб ухламоқ ёки доңг қотмоқ Жуда қаттиқ ухламоқ. Йўл азоби хийла толиқтирган экан, доңг қотиб ухлаб ётса, ўғли кириб ўйғотибди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташгандা. Боши ёстиққа тегиши билан доңг қотиб ухлаб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. Нозима ёстиқни ушлаганча доңг қотди. «Ёшлиқ». Доңг қотиб қолмоқ Ҳайрат ёки кўрқувдан эс-хуши қочиб, серрайиб қолмоқ. Мунисхон нима қилишини билмай, доңг қотиб қолди. А. Қаҳхор, Сароб. Темур Малик бу гапларни эшигчаг, доңг қотиб қолди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

ДОНГ III Вьетнам Социалистик Республикасининг пул бирлиги.

ДОНГДОР Донг чиқарган, довруги кетган; шуҳратли, машҳур. *Донгдор механизатор. Донгдор врач.* ■ Унинг шеърларидаги фасоҳат, топқирлик, бу йигитнинг қувваи ҳофизаси донгдор шоирни мафтун этди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Барҳаёт Ойбек бу – қутлайди мамнун, Кутлар Faфур Fулом – донгдор замондош.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДОНГЛИ айн. донгдор.

ДОН-ДУККАКЛИ: дон-дуккакли экинлар Дони учун экиладиган дуккакли ўсимликлар.

ДОН-ДУН Дон ва бошқа хил донлар, фалла. - *Тўй учун дон-дун тайёр. Фақат кийимларни тиктирасак бас, – деди Ўтбосар.* Файратий, Довдираш. У.. дон-дуннинг қимматлашиб бораётганидан гапиди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир оз дон-дун ола келдик, жиндак бўлса ҳам дармон-да.* Уйғун, Асарлар.

ДОНЖУАН [испан афсоналари ва айрим ёзувчилар асарлари қаҳрамони Дон Жуан номидан] Аёлларни йўлдан оздирувчи, севги саргузаштлари ишқибози; хотинбоз, хотинпаст. *Баъзиларнинг бесабаб хотин олиб, хотин қўйишлари, донжуанларнинг кирдикорлари.. қулоққа чалиниб туради.* Уйғун, Замон талаби.

ДОНЖУАНЛИК Донжуанларга хос бўлган хатти-ҳаракат, хотинпастлик.

ДОНИШ [ф. داش – билим, фан; таҳсил, сабоқ кт. Табиат ва жамият ҳақидаги билим, маълумот; тўпланган илм. *Навоий юрагига жонбахши ғазал жо этган, Ибн Синодай донишини яратган, Нодирани камол топтирган – Она!* «Гулистон».

Аҳли дониш Илм аҳлари, билимдон кишилар. *Сир ёқасидаги Фороб қишилогининг мардуми Муҳаммад аҳли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машҳур эди.* А. Муҳтор, Чинор. *Қадимдан аҳли дониш, олиму фозиллар, шоиру ёзувчилар, алломалар бир шаҳарга тўпланиб яшашлари расм бўлган.* «Ёшлик».

ДОНИШМАНД [ф. دانشمند – олим, билимли, доно] Мавжуд илму ҳикматларни эгаллаган, баъзи воқеа-ҳодисалар ҳақида олдиндан башорат қила оладиган; билимдон; олим; доно. *Донишманд одам. Жасурни – жангда, донишмандни – газабланганда, дўстни муҳтоҷсликда сина.* Мақол. ■ *Тирик-*

ликнинг белгиларидан бири – муҳаббат, деб бекор айтмаган донишмандлар. Шукрулло, Сайланма. *Бир донишманд: Соли нек аз баҳор маълум аст*, яъни “йилнинг яхши келиши баҳордан маълум”, деб айтган экан. С. Аҳмад. Қадрдан далалар.

ДОНИШМАНДЛИК Ўқимишлилик, билимлилик, донолик. Ҳалқ донишмандлиги кишини лол қолдидради. Газетадан. *Бу донишмандлик эмас, қизим..* Уйғун, Асарлар.

ДОНЛАМОҚ Донларни териб емоқ (кушлар ҳақида). *Йўлда донлаб юрган сўфи-тўргайлар отлардан ҳуркиб, нарироққа бориб қўнгар, отлар етай-етай деганда, ҳуркиб, дув этиб учиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шудорда аллақанча оқ, қўкиши хонаки каштарлар донлаб юрибди.* Ш. Холмираев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

ДОНЛАШМОҚ 1 Кўп, бир гала қушларнинг дон териб ейиши. *Қушларнинг ҳаммаси Олимнинг оёқлари остида бемалол донлашар, ундан сира қўрқишишмасди.* Файратий, Карқулоқ.

2 айн. дон олишмоқ қ. дон. Ҳайдар акам билан қаҷондан бери донлашасан? Яшрмай, тўғрисини айтавер. В. Фофуров, Вафодор. *Студентлигига бир қиз билан донлашиб юрди. Қиз низоятда чироғли эди.* Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ДОНЛИ 1 Дон солинган, ичиди дони бор (идиши ҳақида). *Донли қон.*

2 Фалла берадиган, дон етиштириш мумкин бўлган. *Донли ўсимликлар.*

ДОНЛИК 1 айн. донли. Кампирнинг дарди ғўзада, сичқоннинг кўзи донлик кўзада. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Экиш учун, уруғликка мўлжалланган дон. Яна қанча донлик керак экан, ҳеч тортинмай айтаверинглар. Газетадан.

3 Дон солиб қўйиш учун мўлжалланган идиш. *Бугдойни донликка солиб қўймоқ.*

ДОННА, доња [итал., исп. donna – хоним] Дон II сўзининг обрў-эътиборли аёлларга нисбатан қўлланадиган шакли.

ДОНО [ф. دانو – билувчи, билимдон, донишманд] 1 от. Ақл-заковатли, донишманд, оқил. *Доно раҳбар. Айтгувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно керак.* Мақол. *Нодон сўзлар – доно ибрат олар.* Мақол. ■ *Дононинг алами тез тарқайди. «Ёшлик».* Аҳмоқлар билан кулишгандан кўра, донолар билан ўиғлашган афзал. Газетадан.

2 сфт. Ақл-заковат билан айтилган, қилинган; ақл-заковатдан далолат берадиган; оқилюна. *Доно маслаҳат. Она тилим – доно тилим.* Мақол. — Жуда доно гапларни айтдингиз. С. Аҳмад, Юлдузлар.

ДОНОЛИК 1 Ақлу заковатга эгалик, билимдонлик, донишмандлик. *Доно қариса ҳам, донолиги қаримас.* Мақол. Қарилкни донолик безар, Ёшликни – камтарлик. Мақол. — *Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Доноларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Донолик қилмоқ.*

ДОНОР [*< лот. donare – совға қилмоқ, қурбон қилмоқ*] маҳс. Ярадор ва беморларга қўйиш учун ўз қонини ёки бошқа, бемор шахсга кўчирив ўтказиш учун бирор аъзосини берувчи киши. *Донор аёл. Қон берувчини – донор, қон олувчини реципиент деб атасади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДОНОРЛИК Беморларга ўз қонини бериш билан шуғулланишлик, донор бўлишлик.

ДОНФУРУШ [ф. *دانفروش* – дон, ғалла сотовуч] Ғалла маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам эндиликда унинг карвон-саройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади.* Ҳ. Фулом, Машъял.

ДОНХОНА Дон-дун, озуқа сақланадиган маҳсус хона, дон омбори; ғаллахона. *Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб, хотинлар орасидан кимнидир ўз ёнига ҷақиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳовлида одам борки, жон бор. *Девордан тортиб довдараҳтгача, ..оишхонадан тортиб донхонагача, рўзгор буюмларигача – бари одам тафтидан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДОНХЎР [ф. *دانخور* – дон ёювчи] Асосан дон еб яшовчи. *Донхўр паррандалар.*

ДОНХЎРАК Қафасда сақланадиган парранда ва кушлар учун дон солиб қўйила-диган маҳсус идиш. *Жўжалар донхўракдан дон ёйишга тезда ўрганади.* «Зоология». *Куркалар учун донхўракларнинг турли хиллари ишлатилади.* «Ўзбекистон паррандачилигига».

ДОНФ 1 айн. **донг.** *Ботир ўтса, донги қолар, Пода ўтса, чанги қолар.* Мақол. —

Подишонинг донги ўтирганлар ичida оғиздан оғизга кўчди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОНФ II: *донғ қотмоқ айн. донғ қотмоқ.* ..ойни пойлаб ётган чол саҳарга боргандада, уйқу элтиб, донғ қотди. «Эртаклар».

ДОНФ III *тақл. с.* Металлар бир-бирига урилганда чиқадиган товуш ҳақида. *Темир донғ этиб уриди.*

ДОНФИЛ кам. қўлм. **1** Кенг ва равон. *Олдинда олис, лекин ёруғ ва донғил бир ўйл.* Миртемир, Асарлар.

2 Очик, баҳаво. *Қўзларим ўнгида у яшил ошён, Дала ўртасида кенг, донғил айвон.* Миртемир, Асарлар.

ДОПИНГ [ингл. doping – наркотик истеъмол қилиш < дое – наркотик бермоқ] Спорт ўйинлари натижаларини яхшилаш мақсадида қўлланадиган, организмнинг жисмоний ва руҳий фаолиятини вақтинча кучайтирадиган моддалар; стимуляторлар.

ДОР I [ф. *دار* – дараҳт, дараҳт танаси; тўсин, устун] **1** Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун (қозиқ) орасига қўндаланг ўрнатилган ходача ёки тортилган арқон (ип). *Ёшгина бир жувон дорга кир ёяди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Деворга қоқилган қозиқ ва михларда болаларнинг камзул, кўйлаги, дорда паранжи ва аёл мурсаги осигулиқ эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўлимга маҳкум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган маҳсус қурилма. *Дорга осмоқ (ёки тортимоқ).* *Бевафо ёр – жонингга дор.* Мақол. — *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт багишлаганингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўчма Ноҳақлиқ, адолатсизлик рамзи. *[Навоий:] Замон доноға дор, жоҳил учун ёр. Ўйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

4 Тик ўрнатилган иккита ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чиғириқлардан иборат, дорбозлик ўйинлари, машқлари бажариладиган қурилма. *Дорбоз дордан ўлар, морбоз – мордан.* Мақол. — *Бу ерда дор, кураш, қўғирчоқ ўйинидан ташқари тия уришиши, халқ ўйинларининг барча турлари ижро этилмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Юксак мақсад, мансаб; орзуистак. *Осиланг, баланд дорга осил, Оёғинг ерга тегмасин.* Мақол. — *Сиз ўз устангизнинг қизига етолмаган бўлсангиз, бу мен осилган дор жудаям баланд-ку; бу ёғи қан-*

доқ бўларкин, ака? К. Яшин, Ҳамза. Билиб туриб баланд дорга осилдик, айб ўзимизда. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

Дор тагидан (ёки дордан) қочган Ўтакетган муттаҳам, фирибгар одам ҳақида. Яна айтманг: бири муттаҳам, бири ўгри, бири дордан қочган! Уйғун, Асарлар.

ДОР II [а. دار – уй, жой; макон; бино] Арабча қўшма сўзлар – таркибида аниқлик артикли ІІ бўлган изофали бирималарнинг биринчи қисми; уй, маскан, макон маъноларини билдиради, мас., дорулақо, дорулфандо.

ДОРБОЗ [ф. دارباز – дор(да) ўйновчи] Дорда ўйновчи, ўйин кўрсатувчи киши. Дорбоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда. Ж. Шарипов, Хоразм. Қиличининг дамидай арқон устида Кўзларини юмб юрибди дорбоз. Булутларга ёндоши осмон остида Киприкдаги ўшдай турибди дорбоз. А. Орипов, Митти юлдуз.

ДОРБОЗЛИК Дорбоз ҳунари, фаолияти; дорда ўйнаш. Дорбозлик инсоннинг диди ва ақл-идроқи яратган қадим санъатлардан биридир. М. Қодиров, Асака дорбозлари. -Опажон, дорбозлик – жонбозлик деб қўйибдилар. Дорбозликда ҳийлагарлик кетмайди. Н. Қиличев, Чириқ.

ДОР-ДУНЁ [ф. دار-دنی – жаҳон, коинот] Дунё, олам. Бечора қиз, шундай хафа, шундай хафа! Дор-дунёси қоп-қоронги! А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ДОРИ 1 [ф. دارو – дори-дармон; даво, малҳам] Касални даволаш ёки касалликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган, табиий ёки кимёвий йўл билан олинган модда. Безгак дори. Малҳам дори. Дори ҳиди. Дори қўймоқ (суртмоқ). Дори тайёрламоқ. Дард чекмаган дори қадрини билмас. Мақол. — Синтетик дориларга нисбатан ўсимликлардан олинган дорилар афзал тутилади. Газетадан.

2 Наркотик модда (қорадори, наша ва б.). Ортимиздан кўчага кузатиб чиққач, Аҳмад Зокирни четга тортиб, паст овозда: -Қишлоқда “дори”дан топиладими? – деб сўради. «Ёшлик». Анави қора дорингдан мошдай бериб кет-да, бир ҳаз этай. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман шифобахш нарса, восита. Тушнинг оши тишга дори. Мақол. — Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди! Кигиз

ҳар нарсага ҳам дори, тиши заҳарини сўради. А. Қодирий, Обид кетмон. Асал кўзнинг хирадашшига дори. «Фан ва турмуш».

4 кўчма Руҳий дарлга дармон бўладиган, ғам-гуссани тарқатадиган нарса, даво. Сизнинг гапиниз менинг кўнглимга дори бўлди.

— Тошкент ўюли Чирчиқдан нари дейди, Қизнинг сўзи ўйгитга дори дейди. «Оқ олма, қизил олма».

5 с.т. Текинхўр (паразит) ёки зарап-кунанда, касал тарқатувчи ҳашаротларга, кемириувчиларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. Бурга дори. Куя дори. Сичқон дори. — Самолёт дала қирғоғига сўнгги марта дори сепиб ўтди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Бу ўйлдори ўрнига далаларга ҳашарот кушандасини қўйиб юборишиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

6 Заҳар. [Мастура Гулжонга:] Кундошларнинг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да! Ҳамза, Паранжи сирлари. Бой атайндори бериб қўйған эмиш, деб эшиштидик. С. Зуннунова, Олов.

7 с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган кимёвий доривор моддалар.

8 кўчма с.т. Спиртли ичимлик. [Қори кулиб:] Ё томоқларингдан қуруқ ўтмаётидими? Пича дори олиб келайми? Уйғун, Дўстлар. Ухлаганим ўй-ўйқ, ҳез, дорингдан қуй-чи! Қодирий, Ўтган кунлар.

9 с.т. Портловчи модда, порох. Туячиларнинг ҳаммасида дориси оғзидан тиқиб отиладиган миљтиқ бор эди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. ..уларнинг кал бошларини миљтиқ дориси билан даволаймиз. С. Айний, Куллар.

10 кўчма Чора, тадбир, йўл; восита. Ҳўш, нега энди пораҳўрликка қарши дори ишлаб чиқармас эканмиз. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Ҳамкасбларимизни тўғрилик ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОРИВОР [ф. دارووار – шифобахш, дори бўладиган] 1 с.т. Турли касалликларга дори бўладиган ёки дори олинадиган. Доривор ўсимликлар. Доривор моддалар. — У доривор гиёҳларни тогма-тог юриб топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб туяр – дори тайёрлар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ўсимликлар доривор моддалар манбаидир. Шундай моддалардан бири гул нектаридир. «Фан ва турмуш».

2 Овқатни ва овқат маҳсулотларини күшхўр қиладиган моддалар (зира, зирк, зарчува, қалампир ва ш.к.). *Мурч зираворгина эмас, доривор ҳамдир: у овқатни яхши ҳазм қилдиради, терлатувчи хусусиятга ҳам эга..* Газетадан. Сунанинг бир томонини қоғозга ўралган мурч, зарчува, қалампир, зира сингари дориворлар, кашнич, кўкниёз, жамбиш сингари кўкматлар банд қилган. А. Қаҳҳор, Сароб. *Улар [савдоғарлар] Россия бозорларига Ҳиндистон дориворлари, Самарқанд, Бухоро косиблари тўқиган шойи, атлас, зарбоғ, кимхоб, баҳмал олиб борар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

З с.т. Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган моддалар. Кўнчилик дориворлари. ■ ..бегона ўтларни туркаш ўйли билан ўйқотиш мақсадида кимёвий дориворлардан фойдаланиш керак. Газетадан.

ДОРИГАР [ф. داروگر – дори тайёрловчи, дори сотовучи] Дорилар тайёрловчи мутахассис; доришунос, фармацевт.

ДОРИ-ДАРМОН айн. **дори 1.** Үрик мазизидан ёф олинади ва овқат учун ишлатилади, дори-дармон қилинади. К. Махмудов, Ўзбек таомлари. *Дарҳақиқат, асал ер юзининг кўп жойларида дори-дармон сифатида қўлланганлиги ҳам бежиз эмас.* М. Тўйчиев, Асаларичилик.

ДОРИЛАМОН, доруламон [а. دارالامان – осойишталик уйи] Тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой, осойишта жой. Самарқандда инқилоб бўлганмиш. Дориламон дейшиади, шу ростми? Ш. Тошматов, Эрк куши. Заррин ва нафармон нурларга кўмилган бу дориламон маскан улар баҳтидан мунааввар эди. Ш. Рашидов, Асарлар. Таассуфлар бўлсинким, бу дориламон кунгларнинг қадрига етмаётган ношукур бандалар бор. Газетадан.

ДОРИЛАМОҚ Дори сепмоқ, дори пуркамоқ; тегишли дорилар билан ишлов бермоқ. Агрономлар чигитни саралаб, дорилаб бердилар. С. Айний, Қуллар. Ёш жарроҳ.. яраларни усталик билан тикди, дорилади, боғлади. Ҳ. Гулом, Тошкентликлар.

ДОРИЛБАҚО [а. دارالباقو – боқийлик макони; нариги, у дунё] дин. Нариги дунё, охират. зид. **дорилфано.** Иягини тангигиб қўйинглар, дорилбақога жўнади эшон! М. Осим, Карвон йўлларида. Олтинларни дорилбақога кўтариб кетаман, дедингми? К. Яшин, Ҳамза.

ДОРИЛМУАЛЛИМИН, дорулмуаллимин [а. دارالمعلمین – муаллимлар уйи] эск. Ўқитувчилар тайёрлаш билим юрти, педагогика институти. Мен муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллиминга кирдим. «Ёшлиқ». Ота уни Истамбул дорилмуаллиминида сабоқ олиш учун жўнатган. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОРИЛФАНО, дорулфано [а. دارالفنا – ўлим, йўқлик макони] дин. Бу дунё; ўткинчи дунё. зид. **дорилбақо.** ..вонда ҳам дорилфанодан дорилбақога риҳлат қилдилар. А. Қодирий, Фирвонлик Маллвой. Гўрков чол гувалани олиб, гўр түйнугига қўя бошлади.. қад кўтара бошлаган деворнинг бу тарафи – дорилбақо, у тарафи – дорилфано. «Ёшлиқ».

ДОРИЛФУНУН [а. دارالفنون – фанлар уйи, маскани], **дорулфунун** эск. 1 айн. университет. Муаллимининг маслаҳати билан шаҳар дорилфунуни қошидаги адабий тўғракка қатнай бошладим. М.М.Дўст, Лолазор. Тошкент маърифат бўсағасидир, ўнлаб дорилфунун гўё офтоб. Ф. Гулом.

2 кўчма Ҳаёт мактаби, ҳаёт, турмуш тажрибаси. Таажжуб қиласман тақдиригаким, Жафою кам бўлмиш дорилфунуни. А. Орипов, Йиллар армони. Ётлар эшигидан юрди хору зор, Үнга дорилфунун бўлди шу ҳаёт. Р. Бобоҷон, Танланма.

ДОРИЛХАЛОФАТ [а. دارالخلافات – халифалик пойтахти], **дорулхалофат** эск. кт. айн. **пойтахт.** Дорилхалофат фуқароси қошига етгач, фақир [мен] уларни қувонтиримоқдан ожиз қолгаймен. Ойбек, Навоий.

ДОРИМОҚ шв. 1 Бирор томон қадам босмоқ, яқинлаб келмоқ, ораламоқ. Қадам босмади инсон, Доримади ҳеч ҳайвон. Ҳ. Олимжон. Сиз бор – бизга хавф-хатар дорирмиди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Бирорвга бошда, бирорвга оёқда баҳт дорийди дейдилар. «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Намоён бўлмоқ, кўринмоқ; югурмоқ, ёйилмоқ. Насридиннинг юзига табассум дориди. З. Аълам, Афандининг қирқ бир пашаси. Чолнинг юзига қувонч дориди. «Шарқ юлдузи».

3 Ёпирилиб келмоқ, босмоқ. Ўн азамат, Холдорхон, Оч бўридай дориди, Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қориди. «Хушкелди». Ёқиб юбориша-ку, ойнадай бўлади, пашша, чивинлар доримайди! С. Нуров, Нарвон.

4 кўчма Таъсир қилмоқ, сеҳрламоқ; сингимоқ, тарқалмоқ. Шоир деб шуни айтинг, сўзи ҳалқига дориса. «Оқ олма, қизил олма». Ромчига қаратишса, “дев дорибди” деган эмиш. «Муштум».

5 кўчма Йўл олмоқ, жўнамоқ. Қизим, мен ҳам қаридим, Гўрга томон доридим. Ҳ. Олимжон. Отам қирқда юк кўтарган нор эди, Етмишида ғўристонга дориди. «Бўтакўз».

6 кўчма Тенг келмоқ, бас келмоқ. Элатида белгили қайсар эди, Даҳ деганда қирқ мингига дорирди. «Алпомиш».

ДОРИНОМА [ф. دارو نامه – даро наме] Беморга врач томонидан буюрилган дори-дармон ёзилган қоғоз] Беморга врач томонидан буюрилган дори-дармон ёзилган қоғоз; рецепт. *Оддий далил: бемор шифокор олдига бориб, доринома ёздириб олди дейлик.* Газетадан.

ДОРИССАЛТАНА(Т), доруссалтана(т) [а. دارسلاتنات – дар слатент ва – салтанат макони, пойтахт] Султон пойтахти, олий ҳукмдор қароргоҳи. Шоҳим! Сиздан ўтичим бор, бир фармони олий берингким, токи алар [Аваз] ҳам жумла мўмин каби дориссалтанаатнингизда эмин-эркин юрсинглар. С. Сиёев, Аваз. Биз Самарқанддай дориссалтанаатга муссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОРИТОМИЗФИЧ Кўз (кулоқ, бурун ва б.)га суюқ дори томизиш учун мўлжалланган, учи ингичка ва охирига резина трубка (қалпоқча) кийдирилган кичкина шиша найча; пипетка.

ДОРИФУРУШ [ф. دارو فروش – дори сотувчи] Дорини тайёрлаб сотиш ёки факат сотиш билан шуғулланувчи шахс. Мутриб дорифуруши отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди. С. Сиёев, Аваз.

ДОРИФУРУШЛИК Дори-дармонларни сотиш иши билан машгул бўлиш; дори сотувчилик касби. -Энди Зулунбек билан дорифурушилик қиламиз. Биласизми, почча, сулфидининг ўн грамми неча пул? Икки минг сўлкавой, – деди Лобар Карвонга. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ДОРИХОНА [дори + хона] Дори тайёрланадиган ва сотиладиган жой; аптека. Сотиболдининг хотини дорихонада ишлайди, ҳар куни мингта одам билан жавоб-муомала қиласди. А. Қаҳхор, Майиз емаган хотин. Нусратнинг димогига тер, бензин, дорихона ҳиди урилди. С. Нуров, Нарвон. Кейинги

йилларда Пойқанд ҳаробаларидан 8-асрга мансуб дорихона қазиб очилди. «Фан ва турмуш».

ДОРИШУНОС [ф. داروشناس – дориларни ўрганувчи] Дори-дармонларнинг янги хилларини яратувчи, кашф этувчи ёки уларнинг шифобаҳшлигини ўрганувчи мутахассис, фармацевт. Дастваб немис доришуноси Сертюнер 1806 йили кўкноридан морфин алкалоиди олди. «Фан ва турмуш». Шуҳрат Аббосов киночи эмас, доришунос бўлмоқчи эди аслида. Газетадан.

ДОРИШУНОСЛИК Тиббиётнинг дори-дармонларнинг хусусият ва хосиятларини ўрганувчи соҳаси; фармацевтика. Доришунослик соҳаси. Доришунослик саноати. — Тиббиёт ва доришунослик фанлари республикамизда кейинги ѹилларда айниқса тез ривожланади. «ЎТА».

ДОРИШШИФО [а. دارالشفا – шифо, даво маскани], **дорушифо** Шифо маскани, касалхона. У оқ ҳалат кийиб, дорушифода Афғон боласига қўярди маҳам. Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.

ДОРОЙИ I [ф. دارایی – йўл-йўл ипак мато: Ахамонийлар сулоласининг подшоҳи Доро номидан] Үриши хом ипак, арқоги ишқорланган ипакдан тўқилган сербар ҳарир газлама ва ундан тайёрланган кийим-кечак. **Дороийи кўйлак.** — Хосият биби оқ дороийи рўмолининг учларини икки елкасига ташлаб.. гурунгга аралашмай ўтирибди. И. Раҳим, Ихлос.

ДОРОЙИ II [ф. دارایی] Эртапишар, жайдари узум навларидан бири.

ДОРПЕЧ [ф. دارپچ – дор ёпқичи, ўрамаси] Дорга осиб қўйилган кийим-кечакнинг устига ёпиладиган безакли буюм. Учтўрт ўйни ясатишега етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳам қаноатлантирган эмасди. Ойбек, Танланган асарлар. [У] Деворлардаги ранги ўчган дорпеч, сўзаналарга тикилади. Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДОРУ эск. кт. айн. дори. Ёру биродарлик – умр доруси; Дўстсиз кимнинг бағри бутун бўлади. С. Акбарий. Йўқ, текин томоқ, текин дору берадиган ҳастахона очармиш. С. Сиёев, Аваз.

ДОРУҒА [т.-ф. داروغه – мўғ. «дарга» – раис, бошлиқ; «дараҳ» – тобе қилмоқ, енгмоқ] тар. Шаҳар посбонлари сардори;

бош миршаб, шаҳар идораси бошлиғи. Анов қашқа йўргада жилтнанглаган амалдор шаҳар доруғасининг амакивачаси Шоди бедоддир. Ойбек, Навоий. *Ниятингиз таҳсинга сазовор, жаноб Ҳасанбек. Аммо сиз доруғасиз. Сиз аввал шаҳардаги гулуни бартараф қилинг, фитнанинг уясини топинг..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Доруға ҳақи айн. доруғона. Бу хирмондан.. сизга ўндан уч тегади. Бунинг устига.. доруға ҳақини ҳам сизга ўтказаман. С. Айний, Қуллар.

ДОРУГОНА [ф. داروغانه < мўғ. «дараҳу»] тар. Шаҳар посбонлари, бошлиғи фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға ҳақи. [Жалолиддин:] Ҳазинани бойитаман деб, ҳалқни гадо қилдингиз. Улог деб оласиз.. доруғона деб оласиз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДОРЧИ тар. Осиб ўлдиришга ҳукм этилганларни дорга тортувчи жаллод. Унинг онаси поляк ҳалқининг.. қўзғолони чоризм жаллоди – дорчи Муравъёв томонидан бостирилгани тўғрисида.. ҳикоялар айтуб берар эди. Газетадан.

ДОРЧИН [ф. نوچین] айн. долчин. Қўзлари тийрак бир бола келиб салом бердида, икки пайса қора мурч ва тўрт пайса дорчин сўради. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОРЧЎП [ф. درجوب – дор ёғочи] 1 Дорбоз дор устида мувозанатни сақлаш учун икки кўлида кўтариб юрадиган узун ёғоч; лангар. Дорбоз бола дорчўпини тиззасига кўндаланг қўйиб, тенада.. дам олиб ўтирас эди. С. Сиёев, Аваз.

2 Ҳонада кийимларни осиб (ёйиб) кўйиш учун мўлжалланган дорнинг икки таянч ёғочи. ..мана шу шифти баланд, чор бурчагига дорчўп қоқилган улкан ҳонада бир вақтлар Оғаҳийдек маликулкаломлар шеър ўқиган. «Ёшлик».

ДОСКА [лот. discus – доира, айлана товоқ] Ҳат ёзиш, расм чизиш, умуман ўқув машғулотлари учун мослаб ясалган, одатда қора ёки жигар рангта бўялган силлиқ тахта. Синф доскаси. Доскага ёзмоқ. Доскага чиқмоқ. ■ Дераза билан доска орасида қўлини орқасига қилиб юриб, лекция ўқиётган.. барваста киши тўхтади. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳамманинг диққат-эътибори доскадаги ёзувни дафтарга кўчириб олиш билан банд. К. Яшин, Ҳамза.

ДОСКАЛА [ф. داسکالا – боф қайчи; ўроқ] шв. айн. ўроқ. Эргаш кўрбошини бир кампир доскала билан чопиб ташлабди. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. Бой катта бошини кичик қилиб чиққанида, ўйлаб ўтирасдан, қўлидаги доскала билан шартта ўша бошини бутаб ташлабди. М.М.Дўст.

ДОСТОН [ф. داستان – қисса, ҳикоя; тарих] 1 ад. Назм билан ёзилган улкан ҳикоя, қисса; поэма. Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони. ■ Достон устида жиҳдий ишлай бошладим. Шукрулло, Сайланма. Мактаб дарслекларида унинг “Кўкан батрак” достонини алоҳида дарс қилиб ўқитишган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Бир ўлкаки, дунёда бироқ Битилмаган достондир бори. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 ад. Ҳалқ қаҳрамонлари ҳақида назм ва насрда айтилган эпик асар. Ўзбек ҳалқ достонлари. Фозил Йўлдошнинг “Алпомиши” достони.

3 кўчма Кечмиш воқеалар; саргузашт; дарду ҳасрат. Қўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли-мунгли ҷалиб ўтишлар. Ф. Үулом, Соялар. Э, ака.. қўйинг, достонимни очманг.. Ҳамза. Бугун занг кемирган тиглар шуъласи, Асрлар достони бордир уларда. А. Шер, Қадимги кўй.

4 Оғиздан оғизга ўтиб юрган маълум, машҳур саргузашт ҳикоялар, гап-сўзлар, таъриф-тавсифлар. Эл ғамини билган элда достон. Мақол. ■ Келиннинг сулувалиги Марғилонда маълум эканими? - Маълум экан, тилларда достон экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тошкент тинчлик, дўстлик, ҳамкорлик шаҳри сифатида тилларда достон. «Саодат».

Достон бўлмоқ Эл орасида гапирилмоқ, куйланмоқ; оғизга тушмоқ. Фозилжон тўйининг таърифи баъзи бир хил хотинларга неча кунгача достон бўлди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Баширжоннинг набабтадаги антиқа ишлари ҳалқ ичиди достон бўлган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Шаҳареа достон бўлган тўй ҳам тугади. С. Аҳмад, Сайланма. **Достон қилмоқ** Бирор воқеа-ҳодисани, гап-сўзни овоза қилмоқ, эл орасига ёймоқ.

5 кўчма Овоз, хониш; сайраш. Чакалакнинг аллақайси бурчагидан булбулнинг достони – нағмайи ҳазори эшишилди. А. Қодирий, Фирвонлик Маллайов.

6 Достон (эркаклар исми).

ДОСТОНЧИ 1 Достон айтувчи, бахши. Ўзбек ҳалқ достончилари. — Ўзи жуда фаросатли, доно, достончи чол. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Достон (поэма)лар ҳам ёзган адиб. Эътибор Охунова шоира, очеркист, публицист, ҳикоянавис, достончи.. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОСТОНЧИЛИК 1 ад. Ҳалқ оғзаки ижодидаги эпик анъана. *Маълумки*, ҳалқ достончилигида насрй ҳамда назмий парчаларнинг аралаши келиши табиийдир. «ЎТА».

2 Достон айтиш, достон кўйлаш фаoliyati; достончи бўлишлик. Ёдгор бахши Уста Қулай ўғли Кўргон достончилик мактабининг бобокалонидир. М. Кўшмоқов, Жуманбулбул.

ДОСТОНШУНОС Достонлар ва достончилик санъатини тадқиқ қилувчи мутахассис, олим. *Мен ҳам шу муаллимга ҳавас қилиб, насиб этса, албатта, достоншунос бўламан, деб ўйлар эдим.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДОТАЦИЯ [лот. dotatio – ҳадя, совға < dotare – таъминламоқ, жиҳозламоқ] мл. Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ортиқча харажатларини қоплаш ёки бошқа эҳтиёжлари учун уларга давлат томонидан ёрдам тариқасида, қайтариб бермаслик шарти билан берилган пул, маблағ. *Дотация бермоқ.* — Бутун дунёда қишлоқга дотация бериши мавжуддир. Газетадан. Заводимиз давлатдан дотация олмай ишламоқда. Газетадан. *Давлатдан дотация олмаслик ва рентабел ишлаш учун кўпроқ пул топиш лозим.* Газетадан.

ДОХИЛ [а. داҳل – ич, ички; кирувчи; аралашувчи]: дохил бўлмоқ эск. 1) кирмоқ, бир нарсанинг ичига кирмоқ; қадам қўймоқ; етмоқ. *Тонг маҳали Тарлон икковимиз бозор жўнадик. Қизисувга дохил бўлдик.* «Ёшлик». Ёш ҳокимнинг оғзи қулоғида: аҳолиси мамнунлик билан уни кутиб олган шаҳарга дохил бўлади. М. Осим, Карвон йўлларида. Сарчашма бўйига дохил бўлдингми. *Бу ҷашмада паризодни кўрдингми?* «Муродхон»; 2) даҳлдор, алоқадор, тегишли бўлмоқ. Ҳар ким ўз ҳолига яраша бирор нарса худоий қилиб, савобга дохил бўлишини илтимос қиласан. С. Айний, Дохунда. Қанчадан-қанча кишининг ҳожатини чиқарди, савобга дохил бўлди. Н. Кобул, Унунтилган соҳиллар.

ДОХИЛИЙ [а. داҳلی – ички] эск. кт. айн. ички. Дохилий ишлар.

ДОЦЕНТ [лот. docens, docentis – ўргатувчи] Олий ўқув юртларида профессорликдан қуийи, асистентликдан юқори илмий унвон ва шундай унвон олган киши. *Доцент Муҳторхон Мансуров ниҳоятда истараси иссиқ, дилкаш чол..* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДОШ 1 [ф. داش – катта ўчоқ; хумдон] кам қўйл. айн. қозон, дошқозон. Эл-улуснинг қаҳр-ғазаби қириқ қулоқли дошни ёрат. «Шарқ юлдузи». Дошларда қайнаган шиннининг ҳиди Димогин шод этар, руҳни саломат. Ф. Фулом.

Дошда қайнаган Ҳаёт қийинчиликларини, тажрибаларини бошдан кечирган, пишган. *Бегзода – подшолик дошида қайнаган, ёт эллар тулига ёланган бир сотқин.* Ф. Фулом.

ДОШ II: дош бермоқ (ёки келмоқ) Чидам, туриш бермоқ, бардош бермоқ, чидамоқ. *У кишига [Юсуповга] бошқа касалик ёпишиди. Охирни юрак дош бера олмади.* Й. Шамшаров, Сехрли қўл. Асадулла бу нигоҳга дош беролмай, қўзларини олиб қочди. «Шарқ юлдузи». *Ҳалқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас.* Ойбек, Навоий. *Аммо унча-мунча куч дош келолмайди сувнинг забтига.* Газетадан.

ДОШҚОЗОН 1 Катта йигинларда, тўй ва мътракаларда кўпчиликка овқат пишириладиган улкан қозон. Дошқозоннинг оши хом бўлмас. Мақол. — *Тўйхонада дошқозон осилди.* Т. Мурод, Кўшиқ. Дошқозонда қайнар сумарак, Онахонлар тонгни пойлайди. «Саодат».

2 кўчма Ўртадаги, умумлашган молмулк. *Биз колектив дошқозонига ўз ҳиссамизни қўшаётимиз.*

ДОЯ [ф. دای – бокувчи, парваришловчи; энага] 1 Тўлғоқдаги аёлларни тудириувчи хотин; энага, акушерка. *Мунаввар Йўлдошга оғирлигини ортмаслик учун ўзига иш ҳам топди: тутргуқхонага доя бўлиб кирди.* С. Анорбоев, Мехр. *Доя келгунча Тўлғонойнинг ҳомиласи нобуд бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Доя келгандан сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гўдакларни тарбияловчи аёл. Ҳарам дарвозасида юрувчилар хоннинг ёлгиз ўғли – шаҳзодага қаровчи канизлар, доя хотинлар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 кўчма Сабаб, боис, асос; пайдо, бунёд қилювчи. *Мўъжизалар дояси.* Мўл ҳосил дояси.

Кўнгилсизликлар дояси. **Бахт дояси.** — Севги ўйқ ерда лоқайдлик билан қараш илдиз отар экан. Бу эса кўнгилсизликларнинг дояси. С. Кароматов, Ҳижрон. Кўйди менга бахт дояси Собир лақабимни. С. Абдулла, Танланган асарлар. Ёқимли сўз мўъжизалар дояси бўлса, ёмон сўз — умр заволи. Газетадан.

ДОЯЛИК Доячи, доя хунари, қасби; доя вазифасини бажариш. **Доялик қилмоқ.** — Эътибор опа доялик қилганда, Тозагул унинг ёнида кўмаклашиб турди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ДОЯЧА Ёш доя, ёш энага. Чойдан кейин дояча Кумуш ёнидан бир оз вақтга чиқиб турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дояча ким, ақиқага нечта қўй керак, нечанчи кунда тўй ўтказиладир? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОЯЧИ айн. доялик.

ДОЯЧИЛИК айн. **доялик.** Доячилик қилмоқ.

ДОФ I [ф. خدا — белги, тамға; тамғалаш]

1 Нарсаларнинг бетидаги бошқа рангда, бошқа тусда ажралиб, фарқланиб турган кичикроқ жой, табиий белгилар. **Бадандаги қизил дөглар.** Күёш дөглари. Ойда ҳам доф бор. Мақол. — Эъзозхон юзини нафис дөглар қоплаган бу қорача жувонни севиб юараркан. Ҳ. Фулом, Машъял. Тунсиз кун ўйқ, дөгсиз лола ўйқ. Ойбек, Навоий. Юздаги дөгларни ўйқотиш учун бетни оқартирадиган дорилар ва турли хил усуллар қўлланади. «Саодат».

2 Нарсаларнинг бошқа бирор модда, нарса тегиб булғанган, ифлосланган, кирланган жойи. Сиёҳ доги. — Шилиниб, тимдаланиб, қон доги билан қопланган юзи ва ўиртилган қўйлагини кўрганда, барчани даҳшат босди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ойимхон доф босган дастурхонни сандалга ёзив, патнисда тўртта сингиб пишган нон келтириб кўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Баширжоннинг қора коржомасида оҳак ва бўёқ дөглари қотиб қолган. Н. Аминов, Қаҳқача.

3 кўчма Испод келтирувчи, ёмон таас-сурот ва таъсир қолдирувчи, ёмон ном; испод. Ёмондан доф қолади, яхшидан бое қолади. Мақол. Яхши бола ёғ келтирас, Ёмон бола доф келтирас. Мақол. Тоза қалбда доф бўлмас. Мақол. — Севгига тушган дөғни дарё қадар кўз ёши тўкиши билан тозалаб бўлармиши? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Кўрқоқлик дөғни ўлим ҳам юволмайди. А. Мухтор, Асарлар. Бу гап мактабимиз шаънига доф. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ДОФ туширмоқ 1) испод келтиримоқ, бадном қилмоқ, булғамоқ. **Номига доф туширмоқ.** — Эркак отага, фарзандлар номига муносиб бўлиши, уларга доф туширмаслиги.. лозим. Газетадан. **Юрт шаънига доф туширлиб кетди зангар.** Ҳ. Фулом, Машъял; 2) кўринишини бузмоқ. **Хуснига доф туширмоқ.** Қалб (ёки юрак) доги Кўнгилга оғир олинган воқеа-ҳодиса, гап-сўзнинг асорати; кўнгил қолиши. Яхши сўз — юрак ёғи, ёмон сўз — юрак доги. Мақол. — **Кийим дөғини ювив кетказса бўлади,** лекин қалб дөғини ювив бўлмайди. Газетадан.

4 кўчма Гуноҳ, камчилик, нуқсон. Ўтган ўйлги дөғимизни, албатта, бу ўйл ювамиз, планни бажармай кўймаймиз. «Ўзбекистон кўриклари» Ўз виждоним олдида умримнинг доти ўйқ. А. Мухтор, Асарлар.

5 кўчма Асорат, салбий таъсир. Уруш дөгларини ҳали ювив тугатма олмайман. Ойдин, Ҳикоялар. Оҳу кетса агар, тоғи қолади, Яра ёмон битса, доги қолади. Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДОФ II [ф. خدا — ўта қиздирилган, қайноқ] Ўта қизитилган, қиздирлиб, маълум меъёрга етилтирилган (ёғ, мой ҳақида). Доф бўлмоқ. **Доф қилмоқ.** — **Фарида ёғ доф қилди.** «Шарқ юлдузи». Кўйинч-чи, сабзи тўғраши ҳам, ёғ доф қилишни ҳам билмагандан кейин, нима ҳам дейсиз. «Гулдаста».

ДОФ СУВ ШВ. Қайнаган сув. **Матпано..** бир бурда нон еб, бир пиёла доф сув ичишига мажсоли келмай, тўшакка ёнбошлади. С. Сиёев, Аваз. Шукруллохон, бир пиёла доф сувимиз бор, эрталабки муштдан қайтма, деганлар. Шукрулло, Сайланма.

ДОФ III [ф. خدا — қайғу-алам, ҳасрат; хафалик] 1 Оғир мусибатдан, қайғу-кулфатдан кўнгилда қолган алам. Бу ҷархи бемурувватдин кўнгул доф ўлди, доф ўлди. Увайсий. **Мастуранинг севгиси,** чидами, ҳижрон дөглари унинг ўзидай пок, самимий. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Кўзлари кўр бўлиб кетмайдими шўрлик она сенинг дөғингда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Булбул ошно бўлар эрам боғига, Курсин ўлим, ким чидайди дөғига. «Равишан».

2 Армон, ҳасрат. **Нега эски дөгларни очдинг,** Доф устига оғулар сочдинг? Ҳ. Олимжон.

Доғда қолмоқ Бирор ҳаракати, мақсади амалга ошмаганидан армонда қолмоқ; бирор ишни бажаришга ултурмай қолмоқ.

Солдат.. минани кўмишга кўмди-ю, бироқ шунрни ёқолмай додга қолди. «Фан ва турмуш». Яхшибоев Маматқуловни кеткизиб, аёл билан гаплашмоқчи эди, лекин додга қолди. М.М.Дўст, Лолазор. *Фақат Ёқутойнигина эмас, бошқа гўзал қизларни ҳам додга қолдирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Доғман ёки доғдаман 1) куяман, бўғи-ламан, тажанг бўламан. Яна шунисига доғманки, бавзи бойларимиз.. уларнинг сўзига ишонади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзим ҳам офтобни кўролмай доғман. С. Сиёев, Ёруелик. Даёрон билан унинг муносабатини тушуна олмай доғдаман. П. Қодиров, Қадрим; 2) армондаман. Гапириб пушаймон егандан, гапирмай додга қол. Мақол. — Шу вақтгача муносаб куёв учрамай додга эдик. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Фарзанд доғи** Фарзанддан жудо бўлганлик сабабли юракда қолган армон, алам, ғам. *Фарзанд доғи ёндирап, Пайти келса кўйдирар.* Мақол. — Бир донодан сўраган эканлар: "Ким полвон?" У иккиланмай: "Фарзанд доғига чидаган она!" — деган экан. Шуҳрат, Умр погоналари. *Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОФ-АЛАМ, доғу алам Қайғу-алам, қайғу ва алам. Қайтайнин, ишглатиб мендай санамни, Солиб юрагимга доғу аламни.. «Маликаи айёр».

ДОФ-АРМОН, доғу армон Қайғу-ҳасрат ва ўқинч, етолмаган орзу, мақсад. *Тортарди омоч дехқон, Кўкси тўла доғ-армон.* С. Абдулла. *Бу юрагим қолди доғу армонда.* «Баҳром ва Гуландом».

ДОГДОР [ф. دادار — доғи бор; белгили, тамғали] Бирор жойида доғи бор, доғ теккан, доғли. *Доғдор юз. Доғдор писла.*

ДОФ-ДОФ: **доғ-доғ ўртамоқ** Руҳий жиҳатдан ортиқ даражада кўйдирмоқ, руҳан эзмоқ, яраламоқ. *Бир ўигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар.* Ф. Нуслом.

ДОФ-ДУФ Ҳар хил доғлар. Нечун ойнинг юзи доғ-дуғ, оппоқ эмас? Гўё бирор юмдаб-тиринаф олгандаи. К. Муҳаммадий. Электр лампадаги чанг, доғ-дуғ гашини келтирди. С. Нуров, Нарвон. *Кир қайнатилганда яхши очилади, ҳар қандай доғ-дуғлар ҳам ўйқ бўлиб кетади.* «Саодат».

ДОҒЛАМОҚ 1 Қиздириб етилтироқ, доғ қилиб тозаламоқ (мой, ёғ ҳақида). *Йидан*

кеин дил чоғлаб, *Капирни белга боғлаб, Қўй ёғини хўп доғлаб, Пиширдим жонон палов.* «Муштум». Ўзбек ошпазлигининг ўзига хос хусусиятларидан бири — ёғни яхшилаб қиздириб доғлашибир. К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. Яхши доғланган мойга пиёз, гўшт тушиши билан бутун қирни аллақандай ёқимли ҳид тутиб кетди. Ойдин, Ширин келди.

2 Газаклаган ярага думба ёғи, пиёз ва ш.к. қиздириб босмоқ. *Ярани доғламоқ.*

Юракни (ёки бағирни, сийнани) доғла-моқ Алам ўтказиб ёки бошта кулфат солиб, дилда қаттиқ алам қолдирмоқ, дилни яра-ламоқ. *Беҳуда ўиглаганинг — юрагингни доғлаганинг.* Мақол. — Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб, Мен юрибман Шакарбекни сўроқлаб. «Ширин билан Шакар». Чамбил белдан чиқдим белимни боғлаб, Ёдимга тушгандан, сийнамни доғлаб. «Гулихиромон». Саллачани дол қўйиб, *Юрагимни доғлайсан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 кўчма Таъзирини бермоқ, ўч олмоқ. *Мажлисда Комилни ёмонлаб, балога қолдим.* Бу тириранц мени доғлайдиганга ўҳшайди. И. Раҳим, Ихлос.

4 Мафтун қилмоқ, ўзига асир қилмоқ; армонда қолдирмоқ. *Юрагимда кўйдир алам, мени доғлади бир санам.* «Муродхон». Кўлга тегсин доғлаган паризодинг.. «Муродхон».

5 кўчма Қайғу-ҳасрат; ғам-аламга ду-чор қилмоқ, бўлмоқ. *Бу уруш унинг юраги-ни бир умрга доғлаб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Ҳар нарсадан қодир эгам сақласин, *Кўролмаганларнинг кўнгли доғ-лансин.* «Ойсулов».

ДОҒЛИ I Юрагида доғи, алами, яраси бўлтган, алам чеккан, кўйган. *Токайлар биз юрамиз Кўлу оёқ боғли?! Бир парча қотган нонга Юрак-багир доғли! Ҳамза. Мажнун учун доғли сийнам, Энди вайрон кулбахонам.* «Баҳром ва Гуландом».

ДОҒЛИ II Доғи бор, доғ теккан; доғдор. *Доғли юз. — Дераза тагида ўтирган аёл қўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди.* М. Файзий, Уч қиз. *Қўнғизча хол-хол қора доғли қизгиш қанотларини товлантирганча бирпас жим турди-да, кейин учуб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ДОҒЛИК, доғлиқ айн. доғли. Юлдузлар шивирлар диллари доғлик! А. Орипов, Йиллар армони. *Маъсум дил-ўйни қайғу-ла доғлик.*

Миртемир, Асарлар. *Кишининг бахти меҳнат бирла боғлиқ, Кимики меҳнат этмас, кўнгли доғлиқ*. Ҳабибий.

ДОҒУЛИ Ўта айёр, маккор, мугомбир, алдоқчи. *Доғули одам*. — Тўпорилиги ёлғон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу.. М.М.Дўст, Лолазор. *Тинч турарми бу кекса олам, Тинч турарми доғули замон*. А. Орипов, Руҳим.

ДОҒУЛИЛИК Ўта айёрлик, маккорлик, алдоқчилик. Яна кимлардир жиноят гирдобида доғулилик қиласди. Газетадан. -Доғулилик қизманг, — деди кампир овозини бир парда кўтариб, — биламан, кимга муҳаббат кўйганингизни. Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшуқ.

ДОҒ-ҲАСРАТ, доғу ҳасрат Қайғу-алам ёки қайғу ва ушалмаган орзу, армон. Мен сизни бир умр кўрмасман, кимлигинги, кимнинг қизилигингизни ҳам билмай, доғ-ҳасратда ўтиб кетарман, деб ўйлаган эдим. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кекса Нуҳ вазирларини бир-бiri билан яраштиромай, мамлакатда тинчлик ўрнатолмай, доғу ҳасратда ўлиб кетди*. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОҲИЁНА [а. + ф. داهیانه – доҳийга ўхшаш] рвш. Доҳийларга хос донолик билан, доҳийларча, оқилона. Доҳиёна фикр. Доҳиёна иши тутмоқ. Доҳиёна йўл-йўриқ кўрсатмоқ. — Тажриба жараёнида Кеплерда сайёralарнинг орбитаси эллипс шаклдан иборат, деган доҳиёна фараз туғилди. «Фан ва турмуш».

ДОҲИЙ [а. داهی – айёр, маккор; зийрак, доно] Фавқулодда ақл-заковатга эга бўлган шахс, оқил йўлбошчи. Набилар, расуллар, доҳийлар унда, Қабрлар, қасрлар тургандир қатор. А. Орипов, Юртим шамоли. *Доҳийлар бешигини бедор тебратган Сен – она*. Миртемир, Асарлар.

ДОҲИЙЛАРЧА Доҳийларга хос, доҳийларга муносиб тарзда, доҳиёна. Доҳийларча иши тутмоқ.

ДОҲИЙЛИК 1 Доҳий бўлишлик.

2 салб. Ўзини ўта доно, барчадан устун деб ҳисоблашлик; такаббурлик. *Худо берган оғир, масъулиятли бурчни оғишмай, доҳийлик касалига берилмай, ҳалол адо этиш учун жуда катта ақл-идрок ва фахм-фаросат керак*. Газетадан.

ДРАМА [юн. drama – ҳаракат] Бадиий адабиётнинг уч асосий тури (лирика ва эпос

билиан бирга)дан бири: асосан диалог – персонажларнинг ўзаро сўзлашуви шаклида, муаллиф нутқи аралаштирилмай ёзилган саҳна асарларидан иборат. Ҳамза драмалари. *Драма театри*. — Бу қимматли ҳужжат бизда мусиқали драмага бундан бир неча минг йил олдин асос солинганини тасдиқлайди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ДРАМАЛАШТИРМОҚ Бирор асарни, мас., романни, қайта ишлаб, драма шаклига солмоқ, саҳнага мосламоқ.

ДРАМАТИЗМ Саҳна асарида воқеа ва ҳолатларнинг ўзига хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлилиги. *Тўс-тўполон, соҳта драматизмдан қочиши, ҳақиқий санъаткорлик сирларини қидириб топши керак*. Н. Сафаров, Оловли излар. Шундан сўнгги лавҳалардан драматизм янада кучайиб, воқеалар шиддатли ва кескин тус ола бошлайди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДРАМАТИК 1 Драмага, саҳна асарига оид. *Драматик асар. Драматик театр. Драматик актёр*. — «Ўч» Ҳамзанинг илк драматик асари деб таҳмин қилинади. «Саодат». Драматик асарда деталь ўз ўрнини топса, актёр учун ҳам катта материал беради. «Шарқ юлдузи».

2 Драматизм билан сугорилган. *Драматик финал*. — *Драмада драматик ҳаракат ва ҳарактернинг очилишида диалоглар билан бирга монолог ҳам муҳим роль ўйнайди*. «ЎТА». Бизда яратилаётган кўпчилик романларда яхлит драматик воқеа кўринмайди. У. Норматов, Талант тарбияси.

ДРАМАТУРГ Саҳна асарлари, драмалар ёзувчи алиб. *Teatr билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин*. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДРАМАТУРГИЯ [юн. dramaturgia] 1 Драматик санъат; саҳна асарларининг тузилиш тамойиллари ва усуллари ҳақидаги назария. *Драматургия курси*. — *Teatr тана бўлса, драматургия унинг жонидир*. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор ёзувчининг, ҳалиқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи. Ҳамза драматургияси. Ўзбек драматургияси.

ДРАП [фр. drap – мовут] Устки кийимлар тикиладиган қалин соғ жун ёки ип аралашган газлама, қалин мовут. *Қора драп*. — *[Шербек] Бошига қорак ўқулоқчинини, эгнига қора драп пальтосини кийди*. С.

Анорбоев, Оқсой. Зулунбек қора драп пальтосига ёпишган хас-чўпларни қоқиб, эшик томонга ўйналди. X. Фулом, Тошкентликлар.

ДРАХМА [юн. drachme – Қадимда Юнонистонда кумуш пул ва ўлчов бирлиги] Грецияда пул бирлиги. ..Юнонистонда оғирлик ва пул бирликлари ҳам драҳма деб юритилган. «Фан ва турмуш».

ДРЕЗИНА [нем. Draisine – немис ихтирочи инженери Дреза (Drais) исмидан] тех. Темир йўл изларида унча узоқ бўлмаган масофага боришга мўлжалланган, кўл кучи ёки мотор билан юргизиладиган тўрт фиддиракли арава. Биз худди шу ерда дрезинада {метронинг} «Ойбек» станциясигача ўйлоламиз. Газетадан.

ДРЕЛЬ [нем. Drillbohrer – бурғи, парма] Металлар, ёғоч ва б. материалларда тешиклар очиш учун ишлатиладиган дастаки ёки электрик кўчма механизм. Электр дрель. Пневматик дрель.

ДРЕНАЖ [ингл. drain – қуритиш] 1 Захоб, шўрхок ерларни зовурлар қазиб ёки қувурлар кўмид қуритиш усули ҳамда шундай зовур ва қувурларнинг ўзи. Айрим жойлардаги дренаж қувурлари сувнинг босимидан ёрилиб кетди. Газетадан. Аммо ўн ўйлдан ошдики, бу дренажлар ишламайди. Газетадан.

2 тиб. Яра ёки тана бўшлиғидан суюқликни (йиринг ва зардоб)ни маҳсус найча билан сўриш ёки дока пилтага шимдириш орқали тортиб олиш.

3 тиб. Шу мақсад учун ишлатиладиган маҳсус резина ёки шиша найча.

ДРЕНАЖЛАШ Дренаж ўйли билан ернинг захини қочириш. қуритиш. Бўлмалар ҳавосининг нам бўлмаслиги учун бинони қуруқ жойга солиши, фундаментини нам ўтмайдиган қилиб ишлаш, ерни дренажлаш керак. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДРЕССИРОВКА [фр. dresser – ўргатмоқ] Ҳайвонларни муайян кўнкималар ҳосил қилиш орқали баъзи ҳаракатларни бажариши ўргатиш.

ДРОЖЖИ [р. «дрожжие» – суви сиқиб олинган нарса; қуйқа, қуйқум] с.т. айн. ачитки, хамиртуруши. Пиво дрожжиси. Хамир дрожжиси. — Дрожжилар аминокислоталарга жуда бойдир. Газетадан.

ДРУЖИНА [р. дружина < друг – йўлдош; жангчи ўртоқ] 1 тар. Қадимги Русда: князга яқин одамлар ва князлик қўшини.

2 эск. Бирор иш (жамоат тартибини сақлаш ва б.) олиб бориш мақсадида тузилган кўнгиллилар гуруҳи, тўдаси. Дружинага ёзилмоқ. Дружина тузмоқ. — Дружиналарга биркитилган уй-жойи кварталларида жамоат тартиби қаттиқ муҳофоза қилинмоқда. Газетадан.

ДРУЖИНАЧИ Дружина аъзоси. Дружиначилар Нусратбекни безорилиги учун.. оёғини ерга тегизмай, судраб кетиши. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУАЛ [лот. dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] Икки, иккиланма. Дуал тузилиши ўзбек ҳалқ эртакларида ҳозиргача сақланиб қолган. «ЎТА».

ДУАЛИЗМ [лот. dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] флс. Дунёнинг негизида бир-бiri билан келишириб бўлмайдиган ҳолатлар, тамойиллар, фикрлаш тарзи, дунёқараш ёнма-ён мавжуд деб билувчи, материалистик қараш билан идеалистик қарашни келиширишга уринувчи фалсафий оқим; зид. монизм.

ДУАЛИСТ Дуализм, яъни дуалистик қараш тарафдори.

ДУАЛИСТИК Дуализмга оид, дуализм тамойилларига асосланган. Дуалистик дунёқараш.

ДУБ [р. «дуб» – қурилишбоп дарахт, ёғоч] айн. эман. Дубнинг ўсиши учун кўн ёргулиқ ва иссиқлик керак бўлади. «География». Мен – кекса дубман: унча-мунча шамол мени эголмайди. «Шарқ юлдузи». Қаерданодир дуб бочканинг таъх ҳиди келади. А. Мухтор, Асарлар. Йиллар армони.

ДУББ [а. ҹҹ – айик]: Дубби акбар Етти қароқчи (Катта айик) юлдузлар туркуми. Бу Зуҳал, мана бу Дубби акбардир. А. Орипов, Йиллар армони.

ДУБ-ДУРУСТ с.т. Дуппа-дуруст, туппатузук, яхшигина.

ДУБИР, дубур шв. фольк. Юрганда ёки чопганда эшитилувчи паст, бўғиқ овоз; дупур (кўпроқ отлар ҳақида). Гўрўғлиниг қўшинига отларнинг дубури эшитилди. «Гулнорпари». Юрганда отнинг дубури ерни қимирлатиб кетди. «Ҳасанхон». Бирдан қулоқларига отларнинг дубури келди. «Гўрўғлиниг туғилиши».

ДУБЛЕТ [фр. doublet < double – қўшалоқ, иккиланган, икки ҳисса] 1 Бирор нарсанинг иккинчи нусхаси; иккита бир хил, тенг қимматли нарсанинг бири.

2 Қимматбаҳо, нодир тошлар (буюмлар)нинг ясама, сохта нусхаси.

3 тили. Тилда маъносига кўра айнан тенг келувчи ва бири иккинчиси ўрнига алмашиниб қўлланиши мумкин бўлган сўз ва бошқа хил лисоний бирлик. *Бироқ илмий матнда дублетларнинг уч-тўрттасини бирданга беришни меъёрий ҳолат деб қараш керак эмас.* «ЎТА». Тилда синоним, дублет ва варианtlарнинг қаватланиши ёки тақрорланиши ортиқ информацияни вужудга келтиради. «ЎТА».

ДУБЛЁР [фр. doubleur – иккилантирувчи] **1** Бирор ишни навбатлашиб бажарувчи ёки бир ишда бир-бирининг ўрнини боса олувчи икки кишидан бири. *Космонавтнинг дублёри.*

2 Театрда ролни ижро этувчи актёрни алмаштирувчи актёр ёки бир ролни навбатлашиб бажарувчи икки актёрдан бири.

3 Дубляж қилинган фильмда овоз берган (кино)актёр. *Баъзи ҳолларда экрандаги ҳолатга нисбатан сўз узун бўлса, дублёр сўзни тезроқ айтиши керак.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириши.

4 Футбол ва бошқа ўйинларда асосий ўйинчилар ёки команда таркиби учун тарбияланувчи ва уларни алмаштира олувчи ўйинчилар ёки команда.

ДУБЛИКАТ [лат. *duplicatus* – иккиланган] Бирор ёзма ҳужжатнинг асл нусхаси билан баб-баравар расмий, юридик кучга эга бўлган бошқа нусхаси, копияси. *Улардан сўраб келинг, дубликат олиш учун қандай ҳужжатлар керак бўлса, дарров берамиз, дейшиди.* «Муштум».

ДУБЛЯЖ [фр. *doublage* – икки марта, икки карра кўпаймоқ] Бошқа бир тилдаги овозли фильмни иккинчи бир тилга таржима қилиб, диалоглар таржимасини фильм қаҳрамонлари оғиз ҳаракатига мослаштирган ҳолда яратилган фонограмма. *Кинофильмларни омма орасида ёйишда фильмлар дубляжи катта аҳамият касб этади.* Газетадан.

ДУБУЛҒА тар., ҳарб. Бошни тиф ёки ўқдан (шунингдек, бошқа хил зарбалардан) сақлаш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим; шлём. *Малика қон-қора сочларини турмаклаб, бошига олтин дубулғасини кийди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. ..офтоб суворийларнинг бошларидағи ялтироқ

дубулғаларда, эгниларидаги совутларда акс этиб, кўзларни қамаштирап эди. М. Осим, Ўтрор.

ДУВ рвш. **1** Бирдан, бараварига, тез. Дув тўйланмоқ. Дув этиб учмоқ. *Ҳовли ўртасидаги бир туп тут дув пишишти.* Боланинг кўзларидан дув ёш тўқилди. ■ Кумушшиби ўз устига дув ўнгилган қизларга кўзини қаратди-да, чўнтағидан рўмолчасини олиб, кўз ёшини қуритди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тамоман, бутунлай. *Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак доктор опа ҳар куни Шерзоддан.. нима туш кўрганини сўрайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Маҳбубанинг буғдоиранг кулча юзи дув қизарди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ДУВ ГАП Ҳамма ёққа тез тарқалган, ҳамманинг оғизига тушган миш-миш гап. Янги шаҳарда аллақайси бир маҳкамага неча юз киши таёқ кўтариб, эшигу ойналарини синдирибди, шу одамлардан нечтаси қамалибди, деган хабар ҳамма ерда дув гап эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Юртда дув гап – фалон бўлти, писмадон бўлти.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУВАРАК [фр. *دواره* – иккинчи марта, иккиламчи] **1** Мевали дараҳтнинг бир йилда иккинчи бор берган меваси. *Дуварак олма. Олманинг дувараги.* ■ Бир йиллик новдаларда етилаётган узум бошлири билан бир қаторда бачки новдаларда дуварак пайдо бўлиши мумкин. «Фан ва турмуш». *Баъзи шоҳларда бултур чала терилган мевалар – дуварак олҳўрени эслатувчи зайдунлар қуришиб ётарди.* Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари.

2 кўчма Бўйи паст, пачоқ (одам ҳақида). *Дуварак одамлар.* ■ Йўлдош почтачининг дуварак қизича ҳам бўлолмайсан, сендан ёш, лекин ўн ҳисса кўп ишлайди. «Ёшлик».

3 кўчма Ҳом, фўр; тажрибасиз. *Келганига бир йил, ярим йил бўлиб қолганлар бор.. дуварак бўлса ҳам, пулни пулфлаб тугадиганлар – буларни оз-моз пул билан рагбатлантириш мумкин.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 Умуман, ҳар нарсанинг кичкинаси, етилмагани. *Поезд мени кичкинагина, номи ҳали темир йўл ҳариталарига кирмаган дуварак бир разъездга ташлаб ўтиб кетди.* С. Ахмад, Қадрдан далалар. *-Авраб ҳам бўлмайди бу дуваракларни, – арз қилди Убайда хола хит бўлиб.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ДУВВА рвш. шв. Бирдан, бараварига; дув. Олма дувва тўқилди. Толдаги чумчуклар дувва учиб кетди. — Анжирнинг мадҳига тополмадим сўз, Дувва тўқилгандай саватга колдуз. Газетадан.

ДУВДОҚ с.т. Тувалоқ.

ДУВ-ДУВ Дув с. такр.; жуда кўп, беҳисоб. Дув-дув тўқилмоқ. — У ўғлининг дўстларини кўриши билан кўзларидан дув-дув ёш тўқди. Ҳ. Фулом, Машъал. Болалар қоқишиса, дув-дув тушади: Оғиз тинмас оппоқ тутуидан. Миртемир, Асарлар.

Дув-дув гап Кўпчилик орасида тарқаган ҳар хил: тўғри ва шубҳали гап-сўз. Кунларнинг бирида маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: “Мухторхон домулла уйланармиш!..” А. Қаҳҳор, Тўйда аза. Ҳамма ерда дув-дув гап, шуни ўзингдан билай, деб келдим-да. Т. Ашуроғ, Оқ от.

ДУВОЛ шв. айн. девор. Севмасанг – зўрлик увол.. Обқочаман ошиб дувол. Отаёт, Оқ фасл.

ДУВУЛЛАБ рвш. Тез, бирдан, бараварига, дув (тўқилмоқ, оқмоқ ва ш. к.). Чигитлар ердан дувуллаб униб чиқди. — Мастура холанинг кўзларидан дувуллаб ёш оқарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силкитдими, томга дувуллаб ёмғир суви тўқилди. Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор. Дувуллаб бир ҳовуч ўрик тўқилди. С. Сиёев, Ёргулик.

ДУГ с. т. айн. дук I.

ДУГОНА [ф. دوگانه – иккита, жуфт] 1 Үртoқ, дўст (хотин-қизлар ҳақида). Салом, менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим, қизлар. Зулфия. Тўлғоной қўнишларининг ўйида, дугоналари орасида ўтиради. С. Сиёев, Аваз. Давру давронингизда биз ҳам тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Шерик, жуфт. Кўксув билан Оқсув икки дугона, дилбар, Икки ёқдан тоғ бағридан ўйноқлаб келар. Шайхзода. Уруғлик ерда ўса бошлагач, аввал дугона қилдим (бир жойда икки туп қўйдим), сўнгра ягона қилдим. С. Айний, Эсадаликлар.

ДУГОХ [ф. دوگو – икки пайт, икки жой] Шашмақом системасидаги учинчи мақом номи (қ. шашмақом). “Дугоҳ”ни бошлаб юборди. “Дугоҳ” ҳам излаганини топиб бермади, ўзи ҳам излашдан, бўзлашдан чарчамади. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУГЧИ с.т. Дукчи. Бешикчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришини “бахт” деб билар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ДУД I [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, фам-алам] Тутун, қурум, ис. Порох дуди. — Мамажоннинг димогига қорачироқ дуди гун этиб урилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ёғ дуди осмонга кўкиши устундай кўтарили. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Деворлари ва шинини қон-қора дуд босган бу ўйга қўёш нурлари кичик бир тўйнукдан тушарди, холос. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДУД II [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, фам-алам] Губор, доғ, асорат. Кўзимда гурбатнинг заҳарли дуди. Ф. Фулом. Гулнорнинг кўнглини қонлаган ҳасрат дуди тараала бошлиди. Ойбек, Танланган асарлар. Аслида сұхбатдан қолган дуд ҳали Элмуроднинг кўнглидан аримаганди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДУД III [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, фам-алам] Оҳ, нола; руҳий азоб. Ҳожи холанинг дуди осмонда эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Душмандан интиқом олиб, дудини димогидан чиқараилик. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДУД IV [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, фам-алам] Аччиқ, жаҳл; газаб. Мана ўшу ерда мингбосининг дуди осмонга чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУД V [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, фам-алам] Илиқлик тафти. Ҳут кирди, ер остига дуд кирди. Мақол.

ДУД VI [ф. دود – тутун, қурум; оҳ, нола, фам-алам] Болалар сурнайининг ёки автомобиль сигналининг овозига тақлид сўз. Дуд демакка дудоқ керак.

ДУД VII [ф. دود – тутун] Газламага гул босишида ишлатиладиган қўш қолип.

ДУДА [ф. دود – қурум, майдада кукун] Оқ бўзнинг сийрак тўқилган тури. Дуда пашахона. — Бизда ҳам газламаларнинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами ва ҳоказолар. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДУДАК Тувалоқлар туркумига мансуб куш.

ДУДАМ [ф. دودام – икки тиғли, икки дами] айн. дудама. Шеър ул тиги дудамдурки, жаҳонни фатҳ этар.. Мунис.

ДУДАМА [ф. دودمه – икки тиғли, ҳар икки томони ўтқир] 1 сфт. Икки томонида ҳам дами, тиги бор. Дудама пичоқ. — Пичоқ унча катта эмас.. ингичка ва дудама эди. С. Айний, Эсадаликлар. У этиги қўнжига солиб қўйган дудама ханжарга ишора қилди. Мирмуҳсин, Мемор. Тилини чиқарип тишилаб,

дудама пичоги билан новдан бутай бошлади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

2 от Ҳар икки томони тиғли пичоқ ёки ханжар. Зулайҳо орқасига қайтади. Бир неча қадам юради-ю, дудамани эслайди. П. Қодиров, Қадрим. Нақ кўксига сопигача ботиб кетди дудама. О. Ҳакимов, Достонлар.

ДУДБУРА айн. дудбурон.

ДУДБУРОН [ф. دودبۇرۇن — тутунни ташқарига тортувчи] 1 Шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўркон. Онам баланд, дудбурони бор ошхонада куйманар эди. Ойбек, Болалик. Ҳўл ҳазон ёқилган ўчиқнинг дудбуронидан кўз ачитувчи тутун чиқади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

2 Темирчилар кўраси ёки кулоллар хумдонининг тутунни ташқарига тортадиган карнайсимон қисми.

ДУД-ДУД Дуд II с. такр. Дуд-дуд сурнай чалинди.

ДУДКАШ [ф. دودکاش — тутун тортувчи] шв. 1 айн. дудбурон 1, 2.

2 Ашаддий кашанда, ҳадеб сигарет тутатишини яхши кўрувчи (киши).

ДУДЛАМА Дудлаб ишлов берилган, қоқланган. Дудлама балиқ гастрономларда кўп. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДУДЛАМОҚ 1 Дуд билан ишлов бериб қоқламоқ, сурламоқ (гўшт, қази ва шу кабиларни). Дудланган қази. ■ Холиса тақсимчаларда қора майиз, магиз, дудланган қази келтириб қўйди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Дуд билан қопламоқ, исламоқ.

ДУДМОЛ Нималиги аниқ бўлмаган, ҳар хил тушунса бўладиган; мужмал, муҳмал. Дудмол гап. Дудмол хуоса. Дудмол қарор. ■ Тожибий одатига мувофиқ қисқа, дудмол жавоб берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Азизхоновни тик турган ёш қиз эмас, унинг дудмол тюолган саволи ажаблантириди. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз. Чол дудмол қилиб йигитга қаради. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДУДОҚ кт. 1 айн. лаб. [Гулнор] Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўясининг жонли оловини бир лаҳза сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Севишганлар қўли бир-бираига чирмашди. Дудоқларда бўса чақнади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ярқираган ёногингдан айланай, Гул баргидай дудонгингдан айланай. «Кўшиқлар».

2 кўчма Оғиз; тил. Шараф сизга, ёғар мишлион дудоқдан кучли олқишилар. Ф. Фулом. Алла айтган дудоқларда Она меҳри тошқин. Миртемир, Асарлар.

ДУДУЛАМОҚ с.т. “Дуд-дуд” деган овоз чиқармоқ. Машина сайдроҳга кириб борди ва дудулаганича одамларни оралаб, дарё томон йўналди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Шу пайт машина “дудула”, икки бола ура қочиб қолишиди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ДУДУҚ Баъзи товушларни қийналиб талаффуз этувчи ёки тутилиб гапиравучи. Дудук одам. ■ Дудук одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини эшиши ундан ҳам қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Гўдаксиз ўтарман наҳот жаҳондан, Майли, чўтири, дудук — севардим жондан. Миртемир, Асарлар.

ДУДУҚЛАНМОҚ Баъзи товушларни қийинлик билан талаффуз этмоқ ёки тутилиб-тутилиб гапирамоқ. У [Худойқул] Элмуроднинг сўроқларига дудуқланиб, тўмтоқ-тўмтоқ жавоблар бера бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи. -Би-би-бе.. — деди Қурбон дудуқланиб. Й. Шамшаров, Тошқин.

ДУДУҚЛИК Тутилиб гапиришилик, дудуқланиш хусусияти. Унинг [Худойқулнинг] дудуқлигини ва ҳовлиқиб гапиролмай қолишини Давлатёр шундай деб таърифлайди: -Бу худо қилган соқов эмас, ўртоқ Дўсматов! Мадаминов шундай қилиб қўйган. П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУЖОН [ф. دوجان — икки жон(ли)] шв. Ҳомиладор, иккигаёт. Қунларнинг бирауда бойнинг энг кичик хотини дужон бўлибди. «Зумрад ва Қиммат».

ДУДХОНА [дуд + хона] Гўшт, қази каби етуликлар дудланадиган хона.

ДУЗ айн. туз II. Одам эса чорасиз, ғамгин кўринади бу чексиз дузда. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ДУЗД [ф. دزد — ўғри] Ўғри. Ўғри-дузд ўзин тортар панага, Санам қизлар зулфин ташлар шонага. «Эрали ва Шерали».

ДУК I [ф. دوك — йиг, дук] Чархнинг йигирилаётган ип ўралиб борадиган қисми; йиг. Ҳар қизнинг олдида.. ип ўралган семиз дуклар қаланиб ётитти. Ойбек, Навоий. У [Оташ дуқчи] дуқни ғув-ғув айлантиради. Ойбек, Улуғ йўл.

ДУК II тақл. с. Бирор оғир нарса иккинчисига урилганда чиқадиган бўғиқ овоз

ҳақида. Эшик дук этди. Дук этган товуш эшишилди. — [Латиф] Челакдан иккинчи шишани олиб, тагига бир урди-да, Султоннинг олдига “дук” этказиб қўйди. О. Ёкубов, Ларза.

ДУКАРТ [ф. دوکارٹ – икки тиғли; қайчи] шв. Кичкина қайчи.

ДУКАРТЛАМОҚ Қайчи билан кесиб текисламоқ; қайчиламоқ. Кўзлари катта-катта Муҳаммадалибек тоза ювилиб-таралган, дукартланган соқолини аста силар эди. М. Осим, Карвон йўлларида.

ДУК-ДУК Дук II с. тақр. Эшикни дук-дук қоқмоқ. — Ҳасан сўғи тошга қулогини босиб тинглади. Анча тинглаб ётди: Дук-дук бору. жуда олис. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аввалига у [соқчи] аста-секин юриб борди, кейин Насридин афандининг қулогига дук-дук қўлган овоз эшишилди. «Муштум».

Юраги дук-дук урмоқ Юраги ўйнамоқ, юраги қаттиқ урмоқ. Эшик очилиши биланоқ Ҳасаннинг юраги дук-дук уриб, ранги оқарип кетди. Ибохон, Улуғ кун. Умиднинг юраги дук-дук уриб, беихтиёр унга яқинлашиди. Мирмуҳсин, Умид.

ДУКИЛЛАМОҚ I “Дук-дук” этган овоз чиқармоқ. Эшик дукиллаяти.

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). Унинг [Мирвалининг] юраги дукиллаб ура бошлади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Қувончиданми, аллақандай хавотирданми – юрагим дукиллаб кетди. А. Мухтор, Асарлар.

ДУККАК Ловия, мosh каби ўсимликларнинг донни ўраб турувчи икки паллали пўчоғи; қўзоқ; дуккакдошлар меваси. Ловия дуккак чиқарибди. Мosh дуккаклари. — Олти қизнинг ичидаги сен полвони, Дуккакка сигмайди мошининг дони. «Қўшиқлар».

ДУККАКДОШЛАР бот. Икки йиллик ва бир йиллик икки паллали ўсимликлар оиласи.

ДУККАКЛАМОҚ Дуккак чиқармоқ, дуккак ҳосил қилмоқ. Мosh дуккаклабди.

ДУККАКЛИ Дони дуккакларда пишиб етиладиган. Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади. Газетадан.

ДУККИ шв. Дўнг, қаварив чиққан. Ҳаракатнинг зўрлигидан Раҳимнинг сепкил бетлари, дукки пешонаси төрлаб, қизил май-каси шимидан чиқиб кетган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДУККИБОШ Дўнг бош, боши катта, дўнг пешонали. Бу дуккибош, сепкил юз бола ҳар гапда тиржайиб турарди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУККИПЕШОНА Дўнг пешона, шундай пешонали одам.

ДУКУЛЛАМОҚ айн. дукилламоқ. Юрагим дукуллайди, Ёр келганга ўхшайди. «Оқ олма, қизил олма». Пиджагимни киймасидан хонам девори дукуллади. Ш. Холмизраев, Йўллар, йўлдошлар.

ДУКУР I тақл. с. Дукурлаган овоз ҳақида. Бошқалар ҳам ётиб қулоқ солдилар. Аммо ҳеч ким дукурнинг қаёқдан келаётганини аниқлай олмади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Дастурхон ўғиширилиб, Султонмурод кетмоққа қистаркан, дарвозада отларнинг дукури эшишилди. Ойбек, Навоий. Латофатнинг юрак дукури хийла босилди. «Ёшлиқ».

ДУКУР II шв. Сув тақсим қилинадиган жой.

ДУКУР-ДУКУР Дукур с. тақр. Отларнинг дукур-дукури, итнинг ҳуриши эшишилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Турсуной ҳеч нарсани кўрмас, юрагининг дукур-дукуридан бошқасини эшитмас эди. А. Мухтор, Опасингиллар. Дукур-дукур от келди, Қаранг, қандай зот келди. «Қўшиқлар».

ДУКУРЛАМОҚ I Дукур-дукур овоз чиқармоқ. Шу дукурлаш секин-секин оёқ товушига мубаддал бўлиб, Анварнинг қулоқлари тиккайди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қўчадан эса от түёқларининг сабрсиз дукурлаши эшишилди. «Фан ва турмуш».

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). Дарчага яқинлашганида, юраги бирдан дукурлаб, эшик олдида тўхтаб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУКУРМА [ф. دوکرما – иккита ипак қурти]: дукурма пилла Иккита ипак қурти бир кафандаги ўраган пилла, қўшалоқ пилла; барака.

ДУКЧИ Дук ясовчи уста. Улар бешикни Жиззахдаги машҳур дукчи Оқил амакига ишлатишган экан. «Ёшлиқ».

ДУКЧИЛИК I Дук ясаш билан машғуллик, дук ясаш хунари ва ўша касбнинг номи.

2 Бозорда дукчилар дўкони жойлашган раста.

ДУЛДУЛ [а. دلدول – жайра] 1 Диний ривоятларга кўра, Муҳаммад пайғамбар

минган ва кейинча ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг исми ёки лақаби. *Той ўссин, нақ Дулдулдай бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Келишган, чиройли, учқур от. *Солибой.. ориқ-тириқ отларни арzon баҳода сотиб олиб, бир оз боқиб, дулдул баҳосида пуллар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ДУМ [ф. қад – куйруқ, дум] **1** Ҳайвон танасининг чиқарув тешиги тепасидан бошланадиган ва ингичкаланиб борувчи энг ортки, охирги қисми; қуйруқ. *Сичқон сигмас инига, ғалвир боғлар думига.* Мақол. *Туяниг думи ерга тегар, Ҳўжанинг қизи эрга тегар.* Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнгийди.* Мақол. — **У** [ит] думини ликиллатди-да, *Нигоранинг оёғи остига ёта қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Думини хода қилиб 1) думини тикка, юқори кўтариб. — *Сигир бирдан иргиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб, бир қочиб берди, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола. *Молхонадан келаётсан, олдимдан думини хода қилиб, бир бузоқ югуриб ўтди.* «Муштум»; 2) кўчма орқасига қарамай, тумтарақай бўлиб. ..*Олдингга қанча бордим?* Нуқул бадбашара *махлукдан қочган юраксиздай думингни хода қилиб қоласан-ку?* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..*зўр келганда кўпинча беллашишдан бош тортади-да, думини хода қилиб қочади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Думи юлинган мусичадай (ёки товуқдай)** Бир ери ёки бир нарсаси етишмагандай, беўхшов. *Бердибой гарчи шаҳардан думи юлинган мусичадай бўлиб келган бўлса ҳам, фазлсиз эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон. ..*орамиизда Икром* деган бир кимса ҳам бор эди. **Думи юлинган товуқдай** бир четга чиқиб, шумшайиб турибди. «Ёшлик».

2 Баззи жониворлар танасининг кет томонидаги узун патлар ёки ингичкалашган қисми. *Ҳўрзининг думи. Қалдиғочнинг думи. Илоннинг думи.* — *Ҳалиги чавоқ балиқ қор устида ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан савалайди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Раиснинг ориқ, қорамтири юзига ярашмаган тақасимон мўйлабининг учлари чаён думидай гажакланди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

З Мева, барг ва ш. к. нинг банди.

Дум бермоқ Пишиб етилмоқ (асосан полиз экинлари ҳақида). *Бир кун нахта чопиб юрсам, битта қовун жуда ҳам тўри келган,*

“мени е!” деб дум бериб турибди. Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Нимадир “тире” этди: қизилуруғ қовун дум берди шекили.* А. Эшонов, Дутор.

4 Сабзавот ўсимликларининг ер юзасида ўсиб турган барги. *Сабзининг думини кесмоқ.*

5 Учиш аппаратларининг ингичкалашган кет томони. *Биртасдан кейин лагерь устида думига каштакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Самолётнинг думида елкамни қисганча биқиниб ўтиравердим.* «Гулдаста».

6 Умуман бирор нарсанинг кети, охири. *Юлдузнинг думи. Қанча машиналар қаторлашиб ўтди, ҳали думи кўринмайди.* — *Чарос дераза панжарасидан.. думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чопа беришнинг беҳуда эканини пайдаб, эшелоннинг думига уланган қизил вагонларга толиқкан кўзларини умид билан тикди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

7 кўчма Доим бирорга эргашиб ёки унга хушомад қилиб, бирга ортидан юрадиган одам; шотир. *Абдурасул Тожибойнинг мажлисда ўз тарафини оладиган думлар тўплай бошлаганини гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дум эмиш, хўжа келиб менга дум бўлсин.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 кўчма с.т. Қарз, топширилмаган имтиҳон *Унинг математикадан думи бор.*

Бурганинг думини кўрган Жуда ҳам шум, айёр, уддабурон. *Биламан, Гавҳар яхши қиз.* Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Думини босмоқ** Фашига, асабига тегмоқ. *Идорада, иш устида, иш юзасидан гапираётирман.* Думингизни босганим ўйқ. А. Қаҳҳор, Сароб. *Мен бир-иккитасининг думини босдим шекили.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Думини ликиллатмоқ** Хушомадли ва айёrona иш кўрмоқ. *Саройда биз ҳам дум ликиллатиб, қуйруқ қоқиб юрибмиз.* С. Сиёев, Ёрглиқ. *У калондимоғ, энди қаршисидаги одамдан ўзига ўхшаб дум ликиллатишини талаб қилувчи нусхага айланади.* «ЎТА». **Думини тугмоқ** ёки думи тутилмоқ. *Қайтиб келмайдиган қилиб ишдан бўшатмоқ, ҳайдамоқ.* [Розик сўфи] *Бир магазинга кечки қоровул бўлиб олган эди.* Ундан ҳам ишкан чиқариб, думи тугилди. С. Абдулла, Соялар. *Турсунбой.. қўйол ва дагал муомалали бўлгани сабабли.. бригадирликдан*

думи тугилган эди. «Муштум». Ҳаммамизнинг думимизни тугар эмишлар. Үйгун, Асарлар. ..иккинчи бу гапдан оғиз очманг, акс ҳолда, думингизни тугаман. Ҳ. Ғулом, Машъял. Думини тутқазмаслик (ёки ушлатмаслик) Ҳеч кўринмай, йўлиқмай қочиб юрмоқ. Faффор қўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқизмасга уринади. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. Думини қисмок 1) итоаткорона иш тутмоқ; бўйсунувчан, итоаткор бўлмоқ. Мен ўз юртимда мусоифир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман. А. Қаҳҳор, Асарлар. Девона ўша заҳоти думини қисиб, жуфтакни ростлаб қолди. К. Яшин, Ҳамза; 2) кўчма бўйсунмоқ, жиловланмоқ. Сув думини қисди, энди шошмасдан [тўғонни] мустаҳкамлаши керак. Ойбек, О.В. шабадалар. Думи хуржун (ёки хуржунда) Нотайин, таги-туғи йўқ; ўлда жўлда, чатоқ ёки чала-чулла; сарсон. Думи хуржун гап. Думи хуржун иши. — Бўрибой ўша одамларнинг номини тилга олгиси келмай, думи хуржунда қолди. Ҳ. Назир, Ўтлар туашганда. Гўшт топширишнинг ҳам думи хуржунда. «Муштум». Думи қисиқ Бирор айби бўлган, айб иш қилган, айбдор; бирор нарсадан ҳадиксировлик. Мусоифир итнинг думи қисиқ. Мақол. — Илгари ўғрининг думи қисиқ бўларди, эл олдида сазои қилинарди. С. Нуров, Нарвон.

ДУМА [р. дума — ўй, фикр < думатъ — ўйламоқ] тар. Ўтмиш чор Россиясида турли давлат муассасаларининг номи; ҳозирги Россияда эса қуий палата номи. Давлат думаси. Шаҳар думаси. — Улар ўша дума саиловидан кейин сизни кўргани кўзи йўқ. К. Яшин, Ҳамза.

ДУМАК шв. Жўхорипоя илдизи. Соҳира айвонга думак, яъни жўхорипоя илдизини ташир эди. К. Мирзо, Олам гўзал.

ДУМАЛАМОҚ с. т. Юмаламоқ. Кўзларимиз тўқнашди-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан икки томчи ёш думалаб кетди. «Саодат». Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалата-думалата, ўз бўйларидан баланд, катта курра ясаганлар. Ойбек, Танланган асарлар. Олачипор тарвузлар, “устим кўмкўк бўлса ҳам, ичим қип-қизил”, деб думалашиб ётибди. «Саодат».

ДУМАЛОҚ с. т. Юмалоқ. Бу хотиннинг ёши элликдан ошган бўлиб, ўзи пакана, думалоқ. С. Зуннунова, Янги директор. Эсон бобо пайкални оралаб, думалоқ, сариқ, қо-

рамтири холи бор қовунни кўтариб чиқди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДУМАЛОҚЛАМОҚ с.т. Юмалоқламоқ. Асал буви дастурхонни думалоқлаб, қўлтиғига уриб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУМАЛОҚ-СУМАЛОҚ жуфт с. Гавдалари турли тузилишда бўлган. Ўқтам муллымнинг думалоқ-сумалоқ, ёқимтой болалари билан “сув сепар” ўйнаши. Ойбек, О.В. шабадалар.

ДУМАХОНА тар. Дума идораси, дума маҳкамаси. -Ҳали, — деди Ўрмон полвон, — Россияяда подиоҳ ўйқ, ҳукумат ишини думахонадан қўйилган Милюков билан Керенскийдай бир неча киши бажармоқда. С. Айний, Қуллар.

ДУМБА [ф. دمبه, دمبه — орт, кет; думба, кўйруқ] 1) Қўйларнинг кет томонида сон билан бел ўртасида ўсган, асосан думалоқ шаклда кўринувчи ёғ қисми. Семиз қўйининг думбаси катта, Семиз одамнинг — сухбати. Мақол. — Ёлгиз қўйни ҳайдаш нуқул азоб. Бўйнидан сургайман — ўйқ, думбасига арқон солиб тортаман — ўйқ. Ойбек, Танланган асарлар. Раъно томорқада думбаси серкиллаган, жингалак юнгли қўзичоқларга майса юлиб бераётган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2) Қўй танасининг шундай қисмидан чиқкан ёғ. Думба тўғрамоқ. Думба эритмоқ. Узоқдаги думбадан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. — Қайнонанинг маслаҳати билан докага думба ўраб, чақалоққа сўрдиришиди. Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. Мамат қассоб.. оғринибгина ярим килодан ошиқ думбани тарозига ташлади. «Ёшлик».

3) Одам танасининг сон билан бел ўртасидаги юмшоқ орқа қисми. Кимдир скамейкага газета солиб ўтирган экан, думбасининг изи тушиб қопти. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовуңлар мамлакати.

ДУМБАДОР [ф. دمبه‌دار — думбали, думбаси катта] Катта думбали. Думбадор қўй. — Чўпон лорсиллаган, думбадор қўйларини сой тарафга ҳайдади. «Газетадан».

ДУМБА-ЖИГАР Думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат ёки газак. Заргаров, яқин бир ой бўлади, чоракам бир литр хушбўй винони думба-жигар билан ичгани асраб юрар эди. А. Қаҳҳор, Ўжар. -Думба-жигар билан кабоб олиб келдим, — деди Сайфи. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДУМБАЛИ 1 Думбаси бор, катта думбали. Думбали қўй. — Шербекнинг вазифаси ҳам майин жунли, ҳам думбали дурагайлар учритишдан иборат. С. Анорбоев, Оксой.

2 айн. думбадор.

3 Думба тўғраб солинган. Думбали сомса.

ДУМБАЛОҚ: думбалоқ ошмоқ айн. умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ. Ўртага қилтириқ бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қиласди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ. Мовий осмонда сўфитўргайлар.. думбалоқ ошар, гоҳ ерга тушиб, яшил майсаларда ўргалаб ўйнар ва тинмай вижирлашар эди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ДУМБУЛ [ф. دمبل — тўлиқ пишмаган дон, дуккак] 1 Донли экинлар, меваларнинг таъм кириб қолган, лекин ҳали етилиб пишмаган ҳолати. Ҳали думбул шафтолиларнинг шохлари ерда. Ойбек, О.в.шабадалар. Чол қуорқ дастурхон ёзиб, сопол тақсимчада думбул ўрикдан қўйди. Т. Малик, Қадр.

2 Ҳали қотмаган, сутми-қатиқ бўлиб қолган (дон ҳақида). Думбул жўхори. — Бир танобча ерга жўхори экилса, думбул бўлмасдан тамом бўлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Нусратбек ўйл четидаги майда барғли гулларнинг япрогини титкилаб ўтәётганда, кунгабоқар думбулининг ҳиди анқиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Бошоқлар чайқалар, думбулроқ лекин, Думбул бошоқларда ҳали сут донлар.. Миртемир, Асарлар.

3 кўчма Ақлсизроқ, тентакнамо, девонасифат. Думбул одам. — Ҳўн, бу одамнинг бугун қўли узун. Эртага суроби тўғри бўлгач, бу думбул эркатой нима қиласди? «Ёшлиқ». Ярамас, бизни ҳақорат қилди! «Думбулсан!» деди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Ҳаёт тажрибаси бўлмаган; хом, фўр. — Ўқишига ҳафсала қолмадими? -Ҳафсала-ку бор-а, — деди Ҳолдор нималарни дир эслаб, — аммо ўйлаб қарасам, думбул эканман, пишгунимча шоширманг. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Бу замоннинг думбул қизлари наридан-бери бир иш қилиб қўйишади-да, кейин оҳ уриб, чапак чалиб қолишиади. Мирмуҳсин, Умид. Афсуски, айрим наширёт ва редакциялардағоят масбулиятили ишлар чаламулла, думбул мухаррирлар қўлига топшириб қўйилган. «Ёшлиқ».

5 кўчма Мазмунан пишиқ-пухта эмас; хом; қиёмига етмаган. Думбул асардан фази-

лат қидирадиган эстетик нўноқ танқидчилар фаолиятига чек қўйиш лозим. Газетадан. Шоирнинг “Севги сирлари” тўпламида қиёмига етмаган, думбул шебрлар учраб туради.. Газетадан.

ДУМБУЛЛИК 1 Дон экинлари уруғининг етилиши бошланадиган фаза, босқич, давр.

2 Пишмаганлик, хомлик, фўрлик (мевалар ҳақида).

3 кўчма Ҳаёт тажрибасига эга эмаслик, пишмаганлик, фўрлик. Унинг ичида гап ётмайдиган, шалдир-шулдурлиги, думбуллиги Онахонга ёқди. Мирмуҳсин, Умид.

ДУМДОР [ф. دمدار — думи бор, думли] 1 Думи бор; узун думли: Равшанбек қараса, бир одам ёлдор, думдор бир жиёнрон отни ўргасига солиб селкилаб, ҳа деб ўйргала-тади. «Равшан».

2 кўчма Мужмал, нотайин; тагдор, сирли (гап ҳақида). Думдор гап. Думдор қилиб гапирмоқ. — Бир гап бўлар, деб думдор қилма, — дейди Патар, — ҳўн бўлади, деб айт. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДУМ-ДУМАЛОҚ с. т. Юм-юмалоқ ..амакимнинг қисиқ кўзлари ўигирма тийинлик тангадай дум-думалоқ бўлиб кетди. С. Аҳмад, Сайланма. Ёдгор ёнок суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалоқ қорачиқли кўзлари ўйнаб турадиган бу ўигитни яхши танир эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУМКАШАҚ [ф. دمکش — думидан тортувчи; ортидан борувчи] шв. Орқадан ёргашиб юрадиган.

ДУМЛИ 1 Думи бор. Узун думли от. Думли қўйлар. — Сэр телевизор вишикасига анқайиб қолганда, сичқон думли, рапидасимон береткасини шабада учириб кетди, кўнги хираланди. «Муштум».

Думли юлдуз с. т. айн. комета.

2 кўчма Ўқишидан қарздор, қолоқ. У [Карима] раҳбарлик қилган синфда биронта ҳам “думли” ўқувчи қолмади.

ДУММА-ДУМ 1 Орқама-орқа, орқама-кеин, орқасидан қолмай, товонма-товон. Милиционер ўйлни очиб юборди. Кутуб қолган машиналар думма-дум ўта бошлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. У [Кудрат] думма-дум Сорокиннинг кетидан эмаклаб борарди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 кўчма Пешма-пеш, пайдар-пай, орқама-кетин. ..колхознинг уч-тўрт машинаси

Асакадан шағал.. хом ғиши ти думма-дум таший бошлади. «Муштум».

ДУМОК, думоғ айн. димоғ. Бўронбек уйга кириши билан думогига атири ҳиди урибди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ДУМПАРАСТ [ф. دمپرست – думини ёқтирувчи; парваришловчи] Чумчуксизмонлар туркумининг шақшақлар (пашашхўрлар) оиласига мансуб, катталиги чумчукдек, эркагининг иккита дум пати жудаузун куш.

ДУМСИМОН Шакли думга ўхшаган; дум сифатли. *Орқасида думсимон нимадир ерга судралиб келяпти.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Бундай думсимон пуллар Шарқий Африкада яшаган аҳоли ўртасида ишилтилган.* «Фан ва турмуш».

ДУМЧА I Дум 1-4 с. кичр. шакли. *Наби полвон қиздирилган тамғанинг думчасидан омбир билан қисиб туриб, уни Некқадамнинг билагига босди.* С. Айний, Қуллар.

ДУМЧА II шв. Дастасиз, хумчасимон кичкина идиш. *Қўзани чигирнинг думчаларига тутиб тўлатди ва қизга узатди.* Ойдин, Гулсанам.

ДУМФАЗА 1 Қушларнинг дум патлари ўсиб чиқадиган бўғим-бўғим суюги.

2 Одам ва ҳайвонларнинг умуртқа охидаги бўғим-бўғим думчага ўхшаш суюги. *Қуённинг думғаза умуртқалари бир-бира билан қўшилиб кетиб, битта, яхлит суяқ – думғаза ҳосил қиласди.* «Зоология».

3 Қўйнинг шундай суюигига ёпишган ёғ ва гўшти. *Думғаза шўрва.*

ДУНГАНЛАР этн. Марказий Осиёда, асосан Қозоғистон, Қирғизистон, қисман Ўзбекистонда яшайдиган халқ. *Ўлкада.. қозоқлар, қирғизлар, ўзбеклар, тоғиқлар, мўгуллар, дунгандар.. яшарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ДУНЁ I [а. ټىد – жаҳон, олам] 1 Бутун борлиқ; коинот, олам. *Боғ кўрки – бодом, Дунё кўрки – одам.* Мақол. *Тил кичик бўлса ҳам, дунёни бузади.* Мақол. — *Дунёда онадан азиз, онадан мўътабар инсон йўқ.* Газетадан. *Дунёда энг даҳшатли нарса – ёлғизлик.* Т. Ашуроев, Оқ от.

2 Борлиқнинг, мавжудотнинг айрим бўлаклари йигиндиси, тўплами. *Юлдузлар дунёси.*

3 Жонли табиатнинг айрим қисмлари, улар яшайдиган мұхит. *Ҳайвонот дунёси.*

Ўсимликлар дунёси. — *Табиатни мұхофаза қилиш, жумладан, ҳайвонот дунёсини сақлаш.. ҳозирги даврда мұхым аҳамиятга эга.* Газетадан. *Дарҳақиқат, булар [илонлар] газандалар дунёсининг турқи энг совук, заҳари энг ўтқир вакиллари ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Каріб денгизизда жойлашган Ямайка ороли наботот дунёсининг бойлиги ва ранг-баранглиги билан машҳурдир.* «Фан ва турмуш».

4 Ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат. *Шу ўйсун қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Атрофимизни ўраб турган бутун мавжудот; атроф мұхит. *Торга – тор дунё, кенга – кенг дунё.* Мақол. — *[Отабек] Туш кўйрар эди: Дунёни қоронғилик боссан эмиши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қўзим очдинг, мен дунёни кенг кўрдим, Үзимни ҳам одамларга тенг кўрдим.* Ҳ. Олимжон, Асарлар.

6 Ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният. *Ўзбек пахтакорининг довруги дунёга таралди.* — *Бутун дунё сени олқишилар.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Ер юзи, ундаги барча қитъалар, мамлакатлар. *[Ҳайдар ота:] Агар бирор менга “қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказсанми?”* деса, ҳеч ўйлаб ўтирасдан, шу супани бера қол, дер эдим. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Агар дунёнинг нариги бурчагига сизни опичлаб боришига тўғри келсайди, мен севина-севина бажарардим.* Ойбек, Танланган асарлар. ..дунё аҳолисининг тенг ярми гуруч билан тирикчилик қиласди. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандачилик.

8 Ҳаёт, тириклик. *Бу дунё ўтар-кетар, юзи қоралик қолар.* Мақол. — *Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим.* К. Яшин, Ҳамза. *Ким дунёдан тоқ ўтибдики, сиз ўтасиз?* С. Аҳмад, Уфқ. *Дунё қизиқ экан.* Қачон қарасангиш, етдим деганда қоқиласиз. Ү. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бевафо дунё ёки дунёйи бевафо Ҳеч ким раҳм қилмайдиган, охири ўлим билан тугайдиган, бекарор ҳаёт. *Пушти паноҳимиздан айрилганимиз ростми?* Оҳ, бевафо дунё! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу бевафо дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий,

Фарғона т.о. Эй дунёйи бевафо! Онангдан айрилибсан, жиян! Ойбек, Танланган асарлар. Беш кунлик дунё Үткінчи ҳаёт, қысқа умр. Умр қысқа, беш кунлик дунёда завқ суршиғанимат. Ойбек, Танланган асарлар. Беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи қавсарни ўйла, аблах! Ойбек, Танланган асарлар. **Бу дунё Диний тасаввурларда ердаги мавжуд, яшаб турғылган дунё (нариги дунё, охиратта нисбатан).** Ҳаммамиз ҳам бу дунёга мәхмөнмиз. Ж. Шарипов, Хоразм. **Унинг васлига етған ғиғитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда!** К. Яшин, Ҳамза. **Дунёга келмоқ** Туғилмоқ. **Бу бош дунёга келиб, нималарни кўрмади-а?** А. Қодирий, Үтган кунлар. **Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнгичи – Азизбек.. тўртингиси бизнинг Зайнаб эди.** А. Қодирий, Үтган кунлар. **Дунёдан ўтмоқ (ёки кетмоқ)** Үлмоқ, вафот этмоқ. – Тархон жаноблари дунёдан ўтибдилар, – деди сардор ёнидаги отлиқقا. Мирмуҳсин, Меъмор. **Тақдир орамизга жудолик савдосини соладиган бўлса, Иқбол дунёдан кетди, деб қўя қолинг.** Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Полопон вақтингиздаёқ ёруғ дунёдан кетдингиз.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Дунё илми** Дунёвий илм, реал илмий мушоҳада. **Камина оҳират илмига, сиз дунё илмига моҳирсиз.** А. Қодирий, Кичик асарлар. **Дунёйи қўтири ёки қўтири дунё Ҳар хил ҳодисалар, саргузаштлар (яхшилик, ёмонлик, мўлчилик, камчилик ва ш.к.)**га тўлиқ бўлган олам. **Бу қўтири дунёда шунақа одамхўрлар борлигига ҳеч ақлим етмайди.** М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Дунёни танимоқ** Ҳаёт тарзидан, турмуш сирларидан боҳабар бўлмоқ; билим олмоқ. **Ўқитувчи дунёни танитади, оламни чинакамига тушунтиради.** «Фан ва турмуш». **Дунё юзини кўрмоқ айн. дунёга келмоқ.** Сен дунё юзини кўриб, чақалоқ овозинг жаранглаган кун содда қишлоқ хотинлари билан уйшимизда кичкина бир түй ясар эдик. Ойбек, Танланган асарлар. **Ёлғон дунё Нариги дунё (охират)га нисбатан сохта, алдамчи, үткінчи ҳаёт.** Аслини сўрасангиз, ҳаммамиз бу ёлғон дунёга мәхмөнмиз. К. Яшин, Ҳамза. **Бу ёлғон дунёда қанча от суриб, нечоғлиқ жавлон урганимиз билан бир кун борар еримиз шул тупроқ экан, ҳайҳом!** С. Сиёев, Ёрглиқ. **Ёруғ дунё** Ер юзи, тириклиқ олами; рўшнолик. **Бу ёруғ дунёга нима учун келдик?** Ҳамза, Асарлар. **Биз ёруғ**

дунёни кўриши учун тугилғанмиз, Турғуной! А. Қаҳҳор, Асарлар. **Икки дунё айн. у дунё-бу дунё.** Ўзи жуда ақли-да устозимиз, бунақсанги ақли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Ундаи келин энди икки дунёда ҳам бу жаҳонга келмайди.** Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Мен икки дунёда рози эмасман.** С. Аҳмад, Юлдуз. **Жон бирордар, худо ҳайрингни берсинг, бу яхшилигини икки дунёда унумасман.** С. Сиёев, Ёрглиқ. **Мири (бира) кам дунё Нимадир етишмайдиган, нимадир кам бўлган ҳаёт, турмуш. Боболар:** «Дунёни мири кам икки!» деганлар. А. Қодирий, Үтган кунлар. **Бири кам дунё. Т. Ашурор, Оқ от.** «Бир кам дунё» эмас бизнинг бу дунё: **Барча ҳужайраси тугал бир олам.** Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. **У дунё-бу дунё 1) ҳар икки дунё, ҳозирги мавжуд дунё ва нариги – илоҳий дунё.** **{Волидамиз:} -У дунё-бу дунё мени рози қиласман дессанг, шу хотинни рози қил!** – дедилар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Кимда-ким бирорвга қўл бериб, ихлос қўйса, у дунё-бу дунё хор бўлмайди.** «Муштум»; 2) асло, сира ҳам, ҳеч қаҷон. **Вася Тюминга: -Ҳайр энди, ука, бу қилган яхшилигинг у дунёю бу дунё эсидан чиқмайди, – дедим.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Сартарош у дунё-бу дунё хор бўлмайди.** Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Бордию, турмуш қурадиган бўлсанг, у дунё-бу дунё сендан рози эмасман.** С. Кароматов, Олтин қум. **У (ёки нариги) дунё Диний тасаввурларда кишилар ўлгач, унда абадий яшайдиган, илоҳий, охират дунё (бу, яшаб турғылган дунёга нисбатан).** У дунёда шунча нарса бўлса ҳам, ҳеч ким бу дунёдан кеткиси келмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Бир-икки куннинг ичидаги кўзлари ич-ичига тушиб, нариги дунёга равона бўлди.** А. Қодирий, Фирвонлик Маллавой. **Фоний дунё Үткінчи, омонат ҳаёт, тез ўтиб кетадиган умр.** Уста гўр ва жаҳаннам азобини фоний дунёда бир мартаба бўйнига олиб қўйгани учун унча тап тортмади. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Ҳўш, сиз бу фоний дунё лаззатидан кечеган.. тарки дунё қилган пирни муршидлардан бири экансиз..** К. Яшин, Ҳамза. **Қайтиб келмас дунё айн. у дунё.** Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди. А. Қодирий, Үтган кунлар. **Ўтар (ёки ўладиган) дунё айн. фоний дунё Қани, айт, бу ўтар дунё зебу зийнатлари, бу мозордаги омбор-**

ларда ётган ҳисобсиз байтулмоллар фақат сенга керакми? К. Яшин, Ҳамза. Фармон, кел, ўладиган дунёда бир отамлашайлик. У. Исмоилов, Сайланма.

9 қўчма Кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти. Сеҳрлар дунёси. Руҳий дунё. Ҳаёллар дунёси. Маънавий дунё. Тафаккур дунёси. — Шербекнинг дунёси бўм-бўш, ҳувшилаб қолгандек туюлди. Нигорасиз турмушида ҳаловат бўлармиди! С. Анорбоев, Оқсой. Сўнагул ўз дунёси билан банд эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Аллаларда онанинг руҳий дунёси, фарзандга бўлган муҳаббати, орзу-ўйлари акс этади. «Саодат». Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташки дунёсини ўзида акс эттирган эди. М. Исмоилий, Фарона т.о. Ҳаёллар дунёси кенг, ўткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб, кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди. Ойбек, Нур қидирий.

10 Маълум бир илм-фан, касб-ҳунар, ижтимоий ҳодиса соҳаси. Адабиёт дунёси. Одамийлик дунёси. Таълим-тарбия дунёси. — Адабиёт дунёсида икки турли танқид бор: жиддий танқид ва ҳажвий танқид. А. Қодирий, Кичик асарлар.

11 Маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданий ва ижтимоий-тарихий ҳусусиятларга эга бўлган омиллар билан бирлашган қишилилк жамияти ва у мавжуд бўлган давр. Қадимги дунё. Капитализм дунёси. Цивилизация дунёси.

Бир дунё Жуда кўп, беҳисоб, беадад; жуда катта. - Оҳ, дадажон, мен шўрли қариган чоғингизда сизга бир дунё ташвиш бўлдим, - деди Эъзозхон. Ҳ. Ғулом, Машъял. Ғалаба! Олти ҳарфдан иборат бу сўзда бир дунё қайғу, қувонч ва маъно бор! Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳовлига чиқдим. Мени бир дунё юмуш кутиб турган эди. С. Сиёев, Ёрглик. Дунёга устун бўлармидинг “Умр қисқа, абадий яшармидинг” деган маънони ифодалайдиган ибора. Дунёдан ток ўтмоқ Турмуш курмасдан, ёлғиз яшамоқ, сўққабош бўлмоқ. На хотин, на бола-чақа бор. Дунёдан ток ўтдик ҳисоб. Ойбек, Танланган асарлар. Энди эр деган шу бўлибдими? Бундан кўра дунёдан ток ўтган яхшироқ, ёлғиз юрган тинчроқдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёдан чироқчисиз бормоқ (ёки ўтмоқ) Фарзандсиз ўтмоқ, бефарзанд қолмоқ. Ёшим олтмиши тўртга етди, ўғлим-қизим бўлмади..

Дунёдан чироқчисиз бораман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунё қўзига қоронги бўлмоқ (ёки қўринмоқ) Ниҳоятда ғамга ботмоқ, юраги сиқилмоқ; ўта руҳий тушкунликка тушмоқ. Талъат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё қўзига қоронги, бемаъни қўриниб кетарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дунё қўрган Турмуш тажрибаларига эга, ҳаётнинг борди-келдисини қўрган. Биродари киром, сиз дунё қўрган бир кишисиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дунёни сув босса, тўпигидан келмайди (ёки тўпигига чиқмайди) Бегам, парвойи фалак, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ киши ҳақида. Бу одамлар тўрт ишқали бут, дунёни сув босса, тўпигига чиқмайдиган. кишилардай бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дунёни таниган ёки дунёдан хабардор Кўйни кўрган, кўп биладиган, билимли. Дунё тургунча туринг (ёки турсинлар) Узоқ умр қўринг. Дунё тургунча туринг, асти ғам кўрманг. К. Яшин, Ҳамза. Икки дунё бир қадам Писанд эмас, ҳеч гап эмас (кўпинча масофа ҳақида). Саёқ учун икки дунё бир қадам. Ойбек, Танланган асарлар. Икки дунёда Сира ҳам, асло, ҳеч. - Мен у билан икки дунёда чиқиша олмайман, - деди Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи. Тарки дунё қилмоқ Ҳаёт лаззатларидан воз кечмоқ. Асли ўзим тарки дунё қилганман. «Ўзбек халқ достонлари».

ДУНЁ II [а. دنیا – жаҳон, олам] Бойлик, давлат. Дунёнинг кераклигини бозорда билдим, Оҳиратнинг кераклигини – мозорда. Мақол. — Мунира худди Аҳмаднинг ўзига ўхшарди, уни молу дунё, бойлик қизиқтирмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг бирдан-бир дунёси, умиб-орзуси, қўзларининг оқу қораси болалари эди. М. Исмоилий, Фарона т.о.

ДУНЁВИЙ [а. دنیاوی – бутун жаҳонга, реал ҳаётга оид] Реал, моддий дунёга, ҳаётга оид, ҳаётий. Дунёвий ишлар. — Бобур.. кўпроқ дунёвий ишлар билан банд бўлди, ўз шеърларидан дунёвий муҳаббат, инсоний фазилатлар, реал маҳбубанинг гўзаллигини улуғлади. «ЎТА». Онам диний ва дунёвий китобларни ўқиган саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Қуръоннинг ҳеч қаерида дунёвий илмларни эгаллаша керак эмас, деган гап йўқ. «Фан ва турмуш».

ДУНЁДОР [а. + ф. دنیادار – мол-дунё эгаси] Мол-мулки, бойлиги кўп, бадавлат. **Баъзи серпул**, дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДУНЁ-ДУНЁ Жуда кўп, беҳад, ҳисобсиз, беадад. **Сизга биздан дунё-дунё салом.** Дунё-дунё умидлар. ■ **Хотиралар..** Бу бир оғиз сўз ўз ичига дунё-дунё воқеаларни сиғдира олади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ДУНЁЛАРЧА рвш. Бениҳоят кўп, сонсаноқсиз; буюк, юксак. **Албатта, Юсуфбек ҳожига бу ваъдаларнинг ҳеч аҳамияти ўйқ, фақат у ўғлиниг соғлигини билса..** – унинг учун дунёларча **мартаба ва ҳурмат** эди. А. Қодирий, Ўтган қунлар.

ДУНЁЛИК Бойликлар йигиндиси, хазина. **Олиб боринг буни газнахонага, дунёликдан бунинг кўзин тўйғазинг.** «Юсуф ва Аҳмад».

ДУНЁПАРАСТ [а. + ф. دنیاپرست – бойликка ҳирс қўйган] Бойликни, мол-мулкни жуда ҳам яхши кўрадиган, бойлик йигишга ўч; молпараст. **Дунёпаст одам..** ..дунёпаст ва шуҳратпаст муттаҳамлар Туркистон тупроғидан ўйқолмай турib, бизнинг одам бўлиши мизга ақлим етмай қолди. А. Қодирий, Ўтган қунлар.

ДУНЁҚАРАШ Табиат ва жамиятга, уларнинг айрим воқеа-ҳодисаларига бўлган илмий, мафкуравий, маънавий, илоҳий қарашлар тизими. **Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос ҳулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараши бўлади.** Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Навоиј ижодида ишқ масаласи шоир дунёқараши**, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълимининг таркибий қисмидир. «ЎТА».

ДУО [а. ۲۰ – илтижо, чақириш, даъват] 1 дин. Худога ёлвориб, унга илтижо қилиб, ўзи ёки бошқалар учун яхши, эзгу тиляш. **Қўччиликнинг дуоси кўл бўлур.** Мақол. ■ **Дуо қилинг, бўлсин менинг фарзандим.** «Эрали ва Шерали». -Худоё худовандо, қизларимни ўз паноҳингда асрагин! – деб дуо қилди. Ҳ. Ғулом, Машъал. **Тўрт мулла чўкка тушиб олиб.. мен билмаган дуоларни ўқиб..** дам солишаётни. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Бувим хавотирга тушиб, дуо ўқидилар.** «Саодат». **Уч тоифа кишилар бордирки, уларнинг қилган дуоларини Тангри ижобат қилмайди.** «Ҳадис»дан.

Дуойи бад ёки бад дуо Кимсага ёмонлик тиляб қилинган дуо, қарғиши. **Девонаи дарвеш дуойи бад қилиб, юзига фотиҳа тортабдию, жўнаб қолибди.** С. Анорбоев, Оқсой. **Бермасанг, дуойи бад қилиб, ишингни ҳуржунлаштираман.** К. Яшин, Ҳамза. **Нега кўзингни лўқ қилиб, серрайиб турисан?** У шаккокни дуойи бад қил, дуойи бад! К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи жон** Кимсага умр ва яхшилик тиляб қилинган дуо. **Топганимни ҳалтага ёндафтарга жамлаб, дуойи жонларини қилиб юрибман.** К. Қаҳҳарова, Чорак аср ҳамнафас. **Мени бу ердан чиқариб юборсангиз, ўла-ўлгунча дуойи жонингизни қилар эдим.** К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи хайр** Кимсага яхшилик тиляб қилинган дуо. **Онанинг ўигитга дуойи хайри, Эрини кузатган гўзал лабидан.** М. Шайхзода, Чорак аср девони.

2 дин. **Фотиҳада ўқиладиган қуръон сураси.** **Дуойи фотиҳадан кейин ҳаммалари ўринларидан турив, ўйл ҳозирлигини кўра бошлидилар.** М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Домла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди.** А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Шундан сўнг иккинчи хутба ўқилиб, дуойи фотиҳа қилинди.** «Муштум».

3 **Кишининг соғлиги, ўлими, баҳтсизлигига** сабаби деб ҳисобланувчи турли ёвуз кучлар, инс-жинсларни қайтариш, кимсанни кимсага иситиш ва ш. к. учун азайимхонлар, дуоҳонлар томонидан ўқиладиган ёки тумор ва ш. к. га ёзб бериладиган матн, хат. **Ўзбек ойимнинг мияси айнадими ёки.. сеҳрчи ҳиндунинг дуоси асар қилдими, ҳар нуцук, уч ўшллик адоватлар ва гина-кудуратлар барчаси ҳам аллақаёққа қараб учиб кетдишлар.** А. Қодирий, Ўтган қунлар. **Сиз түғмас экансиз, баҳтингиз боғланган, фарзандталаблар менинг дуойим билан тўққиз ой** дегандо фарзанд кўрадилар. К. Яшин, Ҳамза.

4 Умуман кишилар бир-бирларига тиляйдиган яхшиликлар; яхши ниятлар. **Олтин олма, дуо ол, Дуо олтин эмасми.** Мақол. **Меҳнат билан ер кўкарап, Дуо билан – эл.** Мақол. ■ **Энасидан дуо олди.** «Нурали». Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол. «Маликаи айёр». У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртнинг дуосини олган киши. С. Аҳмад, Сайланма.

Дуо демоқ (ёки айтмоқ) Салом демоқ, салом айтиб кўймоқ. -Худога шукур, тинчлик,

азаматлар зўр бериб ишлаб ётибди, дуо дейишди, — деди Алим бува. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Нормат аканга дуо деб қўй, қизим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қудрат акам дуо деб юбордилар. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Дуода бўлмоқ Кимсага доимо яхши тилаклар тилаб ўтироқ. Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди, Ҳафа бўлмай, сен дуода бўл энди. «Маликаи айёр». Дуойи салом Салом ва яхши тилаклар ёзилган хат, мактуб. Ўзингиз сизга бир дуойи салом юборган эди.

■ -Боласи тушкур, — деди кулиб Норбобо, — дуойи салом ёзишга нўноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади! Ойдин, Ҳикоялар. Мирзо аризалар ва ўқишига кетган фарзандларга дуойи саломлар ёзиши билан кун ўтказа берди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Ҳолмат ақаларга қўндан-кўн дуойи саломимизни етказинг. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДУОГЎЙ [а. + ф. دعا گویى – дуо қилувчи, хайриҳоҳ] 1 Дуо қилувчи, дуо ўқувчи; бирор тилак билан худога ёлворувчи. Ўтирганлар даст туриб, хон дуогўйига қуллуқ қиладилар. С. Сиёев, Аваз.

2 кўчма Кимсага яхшиликлар тиловчи; меҳрибон. Сен бўлгайсан дуогўйим, Жоним эна, хуш қол энди. «Муродхон». Афтидан, кампирим қазо қилганга ўхшайди. Дуогўйимдан айрildim, элат! Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Дуолар ўқиб ёки ёзиб, гўё инс-жинсларни қайтарувчи, шу йўл билан касалларни даволовчи шахс.

4 Иссиқ-совуқчи, азайимхон. -Мен шу вақтгача дуогўйдан ҳеч шифо топмаганман.. — деди Қаландар деган банди. С. Айний, Дохунда.

ДУОТАЛАБ [а. + ф. دعا طلاقا – дуо изловчи, дуога муҳтоҳ] Дуо ёзиб беришни илтимос қилганлар, дуога муҳтоҷлар. Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзиб бераётган эди. С. Сиёев, Ёргулик.

ДУОХОН [а. + ф. دعا خوان – яхши тилак тиловчи] айн. дуогўй 4. Болани кўрсатмаган.. дуохон, азайимхон, қасидаҳон.. қолмади. «Олтин олма». Қўхна аркнинг ичкари, ташқариси дуохонлар, кўчириқчилар, ромчилар, азайимхонлар, қаландару мунажжимлар билан тўла. С. Сиёев, Аваз.

ДУОХОНЛИК Дуо ўқиши, дам солиш билан шугулланишлик. Зероки дуохонликдаги шуҳратим ҳалойиқча унча ошкора эрмасдур. А. Қодирий, Кичик асарлар. У фол очар,

дуохонлик, табиблик қиларди. Газетадан. Менинг дуохонлик, фирибгарлик, чайқовчилик каби.. ҳунарлардан ҳам хабарим бор. «Муштум».

ДУП тақл. с. Бирор нарсанинг ерга ёки ичи пўк нарсага урилишидан чиқадиган товушга тақлид. Бир нарса дуп этди. Дуп этган овоз эшишилди. ■ Қўлдошбой.. қопни бир силтаганди, унинг ичидан қоп-қора думалоқ нарса пўстакнинг устига дуп этиб тушди. «Ёшлик».

ДУП-ДУП Дуп с. такр. Ойша хола зарда билан дуп-дуп юриб бораркан, бирдан эшик олдиди турган, икки кўзи тўла.. қизил жун хуржунни кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУПОЯ I [ф. دوپا یه – икки оёқли] Ямоқчи усталарнинг учи қайрилган темир асбоби.

ДУПОЯ II Мискарлик, нақшгарликда ишлатиладиган сандоннинг узун, думли тури.

ДУППА-ДУРУСТ Яхшигина, бинойидек. Дуппа-дуруст дўппи. Дуппа-дуруст ёзяяти. ■ Мен шу машинада дуппа-дуруст нахта териб берган механик-ҳайдовчиларни биламан. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДУПУР тақл.с. Дупурлаган товуш ҳақида. От түёгининг қаттиқ дупури тун осудалигини бузди. Н. Фозилов, Дийдор. От дупурини эшишиб, хонақоҳидан Зоҳир шаъх чиқди. С. Сиёев, Аваз. Яқин орадан от пишиқргани, түёқ дупури эшишилди. К. Яшин, Ҳамза. Икки қулогум чипта битди, ҳамма ёқни дупур тутди. «Юсуф ва Аҳмад».

ДУПУР-ДУПУР Дупур с. такр. ..дарвозахона йўллагида дупур-дупур оёқ саслари эшишилди. С. Нуров, Нарвон. Шу вақт икки отлиқ дупур-дупур қилиб келиб, Пирназар аканинг эшиги олдиди тўхтади. Ж. Шарипов, Хоразм. Дам олишига команда берилгач, юздан ортиқ жангчи беш-ун минут дупур-дупур қилиб, ювишиб, чекиб олди. Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

ДУПУРЛАМОК “Дупур-дупур” овоз бермоқ; дукурламоқ. Дупурлаб юрмоқ. Юрагим дупурлаб урайяти. ■ Ташқарида от дупурлади. С. Сиёев, Аваз. Пол бирдан дупурлади. С. Нуров, Нарвон.

ДУР [а. چى – марварид, инжу] 1 Инжунинг, гавҳарнинг йирик тури. Доно – дурдан айло. Мақол. Гул тикансиз бўлмас, Дур – садафсиз. Мақол. ■ Аслида Аҳмад ёқут нима, дур, бриллиант, марварид нима, унча-

лик фарқига бормас эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Дудоғу билакларида, қулогу бармоқларида дурру гавҳарлар, олтин безаклар йилтиллаб, бир жаҳон бўлиб, уйқу оғушида ётибди. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Бебаҳо ёки энг яхши, аъло, сара нарсалар ҳақида. Яхшилик шундай дурру гавҳарки, унинг баҳоси ҳеч қаҷон камаймайди. Газетадан. Ҳар сўзи ширин-шакар дур қизлар. «Муштум».

3 кўчма поэт. Қимматли, сермазмун, чукур маъноли сўз ёки шеър ҳақида. Мен.. Навоий «Ҳамса» сининг саҳифаларига қараб олиб ўнглардим, кўз ёшларим тўклиб, Навоий терган дурларга қоришарди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қиз сўзласа, оғзидан дур сочилар, ёр-ёр. «Қўшиқлар». Ҳангомада оғзидан дур сочибди. «Юсуф ва Аҳмад».

4 кўчма Ёруғлик, ёғду. Қуёш сепар нурларин, Ерга заррин дурларин. З. Диёр, Асарлар.

5 кўчма Мева, самара, ҳосил; натижа. Отам ҳамиша: «Тажриба дурини саралаб тер», – дердилар. «Ўзбекистон кўриқлари». Багрингга дур сочди олтин пахтазор! Г. Жўраева, Иқбол. Гул очилиб сўлгунча, Курти ўради ипак. Ҳалқ этаги тўлгунча дур тўқар этак-этак. Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

6 кўчма Бойлик, давлат; қут-барака. Тер тўксанг, дур оласан. Мақол. – Ерга чигит тушди – дур тушди дейишади. Газетадан. Тер тўқилди – дур етиштирилди. Газетадан.

7 кўчма Сув ва унга ўхшаш товланувчан нарсалар (томчи, шудринг, қор учқунлари). Рӯпарамда сонсиз фонтанлар, Қулогидан дур ёғилади. Х. Салоҳ, Чашма. Кечаси тушган шудрингга чўмилган кўм-кўк майсалар худди дур тўқкандек чарақлаб, қуёш билан ўшиши товланади. О. Ёқубов, Ота изидан.

ДУРАГАЙ [ф. دورگاه – икки қонли, аралаш қонли; гибрид] Ирсий белгилари жиҳатидан ўзаро фарқланувчи икки ёки ундан ортиқ организмни чатиштириш, дурагайлаш йўли билан олинган насл; чатишма, гибрид (ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). Дурагай қўй. Дурагай олма. Дурагай уруғ. – Шербек дурагай қўзининг орқа томонидан сез-дирмасдан борди-да, маҳкам ушлади. С. Анорбоев, Оқсой. Олимларни редиска ва қарам ёки қарам ва шолғом дурагайлари қизиқтириб қолгани бежиз эмас. «Фан ва турмуш».

ДУРАГАЙЛАМОҚ Ирсий белгилари, зоти, тури бошқа-бошқа икки хил ҳайвон ёки икки хил ўсимликни бир-бирига чатиштироқ, шу йўл билан улардан янги бир насл етиштироқ. ..дурагайлаш усули кўп меҳнат ва вақт талаб қиласди. Н. Назиров, Атом-селекционер.

ДУРАДГОР [ф. درادگور – ёғочга ишлов берувчи, нахжор] Ёғочдан иморат ва бошқа ҳар хил буюмлар ясовчи ҳунарманд, уста. Ромсоз дурадгор. Сандиқсоз дурадгор. – Ҳар куни дурадгор устанинг ўйидан қонда қопиқ олиб келиб, [молнинг] тагига тўшайман. С. Аҳмад, Жимжитлик. Гавдаси худди дурадгор рандалаган таҳтага ўхшаш сип-силлик. С. Аҳмад, Сайланма.

ДУРАДГОРЛИК 1 Дурадгор касби; ёғочсозлик ҳунари. Дурадгорлик ишлари. Дурадгорлик асбоблари. – Акам дурадгорлик, яъни тоқчилик ҳунарига ўргата бошлиди. А. Қодирий, Кичик асарлар. Бодомнинг ёғочи дурадгорлик ва ускунасозлик учун яхши материал ҳисобланади. М. Набиев, Бодом. Эшик, дераза, пол, тўсун керакми? Демак, дурадгорлик устахонаси керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дурадгорлар ишлайдиган жой, устахона; дурадгорлар растаси.

ДУРАДГОРЧИЛИК с.т. Дурадгорлик. [Флагман кемада] Иккита механик устахона, темирчилик, дурадгорчилик устахоналари бор. «Ёшлик».

ДУРАЛИЮМИН айн. дюралюминий. Дуралюмин идиши.

ДУРАНГ I [ф. درانگ – икки рангли; иккюзлама] Шахмат, шашка, футбол, карта ва ш. к. ўйинларда икки томон кучи тенг келиб, ўйиннинг ҳар иккала томоннинг ғалабасисиз тугалланиши. Ўйин дуранг бўлди. – У кутилмаганда асп билан шоҳ берди, мен ўйинни дуранг билан тугатишга мажбур бўлдим. Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. Шу аҳволда томонлар дурангга рози бўлишиди. Газетадан.

ДУРАНГ II [ф. درانگ – икки рангли] Маҳси ёки этикнинг чоқига кўпинча икки хил рангли ип ёки ипак билан тикилган гулли ҳошия, уқа. Ҳаккам дуранг этик, Олифта, сатанг, тетик, Ягрин ташлаб, ҳайқириб, ўтганларга кўрсатиб.. Ф. Гулом.

ДУРАФШОН [ф. درافشان – марварид-дур сочувчи] поэт. Дурдек ялтираб турадиган.

Ўрта Осиёнинг қайрилма қоши: Бири – Амударё, бири – Сирдарё. Ялт-ялт тебранади тубида тоши, Ёқут янглиғ ёки дурафшон гёё. Т. Тўла.

ДУРАХШОН [ф. درخشن – ёруғ, ёрқин, ялтироқ] Ярқироқ, чақнаб турувчи, жилваланувчан. Илк бор сиз [ѓўқитувчи] кўрсатган дурахшон Зуҳра Буқун шеърим ичра ташбехдир мумтоз. А. Орипов, Йиллар армони.

ДУРАЯ с.т. Дурўя. Дурая рўмол.

ДУРБИН [ф. درر – узоқ + بین – кўрувчи] 1 Узоқни яқин ва катта қилиб кўрсатадиган, узоқдаги нарсаларни кўриш ва кузатиш учун хизмат қиладиган асбоб; бинокль. Командир дурбинни кўзига тутиб, ҳар томонга қаради. С. Айний, Қуллар. Низомиддин гилоф ичидан дурбин олиб, дараҳтни кўздан кечира бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 кўчма Зеҳн, ақл-идрок. Комилжон – илми одам, агроном. Унинг дурбини сиз билан биз кўролмаган нарсаларни кўриши мумкин. И. Раҳим, Ихлос.

ДУР-ГАВҲАР, дуру гавҳар жуфт с. 1 Дур ва гавҳар; қимматбаҳо, нодир нарсалар.

2 кўчма Маъноли, мазмунли сўзлар, гаплар. Лайлининг кўнгли очилиб, ҳар сўзидан дур-гавҳарлар сочилиб, шунда қизнинг баҳри очилганини билиб, энаси айтди.. «Фольклор». Сенга хат ёзгани ўтиридим, Юрагимдан дур-гавҳар тўқдим. У. Носир, Юрак.

ДУРДА [ф. درد – чўкма, қуйқа] 1 Мураббо, қиём, шинни ва ш. к. нинг бетида ҳосил бўладиган қумоқ-қумоқ парда. Мураббо дурда боғлабди.

2 Қиздирилган ёғ, сариёғ, шароб ва ш. к. тагига чўккан қуйқум, қуйқа, лойқа. Шинни дурдаси. Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб, сут қайнатар, дурда ёғ қўшиб, ичишга мажбур қиласи эди. «Ёшлиқ».

ДУРДА-ДУРДА тақр.с. Бўлак-бўлак, узук-юлуқ; тарқоқ маъноли. Бир қолига тушолмаган дурда-дурда фикрлар эговлансин. F. Фулом, Шеърлар.

ДУР-ДАРОЗ, дуру дароз [ф. در دراز – узун, кўп сўзли; ортиқча] Узундан-узок, чўзиқ. Дур-дароз гаплар. Дур-дароз музокаралар. ..дур-дароз шикоятилар қилди. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ДУРДОНА [ф. در دن – бир дона дур; ёлғиз бола] 1 Дурнинг сараси; йирик ва тоза

инжу. Гуллар кўпдир бу хилқат аро, Дурданалар янглиғ сочилган. А. Истроилов, Биз – дунё одамлари. Қақир саҳро бугун тўйхона бўлди, Ери – зар, тошлари дурдана бўлди. Ҳабибий.

2 кўчма Тоза, беғубор, дурдек оппоқ. Сўзи ширин, тишлари дурданадир, ёр-ёр. «Қўшиқлар». Дурдана тишинг, лавы лабинг Ҳамкора холинг, бу ҳусни камолинг. Ҳабибий.

3 кўчма Бебаҳо, қийматли, нодир, қадрли нарса ҳақида. Сўз – дурдана, уни одамларга гулдаста қилиб тут. Газетадан. Мана, шундоқ битта афсона, Афсоналар ичра дурдана. Ойбек, Навоий ва Гули. Дур ичра дурданам дейман, Ёлғизим, ягонам дейман. М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

4 кўчма Чуқур маъноли, мазмунли, қимматли. Дурдана асар. Дурдана сўзлар. Кўйла, созим, юрагим, шеърим.. Ҳар бир сатри олмос, дурдана. Файратий. Бобо ибратнамо афсона бошлаб, Сўзи қийматбаҳо дурдана бошлаб.. Ҳабибий.

5 кўчма Бадиий, маданий, маънавий мерос ҳисобланадиган қимматли асарлар, обидалар. Йиллар ўтаверди, шоирнинг шеърий дурданалари наслардан насларга мерос бўлиб қолаверди. Н. Сафаров, Оловли излар. Турфа хил моддий ва маънавий дурданалар билан танишар эканмиз, замину замонлар қашмасидан баҳраманд бўламиз. Газетадан.

6 кўчма Экинлардан олинган ҳосил. Ватан ҳазинасига 3,5 миълион тоннадан ортиқ дурдана тўқилди. Газетадан. Ҳар тун гўза, ҳар ниҳол Дурданага айланиб, Чаноқлари урди барқ. Файратий.

7 Дурдана (хотин-қизлар исми).

ДУРКУН 1 Бўлиқ, тўла, гавдали. Қирмизхон аввалидан ҳам очилиб кетган.. қўаш-қўша узуклиқ қўллари дуркун кўксиди қовуштирилган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Бозорқул.. Онабибини кўз олдига келтириди.. у анордек тиқмачоқ, дуркунгина, оташ. А. Мухтор, Асарлар. Ҳозирги қўзилар дуркун, териси талабга жавоб беради. Газетадан.

2 Ўсиқ, ўсиб етилган. Гўзлар кўзни қувонтирадиган даражада дуркун эди. Э. Усмонов, Ёлқин. Дуркун ўтларни хуш кўрувчи тоғ эчкилари юқорилаб кетишиди. «Ёшлиқ».

ДУРРА(ЧА) I [ф. دره – чарм тасма ёки а. طره – пешона, кокил] Аёллар пешонага танғийдиган кичик рўмол. Йигитларнинг кўзи куйсин, деб дуррани чап томонга сал

қийшайтиброк тангирди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Сабогул кўз ёшларини дуррасининг учиға артиб, Шералини уйга тақлиф этди. С. Кароматов, Олтин қум. Гавҳар бошида юлқинаётган дуррачасини томоғи остидан танғиб боғлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУРРА II бот. Фалладошлар [ғаллагуллилар] оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик; донли жўхорининг бир тури.

ДУРРОНИЙЛАР этн. Афон миллатини ташкил этувчи йирик қабилалар уюшмаси.

ДУРСИЛЛАМОҚ «Дурс-дурс» товуш чиқармоқ. Тулпор боради ҳарсиллаб, Түёғи ерга дурсиллаб. «Маликаи айёр».

ДУРУСТ [ф. درست – тўғри, ҳалол; бутун, комил] 1 сфт. Яхши, тузук. Дуруст одам.

■ Ҳусайн Бойқаро ҳарбий санъатни дуруст билар эди. Ойбек, Навоий. Шундай қарорга келингани анча дуруст бўлган экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 криш с. взф. Маъқул, яхши, ўринли. Раиймойнинг қишилогиданми? Ҳа, дуруст. С. Аҳмад, Уфқ. Дуруст, мен ганингизга ишонаман, лекин ановларни ишонтириш учун кучли далил керак. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Соғ, тетик, сог-саломат. Мурод энди ўзини анча дуруст сезарди. Т. Ашурор, Оқ от. Терговчи келганида, Қудратулло ўзини анча дуруст ҳис қиласади. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

4 Мўл, кўп, унумли. Бу ўил сабзавот экинларидан ҳам дуруст ҳосил олинади. Газетадан. Сидикжон тушки дам олишибан кейин кечгача хийла дуруст ишлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Муносабати яқин ва жойида, ўзаро қалин. Уста Турдиали худо билан дуруст эди, уч ярим яшар қизчаси ўлди-ю, ораси бузилди. А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ДУРУСТЛАМОҚ Ўз ҳолига келтирмоқ, ўрнига қўймоқ, яхшиламоқ, тузатмоқ. Ҳозизр буни омонат қўйиб кетай, эрта оқшомгача бирор сезмаса, дурустларман. Ҳамза, Асарлар.

ДУРУСТЛАШМОҚ 1 Дурустламоқ фл. бирг. н.

2 Дуруст бўлиб қолмоқ, тетикланмоқ, яхшиламоқ. Кечга яқин Гулнорнинг гуҳи анча енгиллашди, иссиги озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДУРУСТЛИК Яхшилик ҳолати, кўнгилдагидек ҳолат. Дурустлиги шуки, ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам, чаққонгина доктор экан. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ДУРУСТ-НОДУРУСТ жуфт с. Ўринли-ўринсиз, ўйламай гапирилган; тўғри-нотўғри. Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган Эрур яхши ҳозиржавоб лақмадан. «Ақж ақлдан кувват олади».

ДУРУФ [ф. دروغ – ёлғон, алдов гап] кт. айн. ёлғон. Дуруф гап.

Дуруф айтмоқ (ёки қўшмоқ) 1) алдамоқ, ёлғон гапирмоқ.. ушибу мурофаада [улар] ҳақ сўзни айтмоқлари, дуруф қўшмасликлари.. зарур. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) янглиш, хато айтмоқ. Мен дуруф айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминнин битиштириши учун сўзладим-да! А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ДУРФИШОН [ф. درفشان – дур сочувчи] айн. дурафшон. Кел, ишқ ўйлида кўзларингни, Эй Нодира, дурафишон этиб кет. Нодира.

ДУРЎЯ [ф. درویش – икки томони бир хил, икки томонлама] Икки томони бир хил қилиб тўқилган маҳаллий мато тури. Дуруя рўмол. ■ Нимоҳий матоларнинг дагир ёки дуруя деган турлари табиий ишакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ишдан бўлади. «Фан ва турмуш».

ДУСАҚ шв. Икки ёшли қўй.

ДУСТ [ингл. dust – чанг] Дезинфекция қилиш, заракунанда ҳашаротлар (курт, қандала, бурга, пашша, куя ва б.)ни қириш, ўлдириш мақсадида ишлатиладиган кимёвий кукун, порошок. У ғурурт қутичасига кўсак қўртуни солиб, устидан дуст сепди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУСТУМАН шв. фольк. Тўнкарилган ҳолда, юзи пастга қараб (ётмоқ, йиқилмоқ). Олиш кўрганмисиз ўзи?! Дустуман бўлмаса, ҳисоб эмас. «Ёшлик». Подшо тахти олдига бориб, дустуман ўйқилди. «Кунтуғмиш».

ДУТ I айн. дуд I. Эшигингдан ўтволай, Чилимимга дут олай. «Оқ олма, қизил олма». Дут қўйиб ётган ерда нима бор, ўтингчими, кўмурчими, ўзлари ўт ёқиб ўтирап. «Маликаи айёр».

ДУТ II тақл. с. айн. дуд II. Бир ҳафтаки, машина дут этса, эшик гичирласа, кўчага болалар чувуллашиб қолишса, кўзи тўрт. С. Сиёев, Райхон.

ДУТО [ф. دو - эгилган, икки букилган] поэт. Эгилган, букилган, букчайган. Эсида она шўрлик, мунису ювошлиги, Қаддининг дутолиги, меҳрининг дарёлиги. Миртемир, Асарлар. *Мусибат остида рост қомати дуто кўринур.* С. Абдулла, Танланган асарлар.

ДУТОЛИК 1 Эгилганлик, букилганлик.

2 кўчма Ожизлик. *Бош эгмоққа жазм этганим – дутолигим эмасдир.* Э. Охунова, Мен тонгни ўйғотдим.

ДУТОР [ф. دو تار - икки тор, икки торли] Икки торли, чертиб чалинадиган узун дастали мусиқа асбоби. Дутор чалмоқ. *Дутор чертмоқ. Дуторсиз баҳси бўлмас, Ёмонсиз – яҳши. Мақол. – Дутор товуши қандайдир ўзининг бир ҳасратини сўзла-гандек, ҳикоя қўлгандек бўлиб эшишилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муҳаббат – дутор, эҳтиёт қилиб турмасанг, тоб таш-лайди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ДУТОРБОЗ [ф. دو تار بار – дутор чалувчи; дутор ишқибози] айн. **дуторчи.** Дуторбоз дуторини чертиб, найчи найини тортиб, сухангарлар қўшиқ айттиб, базм жуда авжига чиқди. «Маликаи айёр».

ДУТОРБЎЙИН Бўйни узун ва хушбичим (асосан от ҳақида). Дуторбўйин араби отлар, «Чу», деса бир қирдан ҳатлар. «Равшан».

ДУТОРЧИ 1 Дутор чалувчи созанда. Дуторчи дуторнинг қулогини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узуб юборди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Дутор ясовчи уста.

ДУХОБА 1 Орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туклар билан қопланган мато; баҳмал, барҳит. Қизил духоба. Қора духоба. *Духоба кўрпа. – Мошранг духоба дўллами, тўққиз-йн яшар чироиликкина бола – болаларнинг каттаси эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Чий духоба. қ. чий. **Фижим духоба** қ. **фижим 1.** Мен янги, бели бурма, сарик чий духоба костюмим билан шаъваримнинг чангини қоққанча, бирпас гарансиб, аланглаб турдим. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

2 кўчма Бир текис ва қалин ўсган. Қирларда духоба майсалар. Ўйгун. Тонг қўшиғи.

ДУХОБАГУЛ бот. Гули қизғиши ва юзи духобага ўхаш қалин ва майин гул нави. *Духобагулларга дудоқ теккизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади.* Ўйгун.

ДУХОВКА [р. дух – ҳаво] Ошхона пли-таси ёки газ плитасининг ичига ўрнатилган, қиздириб турли таомлар пишириладиган маҳсус тунука кути. *Духовкада пирог пиширмоқ.* ■ *Холиса духовкадаги димланган товуқни ағдариб қўйиб, қўлларини сочиққа артди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУХОВОЙ оркестр Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоблари оркестри. *Ибодуллани эрталаб духовой оркестр садоси ўйғотиб юборди.* Ҳ. Гулом, Машъял.

ДУХТАР [ф. دختر – қиз] с.т., шв. Қиз. Тезлик билан келсин хоннинг духтари. «Гулихиромон». *Отим Ларзонойдир, боғбонга духтар.. – Гулихиромон».*

ДУЧ: дуч келмоқ (ёки бўлмоқ) 1) учрашмоқ, тўқнашмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз келмоқ. *Йўлакка чиқиши билан Анварга дуч келди.* Ӯ. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. *Кушандаси дуч келганда, шундай ҳам думини хода қиласи эдики..* А. Қодирий, Кичик асарлар; 2) йўлиқмоқ; гирифтор бўлмоқ. *Хусусан, ўқишининг дастлабки ўшида бола кўпгина қийинчилкларга дуч келди.* «Фан ва турмуш». *Расо тўққиз эканда ёшим, Бир балога дуч келди бошим.* Ҳ. Олимжон. **Дуч келган** Тўғри келган; ҳар қандай; насиб қилган. Қиз дуч келган биринчи таксини тўхтатди. «Ёшлик». *Тўйда ошни дуч келган одам дамларди.* «Ёшлик». Дуч келган ерларда ётиб юрадиган дайдига ўҳшайди. «Шарқ юлдузи».

ДУЧАВА, дучуба / дучӯва [ф. دوچوبه – икки(та) чўп] Ўзбек анъанавий ноғорадоири усули.

ДУЧМА-ДУЧ Юзма-юз, рўпара. *Мана, дучма-дуч келдик.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУЧОР [ф. دچار – рўпара, тўқнаш келган; мубтало бўлган]: **дучор бўлмоқ** 1) учрашмоқ, учрашмоқ, юзма-юз келмоқ. *Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор.* Миртемир, Асарлар. *Дучор келса, қирқ минг девни ўлдираи.* «Маликаи айёр»; 2) гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Қанд қасалига дучор бўлганлар учун овқатланишдан олдин янги сабзи ва бодринг ейиш тавсия қилинади.* «Фан ва турмуш». *Севги дардига мени Дучор этиб қўйдинг, хаёл.* Газетадан.

ДУШ [фр. douche < doucher – сув қувури; сув сепиш] 1 Ювиниш ёки даволаниш учун сувни майдан тешиклардан ёмғирдай ёғдириб берадиган қурилма. *Душ остида*

ювинмоқ. Врач унга ўн душ буюорди. — Жимжитлик.. Фақат у ер-бү ерда ишлаб турған душларнинг шовулаши эшиллади. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Шундай қурилма ўрнатилган хона. Душга кирмоқ. — У душга тушиб, ювенич үзгартирди. Ойдин, Ҳикоялар.

ДУШАНБА [ф. دوشنبه – икки шанба; шанбадан кейинги иккинчи кун] Ҳафтанинг биринчи куни, якшанбадан кейинги, се-шанбадан олдинги кун. [Отабек] Душанба куни кечаси бир эмас, уч душман билан кураш тұғрисидагина ўйлар эди. А. Қодирий, Үтган кунлар. *Води* – қадимдан бозор қишлоқ. Бу ерда ҳар душанба куни ныҳоятда гавжум, тирбанд бозор бұллади. К. Яшин, Ҳамза.

ДУШВОР [ф. دشوار – мушкул, қийин, оғир; қавфли] Қийин, мушкул, оғир. Душвор иш. — Сиз жуда баландда, мен қүйидаман, Ҳа, сизни севмаслик душвор, бибижон. Миртемир, Асарлар. Ҳижрон, ҳижрон оғирдир зилдай, Висол, висол тотли ва душвор. Х. Салох, Излар ва ҳислар.

ДУШМАН [ф. دشمن – ёв; мухолиф; бадхох] 1 Дунёқараши, манфаатлари, хатти-ҳаракати бир-бирига қарама-қарши бўлган, ўзаро ғаним, рақиб сифатидаги томонларнинг ҳар бири. *Фоявий душман. Дўст ачитиб гапиради, душман – кулдириб. Мақол. Тикан заҳри учида, душман заҳри ичиди. Мақол. Душманнинг катта-кичиги бўлмайди. Мақол. — Булат [Шарқ мутафаккирлари] зулм-зулмат, адолатсизлик, жаҳолат, хурофотнинг ашаддий душмани эдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

2 ҳарб. Урушда ўзаро бири иккинчиси билан жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв. Душман билан бўладиган жангларда қўрқоқлик қилманглар. «Ҳадис»дан. Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти беҳисоб бомба ёғдирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 кўчма Инсонга ва умуман бирор нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса. Ёввойи ўт – ҳосилнинг душмани. Жаҳз – душман, ақл – дўст. Мақол. Сўнгги пушаймон – ўзингга душман. Мақол. — Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди. А. Қодирий, Үтган кунлар.

..тушкунлик – энг ёмон душман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДУШМАНЛАШМОҚ Бир-бирига ёв, ғаним, рақиб бўлиб қолмоқ.

ДУШМАНЛИК 1 Бирор кимсага ёв, ғаним, мухолиф бўлишлик; бирор га ёмонлик қилишлик; кўролмаслик. *Нури бу оиласа тушига, уч кун ўтар-ўтмас, икки қайнана – кундошлар орасидаги душманликни сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Душманларча иш, хатти-ҳаракат. Душманлик кўрсатмоқ. Душманлик қилмоқ. — Душман душманлигини қилар экан. Ш. Холмизраев, Сўнмас ўт.

ДУШМАНЧИЛИК айн. душманлик 2. Ораларида душманчиллик пайдо бўлди.

ДУШОХИ [ф. دوشخه – икки шоҳли; ёғоч паншаха] Миллий нақш турларидан бири. *Содиқжон бойваччанинг тоши пойдевор устига солинган, олди сирли айвон, душоҳи.. нақшлар билан безатилган.. меҳмонхонасида.. икки кумуш ҳанди париглаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШХОНА Душ ўрнатилган хона. Душхона қурмоқ. — Ҳамма дала шийлонларида душхоналар бор. Газетадан.

ДУЭЛЬ [фр. duel – олишув, жанг < лат. duellum – уруш, жанг] Икки шахснинг орномус талашиб, маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки отишуви. Дуэлга чиқмоқ. — Үрта асрларда баҳс юритаётган одам ўз ҳарифига: “Сиз ҳақсиз, мен енгилдим”, дейишдан кўра уни дуэлга чақиришни афзал кўрган. «Фан ва турмуш».

ДУЭТ [итал. duetto < лат. duo – икки] мус. 1 Икки мусиқа асбоби ёки икки хил овоз билан ижро этиладиган мусиқа асари. Дуэт – икки ашулачининг икки овозда айтиши учун ёки иккита чолғу асбобида чалиш учун мосланган музика асари. И. Акбаров, Музика саводи.

2 Шундай асарни ижро этувчи икки созандо ёки навозандо. Улар Тоҳир ва Зуҳра ариясини дуэт бўлиб айтишиди. Газетадан.

ДУҲЎЛ [урдуча دھول – катта ногора] Ҳарбий юришларда, овга чиқишидан олдин чалинадиган қадимий дўл ногора (яна қ. дўл III).

ДЮЖИНА [фр. douzaine < лат. duodecim – ўн икки] Ўн икки дона (бир хилдаги нарсалар ҳақида). Бир дюжина қошиқ. —

Майхонанинг панароқ бир бурчагига ўтириб, Саидий бир дюжина пиво буюорди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЮЙМ [голл. duim – бош бармоқ] Ўтмишда Россияда ва ҳозир Англияда: 25,4 миллиметрга тенг узунлик ўлчови.

ДЮЙМЛИК Дюйм узунлигидаги, дюймга тенг. Бир дюймлик таҳта (қалинлиги бир дюйм таҳта; дюймовка). ■ Уч дюймлик трубы. Уч дюймлик трубадан 150 метр олиб берсангиз. Н. Юсупова, Бөздаги сұхбат.

ДЮКЕР [нем. Duke < лат. ducere – ўтказмоқ] Ариқ, канал сувларини улар йўлидаги тўсиқлар (бошқа канал, дарё, дара, йўл ва ш. к.) билан кесишган жойдан ўтказиш учун ётқизилган кувур шаклидаги, муайян босимли сувтказгич қурилма, иншоот.

ДЮНА(ЛАР) [нем. Dune] Шамол таъсирида ҳосил бўладиган (тўпланадиган) ва узлуксиз силжиб турадиган кум тепалари.

ДЮРАЛЮМИНИЙ [нем. < айни қотишма дастлаб ишлаб чиқарилган Дюрен шаҳри номидан + алюминий] Алюминийнинг мис, қисман марганец, магнит, темир билан қотишмаси.

ДЎЗАНДА [ф. دوزنده – тикаётган; тикувчи] Игна билан тикувчи (машиначи, пойабзалдўз ва ш. к.) [Унинг] Йигирматадан кўпроқ дўзандаси бор эди. С. Айний, Қуллар. Сартарош соқолга, дўзанда оёққа қарайди, деганлари рост экан. С. Сиёев, Ёрглиқ.

ДЎЗАНДАЛИК Игна билан кашта ва кийим тикиш иши, дўзанда касби. Касби – дўзандалик. Дўзандалик қилмоқ.

ДЎЗАХ [ф. دوزخ – жаҳаннам] 1 Диний тасаввурга кўра: ўлган, дин талабларини бажармаган гуноҳкор бандалар охиратда абадий азобланадиган жой; жаҳаннам. Ди-лозорларнинг ҳаммаси дўзахга маҳкумидир. «Ҳадис»дан. Дўзахни зино қилган, бирорнинг ҳақини еган гуноҳкор бандаларимга яратганман. А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 кўчма Кишини ортиқ азоб-уқубат ва мушкул аҳволга солувчи шароит, муҳит, ҳолат. Яхши рӯзгор – жаннат, ёмон рӯзгор – дўзах. Мақол. ■ Бу ғамхона кошона унинг учун дўзах-ку! К. Яшин, Ҳамза.

ДЎЗАХИ [ф. دوزخى – дўзах азобига маҳкум, лойиқ; дўзахга тушган, лаънати] 1 дин. Дўзахга тушиша лойиқ бўлган гуноҳ ишлар қилган шахс, дўзахга маҳкум. [Илом:]

“Улар ҳудонинг қаҳр-газабига учрайди, барчаси дўзахи”, дер экан. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 кўчма сўк., қарғ. Ёмон, бадфеъл кишига нисбатан қўлланади. Ие, яхши таниймиз у кишини. - Бўлмаса, уста Баҳром ўша дўзахининг божаси бўлади. М. Исломиий, Фарғона т.о.

ДЎКАЙ с. т. Бирор жой, ташкилот, ҳокимиятнинг мансабдор катталаридан, казоларидан ҳисобланадиган кимса; кузир. Махалла дўқайлари.

ДЎКОН [а. دکان – магазинча; чодир, устахона] 1 Бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо-сотиқ хонаси, корхонаси; магазинча. Баққол дўкони. Китоб дўкони. Дўкон мудири. Ёмон чўпон тиконга берар, Яхши чўпон – дўконга. Мақол. ■ Амакингизнинг дўконига яхши шоҳилар, баҳмаллар келибди, олмайсизми? Ойдин, Ўзидан кўрсинг. Тўғри газета-журнал дўконига ўйл олди. «Шарқ юлдузи».

2 Ҳунармандларнинг ишхонаси. Темирчи дўкони. Бўёқчи дўкони. Сартарошлиқ дўкони. ■ [Мулла Обид] Тинчмайди: гузарда ямоқчилик дўкони очиб, ҳам ўзининг, ҳам қишлоқнинг эҳтиёжини ўтаб туради. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ҳунармандлар фойдаланадиган дастгоҳ; станок. Тўқув дўкони. Дўкон тўқисанг – бўз бўлар, Чарх йигирсанг – тўн бўлар. Мақол. ■ Ўларида дўкони ҳам бор: алача.. жонда тўқийди. Ш. Ҳолмирзаев, Қаҳрамоннинг сўнгги кунлари.

ДЎКОН-ДАСТГОҲ жуфт с. Косибларнинг дўкон ва дастгоҳлари, бошқа иш асбоблари мажмуй. Ота ўлиб, боласига дўкон-дастгоҳ мерос қолмаса, одамлар: “гадо бўлар экан, шўрлик”, деб бош чайқашарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДЎКОН-ДАСТГОҲНИ ЙИГИШТИРМОҚ (ёки қўттармоқ) айн. дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки қўттармоқ) к. дов-дастгоҳ.

ДЎКОНДОР [а.+ ф. دکاندار – дўкони бор, дўкон эгаси] Ҳусусий дўконида мол сотувчи савдогар; дўкон эгаси. Дўкондорлар, ўткинчи одамлар маҳшиё бўлиб, илон ўйнатувчига ўйл берарди. Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ДЎКОНДОРЛИК Дўконга эгалик; ҳусусий дўкон очиб, савдо билан шуғуллашилик.

ДЎКОНХОНА Ҳунармандлар дўкони (дастгоҳи) жойлашган хона, жой; ҳунармандлар ишхонаси. **Бўзчининг дўконхонаси.** ■ Юнқа девор билан ҳовлига ажратилган дўконхонада Шокир ота ишлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎКОНЧА Кичкина дўкон, савдо шоҳбаси. Савдоға киринг. Савдоға гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ДЎКОНЧИ айн. дўкондор. Тўйчи дўкончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади. А. Кўчимов, Ҳалқа. От-арава, машина шиббалаб юборган текис ўйлдан сал юрганимиздан кейин, орқамиздан дўкончи ўйигит ҳаллослаб етиб келди. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ДЎЛ I Юмaloқ ва б. турли шакл, турли катталиктаги муз парчаларидан иборат атмосфера ёгини. Айрилган ўйлда қолар, Бўлингган – дўлда. Мақол. ■ Дўл шундай шиiddат билан ёғар эдики, ердан чанг кўтарилиб, ҳавони губор босди, кундуз қоронгиласди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Дўлда қолгандай Юзи чўтири кимса ёки нарса ҳақида. Ўр, Содиқ жияним, башарангми бу ёки дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЎЛ II [ф. چوڭ – челяк, чўмич; воронка] Тегирмон тоши тепасига ўрнатилган пирамида шаклидаги идиш, хампа (тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади). Йўлчи ўйлини билар, тегирмончи – дўлини. Мақол. ■ Саҳар пайтларида.. икки дўлни янги буғдойлар билан тўлғазгач, Эгамберди ака ухлашга ётади. А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЎЛ III Уруш майдонларида ёки улкан тантаналарда чалинадиган катта ногора. *Карнай-сурнай*, дўл, ногораларнинг тақатуми осмон ёқасини йиритиб солгудек. К. Яшин, Ҳамза. Дўл қоқа оламан, карнай чала оламан. Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДЎЛАЙМОҚ шв. 1 Кўзини чақайтиримоқ, ўқраймоқ. Қиём, кўзи дўлайиб, Курбонга тикилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўпприк. Манглайида битта кўзи Боқар эди дўлайиб. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Кимсага калтак ёки мушт кўрсатиб дўқурмоқ. -Ҳаддингдан ошма, – дўлайиб ўшқарди Дуранбек. А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. Рустам тишларини гижирлатиб, муш-

тини дўлайтириди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Собир депсиниб, итга муштини дўлайтириди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Укафтини дўлайтирганча нималарнидир деб дағдага қилди. «Шарқ юлдузи».

ДЎЛАНА [ф. چوڭ – олмачасимон мевали дарахт] 1 Раъндошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, кўпинча тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган, сариқ ёки қизгиш, думалоқ мевали дарахт ва унинг ейишли меваси. Жондан кечмасанг – жонона қайда, тоққа чиқмасанг – дўлана қайдада? Мақол. ■ Тўп-тўп ўсган ёввойи дўлана, наъматак шохларида чумчуклар чуғурашарди. С. Анорбоеев, Оқсой.

2 Шу дарахт ёғочидан ишланган мунҷоқ. У [амаки] ўйғон қалта бармоқлари билан айвонда дўлана тасбех ўгириб ўтирап эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Эшакка дўлана таққандек, сенга фартуқни ким илиб қўйди? И. Раҳим, Ихлос.

ДЎЛАНМОҚ шв. Қайрилмоқ, букилмоқ, бурилиб айланиб ўтмоқ. Кирди ўйлга дўланиб, Синглиси бунда қолди. «Муродхон». Тоглардан дўланиб ўтдик. «Юнус пари».

ДЎЛВАР шв. 1 Гавдаси катта, йўғон, барваста (одам ҳақида). Дўлвар ўигит. ■ Далаларни пиёда кезсангиз.. дўлвар ўигитларни, лобар қизларни кўрасиз. Газетадан.

2 Кенг, тўқис. Дўлвар кўйлак.

3 Содда, гўл. Тилавоннинг очиқ қўл, дўлварлигига кўп кишишлар беш кетади. Газетадан. Менинг талқинимдаги Яҳшибоев, ёшилик пайтларида ўта жўн, ўта дўлвар, ўта ёқимтой туюляпти. М.М.Дўст, Лолазор. Арслонқулнинг соғ юрагини.. табиий ақлини ифодаловчи дўлвар сўзларини кўпроқ эшигиси келди. Ойбек, Навоий.

ДЎЛМА Қиймани ток, карам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва ш. к. нинг ичига солиб пиширилган овқат. Палов десанг – пайшанбага, Дўлма десанг – душанбага. Мақол. ■ Мехмонлар ўтиришгач, Расулбек буғи чиқиб турган каклик дўлмани ўртага қўйди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДЎЛОБ шв. Кўнгилчан, саҳий, саҳоватли, қўли очиқ. Раисимиз Сотиболдиев феъли кенг, хийла дўлоб одам. Ёрдам сўраганни ноумид қайтармайди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ДЎЛОП I шв. Қўпол, бесўнақай.

ДЎЛОП II шв., Серодам, гавжум.

ДҮЛӨП III шв. Ҳар хил навли донлар аралашмаси.

ДҮЛТА I шв. Юмалоққина, лўппи, дўмбок. Дўлта бола. — Арслонқул унинг юмшоқ дўлта юзини бармоқлари билан аста қисиб, қалъага чопди. Ойбек, Навоий. Мана сиз, бўйингиз паканароқ, лекин.. жудаям дўлта ўигитсиз. М.М.Дўст, Лолазор.

ДҮЛТА II шв. Қаймоқни қиздириб, ёини олгандан кейин қозонда қоладиган жиззасимон ейиши қисми.

ДЎЛЧА [ф. دو لجه – сув чеълак, кўза] шв. 1 Ҳовуздан мешга сув олишда ишлатиладиган чарм идиш, чўмич.

2 Мисдан чуқур косага ўхшатиб ясалган рўзгор буюми.

ДЎМБАЙМОҚ Туртиб, қаппайиб чиқиб турмоқ. Чўнтағим дўмбайиб қолди. — Қабр ёнига тизланган Отабек ва юқори-қуёйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЎМБАЛОҚ: дўмбалоқ ошмоқ айн. умбалоқ ошмоқ қ. умбалоқ. Даврон салтю қилгандай дўмбалоқ ошиб тушди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ДЎМБИЛЛАМОҚ 1 Лўппи, дўмбок болаларнинг селкиллаб, чаққон-чаққон қадам ташлаб юриши ҳолатини ифодалайди. Эшик ёнида уч-тўрт ёшли қизча дўмбиллаб юрибди. Н. Ёқубов, Ҳаёлимдаги қиз.

2 Семиз, бақалоқ кимсаларнинг тез-тез лапанглаб юриш ҳолатини кўрсатади. Карим қизиқнинг дўмбиллаб кириб келишини кўрган улфатлари кулгига шайланишаверди. «Муштум».

ДЎМБИРА [توبور – танбур сўзидан] мус. 1 Икки торли, пардасиз, дуторга қарагандан калтароқ, чертиб чалинадиган чолгу асбоби. Ўроз дарахтга суюниб, дўмбирасини чертар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Отам дўмбира чертар эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 с.т. Барабан. Дорбоз киндикка келган бўлса керак, дўмбираиниг бир маромада дириллаши эшишилди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

Дўмбира қилмоқ 1) дўмбира сингари шишириб юбормоқ. Француз солдатлари бўлса, халоскоромиз сенсан, деб ўшишавериб, икки бетимни дўмбира қилиб юборишиди. К. Яшин, Номус ва муҳаббат; 2) қаттиқ танқид қилмоқ, ҳақиқий башарасини, кирди-корларини очиб ташламоқ. Бунақанги мишишларни ёзиб дўмбира қилинмаса, оғзаки гап билан битириш қийин. «Муштум»; 3) шовшув кўтармоқ, миш-миш гап қилиб юрмоқ. [Сайдов] Лалайған десам, гапдон чиқиб қолди-ку, мана шунақалар кишининг сирини дўмбира қиласди-да. А. Муҳиддин, Ҳадия.

ДЎМБИРАЧИ 1 Дўмбира чалувчи, чертвичи; дўмбира билан куйловчи. Дўмбирачи энди “Қози”ни қарғай бошлади. А. Суюн, Олис тонглар.

2 с.т. Барабанчи. Шу пайт майдонга олдинда дўмбирачиси билан саф тортиб мактаб болалари кириб келишиди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЎМБОҚ 1 Дўмпайган, дўмпайиб (кўтарилиб) чиққан. Дўмбок пешона. Дўмбок жой. — Кўлларини пастга тушириб, дўмбок тиззаларини ёпиб ўтириди. С. Нуров, Нарвон. ..тепаликдаги ҳароб қишилоқ гўристони ва онасининг дўмбок қабригина бутун чинлиги билан унинг кўзларига.. қадалади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дўмпайиб, кўтарилиб турган жой ёки нарса. Пешонасида дўмбоги бор. — Учларида ботаётган қуёшининг шуъласи ўйнаган иккита адил оқ қайин орасида дўмбок пайдо бўлди. Ойбек, Куёш қораймас.

3 кўчма Тўлдан келган, семиз, лўппи. Дўмбок бола. — Йўлда Шамсиқамар деган дўмбок жувон билан учрашиб қолди. Мирмуҳсин, Умид. Темирбек дўмбокқина ўигит, жиндеқ овсарлиги ва довдирлиги ҳам бор. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДЎМПАЙМОҚ 1 айн. дўмбаймоқ. Катта тут ёғоч кўланкасида дўмпайган янги қабрни қушиб, соатларча ўиғлаб, тинкалари қуригандан сўнг қайтишиди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳамма ариқ уватида дўмпайиб ётган бир қорани кўрди. «Ёшлиқ».

2 Мукка тушиб ётмоқ. Ишдан кейин ҳеч қаёққа чиқмайди, узоққа бормайди, бўш қолса, айниқдай дўмпайиб ухлайди. А. Муҳтор, Асарлар. ..чарчаган болалар ҳар ерда дўмпайиб ухлаб қолишиди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДЎНА-ДЎНА шв. фольк. Ёпирилган, даҳшат солган ҳолда. Боринглар сиз душмана дўна-дўна. «Интизор». Оч шердайин дўна-дўна От қўйинглар, беклар, газога. «Юсуф ва Аҳмад».

ДЎНГ 1 от Ернинг ёки бирор нарсанинг бирмунча баланд кўтарилиган жойи; тепалик. Ўғри – тун ошгунча, Бўри – дўнг ошгунча.

Мақол. ■ У дўнгга, бу дўнгга чиқиб қаради, укасининг қайси тарафга қараб кетганини билмади. «Кундуз билан Юлдуз».

2 сфт. Бўртиб чиққан, кўтарилиган, дўмпайган, қаппайган. Дўнг ер. Дўнг жой. Дўнг пешона. Дўнг қишлоқ. Кўчкор бўлар қўзининг пешонаси дўнг бўлар. Мақол. ■ Дўнг ерга ўтириб, одатдагидек яна дарёга тикилди. Мирмуҳсин, Темур Малик. Дўнг пешонасининг пастки қирраси иккита ёввойи бароқ қош билан тамом бўларди. А. Мухтор, Опасингиллар.

Дўнг олмоқ Энгаштириб, думбасига тизза билан тепмоқ (турли ўйинларда).

ДЎНГАЛАК 1 шв. 1 Филдирак (арава, вагон, паровоз ва ш. к. да). *Поез(д)ингни юргизган Ўтхонаси билан дўнгалаги.* “Кўшиқлар”. Юмaloқ олам ҳам сирли бир чўпчак, Дўнгалак айланур наҳот бегупчак. Миртесмир, Асарлар.

2 Юмaloқ ёки доира шаклидаги. Кўхна, тутилаверib сири кўчиб кетган дўнгалак хонтахтани келтириб ўртага қўйди. С. Сиёев, Райхон. Кўчада икки отлиқ турарди. Бири тулки тумоқ кийган, бўйдор, иккинчиси дўнгалак телтакда. С. Сиёев, Аваз.

3 Дўнг ер, тепалик. ..дўнгалакларни бузаб, ерларни текислаш ва чимзорларни ҳайдаб, ишга солиши.. каби ишларга эътибор бериш лозим. И. Раҳим, Ихлос.

ДЎНГЛИК 1 Дўмпайганлик, қаппайганлик, бўртиклик.

2 Ернинг қавариқ бўлиб чиққан жойлари, дўнг ер, тепалик. *Мактабимизнинг олдида каттакон дўнглик бор.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Машина терак бўйи дўнгликка кўтарилиди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Биз учун кўйкарар дўнгликларда чим,* *Биз учун яшайди кўйда юлдузлар.* «Ёшлик».

ДЎНГПЕШОНА Пешонаси бир оз бўртиб чиққан. Эшик олдидаги каравотда олтмиш беш ёшлардаги дўнгпешона, жуссаси кичкина, оқ-сариқ қария, кўзлари маъносиз жаводираганча ўтиради. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДЎНГСА Кичкина дўнг, пастак тепалик.

ДЎНГСАЛИК Дўнгса жой, кичик дўнглик, тепалик.

ДЎНДИРМА с.т. Талабга жавоб берадиган қилиб, ўринлатиб, жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб ишланган, тайёрланган. *Дўндирма кабоб.* *Дўндирма иш.* ■

Дўндирма қилиб дамланган чойлар кетма-кет қўйшилб турибди. К. Яшин, Ҳамза. - Эҳ, қани энди, дўндирма иш бўлар эди-да! - Ҳакимбойвачча лабини ялаб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎНДИРМОҚ 1 Дўнмоқ фл. орт. н.

2 с.т. Жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб, боплаб бажармоқ, ижросини жойига кўймоқ, ўринлатмоқ. *Гапни дўндирмоқ.* ■ Чоршанба – зўр ўигит, ишни дўндиради. М. М. Дўст, Лолазор. [У] Ўзимизнинг таомларни – кабоб ва паловдан тортиб то ҳалимгача – дўндириб юборади. Ойбек, О. в. шабадалар.

ДЎНДИҚ Бўйи-басти келишган, дўмбокцина, лўппи; ёқимтой. Дўндиқ келинчак. Дўндиқ қизча. ■ Анвар келишган, дўндиқ бола эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Бир дўндиқ, дўмбокқа сукланаб боқдим, *Орзулар кўкида қанотим қоқдим.* Ё. Мирзо, Ўгил меҳри.

ДЎНДИҚЧА 1 Дўндиқ с. кичр.-эркл. *Ана, кўрмайсанми,* бу қандай оппоқ дўндиқча! Шунақа дўндиқчасига ўйлансам. Мирмуҳсин, Умид.

2 шв. Бир турли ип ёки ипак газлама. Дўндиқча рўмол.

ДЎНМОҚ эск. 1 Айланмоқ, ўхшамоқ; бир томондан иккинчи томонга ўтирилмоқ. *Ёнмаган қорлар ёнар,* *Тушларим ўнгга дўнар.* «Шарқ юлдузи». *Тошга дўнди ёстиқлар, ғамгусса бош қўйғанда.* «Саодат».

2 Қайтмоқ; тикланмоқ, ўзгармоқ. *Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин.* *Ҳасмингнинг сўзига,* болам, кўнмагин. «Хушкелди». Қиёқайтган давлат қайта дўнмайди, *Баҳт қуши кўлингга осон қўнмайди.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДЎНОН [мўғ. دوـنـاـن] – тўрт ёшли от] 1 Уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки тая. Кунлар ўтиб, қулун – той, той – қунон, қунон эса дўнон бўлиб етишади. Н. Фозилов, Куш қаноти билан.

2 Икки ёшга тўлиб, уч ёшга қадам қўйган қўй ёки эчки. *Дўниннинг тоилиги бўлмас,* *Нокаснинг – бойлиги.* Мақол.

3 кўчма Бўйи (вояга) етган. Қиқирлашиб кулишади, *Сатта бирдай дўнон қизлар.* «Гулнорпари».

ДЎНФ мақл. с. Йўғон тор, сим ва ш. к. чертилганда чиқадиган дагал овоз ҳақида. Дўнф этган овоз эшишилди.

ДЎНФИЛЛАМОҚ 1 “Дўнф” этган овоз чиқармоқ.

2 Ноаниқ ёки қўпол гап қилмоқ; тўнғилламоқ. Дераза тагида қовоқ-тумшугини осилтириб ўтирган Муса кўса дўнғиллади. С. Аҳмад. Ҳукм. Кампир яна дўнғиллади. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ДЎП тақл. с. Жарангиз нарсаларнинг қаттиқ нарсага урилишидан ҳосил бўладиган товуш. Дўп этмоқ. Тўп ерга дўп этиб тушди.

ДЎП-ДЎП Дўп с. тақр.

ДЎПИЛЛАМОҚ “Дўп-дўп” этган овоз бермоқ. Уни ҳали кўрмасдан, бутун гавдам ўт бўлиб, юрагим чопқир отлар изидек дўпиллаиди. Ҳамза, Асарлар.

ДЎПИЛЛАТМОҚ 1 Дўпилламоқ фл. орт.н. Тўпни дўпиллатиб ўйнамоқ. Оёқни дўпиллатмоқ.

2 қўчма Аёвсиз танқид қилмоқ, хато ва камчиликларини, салбий хислатларини айтиб койимоқ. Сабоҳон минбарга чиқди. Собирвой бирор чимодиб олгандаи ҷӯчиди тушди: “Мени дўпиллатиб қолса-я..”, деб кўнглидан ўтказди. А. Муҳиддин, Кўнгиллар.

ДЎПИР тақл. с. Дўпиллаган овоз ҳақида.

ДЎПИР-ДЎПИР Дўпир с. тақр. [Шербек] Бир вақт дўпир-дўпирдан ўйгониб кетди. Қараса, ҳамма перронга интиляти. С. Анорбоев, Оқсой. Отларнинг оғир дўпир-дўпирин эшишиларди. «Шарқ юлдзузи».

ДЎПИРЛАМОҚ айн. дўпилламоқ.

ДЎППАЙМОҚ Нотекис, ноўхшов бўлиб, бўртиб чиқиб турмоқ; дўмбаймоқ. Қўлум дўптаиб турган тугунчага тегди. «Шарқ юлдзузи». Мунгли дўптаиган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЎППИ Авра-астарли, кўпинча қавима, пилта урилган, тепа, кизак ва жияқдан таркиб топадиган гулдор ёки гулсиз, тўғарак ёки тўртбурчак шаклдаги бош кийими. Бахмал дўпти. Гилам дўпти. Ҳожи дўпти. Чуст дўпти. Зар дўпти. Бош омон бўлса, дўпти топилар. Мақол. ■ [Сидиқжон] Нима дейшишини билмай, бошидан дўпписини олиб, у ёқ-бу ёғига чертди, тиззасига қўйиб, жиягини тортди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Эсиз ўигитлик, эсиз бошдаги дўптию белдаги қийиқ. С. Аҳмад, Уфқ.

Тагдўзи дўппи қ. тагдўзи. Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши тагдўзи дўппини кийдириди. Ойбек, Танланган асарлар. Тус (ёки чуст) дўппи қ. тус II. Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб

турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. ..айниқса янги тус дўпти билан қийиқчасига осилган пичоқ уни бениҳоя хурсанд қилиб ўборди. Ў. Усмонов, Сайланма.

Бироннинг дўпписини бирорга кийгизмоқ

Ўзининг фойдасини кўзлаган ҳолда бошқаларни алдаб, лақиллатиб юрмоқ. Буни бироннинг дўпписини бирорга кийгизиш дейди. Шукрулло, Сайланма. Дўппини алмаштиргандек Жуда осон, қийинчилик туғдирмайдиган. Бош омон бўлса, иш топиш дўппини алмаштиришга ўхшашибир нарса. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. Дўппини ерга қўйиб Хотиржамлик билан, бамайлихотир, диққатни бир жойга тўплаб. Кетидан пачаваси чиқмаслиги учун, дўппини ерга қўйиб.. ўйлаб кўринг олдин. Ойбек, Танланган асарлар. Дўппининг тагида одам бор «Эҳтиёт бўл», «сирингинг сақла, лақиллаб гапираверма» маъноларидаги ибора. Дўппини осмонга отмоқ (ёки иргитмоқ, ташламоқ) Ортиқ даражада қувонмоқ, ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. Бу ерда икки-уч овора бўлиб, иш битирган одам дўпписини осмонга отиб хурсанд бўлади.

«Муштум». Дўпписини ол деса, калласини (ёки бошини) олмоқ Бирор ишни лозим бўлганидан ҳам ўтказиб, ортиқ даражада ва қўпол қилиб бажармоқ. Тасаддуғингиз кетай, дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. бошини кесиб келтирамиз-да. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Дўпписи яримта Иши жойида, ғам-ташвиши ўйқ, парвойи фалак, бегам. Бизнинг “сартия” жуда бегам.. ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Ҳалқумигача қарзга ботганини ўзи сезмай қолади. Ойбек, Танланган асарлар. Дўппи тор келганди 1) иш қисталанг бўлган ёки ноилож қолган вақтда. Дўппи тор келиб қоладиган вақтларда кабоб қилиб юборамиз. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 2) камчилик, етишмовчилик юз бергандга. Ўйлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишига қўлимиш катта экан. И. Раҳим, Ихлос.

ДЎППИДЎЗ [дўппи + ф. دوڙ - тикувчи] Дўппи тикувчи уста, чевар.

ДЎППИДЎЗЛИК 1 Дўппи тикувчи касби; дўппи тикиш билан шуғулланиш. Дўппидўзлик - нозик ҳунар. Ҳунаргина эмас, уни санъат деса ҳам бўлади. «Гулистан».

2 Дўппидўзлар жойлашган ер, маҳалла (бозорда, шаҳарда). Биз дўппидўзликда турдимиз. Қайтишида дўппидўзлик билан келдик.

ДҮППИЛИК Дүппи бўладиган, дўппига етарли, дўппибоп. *Дўппилик сатин. Бир дўппилик духоба.* — Вой, мана бу парча сатин меники, дўппилигим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДЎППИФУРУШ [дўппи + ф. *Фрош* — сотовчи] Дўппи сотовчи, дўппи билан савдо қилувчи. Аммамнинг қизи Абдураззоқ дўппифурушга тушган эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Бозори шабда дўппифурушдан олган дўппиларни кўтариб, одамларга кўрсатиб ёлборар эди Усмонжон. С. Зуннунова, Гулхан.

ДЎППИЧИ с.т. 1 Дўппи тикувчи, дўппидўз.

2 Дўппи сотовчи, дўппифуруш.

ДЎППИҚАЙТАКИ с.т. Парвойи фалак, ҳеч нарсадан ғами йўқ; дўпписи яримта. *Соясалқин ерларда шўрва шопириб, дўппиқайтақи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқишидилар, эшишадилар.* Ф. Гулом, Мард майдонга чиқсин.

ДЎППОСДАЙ Дўппайиб кўтарилиб чиқсан; семиз, дўмбоқ. *Кун терак бўйи бўлганда, аскарнинг ён қишлоқдаги холаси дўппосдай ўғлини эргаштириб келди.* Т. Мурод, Кўшиқ.

ДЎППОСЛАМОҚ 1 Кўл, калтак ва ш. к. билан урмоқ, хумордан чиққунча, роса муштламоқ. *Кеча бирор фўппослаб ташлаган кишидек бутун бадани шол-шол.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Баззоз ўғлининг кучук боласидек дўппосланаётганига чидаб туромади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 кўчма Аёвсиз танқид қилмоқ, бутун кирдикорларини очиб ташламоқ (оғзаки ёки ёзма равища). *Хўн дўппослаб, танқидчи сўнгра Ижодимга тилайди камол.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дўппосланган* эди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДЎРДАЙМОҚ 1 Шишиб, кўтарилиб чиқмоқ. *Ари чаққан лаблари дўрдайган* эди. — *Матпанонинг юз-кўзи моматалоқ* эди: ўнг кўзи чала юмуқ, устки лаби дўрдайиб турибди. С. Сиёев, Аваз.

Дўрдайган лаб Чўччайган қалин лаб. Болалигидаги дўрдайган лаблари энди қуёш тафтида, дашту далада, тоғу тош шамолида пишибди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Кимсага лабини буриб ёки лабини чўччайтириб, қовоқ солиб қарамоқ. *Мунча дўрдаясан?*

ДЎРДОҚ Қалин, кўтарилиб чиқсан, дўрдайган. *Дўрдоқ лаб.* — [Хонзода Гулбаҳорга:] Сен нимангга бино қўясан? Ҳуснинггами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг гилай, ажина қошиқдек юзларинг бор! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Яхшибой ака дўрдоқ лабларида ҳуштак чалганча, идорасига кириб кетди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЎРИЛДОҚ Дўриллаган, бир оз бўғиқ, йўғон. *Назар ширасиз, дўрилдоқ овозда шеър ўқий бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. Софиянинг қулоқлари остида отасининг дўрилдоқ, аммо эркаловчи овози янграгандек бўлди. Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ДЎРИЛЛАМОҚ Йўғон, титроқ, бир оз бўғиқ овоз чиқармоқ, дўрилдоқ овоз билан гапирмоқ. Қодиржоннинг овози дўриллаб қолди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Овозинг дўриллар, демак, бу ўйда Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким.* Ф. Гулом, Шеълар.

ДЎРИЛЛОҚ айн. дўрилдоқ. *Мутал унинг овози азалдан бўғиқ, дўриллоқ эканини биларди.* О. Ёқубов, Ларза. *Йиллар ўтди бир-бирин қувиб, Овозимиз бўлди дўриллоқ.* Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДЎРМОН этн. Ўзбекистон ва Тожикистонда, шунингдек, Афғонистон шимолида истиқомат қилювчи ўзбек қабилаларидан бири.

ДЎРСИЛЛАМОҚ айн. дўмбилламоқ. Ашур ер остидан бирпас сузилиб қараб олди-ю, дўрсиллаб чопганча, отасига ташланди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЎСАРА Содда, дилкаш, меҳрибон. ..мен дўсара, қувноқ одамларни яҳши кўраман. Мирмуҳсин, Умид. *Дўсарагина, лўпти юз, қувноқ, жозибаси гўёки гунча.* М. Икром, Кўнгил гули.

ДЎСТ [ф. دوست — шафқатли ўртоқ, ёр, ошно, маҳбуб(а)] 1 Қарашлари, дили, иш фаолияти яқин бўлган, иноқлик, аҳиллик билан боғланган икки ёки ундан ортиқ кишининг ҳар бири; ўртоқ, зид. *Душман. Қадрдан дўст.* Чин дўст. Қўёматли дўст. *Вафодор дўст.* Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингнинг ҳам дўсти бор.

Мақол. *Дўст сафарда билинади, Оға-ини — кулфатда.* Мақол. — *Дўст қидир, дўст топ жаҳонда, Дўст юз минг бўлса, оз.* Э. Воҳидов, Мұҳаббат.

2 Яқин, таниш, ошно. *Мана бу дўстим билан мен дарёдан ўтмолмай қолдик.* Шу

яқиндаги қишлоққа нон сұраб бордик. И. Рахим, Чин мұхаббат. Үрта Осиә халқлари: ўзбек, тожик, туркман, қыргыз, қорақалпоқ ва қозоқлар.. бир-біри билан иноқ ва дұст бұлыб яшаганлар. Газетадан.

Дүстингдан топ Дұсти, яқын кишиси бирор ёмонлік қылғанда айтиладиган ибора. **Дұсти содиқ** Вафодор, садоқатли дұст. Дүнеда дұсти содиқи топши қийин экан. А. Қодирий, Мехробдан чаен. **Жон (ёки жонажон)** дұст Жонини ҳам аямайдыган, самимий, бегарас дұст. **Пойлаб-пойлаб**, ҳұб томоша қылсанг-чи, Тұй-томуша құллук бұлсın, жон дұстим. «Юсуф ва Аҳмад». Аввал айтганимдек, академик Ҳабиб Мұхамедович Абдуллаев билан [Абдулла Қаҳхор] жон дұст әділар. К. Қаҳхорова, Чорак аср ҳамнағас. **Иш (ёки меңнат)** дұсті Бирға ишлаб, меңнат жараёнида орттирилған дұст. **Иш дүстинг – жон дүстинг**. Мақол. — **Күриб құй**, деб сұзғын бошлайман, меңнат дұстим – асал ёримга. Файратий. **Мол дұсті** Олди-берди муносабатларда орттирилған дұст, бирор нарсадан илинжи бұлғаны учунгина ошно бўлған, юзаки дұст. **Жон дүстинг жонидан кечса ҳам, мол дүстинг молидан кечмайди**. Мақол. **Пирига ҳам дұст бўлмайди** Ҳеч кимсага дұст бўлмайдыган ёмон одам ҳақида. Эрининг юзхотирини қўлмайдыган хотин пирига ҳам дұст бўлмайди. А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

3 Мурожаат қилиш шакли. Ҳұш, тақсир, нега хомушсиз? -Э, азиз дұстим, сал қий-налиброк қолдим. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Диний тасаввуда: Аллоҳо, эй худо. Ҳар замон яқин-йироқдан ғадой товуши эши-тилади: “Ҳеъ дұст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, бақавли расули худо”. А. Қаҳхор, Бемор.

Дұст тортмоқ 1) “дұст!” деб худога ёл-вормоқ. Үз одатининг аксича дұст тортди-да, юқорига қаради. С. Анирбоев, Оқсой; 2) құчма қичқирмоқ, сайрамоқ. “Роҳат”ни эшишиб, Тантибайвача “эзіб юбор-дингиз, жонидан!” деб қичқирди ва бангилар каби бир “дұст!” тортди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДҮСТ (ү - չүзик) унд. с. Тасанно, оғарын маъноларини билдиради. **Дұст, кам бўлманг!** Богларни қоплайди завқу шавқ, қарсак, Кек-салар оғзиди: “Дұст!”, “Баракало!”. Үйгун, Тонг қўшиғи.

ДҮСТ-ДУШМАН Дұст(лар) ва душман(лар). Ҳунарлы әр хор бўлмас, Дұст-душманга зор бўлмас. Мақол. — Сен дұст-душманни ажратиб муюмала қылғин. П. Турсун, Ўқитувчи. **Дұст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма.** Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДҮСТ-ЁР Дұст(лар) ва ёр(лар), ҳамдам(лар). Дұст-ёrlар аҳил бўлса, чўлда олтин ундирап. «Муштум». **Дұст-ёrlар йигилиб, чагир ичиб, мусиқа ва рақслар билан тонг оттирадилар.** Ойбек, Навоий.

ДҮСТЛАРЧА рвш. Дұстларга хос радиша; дұстона, дұстлар каби. **Дұстларча муюмала.** Дұстларча кўришиш. — Жўра дұстларча койиб-койиб, ҳужранинг беш тийинлик чақадай қўлфуни кўрсатди-да, ўйқолди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДҮСТЛАШМОҚ Дұстона муносабатлар боғлаб, ўзаро яқинлашмоқ, аҳиллашмоқ, иноклашмоқ. Яхши билан дұстлашсанг, Ўлгунингча хушлашар. Мақол. — У билан дұстлашишини кўнглимга тугиб қўйдим. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ботирали у билан жуда дұстлашиб қолди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ДҮСТЛИК Дұст мақомида бўлишлик; яқинлик, ошнолик; аҳиллик; меҳрибонлик. **Дұстлик синовда чиниқар.** Мақол. Ҳалқ дұстлиги – юрт бойлиги. Мақол. — **Нафс, шахсиятпарастлик ғолиб келган жойда виждан ҳам, дұстлик ҳам тамом.** Шукрулло, Сайланма. Ҳалқимизнинг куч-қудрати чин дұстликни қадрлаш билан белгиланади. Газетадан.

ДҮСТОНА [ф. دوستانه – дұстларча] рвш. Дұст каби, дұстларча, дұстлардек, дұстлик билан. **Дұстона муюмала.** Дұстона салом. **Дұстона сұхбат.** — Шербекнинг елқасига қўлини дұстона ташлади-да, ўтири, дегандек ишора қилди. С. Анирбоев, Оқсой.

ДҮСТПАРВАР [ф. دوستپاروار – дұстни қадрловчи, севувчи] Дұстларини ва дұстликни севувчи, қадрловчи, дұстларига меҳрибон, ғамхўр. **Ваъдага вафоли, ахлоқда мумтоз,** Дұстпарвар, ўз сұзли, ёриға содиқ. Ф. Ғулом.

ДҮХТ [ф. دخ - бичим, бичик; тикиш, чок] 1 шв. Тана тузилиши, бичими; қомат. **Дұхти келишган йигит.**

2 Юз тузилиши, бичими; афт-ангор. **Дұхти совуқ.**

3 Кийимнинг бичими. **Дұхти келишган костюм.** — Шу бракларнинг ичидә бир тарз

дўхти келишганроқлари бизлар эканмиз. «Муштум».

ДЎХТА [ф. دوخته – тикилган, тайёр] шв. Пана бўлсин учун айвон олдига тутиб кўйиладиган парда.

ДЎХТИР с.т. Доктор. Агар у йигитни дўхтири кўрса, касалини аниқлайди, дори беради, тузатади. Ҳ. Фулом, Мангулик. Аввало Ҳудо, қолаверса, дўхтири сақлаб қолдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ДЎҚ I Кўрқитиш, чўчтиши, тартибга чақириш учун айтилган гап, қилинган ҳарракат; пўписа, сиёсат. Дўқ урмоқ (қилмоқ). Ўгри дўқи билан қўрқитар, ёмон аёл – йигиси билан. Мақол.

Дўқ урмоқ (ёки қилмоқ) Кўрқитмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ, дўқламоқ. Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. -Қочишининг ўйлини мўлжаллаб қўйдингеми, ростингни айт! – деди Жуман дўқ қилиб. А. Мухтор, Туғилиш. -Ҳаддингиздан ошманг, – деб дўқ урди Яхшибов. М.М.Дўст, Лолазор.

ДЎҚ II тақл. с. Жарангиз нарсаларнинг урчилишидан ҳосил бўлган овоз. Дўқ этган овоз эшишилди. Чойнакни дўқ этиб ерга қўйди. – Шокир ота ўтирган жойида ҳасасини ерга дўқ этиб урди. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚ-ДАВАРА айн. дўқ-пўписа. Тўрабек.. баъзан қўлига хитчин олиб, болаларга дўқ-давара қилар, шу билан ҳоврани босар эди. Ҳ. Нуъмон ва А.Шораҳмедов, Ота.

ДЎҚ-ДЎҚ, дўқ-дук 1 Дўқ II с. тақр. Бехос ўрнидан туриб, этиги билан дўқ-дўқ юра бошлади. А. Мухтор, Асарлар. ..қўлтиқ-таёқларини дўқ-дук ташлаб, протез оёқларини гичиллатиб, нари кетди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Дўқиллаган овоз бериб юрадиган, шалоқ. Ғилдираб ҳар қадамда минг дўқ-дўқ, Мунча нотинч онагар араванг. Муқимий.

ДЎҚИЛЛАМОҚ “Дўқ” этган овоз бермоқ. Кўп ўтмай кўчадаги ўйлакда ҳассанинг

дўқиллагани, бироннинг ўтмалгани эшишилди. «Ёшлиқ».

ДЎҚИР тақл. с. “Дўқ” тарзидаги давомли овоз. Дўқир этмоқ. Дўқир арава. – Қўқон арававининг дўқири қурсин, – вайсади Лут-финисо. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚИР-ДЎҚИР Дўқир с. тақр. Дўқир-дўқир этмоқ. Араваларнинг дўқир-дўқири.

– Олой ўйли ўнқир-чўнқир, машиналар дўқир-дўқир, Куйдик бу ўйленинг дастидан. «Муштум».

ДЎҚЛАМОҚ Кўрқитиш, чўчтишига ҳаракат қилмоқ; дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. Менга буйтиб дўқламанг, каттака! Мен бўлган гапни айтяпман. «Ёшлиқ».

ДЎҚОЛ шв. Зиқна, феъли тор.

ДЎҚ-ПЎПИСА жуфт с. Ҳам гап, ҳам ҳаракат билан кўрқитиш хатти-ҳаракати, дўқ ва пўписа(лар). Терговчининг дўқ-пўписа билан гап бошлишини кўрган бойвачча хиёл бўшаади. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

ДЎҚ-СИЁСАТ жуфт с. айн. дўқ-пўписа. Аваз газаб билан дўқ-сиёсат қила берди. «Нурали».

ДЎҚ-ТАХДИД жуфт с. Дўқ ва таҳдид(лар). Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғилари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан муҳрлашга тиришидилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚКИ шв. Кўпол, бесўнақай, беўхшов.

ДЎҒАЙМОҚ шв. айн. ўдагайламоқ. Бир неча киши дадамни ургани дўғайиб келди. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. -Ким ёт унсур? – деди Тўлаган яна дўғайиб. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ДЎҒЛАТ этн. Ўзбек ҳалқи таркибига кирган қадимий туркӣ қабилалардан бири.

ДЎҒОБ [ф. دوغاب – оҳакли қоришма] Ганч ясаш учун тайёрланган қоришма. -Дўғоб қорингиз! – деганда, шогирдларининг юзи ёришид. «Ёшлиқ».

ДЎҒОВ [ф. دوغاب – қатиқли, чалопли ёвғон шўрва] шв. Сут-қатиқ зардоби.